KÜRESEL SALGIN TEHDİDİ VE GÜVENLİK

Editör: Doç. Dr. Yunus Emre Tansü

İKSAD
Publishing House

KÜRESEL SALGIN TEHDİDİ VE GÜVENLİK

Editör

Doç. Dr. Yunus Emre Tansü

Gaziantep 2020

İKSAD Publishing House

Copyright © 2020 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2020©

ISBN: 978-625-7897-52-5
Cover Design: İbrahim KAYA
June / 2020
Ankara / Turkey
Size = 14,8 x 21 cm

Bu eseri, Sevgili ağabeyim Prof. Dr. Salim Cöhce'ye ithaf ediyorum

KÜRESEL SALGIN TEHDİDİ VE GÜVENLİK

EDİTÖR

Yunus Emre Tansü

TAKDİM

Prof. Dr. Mehmet Şahin

YAZARLAR

Bölüm 1 : Prof. Dr. Zeynep Gürel & Dr. Orhun Burak Sözen

Bölüm 2: Doç. Dr. Yunus Emre Tansü& Ersin Gürbüz

Bölüm 3: Dr. Selminaz Adıgüzel

Bölüm 4: Doç. Dr. Hüseyin Şeyhanlıoğlu

Bölüm 5: Prof. Dr. Cemal Ardıl

Bölüm 6: Doç. Dr. Haydar Çoruh

Bölüm 7: Prof. Dr. Beril Tuğrul

Bölüm 8: Dr. Serdar Demir & Dr. Gül Keskin

Bölüm 9: Serdar Göktürk

Bölüm 10: Dr. Cihan Taştan

Bölüm 11: Mehmet Can Tezekici

Bölüm 12: Hayriye Nisa Aydemir

Bölüm 13: Halil Benli

Bölüm 14: Selim Carasun

Bölüm:15: Doç. Dr. Yunus Emre Tansü& Sait Katrancı

Bölüm 16: Ünsal Yakıt

Bölüm 17: Burak Kocatürk

Bölüm 18: Muhammed Huzeyfe Erdemir

Editörün Notu

Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluğu yazarlara aittir.

TAKDİM

Tarih boyunca her dönem görülebilen salgın hastalıklar, afet etkisi ile sonuçları bakımından savaşlar kadar yaşamı olumsuz etkilediği gibi toplumsal faaliyetlerin aksamasına, sosyal, ekonomi ve kültürel alanda duraksamalar yaşanmasına neden olarak, insanlığın karşısında en büyük tehditlerden biri olmuştur. Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan Kovid-19 salgını önce Uzak Doğu'da daha sonra İran, Avrupa devletleri, ABD ve Türkiye'de görülmüş, tek hücreli bu yaratık 2020 yılının başı itibari ile küresel salgın niteliğini almıştır.

Uluslararası sistemde lider olan süper güç devletlerin yerel ve uluslararası kurumları, pandemi sürecinde gereken faaliyetleri gösterme konusunda, yetersiz ve etkisiz kalmıştır. Kovid-19 salgını, devletlerin kriz yönetimi sürecindeki noksanlıklarını ve yönetim mekanizmalarının işlevsizliğini ortaya çıkarmıştır.

Türkiye, salgınla mücadelede alınan tedbirlerin, uygulanmasını kolaylaştırmış, etkinlik ve uyumlu işleyişin yerine getirilmesi bakımından çok önemli bir imkan sağlamış, başarılı bir sınav vermiştir. Bu başarıda en fazla dikkat çeken hususlardan birisi de en başından itibaren sürece Bilim Kurulu'nun dahil edilmesidir. Alınacak tedbirlerin Sağlık Bakanlığı bünyesinde kurulan Bilim Kurulu'nun fikir ve direktifleri doğrultusunda belirlenmesi, sürecin tamamen bilimsel bir anlayışla yürütüldüğünü göstermektedir. Türkiye bu süreçte vefa, sosyal destek, dayanışma yönünde kurumları ve toplumu iyi mobilize etmiş, bilimsel yaklaşım ortaya koymuş ve kapasitesi oranında yardım dağıtmıştır. Güçlü ve olumlu bir kamu diplomasisi ortaya koymuştur

Kamu diplomasisi, normal diplomasi kanalları gibi değildir. Bugün yatırım yaparsınız ama sonucu görebilmeniz için uzun süre beklemeniz gerekir, sonucu çok daha uzun vadede görebilirsiniz. Türkiye bu süreçte iyi bir karne ortaya koydu. Bu karneden dolayı daha kısa zamanda, Türkiye'ye yönelik olumlu bir bakış açısı sağlandı. Sorunlu bir zamanda, sorunlu bir (geniş anlamda) coğrafyada kamu diplomasisi yürütmek oldukça önemli bir konudur. Bu açıdan özellikle bu pandemi sürecinde ortaya değer koymak önemli idi. Öncelikle bir kaç kavramdan

bahsederek, tamamlayıcı olduktan sonra devam etmek istiyorum. Burda bizim bilmemiz gerek üç kavram var bir tanesi ‘‘sert güç’’, diğeri ‘‘yumuşak güç’’ ve daha sonraki süreçte bu ikisinin ortak bir şekilde kullanıldığı ‘‘akıllı güç’’ diye bir kavramdan bahsedeğim. Pandemi sürecinde Türkiye, iki ayaklı kapasitesini göstererek akıllı gücü kullandı. Türkiye insani diplomasiyi kullanarak, iyilikte bir araya gelerek, yüksek bir performans oluşturarak, yumuşak güç modeli kullanarak, olumlu bir kamu diplomasisi oluşturmuş, kapasitesi güçlü bir devlet modeli sergilemiştir. Türkiye için öncesinde genel olarak hep negatif haberler yapılırken, Türkiye’yi anlatan olumlu haberler yayınlanmıştır.

Arap Baharı’ndan önceki sürece baktığımız zaman Türkiye’nin orda modeli farklı idi. Batı ile ilişkisi olan, demokratik değerleri olan, hem Müslüman nüfusa sahip hem Avrupa Birliği ile müzakare ilişkilerinin olması, Türkiye’ye değer katıyordu. Türkiye pandemi sürecinde sadece Ortadoğu’ya değil, Dünya’ya Ortodoğuda sıradan bir devlet olmadığını göstererek, sosyal devlet anlayışında olan, vatandaşını düşünen bir model sergilemiştir. Türkiye’nin bundan sonra ortaya koyduğu yapının sürdürülebilir olması oldukça önemli bir husustur.

Bu süreçte her stratejik üründe tedarik merkezi önemi, daha iyi anlaşıldı. Çin’den çekilecek ülkelerin bakacağı ilk yer Türkiye’dir. Üretim ve hizmet kalitesinde Türkiye’nin dinamik bir alt yapısı var. Türkiye’de sağlık sektöründe 2019 yılında 34-35 bin yabancı hastanın hastanelerde tedavi gördüğü kayıtlarda görülmektedir. Nitekim Kovid-19 salgınında, sağlık sektöründe hizmet tedariği ile Türkiye bunu ortaya koydu. Dünya Türkiye’de çok iyi eğitim almış, sağlık çalışanları ile daha ucuza sağlık taramasından geçilebileceğini görmüş oldu. Lise yıllarımda Gaziantep’te bir kitapçı vardı, kapısında; ‘‘al götür, oku getir’’ diye bir yazı yazardı. Benzetecek olursak; ‘‘hastanızı getirin bakalım, tedavi edelim götürün’’, hizmeti ortaya konuldu. 135 ülkeden tıbbi yardım Türkiye’den istendi ve 80 ülkeye yardım gönderildi. 114 ülkeden 70 bine yakın Türkiye vatandaşı tedavi için ülkeye getirildi.

Salgın sonrası yeni dünya düzeninde bir takım öngörüleri ele alacak olursak, Kovid-19 salgın süreci ile planlamacı sosyal devlet uygulamalarının, yönetsel olarak bundan sonraki dönemde ön plana çıkacağı öngörülebilir. Pandeminin dünya ekonomisi ve siyasetine yön verdiği iddialarıyla, biyolojik terör olduğuna dair teorilerde üretilmiştir. Salgının, devletlerin ya da terör örgütlerinin, biyolojik silah kullanabilecekleri yönündeki endişeleri, insani güvenlik ve dijital güvenlik konularının önemini artırmıştır. Salgın krizi, gelişmiş ülkelerin savunma sanayisi harcamalarına yönelik ayırdığı bütçeleri gözden geçirmesine neden olacaktır. Mevcut uluslararası kuruluşların işlevlerinin giderek azalacağı, bunların yerine daha fazla hedef odaklı yeni uluslararası ve bölgesel organizasyonların oluşturulacağı düşünülebilir. Günümüzde, internet tabanlı teknolojiler yaygınlaşarak, devletleri kendisine daha çok bağımlı kılmaktadır. Buna bağlı olarak siber saldırıların ülkelerin sağlık, ekonomi ve güvenlik gibi alanlarda, devletlerin altyapılarını daha fazla hedef alacağı öngörülmektedir.

Büyük şehirlerin salgın hastalıklar için riskli bölgeler olmaları, kent ve bölge planlamacılığını yeni arayışlara zorlayacaktır. Muhtemel ihtiyaçlar doğrultusunda yeni bir eğitim planlamasının yapılması gerekecektir. Önümüzdeki süreçte muhtemelen çok sayıda alanda iş gücü ihtiyacı kalmayacak, buna karşılık teknik alanlarda boşluk doğabilecektir.

Küresel Salgın Tehdidi ve Güvenlik başlıklı bu kitabımızın hazırlanması aşamasında emek katkı ve desteklerini esirgemeyen, saygıdeğer akademisyenlerimize, değerli öğrencilerimize, çalışmanın editörlüğünü üstlenen sayın Doç. Dr. Yunus Emre Tansü'ye teşekkürlerimi sunarım.

Prof. Dr. Mehmet Şahin

Siyaset Bilimci

EDİTÖRDEN

Yaşadığımız şu günlerde dünya genelinde olağanüstü bir süreçten geçtiğimiz söylenebilir. Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan Covid-19 salgını, Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020 tarihinde ‘‘pandemi" olarak ilan edilmiştir. Salgının pandemi olarak ilan edilmesinde hastalığın tehlikeli ve ölümcül olması, birden fazla ülkeye yayılması kriterleri göz önünde bulundurulmuştur.

Bu tür salgınlar ekonomiyi, sosyokültürel hayatı, eğitimi, tarımı, turizimi, hukuku, hizmet sektörlerini ve toplum psikolojisini olumsuz etkilemekle beraber önemli dönüşüm ve gelişmeleride beraberinde getirmektedir. Hızlı ilerleyen teknoloji, dünyayı küçülterek bütünleştirmiştir. Salgın hastalıklar artık çok uzak yerlere daha hızlı bir şekilde ulaşabilmekte ve toplum üzerinde, özellikle de nüfusun yoğun olduğu bölgelerde hızla yayılarak ölümlere yol açabilmektir.

Salgın hastalıklarda toplumların yaşam tarzı, kültürleri, ekonomileri, hastanelerin donanımları hizmet kalitesi ve tedavi yöntemleri gibi etkenler salgınla mücadele kapsamında önem arz etmektedir. Teknolojinin son hızla gelişmesi ile güvenlik ve dijital güvenlik konularının önemi artmakla beraber biyolojik silahlar ve bu silahlara karşı savunma stratejisinin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Savunma sanayisi gibi sağlık sektöründe de modern tıp teknolojisi ürünlerine yönelik yerli üretimlerin desteklenmesi, ülkelerin sınır güvenliği açısından önem arz etmektedir. Dış politika aracı olarak, sağlık sektöründe dünya üzerinde tedarikçi bir ülke olmak ulusal ve uluslararası düzeyde olumlu bir diplomasi ve güç aracı olarak görülmektedir.

Salgın hastalıklar, insanları ciddi anlamda tehdit etmeye devam etmektedir. Salgını önlemek, salgına yakalanmış insanların hangi düzen içerisinde tedavi ettirileceği ve nerede bakılacağı, alınacak olan tedbirler salgına karşı verilen mücadelede etkili hususlardır. Salgını önlemek için aniden sosyal izolasyonun insanlarda panik, korku, güvensizlik gibi duygulara yol açtığı

görülmektedir. Uzmanlar, Covid- 19 virüsünün neden olduğu küresel salgının ve izalosyonun olumsuz psikolojik etkilerinden korunmak için doğru bilgi edinmenin önemini vurgulamaktadır.

Toplumların doğal ve doğal olmayan felaketlere hazır olması, kadercilik yerine bilgilendirilmesi, gereken önlemlerin alınması gerekmektedir. Katkımız olması dileği ile akademik alanda hazırlamış olduğumuz, *Küresel Salgın Tehdidi ve Güvenlik* başlıklı bu kitapta, emek katkı ve desteklerini esirgemeyen siyaset bilimci Prof. Dr. Mehmet Şahin'e, saygıdeğer akademisyenlerimize, doktora öğrencim Semra Çerkezoğlu'na, değerli öğrencilerimize teşekkürlerimi sunarım.

Kitabımızın yayınlanma aşamasında, bizden emek ve desteklerini esirgemeyen İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Başkanı sayın Mustafa Latif Emek'e, İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Başdanışmanı sayın Sefa Salih Bildirici ve sayın İbrahim Kaya'ya teşekkürlerimi sunarım.

Doç. Dr. Yunus Emre Tansü

İÇİNDEKİLER

Editörün Notu iii

TAKDİM iv

EDİTÖRDEN..... vii

İÇİNDEKİLER ix

BÖLÜM 1 1

REFLECTIONS ON GLOBAL EPIDEMIOLOGICAL, EPISTEMOLOGICAL, SOCIOLOGICAL AND CULTURAL ASPECTS OF COVID-19 PANDEMIC AND POST-PANDEMIC PERIOD FROM POST-MODERN AND FEMINIST PERSPECTIVES..... 1

Prof. Dr. Zeynep GÜREL* 1

Dr. Orhun Burak SÖZEN** 1

BÖLÜM 2 33

PANDEMİ GLOBAL KRİZİNİN ASKERİ SAVUNMA ALANINA ETKİSİ, GÜVENLİK VE BİYOLOJİK SİLAHLAR 33

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ* 33

Ersin GÜRBÜZ**..... 33

BÖLÜM 3 51

CORONA SONRASI YENİ DÜNYA DÜZENİNDE DİJİTAL EKONOMİ VE DİJİTAL PANDEMİ 51

Dr. Selminaz ADIGÜZEL* 51

BÖLÜM 4 91

KOVID-19 VE 21. YÜZYIL DÜNYA DÜZENİ..... 91

Doç. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU* 91

BÖLÜM 5 131

PANDEMİK GLOBAL KRİZDE SİBERGÜVENLİK 131

Prof. Dr. Cemal ARDIL* 131
BÖLÜM 6 215
DONALD TRUMP'IN TİCARET SAVAŞLARINDA NAPOLYON BONAPART'IN İZLERİ (Çelik-Alümiyyum Vergisi'nden Covid 19'a) 215
Doç. Dr. Haydar ÇORUH* 215
BÖLÜM 7 292
ENERJİ POLİTİK AÇIDAN PANDEMİK GLOBAL KRİZ DEĞERLENDİRMESİ 292
Prof. Dr. A. Beril TUĞRUL* 292
BÖLÜM 8 334
COVID-19 PANDEMİSİ VE ÇIKARILACAK DERSLER .. 334
Dr. Serdar DEMİR* 334
Dr. Gül KESKİN** 334
BÖLÜM 9 366
PANDEMİK KÜRESEL KRİZ VE SOSYAL HAYATA ETKİLERİ: YENİ KORONAVİRÜS (2019-NCOV) ÖRNEĞİ 366
Serdar GÖKTÜRK* 366
BÖLÜM 10 394
PANDEMİK VİRÜS SALGINLARINDA CRISPR GEN MÜHENDİSLİĞİ İLE TANI, ARAŞTIRMA VE TEDAVİ YAKLAŞIMLARI 394
Dr. Cihan TASTAN* 394
BÖLÜM 11 414
PANDEMİK GLOBAL KRİZİN EĞİTİME ETKİLERİ 414
Mehmet Can TEZEKİCİ* 414

BÖLÜM 12 434
SAĞLIK VE KÜLTÜR İLİŞKİSİ 434
Hayriye Nisa AYDEMİR* 434
BÖLÜM 13 452
GLOBAL PANDEMİDE TURİZM EKONOMİSİ 452
Halil BENLİ* 452
BÖLÜM 14 478
PANDEMİLERDE TİCARET İLİŞKİSİ VE ALINAN TEDBİRLER 478
Selim CARASUN* 478
BÖLÜM 15 502
PANDEMİNİN TOPLUM VE BİREY PSİKOLOJİSİNE ETKİSİ 502
Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ* 502
Sait KATRANCI** 502
BÖLÜM 16 522
KORONAVİRÜS (COVİD-19) İLE SARS KARŞILAŞTIRMASI 522
Ünsal YAKIT* 522
BÖLÜM 17 556
MODERN ÇAĞIN PANDEMİSİ SOSYAL MEDYA KRİZİ556
Burak KOCATÜRK* 556
BÖLÜM 18 594
COVID-19 PANDEMİSİ VE TÜRK CEZA YARGISINA ETKİSİ 594
Muhammed Huzeyfe ERDEMİR* 594

BÖLÜM 1

REFLECTIONS ON GLOBAL EPIDEMIOLOGICAL, EPISTEMOLOGICAL, SOCIOLOGICAL AND CULTURAL ASPECTS OF COVID-19 PANDEMIC AND POST-PANDEMIC PERIOD FROM POST-MODERN AND FEMINIST PERSPECTIVES

Prof. Dr. Zeynep GÜREL*

Dr. Orhun Burak SÖZEN**

*Marmara University, Atatürk Education Faculty, Physics Education Department, İstanbul, Turkey. zgurel@gmail.com

**Gaziantep University, Islâhiye Faculty of Economics and Administrative Sciences, International Relations Department, Gaziantep, Turkey. obsozen@gmail.com

INTRODUCTION

Medical developments about COVID-19 infection have had a very rapid speed, thereby scientific literature has recently been losing its actuality. The stunning development of medicine in this field makes writing an actual scientific article a hardship. Especially epidemiology which is a special expertise has actually been furnished by brand-new knowledge and new fronts has been conquered in the struggle against the pandemic. Bill Gates emphasizes that COVID-19 pandemic resembles a world war, and that but everybody is in the same front (http://www.mynet/bill-gates-koronavirus-salgini-dunya-savasi-gibi-tek-farki-hepimizin-aynicephede-olmamiz-110106502851).

Social sciences researches are based on three pillars within the context of philosophy of science: ontology, epistemology and axiology. Ontology studies the nature of reality and existence and the relations between facts. Epistemology deals with what knowledge is and how to reach knowledge. Axiology interrogates the locus and role of the values of the researcher (Gürbüz ve Şahin, 2017, ss.30-31). The mentioned contexts have been framed in accordance with the study as follows: This study is ontologically based on inquiring COVID-19 pandemic whose existence is unique to its own within epidemiological, epistemological, social, cultural and political contexts. Epistemologically it is post-positivist. Within post-positivism, post-modernism and feminism have been prioritized.

Axiologically, the researchers have tried to keep their values far from the research as much as possible.

This study is based on interpretivist research paradigm. It could be said that COVID-19 pandemic has been interpreted by a structuralist tendency and spirit. The aspects of the pandemic concerning feminism have been studied with a feminist/pro-feminist approach. Topics concerning nature have been treated with an environment-friendly approach, an even a normativist tendency has been available in the study.

A variety of research questions have been addressed: Does COVID-10 pandemic Show that we live in a post-modern age? Does struggle against COVID-19 pandemic re-produce post-modernism? In which aspects does COVID-19 pandemic re-produce global capitalism? Is the global struggle against COVID-19 pandemic post-modern crisis management? The problematic is whether COVID-19 pandemic verify that we live in a post-modern age.

In Part I, epidemiological aspects of COVID-19 pandemic have been addressed via selected literature review. In Part II, social, cultural and political facets of the pandemic have been interrogated by way of relevant literature. Part III has been based on discussion. In the Conclusion, findings, results and concluding the topic have been included.

1. THE EPIDEMIOLOGICAL ASPECTS OF COVID-19 PANDEMIC

COVID-19 pandemic is a rapid dynamic process either in developed or in developing world. The medical developments about the pandemic have grown rapidly and relevant accumulation of knowledge is booming. This study is epidemiologically limited with the pandemic period starting from March 2020 and ending in May 2020.

The strategies followed as the struggle methods change from one country to another. French President of State Emmanuel Macron said “This is a war” while addressing to French people on March 16 (2020, Cohen & Kupferschmidt, p.1287).

South Korea, Hong Kong and Singapore have coped with the pandemic without applying authoritarian tactics of China, they have applied strategies which may not applied elsewhere: widespread subjecting cases to test, taking those whom cases have contacted under quarantine and encouraging those infected people to isolate themselves and applying compulsory measures to do that (2020, Cohen & Kupferschmidt, p.1287). Germany has a leading role in the struggle against the pandemic in Europe (2020, Cohen & Kupferschmidt, p.1288).

Some experts defend that western countries can never take such rigid measures: to confine the whole population at home. In late

January in Hubei province of China more than 50 million people were kept at home by force. Some experts defend that Western countries can never that such rigid measures which do not overlap with human rights and which will give harm to their economies (2020, Cohen & Kupferschmidt, p.1288).

World Health Organization General Director Tedros Adhanom Ghebreyesus, in a press conference, has said that subjecting to test, tracing contact chain, taking under quarantine and keeping social distance must be applied altogether (2020, Cohen & Kupferschmidt, p.1287).

For most people the biggest question is when and how the pandemic come to an end. Epidemiologist Mark Woolhouse from Edinburgh University say that we may live with the virus until eternity. He emphasizes the costs of keeping people confined on social life, and mental health (2020, Cohen and Kupferschmidt, p.1288).

A research study by Kissler, Tedjanto, Goldstein, Grad & Lipsitch about the transmission dynamics of COVID-19 was conducted based on the data available in the United States in 2020. The researchers searched the factors that impact the transmission dynamics. They used a mathematical model of simulation. They concluded seasonality, the duration of immunity and strength of cross-immunity would transmit the virus in wintertime outbreaks which would plausibly follow the

initial wave of the pandemic recurrently until 2025 (2020, Kissler, Tedjanto, Goldstein, Grad & Lipsitch).

New Zealand Premier Ardern declares that they have no undetected new cases and that reported cases show single-digit numbers for eight days (27.04.2020, ul Khaliq). Authorities in New Zealand, banned people from going to beaches, waterfronts and playgrounds, and she has acclamation from international community albeit her strictest constraints in modern history in her country.

According to research with 43 Chinese patients with COVID-19 in Wuhan Union Hospital by the medical team of Beijing Tongren Hospital from January 29, 2020 50 February 12, 2020, men are at higher risk of death than women and they are more likely to die than women independent of age (https://www.frontiersin.org/articles/ 10.3389/fpubh.2020.00152/full).

2. SOCIOLOGICAL AND CULTURAL ASPECTS OF THE PANDEMIC

Modernity has experienced two serious crises in the second half of 19. Century and after 1960's. Post-modernity was accepted to be the end of the second crisis. The two major mainstreams which led the birth of post-modernism is the end of European colonialism in destroyed Europe after World War II and

recognition of expression of speech to local and minority groups. Monist and definite science and rationalism and intermediary mind were rejected (Ateş, 2013, ss.392.393). Post-modern theory dethroned thought as the center of analysis and placed language in the center of analysis by leading thinkers of 20th century namely Betrand Russel, Ludwig Wittgenstein, Martin Heidegger, and Michelle Foucault (Garrat ve Appignamesi, 1995) (Cited by Ateş, 2013, s.394). Post-modernists were most influenced by philosophy crisis and chaos as much as Sophists. In the critique of modernism, they are parallel to Jaen Jacques Rousseau and especially Nietzsche, Heidegger, Spengler, Danilevski, Frankfurt School and its followers have great impact on post-modernism in intellectual framework of which there is structuralism and post-structuralism (Ateş, 2013, p.394). While the reality of modernity is sole, universal and definite, the reality of post-modernity is plural, particular and relative (Ateş, 2013, s.397). Lyotard emphasizes that the belief fort he saving role of science, democracy and technology for humanity which stems from modernism has been destroyed, the search for such certainty has been substituted by apparent certainty of information technology. People trust information technologies, because they apparently promise to decrease uncertainty providing appropriateness and productivity (lyon, 1997, s.34) (cited by ateş, 2013, p.397).

As Jean François Lyotard emphasizes the relativity of value judgements underlies the nature of post-modern human being.

Post-modern theories emphasize development of society without any criterion and which is not a priori. Henceforth, there is no definite and absolute truth (Ateş, 2013, ss.394-395).

Jean François Lyotard re-interprets “post-modern situation” also as skepticism against grand-narratives. Grand-narratives Express ultimate or final truths in science and politic: Karl Marx’s remark that all humanity is going to be liberated by way of liberation of working class, Adam Smith’s emphasis how nations are going to get richer, Sigmund Freud’s expression of sovereignty of subconscious over mind, Charles Darwin’in remark on evolution of life… (Garrat ve Appignamesi, 1995) (Cited by Ateş, 2013, p.395). Lyotard qualifies all universal and holistic Enlightenment ideals such as justice, evolution, rationalism as grand-narrative and defends that they have lost their viability sand meaning (Ateş, 2013, p.395).

A distinction between modernism-postmodernism debates is post-modernism defines itself fracture, dissolution from modernism and as a novel period (Ateş, 2013, p.396). It could be said that late modernism, which is the discourse of continental Europe, qualifies itself as the successor and historical continuity of modernism unlike post-modernism.

Post-modernists do not consider human beings as persons sharing universally similar sentiments, minds and senses. Human being is subject to ongoing formation, s/he is both influenced by her environment, perceives her surrounding by her

senses, becomes affected, interprets and understands them and influences her milieu by her actions, attitudes and viewpoints. Henceforth, s/he is neither original nor free. Thereby, post-modernists call them “subjects” rather than persons (Doltaş, 1991). (Cited by Ateş, 2013, p.399).

It could be said that French Thinker Michelle Foucault emphasizes the parallelism between Europe in the Middle Ages when plague and leprosy were very penetrating into social life and modernity and critiques modernism and today’s World: Plague defined the schemas that disciplined society in Europe again. The relationship between victims of plague and society did not remain only bi-lateral, but almost led to multi-lateral separations, co-organization of surveillances and control, concentration of intensity of political power. The situation of lepers within society in the form of refusal, exile and confinement is different. Those individuals who suffered from plague diversified, and the situation re-produced itself, multiplied, those reflected the political power whose elements articulated with each other and whose elements were subcategorized. It was as if the bulk of people whom lepers were separated had had no importance. On the other hand, plague victims are subject to a big confinement and a good education with prompt tactics. The result was leprosy was shared, whereas plague was separated into parts. They are different political phantasies to exile lepers and to arrest plague victims: refined society and disciplined society. These are ways of taking people

under control, controlling people and controlling any such plausibly dangerous combinations of those (comp. Foucault, 2019, p.293).

It could be said that Foucauldian concept “panapticon” does not solely explain an architectural style across which everybody sees everybody in places such as prison, library, at the same time it is a metaphor. According to Foucault (2019, p.297), the big effect of panapticon is keeping those who are arrested in conscious and perpetual visibility, which maintains the sustainability of political power. Though keeping under surveillance is interrupted in action, it is perpetual in effect. This architectural style has turned into a machine which creates the power of political power autonomous from itself and which supports itself, in this case one who is arrested also carries this political power system. On the other hand, (comp. Foucault, 2019, pp.302-304), panapticon is not an imaginary system, it is the corporeal form of an idealized political power mechanism, it is an architectural and optical system which works free from obstacle, resistance and friction, it is a political technology form. As for its functions, it is utilized for punishing prisoners, healing patients, educating students, keeping the insane, observing workers, activating beggars and idles… It is a schema for placing bodies into surroundings, subjecting individuals to distribution, establishing hierarchy, organizing political power and its paths, determining political power and its ways of intervention. It informs about faults and crimes beforehand by

its perpetual opportunity to intervene and by the perpetual pressure it creates… Panapticon schema concentrates political power's force, it economizes it, it enforces its character which prevents some of political power's activities from happening and enables political power to be perpetual by way of its automatic mechanisms… Panapticon maintains an direct proportion between more power by a combined detailed and controlling mechanism effective on political power and knowledge, and which unifies the functions of education, treatment and punishment, and more production.

Panapticon schema infuses social order without interruption, city with plague is model of discipline: it created a political power which is perfect bur violent. It encounters death with the threat to death and it promptly uses the right by conquest against the power of death…. This schema does not take the correlation of sovereignty as the object and purpose as the bases, but takes discipline relations as the bases, which is the general principle of new political anatomy (comp. Foucault, 2019, pp.305-307).

Differing from Foucault, Deleuze, in the light of the developments following World War II, introduced the concept societies of control. As for that, it is only a procedure to keep their last rites and maintain their employment until the installation of the new forces on the way to start to operate.

"These are the societies of control, which are in the process of replacing the disciplinary…" "who said, "There is no need to

fear or hope, but to look for new weapons" (Deleuze, 1992, p.4).

Upon the Foucauldian term biopolitics in his nomenclature (comp. Short, 2020), it could be emphasized that the argument that our biological being is intertwined with our political existence as a species as a political entity in also COVID-19 pandemic within the age of global neo-liberal capitalism as it has been so for millennia. Surviving or being let to die are the two sides of the neo-liberal coin which enable us to live only we could afford it. It is a Foucauldian premise that our political existence is as a living being in question. This argument could describe COVID-19 measures by global states over those who are vulnerable for the infection. Thereby, it could further signify the latent tendency of surveillance and confinement of modern state upon those individuals under question. Hence, our existence as biological beings are profoundly associated with our existence as political beings. The power of politics accompanied by maldistribution of income, unjust distribution of resources could have costs for our biological existence, that is our lives on global scale or in other words world population.

On the other hand, complexity theory stipulates that complex systems act in non-linear dynamic and context-specific ways that they could never be fully predicted or explained. Dealing scientifically with complex systems by well-defined mathematical or physical models would not pride us with

decoding the interactions between the elements of the system (comp. Hardman, 2015).

According to Bourdieu (2016, pp.426-430), Max Weber talked about domestication of the oppressed: some part of state's activity is based on that, taking those who are oppressed to take in the play in the granted and taking necessary measures to take them out of their misery. Henceforth, modern state, especially social welfare state has such philanthropic facet. Within the context, those theories that support Elias-Foucault could be critiqued, because such theories concentrate on discipline facet of state only, whereas without aid, support and philanthropy state would not work. Within the context, governing state and governing nation are governing two cases relatively independent from each other. The first is governing the results of the mutual dependency which exists between the sovereign and the oppressed. Moving from the study by Dutch Anthropologist, Sociologist and Historian Abram de Swaan on the role of great pandemics' role on the birth of nations, too, we could say that great pandemics, nuclear accidents do not have class borders. For example, all states have universal utilities and interests in the prevention of the perils which nuclear accidents bring about. The birth of universal state could perhaps be expected from nuclear accidents and great pandemics which go beyond borders. For example, we owe the building of sewage systems in cities to pandemics. Sewage networks the corporate organized answer by state against objective danger of pandemics to carry

microorganisms. Second, those who are oppressed mar carry risk against public order and public health by way of protests, hunger strikes and massive attacks when they are mobilized. The correlation between the sovereign and the oppressed necessitates acquisition of rights on the good of the oppressed.

According to Bourdieu (2016, p.433), understanding modern state requires understanding an extraordinary cultural revolution which makes all our thinking habits upside down. Ordinary thought is monist and based on a single reason and shortcuts and leads to faults. Scientific method is its opposite. Especially in crisis, ordinary subjects behave fallaciously: they search for a culprit for the accident and disaster.

On the other hand, patriarchal civilizations have so de-valued feminine values that the reality of truth and description of the World have been far from the truth… majority of women lead their gender-free or sexually neutral beings in cultural domain. The difficulties which women including those who are known as feminist force almost all of the women to quit their feminine characteristics and quit their relationship with other women… this situation reduces culture to one-pole of gendered culture, henceforth culture becomes poorer (Irigaray, 2006, pp.18-19). Everybody is unique, every woman and every man are unique. Therefore, it is compulsory to understand and change social-cultural means which regulate subjective and objective rights. Social justice especially gender and sexual justice cannot exist without the change of the values and notions of truth which

signify and regulate lingual laws and social order. Changing cultural means is as important as re-distributing commodities in medium and long run. One cannot work without the existence of the other (comp. Irigaray, 2006, pp.19-20).

White American women who work on full-time basis earn 82 cents for each dollar a man earn according to data supplied by Census Bureau and analyzed by American Association of University Women. Black women 62 cents on the dollar and Hispanic 54 cents. Women in the United States are on the verge of the risk of losing their jobs due to economic downturn. Some forecast that the pandemic will make such inequalities worse. However, the same research at Northwest University, the University of Mannheim in Germany and the University of California suggests that the pandemic may promote gender equality in the long run with changes in workplace culture and in working hours flexibility, too.

Past epidemic outbreaks provide us with evidence that incorporating gender analysis into preparation and practice in health sector is beneficial for achieving and sustaining gender equity in health services and in general… Ebola outbreak in West Africa in 2014-2016 period clarify that women are less likely to reach decision-making positions and thereby their needs become unmet… In order outbreaks such as COVID-19 not to perpetuate gender inequalities and reach gender equity, gender norms, roles and endeavor that influence differing degrees of vulnerability to COVID-19 infection for both sexes

must be determined, considered and evaluated (Wenham, Smith and Morgan, 2020, 846-847).

Whatever the case is, a lot of researches denote that there is a strong correlation between participation in cultural life and (psychological)wellbeing(comp.http://culturactioneurope.org/news/ no-sustainability-without-culture-and-the-arts) (cited by https://www.iksv.org/i/assets//iksv/documents/Pandemi_Sirasinda_Kultur_Sanatin_Birlestirici_Gucu_ve_Alanin_Ihtiyaclari_edit.pdf). Within this process which is not a temporary disruption but the beginning of a thoroughly different way of life (http://vesaire.org/korona-virusu-normale-donmeyecegiz/) (cited byhttps://www.iksv.org/i/assets//iksv/documents/Pandemi_Sirasinda_Kultur_Sanatin_Birlestirici_Gucu_ve_Alanin_Ihtiyaclari_edit.pdf), culture-art domain, one of whose function is bring people together, experiences a hard period… Culture and art continues to develop new and creative methods in digital platforms in order to sustain permanent interaction with participants and visitors… Culture and art has helped children, youngsters and adults spend good-quality time and feel good via artistic activities in digital platforms in the days when approximately 7 hours in internet and 3 hours in social media have been spent on daily basis (https://www.iksv.org/i/assets//iksv/documents/Pandemi_Sirasinda_Kultur_Sanatin_Birlestirici_Gucu_ve_Alanin_Ihtiyaclari_edit.pdf).

DISCUSSION

As it could be further re-interpreted from the citation from Hardman in Part II (Sociological and Cultural Aspects of the Pandemic), COVID-19 pandemic differs from previous pandemics from a variety of ways: It has moved beyond remote distances across continents and has been spread likewise. Sharing momentary data flaw between different states has been possible. Bulks of data have been gathered and studied very rapidly, thereby comparative dynamic graphical designs about the spread of the pandemic have been collaboratively interrogated by both natural scientists and social scientists and shared worldwide by way of internet. All these developments facilitate to study the societal impacts of cOVID-19 pandemic by way of complexity theories.

Antibiotics which cure bacterial infections almost perfectly in the age when they were invented are the honor of modernism, rationalism an even Enlightenment Age. Vaccination is one of the high achievements of Modern Age with its systematic and scientific context. Vaccines developed against viruses either perpetuates modernist tradition as in the example of rabies vaccine or it may have a protecting effect as in influenza vaccines in post-modern character, indefinite in part and non-symmetrical in part. Influenza virus necessitates to produce new vaccine every year. COVID-19 “replicates” the character of influenza virus in an exaggerated and striking way. In this sense, it is a replica. In the nature of COVID-19 infection, there is

uncertainty, unforecastability and chaos. It could be said that post-modernism brings about multiple therapies, subjectification (individualization) of therapies and relativity of therapies, substitution of classical medicine with either complementary medicine or alternative medicine and palliative therapies. It could be inferred that there are a lot of options in post-modern medicine, but there is no certainty.

If Turkey has some achievements in struggle against COVID-19 in global level, several titles are prioritized in this endeavor. Medicine in Turkey has been built upon, at least in part, modernist-positivist understanding of science and philosophy of science whose intellectual framework had partially been formed in Ottoman era and from which Republican reforms and revolutions stemmed and which are cornerstones of Turkish Enlightenment. Within the context, one of the bases of this modernist-positivist convention in Turkey is the struggle of immunization via vaccination and other public health measures which were directed by those ministers of health such as Refik Saydam, Behçet Uz, Adnan Adıvar, Lütfi Kırdar who are some of the pillars of Turkish Republic. The achievement of current Health Ministry could be traced on these bases. Upon this fundamental framework, a combined drug therapy unique to Turkey which starts in the early phases of COVID-19 infection has been in force. On the other hand, "The rate of public health expenditures is higher than that of countries with medium-level income" (OECD & World Bank, 2008) (Cited by Yentürk &

Yılmaz, 2018, p.113). "This case historically denotes the strong position of public sector in Turkey" (Yentürk & Yılmaz, 2018, p.113). Henceforth, there is a forceful tradition of public health in Turkey and this is parallel to the understanding of modern state. Epidemiological studies which answer the question which interrogate whether immunization-vaccination struggles against diseases such as trachoma, typhoid, measles and syphilis in Early Republican period have immunized Turkish Nation are required.

Post-modern perspective has been reiterated by the destroying force of the contradictions of global capitalism, but in a negative way by this time. Marginal groups turn into disadvantaged groups just as in COVID-19 cure everywhere in the globe with rare exceptions. Unless post-modernity defines itself in a new way, it may weaken. Global case recalls Bakhtin's "phantasmagoria" in that COVID-19 hangs over the World like the sword of Damocles with its carnivalesque face which mocks Western democracies and market economies and satirizes Africa and poor parts of Asia and Latin America with grotesque black humor. Within the context, when the global scale has been considered, citation from Bourdieu in Part II (Sociological and Cultural Aspects of the Pandemic) reveals that the philanthropic facet of nation-state as defined for malicious classes of people, must be incorporated into the complex correlation between great powers and regional powers and poor countries in order to develop a more decent mode in the poor in that no nation-state

could stop the spread of COVID-19 pandemic by closing national borders. As Gaia theory forecasts, the Earth is a close system, it is a close ecosystem. Any disease anywhere in the globe cannot be confined however it is isolated. The global level domino effect and butterfly effect ids also concerned with that. Henceforth, it is normativist or ethical and legitimate mode of act for great Powers and regional to struggle against global issues in global level instead of confining theirselves into national borders. This is what should be. Otherwise, pandemics more hazardous and more fatal than COVID-19 may arise in our planet whose ecological equilibria have already started to be deteriorated. When Turkey has been considered and studied within and limited with the context of the scope of Foucault as cited in Part II (Sociological and Cultural Aspects of the Pandemic), it is Foucauldian surveillance unique to modern state, which utilizes information technology efficiently, to keep elderly people and those with chronic disease under electronic watch. It is a general tendency for states with efficient information technology infrastructure to keep such social groups under (electronic) surveillance. On the other hand, in cities where people live in an isolated way neighbors chat from balcony to balcony or neighbors conduct concerts singing together. This could be seen as a novelty in Deleuzean sense in order to establish neighborhood. On the other hand, from Bordieuan perspective as cited in Part II, Turkish state's philanthropic benevolent aspect is striking. The sacrificing

support of Fidelity Groups for such social groups and the epical services of health employees verify the situations which Bourdieu (as cited in Part II Sociological and Cultural aspects of the Pandemic) emphasizes in which state cannot survive otherwise. On the other hand, Turkey's support to almost all the countries in the World due to COVID-19 pandemic as a regional power is ethical, legitimate and it is a requisite of normativist international relations and Turkey is a good example for that.

Global capitalism perhaps fell short of social state or perhaps socialist state models. National economies and command economies against market economies seem to be more successful in sustaining the discipline within the context of the struggle against COVID-19 infection on economic plane. Within the context, administrations with authoritarian tendencies seem to be successful to sustain the discipline. The cost for that is the codification of Foucauldian "surveillance society." Authoritarian national states fortify their search for unlimited political power. It is strongly probable for global capitalism to succeed in putting on better make-up by this pandemic. If the pandemic has been successfully coped with, global capitalism will have looked more smartly-dressed within the context of health services. Another topic might be the projection of national state, national economy and confinement tendency in economics in the world. A more forceful "national" structure would not support the increase in the impact and influence zone of global organizations and global mechanisms much. On the

other hand, it must be kept in mind that even if a closed economy sustained a just distribution of income, this would have the potentiality that that would not go beyond partnership in poverty. The Western democracy standards of import substituting economies protected by customs walls is controversial.

What COVID-19 pandemic brings about as for global crisis management could be listed as follows: uncertainty, unforecastability and plural scenarios, global chaos, international un-polarity, global disorder characterized by lack of cooperation and coordination, global asymmetry within the context of the strategies of struggle against the pandemic… For example, who must we understand when we pronounce global pandemic management? Is it Bill Gates? Is it WHO (World Health Organization)? France and Germany? The United States (US)-the United Kingdom (UK)? This is uncertain. Dialectic opposition and ideology were part of major elements of bi-polarity which marked the Cold War period (1917-1992). The ideological aspect of Post-Modern Age is weak, unclear, secondary or tertiary. Perhaps we could talk about national schools in mainstream global capitalism. Within the context, on the other side of Germany and Japan might stand US-UK in terms of national health systems. On the other hand, the location of Cuba and Northern Korea, which are distinct from mainstream global capitalism.

COVID-19 pandemic both has global aspect within the scale of the World and local aspect in countries and regions levels. However, essential cooperation between global and local dimensions which must exist is asymmetrical, irregular and chaotic. It is clear that scientific, systematic and rational cooperation unique to modernism does not exist. There is no mechanical Earth and universe which works in clockwise fashion as in Modern Age and Enlightenment Period in the age we live in. On the other hand, nowadays the dialectic opposition of Marxianism has ceased. Post-modernity is the third plane beyond dialectic opposition. Within this context, decomposition and unification of scientific methodology forms third plane together. The big Picture is fractured, multi-layer and chaotic. Generality has been replaced by partiality. In the local level of global crisis management some countries would like to find a culprit for the COVID-19 pandemic. However, as it could be seen in citation from Bourdieu'ye in Part II (Sociological and Cultural aspects of the Pandemic). Scientific method refuses reasoning based on a single reason and shortcuts. However, this does not mean that there may be no culprit for COVID-19 pandemic. It is international law's duty to decide that.

"Biological war" concept which has strengthened as an indicator for the need for defining war again has turned into a new reality by way of mutual accusations of conspiracy theories between the United States and China. Conspiracy theories as way of marginal bases for accusations for criminality could be

strengthened as part of post-modern realities. However, the epistemology of international law is positivistic-normative at least now. NATO has been defined again within these contexts. On the other hand, the argument that political radicalism and the degree of accepting the truth of conspiracy theories are directly proportional could be defended. The fear for biological war could recall the fear for total destruction which dreaded people in the Cold War period. Late modernism as the sociocultural and epistemological context of continental Europe could signify reality as physical reality as the successor of modernism. Within this frame, something is what it is. The parallel reality of beyond the Atlantic denotes a post-modern relative reality or plural realities. Plural reality is intertwined with plural reading. On the other hand, this framework can convert conspiracy theory as if legitimate and proper reading. It can become perhaps one of the alternative realities. Media support can increase the degree of truth of conspiracy theory asymmetrically. Upon late modern perspective, this manipulative power can turn into political power which perception management of Nazi Propaganda Minister Paul Joseph Goebbels which identifies truth with lies could have been jealous of. Within this perspective, the concept of alternative reality adds new dimensions to the accusation of China by the United states to spread laboratory-made COVID-19 virus to the World and providing its argument with visual proofs such as the video of broken laboratory refrigerator door in Wuhan and such as medical proof of eerie COVID-19 virus

unlike viruses in nature. The basis here is the perspective and verdict of international law and justice. On the other hand, even if we assume COVID-19 pandemic is deliberate action whose purpose is to decrease global population to a certain extent upon the Foucauldian premise as it could be inferred from citation from Short in Part II (Global Sociological and Cultural Aspects of the Pandemic), it may be as plausible projection to expect a rise in world population as people could surmount the situation by having more children by their phylogenetic instincts and subconscious drives, thereby classical causality would cease and all those would result in such asymmetrical and un-forecasted demographical development. Post-modernity is based on calculus of probabilities. One plausible scenario is unfunctional.

As it could be inferred from Cohen & Kupferschmidt in Part I (Epidemiological Aspects of the Pandemic) (2020, p.1288) whether Western values such as human rights, market economy could be perpetuated with intensive restrictions for global struggle against COVID-19 pandemic is controversial. Relaxing in the measures in Europe and United States within the scope of struggle against COVID-19 pandemic could also be comprehensible within this context. Turkey seems to follow this trend albeit more cautiously. Within the European Union (EU), Germany could be taken as successful. Problems of coordination within the Union may result in progress of the Union as the union of nations. The Union displays an Outlook as supranational organ but dependent on national identities instead

of acting as one single body as the cases İtaly and Spain denote. The support of Turkey for the Great Britain, Spain and Italy and else is as decent proper kind act as long-term candidate for full membership.

It is rare to find any COVID-19 research on women on either biological sex or gender basis. This global situation recalls the name of the novel of Duygu Asena: "Women haven't been Nominated (Kadının Adı Yok)." It could be argued that women's existence must be recognized by society as a legally, socio-economically, politically and culturally as equal as men. Otherwise, women are ex-nominated as Asena argues. On the other hand, when Luce Irigaray's perspective as available in Part II (Sociological and Cultural Aspects of the Pandemic), equality between women and men may stem from legal and administrative recognition of the distinction between women and men. The current pandemic has reproduced the inequality between women and men. On the contrary, the research with 43 Chinese patients with COVID-19 in Wuhan Union Hospital by the medical team of Beijing Tongren Hospital from January 29, 2020 50 February 12, 2020 emphasizes that the argument by Sözen (2014, pp.18-19) has been verified by COVID-19 pandemic. Sözen argues that even if there is inborn difference between women and men, this is the genetic advantage of women due to chromosomal structure of women (women have XX chromosome and men have XY chromosome). This study speculates that majority of research on global COVID-19

pandemic on sexual basis will verify the advantage of women in vulnerability to the infection and in mortality rate. The global inequality of women is contrary to human nature. According to Touraine (2007, pp.247-250), societies in which dualities and hierarchies have been upside down, in which the categories that signify agents are more important than those that signify situations and in which subjects do not have to choose between opposite dualities but subjects can unify a relative plethora of choices can be called women's society. It could be inferred this is socio-cultural at least in some Western countries.

RESULTS & CONLUSION

COVID-19 pandemic is a post-modern reality which reveals how not only today's but tomorrow's diseases are going to be in a variety of contexts with all its indefinite uncertain complex unforecastable grotesque facets. It gives a sound impression that its impacts and its plausible contexts are improbable to forecast and even to an extent impossible. Its impacts are asymmetrical, their contextual reflections even cannot be forecast. Within this plane, probability calculation based on plural scenarios is the fundamental facet. Strict measures and reinforcements are at least prioritized and even successful across disease's nature. Organization and coordination have become vital otherwise lethal. Moreover, that requirement has been worldwide. Within the context, organization and coordination are essential both

globally between countries and locally within national borders. Henceforth, the struggle against the pandemic on global plane without national coordination of countries is a falsity. However, some countries are prioritized with their achievement against the pandemic on local plane.

REFERENCES

Ateş, H. (2013). Postmodern Toplum, Devlet ve Kamu Yönetimi. Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar Sorunlar, Tartışmalar, Çözüm Önerileri, Modeller, Dünya ve Türkiye Yansımaları içinde. Ed. A. Balcı, A. Nohutçu, N. K. Öztürk, B. Coşkun. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Bourdieu, P. (2016). Devlet Üzerine College de France Dersleri (1989-1992). Çev. A. Sümer. İstanbul: İletişim Yayınları

Cohen, J & Kupferschmidt, K. (2020). Countries test tactics in "war" against COVID-19. Science sciencemag.org. Available at http://science.sciencemag.or/ Retrieved at 18/04/2020.

Deleuze, G. (1992). Postscripts on Societies of Control. October, Vol. 59 (Winter, 1992), pp.3-7. The MIT Press. Available at http://www.jstor.org/stable/778828. Retrieved at 11-05-2020.

Foucault, M. (2019). Hapishanenin Doğuşu. Çev. M. A. Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi.

Gupta, A. H. (2020). Why This Economic Crisis Differs From The Last On efor Women- The New York Times. Available at http://nyt.ms/32UPVNkV. Retrived at 01.04.2020.

Gürbüz ve Şahin (2017). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem-Analiz. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Hardman, M. (2015). Complexity and Classroom Learning. Doctoral Dissertation. Canterbury Christ Church University.

http://www.mynet/bill-gates-koronavirus-salgini-dunya-savasi-gibi-tek-farki-hepimizin-aynicephede-olmamiz-110106502851. Retrieved at 25.04.2020.

https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/new-zealand-premier-declares-win-against-covid-19/1819898. Retrieved at 6.05.2020.

https://www.ntv.com.tr/turkiye/isvecteki-covid-19-hastasi-emrullah-gulusken-turkiyeye-getirildi,Khp-NhTIvE69LPsk0HMj0g. Retrieved at 30.04.2020.

Irigaray, L. (2006). Ben Sen Biz Farklılık Kültürüne Doğru. Çev. S. Büyükdümenci & N. Tutal. Ankara: İmge Kitabevi.

İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı (İKSV) (2020). https://www.iksv.org/i/assets//iksv/documents/Pandemi_Sirasinda_Kultur_Sanatin_Birlestirici_Gucu_ve_Alanin_Ihtiyaclari_edit.pdf. Retrieved at: 4.05.2020.

Khaliq ul-R. (2020). New Zeland premier declares ‘win’ against COVID-19. Asia-Pasific. Latest on Coronovirus. Available at https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/new-zealand-premier-

declares-win-against-covid-19/1819898#. Retrieved at 10.05.2020.

Kissler, St. M., Tedjangto, C., Goldstein, E. Grad, Y. H. & Lipsithch, M. (2020). Projecting the Transmission Dynamics of SARS-CoV-2 through the post-Pandemic Period. Available at http://nrs.hrvard.edu/urn-3: HUL.InstRepos: 42639308. Retrieved at 07.04.2020.

Liu, X-F, W. F & H, W. (2020). Gender Differences in Patients with COVID-19: Focus on Severity and Mortality. Available at (https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpubh.2020.00152/full). Retrieved at 06.05.2020.

Short, J. (2020). Biopolitical Economies of the COVID-19 Pandemic. TOPIA: Canadian Journal of Cultural Studies. Available at https://www.utpjournals.press/journals/topia/covid-19-essays/biopolitical-economies-of-the-covie-19-pandemic?=. Retrieved at 08.04.32020.

Sözen, O. B. (2014). Yüksek Kültür ve Popüler Kültürde Kadın Söyleminin Türkçede Woolf ve Weldon Çevirileri Üzerinden İncelenmesi. Thesis Adv. Emine Bogenç Demirel. Unpublished doctoral dissertation. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Touraine, A. (2007). Kadınların Dünyası. Çev. M. Moralı. İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Wenham, C., Smith, J. & Morgan, R. (2020). COVID-19: the gendered impacts of the outbreak. The LANCET Comment. VOL 395 March 14, 2020. Available at www.thelancet.com. Retrieved at 06.04.2020.

Yentürk, N. ve Yılmaz, V. (2018). Türkiye'de Kamusal Sağlık Harcamalarının Tarihsel Seyri ve Geleceği. Sosyal Yardımlardan Güvenliğe Türkiye'nin Kamu Harcamaları (2006-2017) içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

BÖLÜM 2

PANDEMİ GLOBAL KRİZİNİN ASKERİ SAVUNMA ALANINA ETKİSİ, GÜVENLİK VE BİYOLOJİK SİLAHLAR

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ*

Ersin GÜRBÜZ**

*Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Şehitkâmil, Gaziantep, Türkiye, ytansu@gmail.com

**Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep, Türkiye, ersingurbuz1257@gmail.com

GİRİŞ

Pandemi bir kıta veya tüm dünya yüzeyine yayılan salgın hastalık anlamına gelmekte olup, Pandemi kelimesi hecelendiğinde Pan "Bütün" Demi "İnsan" anlamına gelerek bütün insanlığı etkileyen salgın hastalıklara verilen isim olarak nitelenmektedir. Pandemi'nin dünya üzerinde yayılması ülkeleri birçok alanda olumsuz olarak etkilemektedir. Pandemi öncesi ve sonrasında askeri savunma alanları olan Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerinin küresel salgın ile faaliyet alanlarında zafiyet yaşanmaması için savunulması gereken önemli alanlardır. Söz konusu alanların herhangi bir pandemi'den etkilenerek savunma alanında açıklar vermesi ve oluşacak zafiyetler neticesinde pandemi öncesi rahatlıkla savunulan alanların kaybedilmesine neden olabilmektedir. [1]

Savunma alanında kullanılan silah ve teçhizatların işletilmesi mevcut sistem içerisinde görevli askeri personel tarafından gerçekleştirilmektedir. Olası bir pandemi esnasında salgının askeri harekât bölgesinde gerçekleşmesi harekâtlarda görevli personel ile kullanılan silah ve teçhizatların etkisiz hale gelmesine neden olabilmektedir. Ayrıca herhangi bir salgın ile sadece kullanılan silah ve teçhizat değil bu alanda bulunan savunma projeleri, stratejileri, istihbarat faaliyetleri, terörist

[1] Balkan, İ. (2012). Pandemik Grip, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Deneysel ve Klinik Tıp Dergisi*, Samsun, (29), ss.193-200

faaliyetlerin önlenmesi, iç güvenlik ve dış güvenlik alanlarında zafiyetlere de neden olmaktadır. [2]

Salgın hastalıklar ve teknolojinin olağan hızıyla gelişmesi sonucu savunma görevleri, biyolojik silahlar ve bu silahlara karşı savunma stratejisinin geliştirilmesini ön plana çıkarmaktadır. Bünyesinde kimyasal silah bulunan ülkelerin diğer ülkeleri ve toplulukları kimyasal savaş ile korkutma eğilimleri artık kimyasal ve biyolojik silah tehditleri olarak anılmakta ve ülkelerin güvenlik alanında öncelik verecekleri iki ayrı konu haline gelmektedir. Koronavirüs Covid-19 salgını biyolojik silahların belirli bir alana yayılma ve o olanda etki göstermesi ile biyolojik silah konusu askeri alanda gündeme gelmektedir. Söz konusu silahların terörist grupların eline geçmesi değerlendirildiğinde savunma ve güvenlik alanlarında oluşturulan stratejilerin yeniden güncellenmesinin gerekliliği büyük öneme sahiptir. [3]

Silah ve savunma teknolojisine sahip ülkeler biyolojik silahları geliştirmesi ile terörist grupların herhangi bir biyolojik savaş silahını ve elde etmesi klasik savaş bölgelerinde biyolojik savunmanın yapılacağı anlamını taşımaktadır. Biyolojik savunma sistemi ve silahı bulunmayan ülkelerin oluşacak bir tehdit daha gelmeden yenilgiye uğraması anlamına gelmekte olup, söz konusu biyolojik silahlara karşı klasik güvenlik ve

[2] Budak, F. ve Korkmaz, Ş.(2020). Covıd-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği, *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, (1). ss.-75
[3] Törüner, Y.(2020, 31 Mart). Biyolojik Silah olma İhtimali. *Milliyet*. Erişim adresi: https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/yaman-toruner/biyolojik-silah-olma-olasiligi-6177770

istihbarat anlayışının değişmesi gerektiği kaçınılmaz bir gerçektir.[4]

1. BİYOLOJİK SİLAHLAR VE COVİD-19 KÂBUSU

Biyolojik silahlar ölümcül olmakla birlikte küresel olabileceği gibi bölgesel olarak da kullanılabilmektedir. Söz konusu silahlar herhangi bir orduya karşı ölümcül veya kişiyi etkisiz hale getirebilecek seviyede hastalıkların yayılarak savunma alanlarının zayıflatılması amacıyla doğrudan askeri personeli hedef alabilmektedir. Kimyasal silahları ve bu silahlarda kullanılan mühimmatlar çevresel, biyomedikal ve belgesel yöntemlerle teknoloji sitemleri kullanılarak tespit edilebilmektedir. Ayrıca kimyasal mühimmatı tespit eden teknolojik sistem ve cihazlar askeri uygulama alanlarında kullanıldığı gibi tıp ve iç güvenlik alanlarında da kullanılmaktadır. Bioteknoloji hem ticari hem de askeri savunma alanlarında küresel olarak kullanılmakta olup askeri savunma alanlarında Bioteknoloji askeri personelin kıyafeti ve üzerinde kullandığı cihazlar ile vücudunda meydana gelecek herhangi bir zararlı toksin'in tespiti ile kısa sürede tespit edilebilmesi projeleri bilimsel açıdan incelenerek gelişme göstermektedirler. Askeri alanlarda kullanılan bioteknolojiler ise; Bio-çipler, Bio-algılayıcı sensörler, Bio-Mimetikler ile fizik,

[4] Soner, A.B.(2020). Kovid-19 Salgını Ve Sonrası Uluslararası Siyasette Süreklilik Ve Değişimler, Polis Akademisi Yayınları, (92). Ss-69-71

kimya ve malzeme bilimlerinden oluşan Moleküler Elektronik bölümleri ile disiplinli bir şekilde uygulama alanı içerisinde bulunmaktadır.[5]

Bio-Çip, Bio-Algılayıcı Sensör, Bio-Mimetik ve Moleküler Elektronik ülkelerin araştırma ve geliştirmeleri ile teknolojik ve bilimsel alanlarda kullanılmakta olup, endüstriyel alanların imkân ve kabiliyetleri ile doğru orantılı olarak gelişim göstermektedirler. Bioteknoloji adından da anlaşılacağı üzere biyolojik alanda geliştirilen silah ve bu silahlara karşı savunma sistemlerinin geliştirilmesi yöntemi ile ilgilenmektedir. Bioteknolojinin gelişmesi için mikrobiyoloji, biyokimya, moleküler biyoloji, hücre biyolojisi, immünoloji protein mühendisliği, enzimoloji alanlarında uzman kişilerin görev yaparak ve bioteknolojinin temelini oluşturması gerekmektedir. Pandemi küresel krizinin askeri savunma alanına olan etkisi ise söz konusu alanlarda yapılan çalışmalar ile doğrudan ilintilidir. Askeri savunma alanına olan etkisi ve güvenliğin konularında bioteknoloji alanlarını destekleyen bilgi transferi, üretimi, uygulama ve finansal alanlarının alt yapıları oluşturularak biyolojik silah ve savunma yöntemlerinin geliştirilmesi son derece önemlidir. Bioteknolojinin alt yapısını destekleyen alanlar ayrıca diğer teknolojik alanların da gelişmesine katkı sağlayarak Kara, Deniz ve Hava kuvvetlerinde kullanılan sistem ve cihaz teknolojisi açısından küresel olarak kullanılması için

[5] AFAD, Biyolojik Silahların Tarihçesi, (2020, 05 Mayıs),Erişim adresi: https://www.afad.gov.tr/kbrn/biyolojik-silahlarin-tarihcesi

hızla geçilmesi gereken bilimsel alanları kapsamaktadır. Bu kapsamda biosilah teknolojisinin küresel anlamda araştırılmasını gerektiren yol ve yöntemler; eğitim ve bilimsel araştırmalar, teknolojik iş gücü, diğer ülkeler tarafından geliştirilen bir teknolojinin araştırılması ve uyumlu teknolojinin geliştirilmesi, teknik bilgi ve araç/gereç üretiminde alt yapının oluşturulması ile finansal olarak desteklenmesi biosilah teknolojisini küreselleştirmektedir.[6]

Covid-19 kâbusu ile gündeme gelen biyolojik silah ve bu silahlara karşı askeri, ekonomik, istihbarat, güvenlik, finansal ve sağlık sistemi alanlarındaki kriz yönetimi ve savunma alanlarında meydana gelen açıkların oluşmaması için alınması gereken tedbirler ile başa çıkma yöntemleri tüm ülkeler tarafından alınan tedbirlerle söz konusu yöntemlerin yenilenme zamanlarının geldiği ortaya konulmaktadır.[7] Ayrıca askeri güvenlik ve salgın koşullarının ilkeleri incelenerek salgın sonrasında askeri gücün düzeltilemeyecek şekilde zarar görmesinin ve zayıflamasının önüne geçilmesi için askeri pandemi stratejisinin oluşturulması ve uygulanması konularının analiz edilerek bütün askeri birimler tarafından bilinmesi amaçlanmalıdır. Biyolojik silah teknolojisinin laboratuvar ortamında üretimi, uygulama alanları, kullanılan bio-mühimmatlar, depolama yöntemleri ve bu silahların kullanılması

[6] Demir, C.(2009). Türkiye'de Alınması Gereken Biyogüvenlik ve Biyosavunma Önlemleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, İstanbul, ss.14-109
[7] Hancı, İ.H. Özdemir Ç. Bozbıyık A. Tuğ, Ayşim.(2001). Biyolojik Silahlar: Etkileri, Korunma Yöntemleri, *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*,10(9),Ankara, ss.330-332

sonucu oluşturacağı etkiyi içermekte olup bilinmesi gereken konulara içerisinde yer almalıdır.[8]

Covid-19 kâbusunun başlamasıyla birlikte yapılan siyasi konuşmaların birçoğunda pandemi sonrası yenidünya düzeninden bahsedilmekte olup, söz konusu yeni dünya düzeninin ne şekilde gerçekleşeceği konusunda herhangi bir bilgi verilmemektedir. NATO, Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), Avrupa Birliği (AB) gibi yapıların Covid-19 pandemi sürecinde güç kaybettikleri ve hâlihazırda uyguladıkları küresel askeri operasyonları durdurdukları öngörülmektedir. Covid-19 Pandemisinin başlaması insanların NATO, AB, DSÖ gibi kurumlardan ziyade içinde bulundukları ülkelerden sorunların çözülmesi ve gerekli tedbirlerin alınmasına yöneldikleri görülmektedir. Bu kapsamda Türkiye'de uygulanan Covid-19 ile mücadelede öncelikle sağlık siteminin çökmemesi amaçlanmış ve bu kapsamda vatandaşlara hijyen malzemeleri, maske ve eldiven ücretsiz verilerek sosyal mesafe kuralı uygulanmıştır. Geliştirilen entübe teknolojisi ile korona virüsü bulaşan kişilere virüs tedavisinde yardımcı olunmuştur. Sosyal mesafe, ücretsiz maske dağıtımı, yurtdışında yaşayan vatandaşlarının ülkeye dönüşlerinin sağlanması ve öğrenci yurtlarında karantinada kalmaları, ekonomik tedbirler Covid-19 sürecinin en az vaka ile atlatılmasına yönelik tedbirlerde başarılı olduğu görülmektedir.

[8] Zor, Seyid.(2013). Biyolojik Savaş ve Biyo silahlar, (2020, 06 Mayıs), Erişim adresi: http://www.acikbilim.com/2013/12/dosyalar/biyolojik-savas-ve-biyosilahlar.html

Tüm vatandaşlarımıza yönelik uygulanan tedbirlerin yanı sıra ülke savunmasında önemli alanlardan olan askeri birliklerde uygulanan tedbirler Milli Savunma Bakanlığı tarafından gerçekleştirilmekte olup ayrıca savunma konularından ödün verilmeyerek hudut birliklerinde yasa dışı geçişlerle mücadeledeki faaliyetlerin sürdürülmesi maksadıyla personeli virüse karşı koruyacak şekilde, koruyucu elbise ve maske takviyesi dahil yeniden düzenlemelerin yapılması, erbaş/erlerin sağlığının ön planda tutulduğu hijyen, sosyal mesafe, terhis ve celp işlemleri tedbirleri, milli ve uluslararası tatbikatların ertelenmesi, yurtdışı geçici görevlerin ikinci bir emre kadar durdurulması, tören, konferans, kısa süreli toplantı, kurs, fuar, seminer gibi faaliyetlerin ertelenmesi tedbirleri alınmış ve bu tedbirlere rağmen ülke savunmasında herhangi bir zafiyet verilememesi de Türk Silahlı Kuvvetlerinin her türlü ortamda başarılı olacağını bir kez daha göstermektedir.[9]

Mevcut düzen içerisinde istihbarat alanları İnsan İstihbaratı, Açık Kaynak İstihbaratı, Sinyal İstihbaratı, Sosyal Medya İstihbaratı Siber İstihbarat olarak etkin istihbaratlardır. Covid-19 küresel salgının başlaması ile birlikte Medikal İstihbaratın ne denli önemli olduğu da önem kazanmaktadır. Medikal İstihbarat aktif bir istihbarat olarak bilinmemekle birlikte geliştirilmesi gereken istihbarat alanları arasında yer almaktadır. Medikal istihbarat virüs, salgın hastalık ile toplumu geniş ölçüde

[9] Akar, H.(2020). Koronavirüs'e Karşı Alınan Tedbirler, (2020, 06 Mayıs), Erişim adresi: https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/1732020-18748

etkileyecek her türlü bilgilenin elde edilmesi ve analiz edilerek istihbarata dönüştürülmesi işlemlerini kapsamaktadır. [10]

Çin Halk Cumhuriyetinin Wuhan şehrinden başlayarak tüm dünyaya yayılan Korona virüs Covid-19 bir pandemi yaratmış ülkelerde tanı ve tedavi yöntemleri geliştirilmeye başlamıştır. Geliştirilen tanı ve tedaviler askeri ortamlarda da hızlıca yer bularak uygulanmaya başlamış olup, Covid-19'u önleme ve kontrol yönetimi altında Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde Korona virüs Mücadele Merkezi (KOMMER) kurularak silahlı kuvvetlerin birlik ve karargâhlarında salgınla mücadele yönetimi yapılmaktadır. Söz konusu KOMMER çalışmaları ve TSK'nın Terörle Mücadele Harekâtları koordineli bir şekilde ilerleyerek terör örgütü mensubu teröristlerin etkisiz hale getirilme çalışmalarından ödün verilmemektedir.

2. BİYOLOJİK GÜVENLİK

İnsanoğlunun gelişiminde bilim ve ahlak her zaman aranan nitelikler olmuş bilime ve ahlaka sahip olan devletler diğer devletlere nazaran daha güçlü sayılmışlardır. Toplumların gelişimiyle bilim keşiflerinde ilerlemeler kaydedilerek etik veya etik dışı fikirler üretilmiş ve bu doğrultuda bilimsel keşifler gerçekleştirilmektedir. Bilimin yardımıyla insanoğlu elektrik, kuantum bilgisayarlar, nükleer reaktörler ve silahlar, penisilin,

[10] Seren, M.(2020) Medikal İstihbaratın Yükselişi, Stratejik Araştırmalar Merkezi, SAM Yayınları, Ankara, ss.82-91

laboratuvarlarda üretilen biyolojik silahlar bilim insanları tarafından icat edilmişlerdir. Covid-19 kabusu ile birlikte savunma alanında meydana gelen zaaflar ve güvenlik sorunları da yeniden analiz edilerek stratejik değerlendirme konuları arasına dahil olmaktadır. Bilimsel çalışmaların iyi veya kötü yanları bulunmakta olup, bilim, teknoloji ve biyolojinin birleştirilmesi sonucu biyolojik silahlar meydana getirilmektedir. Biosilahların Bir kitle imha silahı haline dönüştürülerek kullanılması ile biyolojik güvenlik ve söz konusu güvenliğe karşı alınması gereken tedbirler son derece önem kazanmaktadır.[11]

Çin Halk Cumhuriyeti dünya üzerinde büyüyen ekonomisi, nüfusu, askeri gücü, silah sistemleri ile büyük güç olarak anılan ülkelerden biri olarak nitelenmektedir. Covid-19 kabusu sonrası askeri alanlarda yapacağı ekonomik yenilenme ile yakın gelecekte oluşacak yeni dünya düzeninde süper güç olacağı düşüncesi değerlendirilerek ileri sürülmektedir.

1949 yılında kurulan Çin Halk Cumhuriyeti tarih boyunca diğer ülkelerin üzerinde hâkimiyet kurma çabalarının olduğu ülke haline gelmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti kurulduğu tarihten itibaren komünist düzeni korumuş olup, Çin ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB) ile Doğu Bloku ülkeler arasında yer alarak Amerika Birleşik Devletlerine (ABD) tarafından her daim bir tehdit unsuru olarak tanımlanmaktadır. ABD'nin tehdit

[11] Seyhan, E. Sarı, G.(2012). Terör Maksatlı Biyolojik-Kimyasal Saldırılara Ait Tehdit Değerlendirmesinde Risk Analizi ve Yönetimi, Güvenlik Bilimleri Dergisi, 1(1), ss.80-90

algılamasının alt nedenlerinin başlangıcı ise 1950 yılında Çin ve SSCB arasında imzalanan dostluk anlaşmasının olduğu bilinmektedir. Çin, soğuk savaş dönemi boyunca ülke içinde birlik çalışmalarına ağırlık vermiş olup iç güvenlik ve sınır savunması ile bazen ABD bazen de SSCB ile rekabet içerisinde bulunmuştur. Çin Halk Cumhuriyetinin 2011 yılında yayınlamış olduğu Ulusal Güvenlik Stratejisinin savunmaya dayalı bir güvenlik politikasını ile ekonomiye bağlı olarak işletileceği vurgulanmaktadır. Ekonomik gelişmeye yapılan vurgu ile birlikte savunma alanında amaç ve hedefleri ise sosyal uyum ve düzenin sağlanması, dünya barışı ve düzeninin sağlanması, ulusal savunma ve silahlı kuvvetlerin modernizasyonu, ulusal güvenliğin korunması şeklinde ifade edilmektedir.[12]

Çin Halk Cumhuriyeti 2011 yılında yayınlamış olduğu ulusal güvenlik stratejinde her ne kadar savunmaya yönelik bir çalışma yapacağını dile getirilse de ABD müdahalesinden doğabilecek bir istikrarsızlığı tehdit olarak algılamakta olup ayrıca korona virüs Covid-19 salgınını Nükleer Silahlar ve 11 Eylül sonrası caydırıcılık stratejileri gibi stratejik bir caydırıcılık unsuru olarak kullanacağı aşikârdır. 11 Eylül sonrası Bush doktrini olarak da bilinen ve 2002 yılında yayımlanan ABD ulusal güvenlik stratejisinde ise ABD nükleer silahlarını diğer ülkelerin nükleer silahı olmasa dahi kimyasal ve biyolojik silahlara sahip olan devletlere karşı kullanabileceği ifade edilmiştir. 11 Eylül

[12] Berkcan, U.(2020). Sovyet-Çin Uyuşmazlığında ABD Faktörü, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(1),ss.234-241

sonrası yapılan bu açıklama ise stratejik caydırıcılık olarak değerlendirilmektedir. [13]

Biyolojik silahların kullanımı ve kullanılan silah ile yöntemlerinin net kanıtları nadir olarak tespit edilebilmekle birlikte biyolojik silahların ve silah programlarının yüksek derecede güvenlik politikaları içermesidir. Üretilen biyolojik silah, araç, gereç ve stratejileri istihbarat analizcileri tarafından araştırılması gereken konuları ihtiva etmektedir.

Biyolojik silahların hem saldırı hem de güvenlik alanlarında araştırılarak bilgi sahibi olunması askeri alan konularında yer alması gerekliliğini göstermektedir. Biyolojik silahları üreten ve geliştiren ülkeler genellikle biyolojik silaha karşı savunma yapma izlenimi vermektedirler. Biyolojik silah faaliyetlerinde savunma ve güvenlik biomedikal araştırmalar, antibiyotiklere karşı mikroorganizmalar, aerosol enfeksiyon çalışmaları ve exotic viral hastalıklara karşı güvenlik çalışmalarını kapsamaktadır. Söz konusu biyolojik silahlardan savunma ve güvenlik önlemlerinin geliştirilmesi için stratejik, taktik ve sabotaj saldırılar ile kullanılacağı unutulmamalı ve bu maddelerin yayılma teknikleri üzerinde kapsamlı araştırmaların yapılarak askeri birimler de kullanılması değerlendirilmektedir.

Biyolojik harp silahı tespit, korunma ve dekontaminasyon için biyolojik silah ekipmanların kullanımının uzman personel tarafından yapıldığı akıldan çıkarılmalıdır. Silahlı Kuvvetler

[13] Yalçın, H.Basri. (2017). Ulusal Güvenlik Stratejisi, SETA Yayınları, Ankara, ss.10-18

bünyesinde Kimyasal, biyolojik, Radyolojik, Nükleer (KBRN) alanlarında savunma birlikleri bulunmakla birlikte Covid-19 küresel salgını ile söz konusu birliklerin önemi ve bu konuda uzman personel eğitiminin yeninden değerlendirilmesi gereken önemli konulardan bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır.[14]

Lahey Barış Konferanslarında (1899-1907) kitle imha silahlarına karşı uygulanması gereken yasaklar kısıtlı olarak görüşülmüştür. Boğucu gazlar ve zehirli maddelerin üretilmesi ve bir savaş yöntemi olarak kullanılmaması her ne kadar taahhüt edilse de söz konusu alanların denetlenmesi konusuna değinilmemiştir. Biyolojik ve Kimyasal silahlar kullanımı ise Cenevre protokolünde geçmekte olup boğucu, zehirleyici ve diğer gazların bakteriyolojik olarak savaşta kullanılmasını yasaklamış olup, sevk ve depolama konuları herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. [15]

SONUÇ

Koronavirüs Covid-19 salgını ile başlayan biyolojik silah ve medikal İstihbarat konuları ülkemizde de güncellenmesi gereken alanlar olarak değerlendirilmektedir. Covid-19 salgını sonrası askeri alanlarda uygulanan mücadelenin stratejik açıdan

[14] TRT Haber, Mehmetçiğe kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer saldırıya karşı eğitim, (2020, 07 Mayıs), Erişim adresi: https://www.trthaber.com/haber/turkiye/mehmetcige-kimyasal-biyolojik-radyolojik-ve-nukleer-saldiriya-karsi-egitim-392668.html

[15] Karataş, S.(2014). Uluslararası Hukukta Silahsızlanma ve Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü(OPCW), SELÇUK Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, ss.25-28

değerlendirilerek yeni salgınlara karşı tedbirler öngörülmeli ve söz konusu alanlarda yapılacak tatbikatlar ile yapılan tedbirler desteklenmelidir. Biyolojik Silahların gelişimi medikal istihbarat altında araştırılmalı ve savunma alanlarında zafiyet verilmemesi için bütüncül bir yaklaşım içerisinde hareket edilmelidir. Koronavirüs Covid-19'un küresel bir salgın olduğu ve çok hızlı yayıldığı akıldan çıkarılmamalıdır. Askeri savunma alanlarında gerçekleşen çok uluslu görevler ve tatbikatlarda biyo tehdit'e karşı daha dikkatli olunmalı ve korumacı bir politika ile hareket edilmelidir. Koronavirüs ile dünya üzerinde gelişmiş ülkelerin sağlık sistemlerinde yaşanan çökme ve virüs karşısındaki çaresizliklerden elde edilen bilgiler değerlendirilmesi sonucunda ise askeri savunma ve sağlık alanlarında öz kaynaklar kullanılarak herhangi bir açık verilmesinin önüne geçilmelidir. Askeri çatı altında oluşturulacak biyo laboratuvar ve medikal istihbarat ile diğer ülkelerin geliştirdikleri bio silahlara yönelik karşı tedbirler geliştirilmeli ver uygulanmalıdır. Ekonomi ve savunma alanlarında milli olmak büyük öneme sahip olmakla birlikte harp alanlarında lojistikte bir o kadar önemlidir. Ülkenin lojistiği ne denli güçlü ise kazanılacak zaferde uzman personel ile birlikte o denli büyük olacaktır.

KAYNAKÇA

Akar, H.(2020). Koronavirüs'e Karşı Alınan Tedbirler, Erişim adresi: https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/1732020-18748 Erişim Tarihi: 06.05.2020

AFAD, Biyolojik Silahların Tarihçesi, Erişim adresi: https://www.afad.gov.tr/kbrn/biyolojik-silahlarin-tarihcesi Erişim Tarihi: 05.05.2020

Balkan, İ. (2012). Pandemik Grip, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Deneysel ve Klinik Tıp Dergisi, Samsun, (29), ss.193-200

Berkcan, U.(2020). Sovyet-Çin Uyuşmazlığında ABD Faktörü, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(1), ss.234-241

Budak, F. ve Korkmaz, Ş.(2020). Covıd-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği, Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi, (1). Ss..75

Demir, C.(2009). Türkiye'de Alınması Gereken Biyogüvenlik ve Biyosavunma Önlemleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, İstanbul, ss.14-109

Hancı, İ.H. Özdemir Ç. Bozbıyık A. Tuğ, Ayşim. (2001). Biyolojik Silahlar: Etkileri, Korunma Yöntemleri, Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi, Ankara, 10(9), ss.330-332

Karataş, S.(2014). Uluslararası Hukukta Silahsızlanma ve Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü(OPCW), SELÇUK

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, ss.25-28

Seren, M.(2020) Medikal İstihbaratın Yükselişi, Stratejik Araştırmalar Merkezi, SAM Yayınları, Ankara, ss.82-91

Seyhan, E. Sarı, G.(2012). Terör Maksatlı Biyolojik-Kimyasal Saldırılara Ait Tehdit Değerlendirmesinde Risk Analizi ve Yönetimi, Güvenlik Bilimleri Dergisi, 1(1), ss.80-90

Soner, A.B.(2020). Kovid-19 Salgını Ve Sonrası Uluslararası Siyasette Süreklilik Ve Değişimler, Polis Akademisi Yayınları, (92). Ss-69-71

TRT Haber, Mehmetçiğe kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer saldırıya karşı eğitim, Erişim adresi: https://www.trthaber.com/haber/turkiye/mehmetcige-kimyasal-biyolojik-radyolojik-ve-nukleer-saldiriya-karsi-egitim-392668.html Erişim Tarihi: 07.05.2020

Törüner, Y.(2020). Biyolojik Silah olma İhtimali. Milliyet. Erişim adresi: https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/yaman-toruner/biyolojik-silah-olma-olasiligi-6177770

Yalçın, H.Basri. (2017). Ulusal Güvenlik Stratejisi, SETA Yayınları, Ankara, ss.10-18

Zor, Seyid.(2013). Biyolojik Savaş ve Biyo silahlar, Erişim adresi:http://www.acikbilim.com/2013/12/dosyalar/ biyolojik-savas-ve-biyosilahlar.html Erişim Tarihi: 06.05.2020

BÖLÜM 3

CORONA SONRASI YENİ DÜNYA DÜZENİNDE DİJİTAL EKONOMİ VE DİJİTAL PANDEMİ

Dr. Selminaz ADIGÜZEL*

*Harran üniversitesi Siverek Uygulamalı Bilimler Fakültesi, sadiguzel@harran.edu.tr, Şanlıurfa /Türkiye

GİRİŞ

Dünya yaratıldığından beri birçok pandemi olayına sahne oldu. Ancak tüm dünyayı etkisine alan Corona salgını gibi bir pandemi bugüne kadar görülmedi. Şimdiye kadar dünyada prestijli bir örgüt olarak bilinen Dünya Sağlık Örgütü, eski saygınlığını kaybetti. Çin'in Wuhan şehrinde ilk defa görülen bu hastalık hızla dünyaya yayılmaya başladı ve yüzlerce senaryo arasında en sık Pandemi savaşı, biyolojik terör, komplo teorileri yazıldı. Rockefeller ailesine ait Rockefeller Vakfı'nın 2010 yılında yayınladığı bir raporda Corona salgınından bahsediliyordu. Corona virüsünün bir komplo teorisi olup olmadığı, virüsün insan müdahalesi ile laboratuvarda üretilip üretilmediği tartışırken milyonlarca insan işini bırakmak zorunda kaldı. Ekonomide yaşanan hızlı değişim, birçok alanda yeni bir dünya düzeninin kurulacağı gerçeğini anlatıyordu. Teknolojiden yakınan insanlığın en temel ihtiyacı haline gelen dijital pazar, hızla büyüdü. Elektronik eşyaya olan ihtiyaç arttı. Eğitim, sağlık, ekonomi, sosyal çevrenin hepsi dijital ortama taşındı. Teknolojik alt yapının güçlendirilmesi çalışmaları her alanda hızlandı.

Asya Pasifik ülkelerinde makro düzeyde politik ve ekonomik etkilere sahip olan korona virüs kilit endüstrileri geliştirerek dijital alanı güçlendirdi. Dördüncü Sanayi sonrası dünyadaki dijital dönüşümün şekli yapısı da değişti. E ticaret, nesnelerin interneti, yapay zekâ, Bilişim teknolojilerinde yaşanan

gelişmeler, dünyada yaşanan en büyük dönüşümü getirdi. Hem ekonomiyi hem toplumsal yaşayışı etkileyen bu dönüşüm, yeni bir dönemin, yeni bir asrın başlangıcı olmuştur.

Bu araştırmada Corona virüs salgınından sonra dijital ekonomi insan hayatını nasıl etkiledi sorusuna cevap aranacaktır. Dünyada ve Türkiye'de dijital ekonomi üzerine yapılan araştırmalara yer verilmiştir.

1. DİJİTAL EKONOMİ

1.1. Dijital Ekonomi Kavramı

Dijital ekonomi, post endüstriyel çağ, 4. Sanayi devrimi gibi isimlerle anılan yeni düzen, teknoloji ile şekillenmektedir. Teknoloji devrimi bir çağın açılıp, başka bir çağın açılmasını sağlayabilecek kadar insanlık tarihinde önemlidir. Ancak Corona salgını sonrasında dünyanın dijital pazara olan ihtiyacının daha da arttığı bir dönem oldu. Dijitalleşme, sanayi devrimi sonrasında küresel ekonomiye yön veren önemli bir gelişmedir Dünya pazarında, ticaretin dijitalleşmesi, dijital ekonomi kavramını gündeme getirmiştir.

Dünya Ticaret Örgütü e-ticareti; mal ve hizmetlerin üretim, reklam satış ve dağıtımların telekomünikasyon ağları üzerinden yapılmasıdır şeklinde tanımlamıştır. OECD'nin tanımında ise, sayısallaştırılmış yazılı metin, ses ve görüntünün işlenmesi ve iletilmesine dayanan, kişileri ve kurumları ilgilendiren tüm ticari işlemlerdir (Yardımcıoğlu, Küresel E-Ticaret , 2015, s. 170) Dünya genelinde dijital ekonomi terimi yerine, ekonomi,

enformasyon ekonomisi (information economy), ağ ekonomisi (network economy), bilgi ekonomisi (knowledge economy), ağırlıksız ekonomi (weightless economy) ve yeni ekonomi (new economy) terimleri de kullanılmaktadır (Mastar Özcan, 2016, s. 73) (Dijital şirketlerin kurulması ile birlikte şirketlerin hangi ülkenin hukukuna göre vergi vereceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Son teknolojik gelişmelerin etkisiyle yeniden şekillenen uluslararası şirketler, vizyon ve misyonlarını nasıl ve nerede iş yapacaklarını planlayarak dinamik değişimler gerçekleştirmektedir. Ayrıca hızlı teknolojik gelişmeler, kişisel verilerin kaydedilip işlenmesi için birçok olanak sunmaktadır. Bu verilerin kaydedilmesi, şirketlere, kuruluşlara ve yetkililere bireylerin yararlandığı yeni hizmetleri geliştirmek için daha fazla fırsat sağlar (Coşkun, 2019, s. 2840)

Djital veriler, çeşitli dijital platformlarda gerçekleşen kişisel, sosyal ve ticari faaliyetlerin dijital ayak izlerinden oluşmaktadır. Veri akışı için bir proxy olan Global Internet Protokolü (IP) trafiği, 1992'de günde yaklaşık 100 gigabayttan (GB), 2017'de saniyede 45.000 GB'tan fazlaya yükseldi .

Dijital gelişmeler bugün dünyada zengin fakir tüm ülkeleir etkilemektedir. Gelişmemiş ülkelerde her 10 kişiden biri bilgisayar teknolojisine sahipken gelişmiş ülkelerde bu sayı 7'yi bulmakradır. En az gelişmiş ülkelerde (LDC), beş kişiden sadece biri, gelişmiş ülkelerdeki her beş kişiden yedisi, interneti kullanmaktadır. Dünyada internetin herkesin evinde olması,

mobil internet ağı ile birlikte 2022 yılında küresel IP trafiği,saniyede 150.700 GB'a ulaşacağı tahmin ediliyor.

Türkiye'deSanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın çalışmaları ile profesyonel yazılım geliştirici sayısının arttırılması için çalışmalar yapılmaktadır. 2018'de 140 bin olarak tahmin edilen yazılımcı sayısı dünya üleklerine göre sayıca çok düşüktür. (Almanya ve İngiltere'de 850 bin, Fransa'da 500 bin, Polonya'da 250 bin, Ukrayna'da, 200 bin; Rusya'da 400 bin)Yazılım geliştirme konusunda bu sayının Türkiye'de 2023'te 500 bin kişi olması hedeflenmektedir (Bakanlığı, 2020).

Sosyal paylaşım siteleri, e-shoplardan Microsoft, Apple, Amazon, Google, Facebook, Tencent, Alibaba pazarın üçte ikisini oluşturuyor (UNCTAD) Afrika ve Latin Amerika,, ABD ve Çin'in arasında yaşanan liderlik savaşları bu gün ticaret savaşlarını dijital hakimiyet arayışını yansıtmaktadır.

E ticaret ile ilgili bir çok tanım yapılmıştır Gökbunar ve Utkuseven'in tanımına göre (2002) e-ticaret; "*bireyler ve kurumların; açık ağ ortamında (Internet) ya da sınırlı sayıda kullanıcı tarafından ulaşılabilen kapalı ağ ortamlarında (Intranet) yazı, ses ve görüntü şeklindeki sayısal bilgilerin işlenmesi, iletilmesi ve saklanması temeline dayanan ve bir değer yaratmayı amaçlayan ticari işlemlerin tümünü kapsar* (Gökbunar, 2002, s. 197).

Mastar'a göre diijital ekonomi, hem maddi hem de gayri maddi işlemlerin *dünyanın her yerinden yapılmasını*

kolaylaştırmaktadır. E-ticaret, günlük hayatımızı kolaylaştırır. (Mastar Özcan, 2016, s. 75),

Dijital ekonomi kavramı konusunda, 1996'da Don Tapscott'un "The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence" adlı kitabında dijital ekonominin en ayırt edici 12 özelliği anlatılırken aşağıdaki özellikler verilmiştir (Tapscott, 1996, s. 44).

- Bilgi (Knowledge)
- Dijitalleşme (Digitalization)
- Sanallaştırma (Virtualization)
- Küçük parçalara ayırma (Molecularization)
- Ağlar arası iletişim (Integration/Internetworking)
- Aracının olmaması (Disintermediation)
- Yakınsama (Convergence)
- Yenilikçilik (Innovation)
- Tüketerek üretme (Prosumption)
- Anlık/Hız (Immediacy)
- Küreselleşme (Globalization)
- Uyumsuzluk (Discordance)

Dijital Ekonomi, teknolojiye dayanan bir ekonomidir. İletişim tekonolojisi ile ekonomik faaliyetler, ticari işlemler, mesleki iletişimler dünya çapında gerçekleştirilir. (Rouse, 2017)

E-ticaret ile, dijital ekonomi terimleri birbirinin yerine kullanılabilir ancak dijital ekonomi, e- ticaretten daha geniş bir perspektife sahiptir. Literatürde e-ticaret, ticari işlemlerin internet yardımı ile gerçekleştirilmesi, malın, hizmetin web sitelerinden müşteriye sunulması, alım satım işlemlerinin teknolojik araç vasıtasıyla internet sayfasından gerçekleştirilmesi işlemidir (Miçoğulları, s. 6).

Günümüzde, ekonomik ve sosyal ilerlemenin itici gücü olarak nitelendirilen dijital ekonomi, bilgi ve bilişim sistemleri ile iletişimdeki en yeni değişiklikler olarak da tanımlanmaktadır. Dijital ekonomi; se-ticaret, sanal, kripto para (bitcoin), online shop, internet reklamcılığı, bulut bilişimi, 3D baskı teknolojisini vs faaliyetleri içermektedir (Brynjolfsson, 2002)). Dijitalleşme' süreci, dijital teknolojilerin, yani bilginin yaratılması, işlenmesi, değişimi ve aktarılması teknolojileri ile kitlesel giriş ve asimilasyon yoluyla başlatılan sosyoekonomik bir dönüşümdür. Tüm bu süreç, mikroelektronik, bilgi teknolojileri ve telekomünikasyonun ilerlemesi ile belirlenir Ekonomik kalkınmada, modern ekonominin dijitale dönüşümü normal bir olgudur. Ekonominin dijitalleşmesi bir hedeftir, kaçınılmaz bir süreçtir ve durdurmak mümkün değildir (1, Arakelova, Medvedeva, & Zakharovich).

1.2. Ekonomi İçerisinde Dijital Ekonominin Yeri

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) BİT'in üç bileşeni bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla

A) Bilgi teknolojisi donanımı (bilgisayar ve ilgili donanım),

B) İletişim donanımı ve

C) Yazılımdır (OECD Data, 2017).

BİT'nin ürün ve hizmetlerine yatırım yapmak, dijital ekonominin büyümesine çok büyük katkıda bulunmaktır. 2013'te OECD ülkelerinde yapılan, BİT yatırımlarıı, tüm sabit yatırımların %13,5'ini oluştururken GSYİH''e %2,7' oranında katkı sağlamıştır (OECD, 2015b, s. 160).

Bilgi ve iletişim teknolojisi (BİT) sektöründe katma değer ile ilgili olarak, ABD ve Çin birlikte dünya toplamının yaklaşık yüzde 40'ını oluşturmaktadır. BİT sektörünün toplam istihdam içindeki payı yüzde 1,8' iken bu oran, yüzde 2'ye çıkmıştır. Dünya ekonomisi, dijital ağdan etkileniyor. Dijital ekonomi, ülke, bölge, işletme, organizasyon, aile, bireylerinin mali durumunu bir anda değiştirebilecek güce sahiptir. Dolayısıyla ekonominin dijitalleşmesi bir hedeftir, kaçınılmaz bir süreçtir ve durdurmak mümkün değildir (Implıcatıons For Developıng Countrıes Dıgıtal Economy Report 2019). 2019 yılında gelişmiş ülkelerin ekonomisi (ABD ve Japonya) büyük bir büyüme performansı gösterdi. Avrupanın ekonomisinin dünya büyü oranına katkısı hayal kırıklığına uğratmıştır. 2018 yılı ortasında,

Avrupa bölgesinde son derece zayıf bir büyüme gösteren Avrupa, iktisadi faaliyetlerinde 2019 yılınınbirinci ve ikinci çeyreğinde zayıflığını devam ettirmiştir.

2020 yılı Ocak ayında Corona virüs salgını sonrasında ABD ekonomik büyüme 0,2, Japonya 0,1, Avro Bölgesinde- 0,2 seviyesinde bir önceki yıla göre düşüş göstermiştir. ABD'nde işsizlik oranı 3,5 Avro bölgesinde 7,5 oranındadır. IMF'nin Dünya Ekonomik Forumu'nu incelediğimizde gelişmiş ülkelerde, Avro Bölgesi ve ABD 'de korona salgını öncesi ile salgın sonrasında Genel Bütçe Dengesi arasında farklılık olmadığı görülmektedir. Bu durum bir sonraki aylardaki harcamaların dikkate alınması gerektiğini, Ocak , Şubat, Mart aylarında sağlık harcamalarının hali hazırdaki malzemelerin kullanıldığını göstermektedir.

Tablo 1 Dünyada 2020 yılı Büyüme Oranlar

(Yüzde Değişim)

	2018	2019	2020	2019(1)	2020(1)
Büyüme					
Dünya	3,6	3,0	3,4	-0,2	-0,1
Gelişmiş Ekonomiler	2,3	1,7	1,7	-0,2	0,0
ABD	2,9	2,4	2,1	-0,2	0,2
Japonya	0,8	0,9	0,5	0,0	0,1
Avro Bölgesi	1,9	1,2	1,4	-0,1	-0,2
Almanya	1,5	0,5	1,2	-0,2	-0,5
Yükselen Piyasalar ve Gelişmekte Olan Ekonomiler	4,5	3,9	4,6	-0,2	-0,1
Yükselen ve Gelişmekte Olan Avrupa	3,1	1,8	2,5	0,6	0,4
Rusya	2,3	1,1	1,9	-0,1	0,0
Gelişmekte Olan Asya	6,4	5,9	6,0	-0,3	-0,2
Çin	6,6	6,1	5,8	-0,1	-0,2
Hindistan	6,8	6,1	7,0	-0,9	-0,2
Latin Amerika ve Karayipler	1,0	0,2	1,8	-0,4	-0,5
Brezilya	1,1	0,9	2,0	0,1	-0,4
Sahra Altı Afrika	3,2	3,2	3,6	-0,2	0,0
Dünya Ticaret Hacmi	3,6	1,1	3,2	-1,4	-0,5
Mal ve Hizmet İthalatı					
Gelişmiş Ekonomiler	3,0	1,2	2,7	-1,0	-0,6
Yükselen Piyasalar ve Gelişmekte Olan Ekonomiler	5,1	0,7	4,3	-2,2	-0,8
Tüketici Fiyatları (Yıllık Ortalama, Yüzde)					
Dünya	3,6	3,4	3,6	-	-
Gelişmiş Ekonomiler	2,0	1,5	1,8	-0,1	-0,2
ABD	2,4	1,8	2,3	-	-
Avro Bölgesi	1,8	1,2	1,4	-	-
Yükselen Piyasalar ve Gelişmekte Olan Ekonomiler	4,8	4,7	4,8	-0,1	0,1
İşsizlik Oranı (Yüzde)					
Gelişmiş Ekonomiler	5,1	4,9	4,8	-	-
ABD	3,9	3,7	3,5	-	-
Avro Bölgesi	8,2	7,7	7,5	-	-
Genel Devlet Bütçe Dengesi / GSYH (Yüzde)					
ABD	-5,7	-5,6	-5,5	-	-
Avro Bölgesi	-0,5	-0,9	-0,9	-	-
Genel Devlet Brüt Borç Stoku / GSYH (Yüzde)					
ABD	104,3	106,2	108,0	-	-
Avro Bölgesi	85,4	83,9	82,3	-	-
Ortalama Petrol Fiyatları (ABD Doları/Varil)	68,3	61,8	57,9	-	-
LIBOR, Altı Aylık ABD Doları (Yüzde)	2,5	2,3	2,0	-0,1	-0,3

Kaynak: IMF Dünya Ekonomik Görünüm Raporu, Ekim 2019

(1) IMF Dünya Ekonomik Görünüm Raporu Temmuz 2019 Güncellemesinden Farklar

Küresel ticarette, sanayi üretiminde yavaş büyüyen Avrupa Bölgesine dış talepte de zayıflık görülmektedir. İtalya'nın kamu borçlarının artması yatırımlarının gelirilemesine sebep olmaktadır. Brexit'le ilgili riskler de Avro Bölgesinin büyümesinde olumsuz rol oynamaktadır (Cumhurbaşkanlığı, 2020).

1.3.Dijitalleşmenin Etkileri

Dijital ekonomi, reklam, pazarlama sektörlerini etkiler. Bugün internet reklamcılığının büyük boyutlara ulaşmış olması bize internet reklamcılığının dijital ekonomiye etkisini yansıtmaktadır. Reklamcılık bu sayede tüketici tercihlerini etkileme ve manipüle etmek gibi farklı amaçlarla da kullanılan bir araç haline gelmiştir. Uluslararası ticari ilişkilerde farklı ödeme şekiller kullanılmaktadır (Bahçeci, 2020). Bu ödeme şekillerinin internet ortamında yapılması taraflara çok büyük kolaylıklar sağlamaktadır.

Dijital ekonominin yüzlerce aracından biri de dijital para, sanal para yani Bitcoin'dir. 1993'te AB'de gündeme gelen Bitcoin, üye ülkelerin merkez bankaları tarafından yayınlamış ve teknik bir aygıtta depolanan parasal değer olarak tanımlanmıştır (Miçooğulları, 2018, s. 3).

Teknolojik yenilikler, dünyayı, ekonominin yapısını, önemli ölçüde değiştiriyor. Gelecek ile ilgili yapılan tahminlerde yeni endüstrilerin ortaya çıkacağı, ekonomik göstergelerden GSYİH, yatırım, tüketim, istihdam, enflasyonun önemli ölçüde etkileneceği belirtilmektedir.

Dijital ekonomi, birçok sektörü etkilemektedir. Etkilediği sektörlerden biri de maliyedir. Tüm vergi otoriteleri, uluslararası şirketler, vergilendirme konusunda birçok zorluklarla başa çıkma yolları arama durumundadır. Dijital ekonomi her geçen gün büyümektedir. Dünya ticareti arttırkça, finans ve

kaynaklarda yaşanan hareketlilik, ulusal ve uluslararası vergi mevzuatında değişiklik yapmayı zorunlu kılmaktadır.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), Matrah Aşındırma ve Kâr Aktarımı (BEPS) konularına odaklanmış ve uluslararası vergilendirme konularında ortaya çıkan güçlükleri yönetmek için birçok BEPS Eylem Planı geliştirmiştir. Bu kapsamda BEPS Eylem 1, özellikle dijital ekonominin ortaya çıkardığı vergi zorluklarını hedef almaktadır (Nilay Akbulut, 2018).

Gelir dağılımındaki farklılıklar, dünyanın giderek zenginleşirken pek çok insanın giderek fakirleştiğini ortaya koymaktadır. Uluslararası kuruluşlar, gelir dağılımındaki dengesizliği önlemek için yaptıkları çalışmalarda vergi konusunda önlemler alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Oxfam tarafından yapılan bir araştırma, dünyadaki varlıklarının yarısına 8 zenginin sahip olduğunu ortaya koymuştur. Adil bir vergi sisteminin olduğu bir toplum için verginin herkesin gelirine göre alınması gerekir. İnternet üzerinden yapılan ticaretin vergilendirilmesi sorunu karşımıza çıkmaktadır.

Dijital ekonominin pandemi sonrasında giderek değer kazanması sonucu, ülkeler networklerini daha da güçlendirme, dijital güvenlik ve vergilendirme sorunu ile karşı karşıya kalmışlardır. Dijital ekonomi konusunda gelişmekte olan ülkelerde güvenilir istatistikler yoktur. Durumu iyileştirmek için çeşitli girişimler, devam etmekle birlikte, yetersiz kalmaktadır.

Dijital ekonominin büyüklüğüne ilişkin tahminler yapılırken dünya GSYİH'sının yüzde 4,5'i ila 15,5'i arasında değiştiği belirtilmektedir.

Türkiye'de webrazzi isimli bir araştırma sitesi, 2020 Ocak ayından Mart ayına kadar Türkiye'de internet üzerinden 10.842 .991 ürün satıldığını tespit etmiştir. Online alışverişte karşılaşılan sorunlar içerisinde Online alışveriş yapanların yaşadıkları sorunlar arasında en çok teslimat süresinin uzaması ile bazı ürünlerde fiyat artışını belirtmiştir (webrazzi, 2020).

1.3 Türkiye'de Dijital Ekonomi

ABD ve Çin'de Teknoloji tabanlı yatırımlar, 100 milyar ABD doları iken, Hindistan ve Birleşik Krallık'ta 8, Almanya'da 6 milyar dolaridır. Türkiye'de teknoloji yatırımları aynı yıl için 60 milyon ABD doları seviyesinde iken 2023 yılına kadar Türkiye'de teknoloji tabanlı işlere yapılan yıllık yatırım büyüklüğünün 5 milyar Türk Lirasına ulaşması amaçlan-maktadır. Evlerde bilgisayar kullanan erkeklerin sayısı bilgisayar kullanan kadınların sayısından fazladır.

Dijitalleşen dünyada her geçen gün internet kullanıcısı sayısı artmaktadır. Türkiye'de 2013'te girişimlerde bilgisayar kullanan kişi sayısı %92.0 iken 2019 da %96,7 internet etişimi 2013 te %90,8 iken 2019'da %94.9 olarak artış göstermiştir. Türkiye'de internet kullanımına ait veriler Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2 Türkiye'de İnternet Kullanımı

	2013	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019 (%)**
Bilgisayar Kullanımı -	92,0	94,4	95,2	95,9	97,2	97,0	96,7
İnternet Erişimi -	90,8	89,9	92,5	93,7	95,9	95,3	94,9
Web Sitesi Sahipliği -	53,8	56,6	65,5	66,0	72,9	66,1	66,6
Bilgisayar Kullanımı (	49,9	53,5	54,8	54,9	56,6	59,6	-
Erkek -	60,2	62,7	64,0	64,1	65,7	68,6	-
Kadın -	39,8	44,3	45,6	45,9	47,7	50,6	-
İnternet Kullanımı (Toplam) - I	48,9	53,8	55,9	61,2	66,8	72,9	75,3
Erkek -	59,3	63,5	65,8	70,5	75,1	80,4	81,8
Kadın -	38,7	44,1	46,1	51,9	58,7	65,5	68,9
Hanelerde İnternet erişim -	49,1	60,2	69,5	76,3	80,7	83,8	88,3

Kaynak TUİK 2020

Şekil 1: Dünyada Yaş Gruplarına Göre İnternet Kullanım Oranları

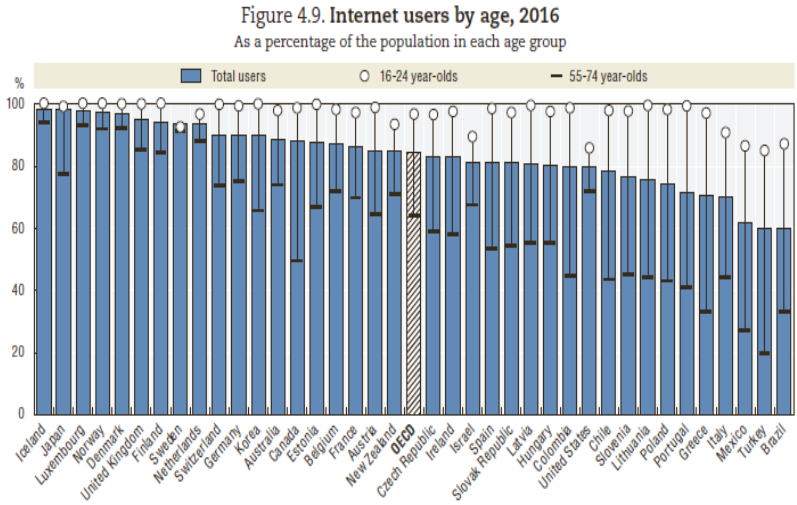

Kaynak: OECD,ICT Access and usage by households and individuals,2017 (OECD, (2017))17 (OECD, (2017))

OECD verilerine göre Dünyada Yaş Gruplarına Göre İnternet Kullanım Oranlarını incelediğimizde, en yüksek oranda, İrlanda, Japonya, Lüksemburg ilk üç sırada en yüksek internet erişim oranı olan ülkelerdir. Türkiye internet erişiminde sondan ikinci ülkedir. TÜİK İşgücü İstatistikleri Araştırması'na göre BİT sektörü, istihdam sayısı, 2017 'de 258 bin kişidir. 2018 yılında bu sayı 231 bin kiş olmuştur. 2019 yılı Hane halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması sonuçlarına göre 16-74 yaş grubundaki bireyler arasında internet kullananların oranı yüzde 75,3'e ulaşırken, bu oran kadınlarda yüzde 68,9, erkeklerde yüzde 81,8 olarak gerçekleşmiştir. İnternete erişim imkânı olan

evlerin 2018'deki oranı yüzde 83,8, 2019'daki oranı yüzde 88,3'e yükselmiştir. Bu yükselişte önceki yı, yüzde 79,4 olan, mobil bağlantısına sahip olmanın yüzde 86,9'a çıkması neden olmuştur denilebilir. 2019 yılında yapılan Girişimlerde Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması na göre, 10 ve üzeri çalışana sahip olan girişimlerde bilgisayar kullanan, internet erişimine sahip olan, girişimlerin oranı, yüzde 96,7 ila yüzde 94,9 olarak belirlenmiştir. İnternet sayfasına sahip olan girişimcilerin oranı, çevrimiçi pazaryerlerini daha çok tercih eden girişimcilerin olması nedeniyle 2019 yılında yüzde 66,6 seviyesinde kalmış, yatay bir seyir izlemiştir.

2018 yılında Türkiye'de girişim yerlerinde yüzde 11,6 oranında bilişim uzmanı istihdam edilirken, bu oran 2019'da yüzde 13,7 olmuştur. Türkiye'de e-devlet üzerinden gümrük işlemleri yapılarak gerekli belgeler elde edilmektedir. Teknolojik gelişmeler neticesinde elektronik belgelerin e- devlet üzerinden alınması, zaman ve enerji israfını önlemektedir.

Türk hukukunda, kaçakçılığa ilişkin özel kanuni düzenlemelerle kaçakçılığın bir türü olan gümrük kaçakçılığının önlenmesi ve ilgili yasalara bununla ilgili hüküm konulmasının sebebi; gümrüğün, devletlerin egemenlik alanlarının bir ifade biçimi olması ve gümrükten elde edilen vergilerin hazine için çok büyük bir gelir kaynağı olmasıdır Eşyayı Gümrük İşlemlerine Tabi Tutmaksızın Ülkeye Sokma Suçu Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu M. 3/1**)** (Coşkun, Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu M.

3/1 Eşyayı Gümrük İşlemlerine TabiTutmaksızın Ülkeye Sokma Suçu , 2020).

Tablo 3: TUİK verilerine Göre İnternet Okuryazarlığı

	2017	2018	2019 (1)	2020 (1)
Sabit Telefon Abone Sayısı (Bin)	11 308	11 633	11 800	12 000
Sabit Telefon Abone Yoğunluğu (Yüzde)	14	14,2	14,4	14,6
Mobil Telefon Abone Sayısı (Bin)	77 800	80 118	82 500	84 000
Mobil Telefon Abone Yoğunluğu (Yüzde)	96,4	97,7	100	102
Genişbant Abone Sayısı (Bin)	68 870	74 500	76 500	79 000
Genişbant Abone Yoğunluğu (Yüzde)	84,6	90,8	93,3	96,3
Kablo TV Abone Sayısı (Bin)	1 214	1 248	1 300	1 350
İnternet Kullanan Bireylerin Oranı (Yüzde) (2)	66,8	72,9	75,3	80
İnternet Erişimine Sahip Hane Oranı (Yüzde) (3)	80,7	83,8	88,3	90
Bilgisayar Kullanılan Girişimlerin Oranı (Yüzde) (4)	97,2	97	96,7	96,5
İnternet Erişimine Sahip Girişimlerin Oranı (Yüzde) (4)	95,9	95,3	94,9	94,5
BİT Pazar Büyüklüğü (Milyar ABD doları)	23,8	20	21	22
- Telekomünikasyon	14,1	12,3	13	13,5
- Bilgi Teknolojileri	9,7	7,7	8	8,5
İnternetten Alışveriş Yapanların Oranı (Yüzde) (5)	24,9	29,3	34,1	40

Kaynak: BTK, TÜİK, IDC, Bankalararası Kart Merkezi
(1) Strateji ve Bütçe Başkanlığı Gerçekleşme Tahmini
(2) TÜİK 16-74 yaş arası nüfus bazında olup 2019 yılı verisidir.
(3) TÜİK 2019 yılı verisidir.
(4) Seçilmiş sektörlerde 10 ve üzeri çalışanı olan girişimler bazında olup TÜİK 2019 yılı verisidir.
(5) Tüm bireyler içerisinde kişisel kullanım amacıyla internet üzerinden mal veya hizmet siparişi verme ya da satın alma oranını ifade etmektedir.

TC Cumhurbaşkanlığı 2020 yılı yıllık programında aldığı kararlarda dijital ekonomi ile ilgili şu etkinlikleri yapmayı planlamıştır: Finansal okuryazarlığın artırılması ile ev ve iş yerlerinde tasarrufun öğrenilmesi ile ve tasarrufların sağladığı finansal araçlarla bilgi düzeyinin artırılması sağlanacaktır. Bankacılıkta hizmetler, müşterinin anlayabileceği nitelikte olmasına yönelik, düzenleme yapılacaktır. Bunun yanında teknoloji transferi sağlayan, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının katkılarıyla ödemeler yapılacaktır. Finans kuruluşları, düzenleme ve denetleme ile güçlendirilecek, etkili verimli bir rekabet ortamı sağlanacak, işlemler için alınan maliyetler azaltılacaktır. Müşterinin sağlıklı bilgiye erişimi kolaylaştırılacaktır. Finansal kuruluşlar, müşterileri ile yaptıkları

işlemlerde belge ve ıslak imza kullanımını azaltmaları için yasal düzenlemeler yapılmaktadır. Faktoring ve finansman sözleşmeleri içinde aranan yazılı şekil şartı kaldırılacak, sözleşmelerde ıslak imza şartı aranmadan uzaktan iletişim aracı ile sözleşme yapılması için 6361 sayılı Finansal Kiralama, Faktoring ve Finansman Şirketleri Kanunu'nda yeni düzenleme yapılması için çalışma başlatılmıştır.

Alışveriş, kredi kartı veren kuruluşlar ile kart hamilleri arasında ilişkileri düzenleyen sözleşmelerde, yazılı şekil şartı aranıyorken bu şart kaldırılarak, sözleşmelerin ıslak imza şartı aranmadan internet yolu ile yapılabilmesi için 5464 sayılı Banka Kartları ve Kredi Kartları Kanunu'nda yeni düzenlemeler yapılmasına ilişkin çalışma yapılmaktadır. Uluslararası ticarette kabul görecek, bugün paraya alternatif olarak gösterilen kripto paralar için ödeme sistemleri geliştirilmesi için ülkelerle işbirliği yapılacak çalışmalar sürmektedir. Yabancı ülkelerin merkez bankalarıyla, ödeme sistemlerinin uyumlu çalışması imkânları araştırılacak ve ticaretin güvenilirliğini güçlendirecek hızlı önlemler alınacaktır.

Ticaret Bakanlığı, TCMB ile Çin Merkez Bankası arasında Para Takası Anlaşması için Türkiye'deki şirketlerle Çin Yuanı reeskont kredisi kullandırılmaya benzeyen uygulamaların yapılması planlanmaktadır. Bazı ülkelerle, finansal piyasalarda, ulusal para cinsi işlemlerine başlanması, ulusal kredi kartlarının kabulü ile finansal işlemlerin, ulusal para cinsinden gerçekleştirilmesi,

bankalar arasında letişimin, iş birliğinin sağlanması güçlendirilmesi için adımlar atılacaktır. Elektronik çek , bono sistemi kurulmaı planlanmıştır. Ticaret Bakanlığı tıpkı Rusya'daki gibi SWIFT'e alternatif mesajlaşma sistemini (SPFS) kurmaya yönelik inceleme başlatmıştır. Türkiye'de SPFS kullanılması için çalışmalar takip edilmektedir.

Dijital para olarak blokzincir tabanlı merkez bankası parasının uygulanması planlanmıştır.

TCMB, ile TÜBİTAK, Anlık Ödeme Sisteminin tasarımnı ve yazılımın geliştirme çalışması içrisindedir. Bu amaçla test çalışmalarına başlanmıştır. Uluslararası iyi uygulamalardan yararlanılarak firmalara fırsat eşitliği sağlayan, güvenli bir finansal teknoloji (fintek) ekosisteminin oluşumu desteklenecektir. Fintek ekosisteminin, Türkiye'de gelişmesi için yol haritası olabilecek uygulamalara, koordinasyon çalışmalarına başlanmıştır. Bir kamu kurumu koordinasyonu sağlayacaktır.

Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Birliği 'nin kurulması planlanmıştır. TCMB Hazine ve Maliye Bakanlığı, BDDK, Ödeme hizmetleri ve elektronik para kuruluşları birliğinin çalışmaları ile 6493 sayılı Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanunda değişiklik yapılması çalışmaları planlanmıştır

İstanbul Finans ve Teknoloji Üssü kurulması planlanmıştır. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi. İstanbul Finans Merkezi bünyesinde bir Finans Teknopark kurulacaktır. Açık bankacılık hukuki altyapısını güçlendirmek için, AB Ödeme Hizmetleri Direktifi 2 ile mevzuat uyumu sağlanması çalışması başlatılacaktır. TCMB, Hazine ve Maliye Bakanlığı, BDDK 'nun ödeme sistemlerinin gözetimi ile denetimi TCMB'ye verilerek etkinliğinin artırılması planlanmıştır. Bankaların Bilgi Sistemleri ve Elektronik Bankacılık Hizmetleri Hakkında Yönetmelik yürürlüğe getirilecektir. AB Direktifleri ile Türkiye'nin mevzuatının uyumu için kuruluşlarla işbirliği yapılarak, Türkiye için ihtiyaç duyulan kanun yönetmelik değişikliğine ilişkin çalışma yapılması öngörülmüştür. Finansal hizmetlerden faydalanabilmek için işlemlerin kolaylaştırılması, finansal bilincin, yatırımcılar tarafından bilinmesi için çalışmalar yapılacaktır (Kalkınma Planı p.251) . Bu amaçla tüm eğitim düzeylerinde finansal okuryazarlık eğitimi verilecek, eğitimin, yaşam boyu öğrenme kapsamında yetişkinlere de verilmesi için çalışmalar yapılacaktır.

Milli Eğitim Bakanlığı'nda bu amaçla ders müfredatında yer alan finansal okuryazarlık dersinin tüm yaş grupları için hazırlanılmasına başlanacaktır. Tüm bu çalışmalar için kaynak tahsisine, teknolojik okuryazarlığı olan insan gücüne, altyapı ile özel sektör kapasitesinin artırılmasına için çalışmalar yapılması gerekmektedir. Teknoloji Geliştirme Bölgeleri TGB'lerde, firmalarda danışmanlık, pazarlama, gibi faaliyetlerin

desteklenmesini; girişim sermayesine stratejik ortaklık ve erişim içeren Teknopark Teknoloji Ticarileştirme Programı başlatılacaktır. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Hazine ve Maliye Bakanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, TÜBİTAK, KOSGEB, Kalkınma Ajansları, Teknopark Yönetici Şirketleri Teknoloji Geliştirme Bölgelerinde kapasite geliştirme ve ticarileştirmeye yönelik mevcut mekanizmaların etkinliği artırılacaktır.

Türkiye'de dijital ekonomi ile ilgili olarak ihtiyaç analizi yapılacak, destek mekanizmaları, kurgusal modeller, taslaklar, mevzuat çalışmaları pilot projelerle birlikte yapıl

Türkiye'de Milli teknoloji hamlesinin gerçekleştirilmesine yönelik olarak yapay zekâ, nesnelerin interneti, artırılmış gerçeklik, büyük veri, siber güvenlik, enerji depolama, ileri malzeme, robotik, mikro/nano/opto-elektronik, biyoteknoloji, kuantum, sensör teknolojileri ve katmanlı imalat teknolojilerine ilişkin gelişim yol haritalarının hazırlanması, gerekli altyapının tesis edilmesi, ihtiyaç duyulan nitelikli insan kaynağının yetiştirilmesi ve toplumsal yönelimin bu alanlara odaklanması sağlanacaktır. (Kalkınma Planı p.355) Başta internet tabanlı uygulamalar olmak üzere turizm sektörünün paylaşım ekonomisinden daha etkin faydalanabilmesine yönelik düzenlemeler yapılacak, sektördeki Ar-Ge faaliyetleri ile teknolojiye dayalı uygulamalar desteklenecektir. (Kalkınma Planı p.428)

Teknoloji destekli olarak ziyaretçi deneyimini artırıcı projeler geliştirilecektir. (Cumhurbaşkanlığı, 2020, s. 214)

6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ile ilgili düzenlemelerle birlikte, hazırlanan Veri Sorumlusuna Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Tebliğ, Aydınlatma Yükümlülüğünün Yerine Getirilmesinde Uyulacak Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ ve 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu Kapsamında Yurtdışına Veri Aktarımı Konusunda Taahhütname yayımlanmıştır. 2017 yılından beri idari içtihat niteliğinde 11 Kurul Kararı ve 5 İlke Kararı yayımlanmıştır. Ayrıca Kurul tarafından, 2017 yılı içerisinde 4 veri sorumlusu hakkında toplam 125 bin TL, 2018 yılı içerisinde 8 veri sorumlusu hakkında toplam 870 bin TL ve 2019 yılı içerisinde 42 veri sorumlusu hakkında toplam 10 milyon 500 bin TL idari para cezasına hükmedilmiştir. Türkiye'nin uydu ağının katma değerli uydu avantajlarının küresel kapsama alanını artırılması amacıyla uydu teknolojilerinin, ulusal kaynaklarla geliştirilmesi için gerekli faaliyetler devam ettirilecek, ülkelerin uydu operatörleriyle işbirlikleri yapılacaktır. (Kalkınma Planı, p.469) 5G ve ötesi teknolojiler için yerli üretim destekleri verilecek ve 5G hizmetlerine yönelik yetkilendirmelerde belirli oranlarda yerlilik şartı getirilecektir. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı (S), Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, BTK sektör görüşleri alınarak 5G yetkilendirmesi konusunda değerlendirme raporu hazırlanacaktır. 5G yetkilendirmelerinde yerlilik şartlarına ilişkin taslak bir çalışma yapılacaktır. Türkiye'nin veri

depolama, işleme ve iletimi faaliyetlerinde bölgesel veri üssü haline gelmesini sağlamak üzere, gerekli düzenleyici çerçeve ve teşvik mekanizması kurgulanıp uygulamaya konulacaktır. (Kalkınma Planı p.470) İnternet Değişim Noktası (İDN) kurulmasına yönelik usul ve esaslar belirlenecek, İDN kurulumu gerçekleştirilecektir. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı (S), BTK 1. İnternet Değişim Noktası kurulumu için gerekli mevzuat çalışmaları yapılacaktır. Veri merkezi sektörünün geliştirilmesini sağlayacak düzenleyici çerçeve ve teşvik mekanizması oluşturulacak, Türkiye'nin yoğun ticaret yaptığı ülkelerle bulut hizmetlerinin sunulmasına yönelik işbirlikleri yapılacaktır. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi (S), Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 1. Veri merkezi sektörel envanter çalışması yapılacaktır. 2. Veri merkezi teşvik mekanizması için düzenleyici çerçeve oluşturulacaktır. Yazılım alanında yerli katma değerin artırılması ve güvenlik risklerinin azaltılması amacıyla açık kaynak kodlu yazılım ekosistemi geliştirilecek, bu alanda nitelikli insan gücü yetiştirilecekti Yapay zekâ teknolojilerinin üretilmesi ve kullanımının yaygınlaştırılmasına yönelik ulusal politika belirlenecektir. (http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf, 2020, s. 473) Yapay zekâ teknolojileri alanında yerli teknoloji üretme kabiliyetlerinin geliştirilmesi ve bu teknolojilerin ekonominin genelinde etkin kullanımının yaygınlaştırılmasına yönelik ulusal

ölçekteki çalışmalar için yol haritası hazırlanacaktır (YıllıkPlan, 2019). (Cumhurbaşkanlığı, 2020, s. 214)

Yapay zekâ teknolojileri alanında yerli teknoloji üretme kabiliyetlerinin geliştirilmesi ve bu teknolojilerin ekonominin genelinde etkin kullanımının yaygınlaştırılmasına yönelik ulusal ölçekteki çalışmalar için yol haritası hazırlanacaktır.

1. 4. Dijital Ekonomi Faaliyetleri/İş Modelleri

OECD, 'ye göre dijital ekonomi faaliyetleri/iş modelleri şunlardır:

- Elektronik Ticaret,
- Elektronik Ödeme Hizmetleri,
- Uygulama Mağazaları,
- Pazarlama/Reklamcılık,
- Bulut Bilişim,
- Yüksek Frekanslı İşlemler, Katılıma Dayalı Ağ Platformları.

Bugün dijital ticaret sayesinde Hindistan'da üretilen bir kıyafet Almanya'da satılabilmekte, Almanya'da üretilen bir cihaz Türkiye'de alıcı bulabilmektedir. Üretim arttıkça sermaye güçlenmekte, uluslararası pazarda hareket edeb sermaye nin hareket kabiliyeti ve esnekliği yaratılan ekonomik değerlerin paylaşımında üretim faktörleri arasında adaletsiz sonuçlara neden olmaktadır.

Dijitalleşme, işgücü kalitesinin iyileştirilmesi; innovasyonun artırılması, ekonomik varlıkların rekabetini, malların hareketliliğini arttırırarak takip edilmesini sağlıyor, uluslararası ekonomik bağların kurulmasına ve bu ağların genişletilmesine, yabancı sermayenin çekilmesine yönetimin uzmanlaşmasına bilginin hızlı erişimine katkıda bulunuyor.

2. CORONA SALGINI VE DJİTAL EKONOMİ

Wuhan Şehri, 31 Aralık 2019: günü Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) çok sayıda pnömoni vakası bildirdi. Sadece bir hafta sonra Çinli yetkililer, salgının yeni bir virüsten kaynaklandığını açıkladı ve ona *2019-nCoV* adını verdi. Birkaç hafta sonra, Wuhan şehri tamamen kapatıldı (BBC) Şimdiye kadar, ABD, Fransa, Almanya ve Avustralya dâhil olmak üzere dünyanın her yerinde etkilenen insanlar rapor edildi (2020, s. 1).

Corona virüs sonrası hükümetler vatandaşlarını evde kalmaya çağırınca, koronavirüsün ekonomi üzerine olumsuz etkileri oldu. Mobile World Congress Barcelona, Facebook'un Global Pazarlama Zirvesi, F8 konferansları, SXSW, Salesforce Dubai Basecamp gibi birçok etkinlik iptal edildi. Pazarlama etkinliği, koronavirüs endişeleri nedeniyle iptal edildi (Corona Pandemic , 2020)

Analistlere göre, Google muhtemelen ilk çeyrekte seyahat reklam gelirinde yıllık%15 düşüş ve ikinci çeyrekte koronavirüs salgını nedeniyle % 20 düşüş görecektir. Microsoft bile yılın en

büyük etkinliği olan 2020 Build Geliştirici Konferansı'nı sanal bir etkinliğe dönüştürmeye karar verdi. Bu trend, Zoom tarzı video konferans ve bire bir görüşmeleri birleştiren Hopin gibi sanal etkinlikler girişimler için fırsatlar sundu Bankacılık endüstrisi bile dijitale dönüştü. Örneğin Güney Afrika'da Nedbank, müşterilerinin koronavirüs riskini azaltmak için yüz yüze bankacılıktan kaçınması nedeniyle dijital stratejisinin Afrika genelinde sunumunu hızlandırmayı planlıyor. Uzun vadeli hedefi, satışların% 75'inin dijital kanallardan ve tüm müşterilerinin% 70'inin dijital olarak aktif olmasıdır (G20 liderlerinden dijital ekonomiye kurallar: Sosyal refaha katkı sağlamalı) (Hindy, 2020)

Pandeminin etkileri konusunda Almanya'da yapılan araştırmada, pazarlama paydaşlarının yaklaşık üçte ikisi (yüzde 62) şu anda kendi işleri üzerindeki etkisini "oldukça olumsuz" veya "olumsuz" olarak nitelendirdi Ancak uzun vadede iyimser bir tablo ortaya çıkıyor. Örneğin, katılımcıların çoğu (ulusal yüzde 70, uluslar arası yüzde 66) dijital ekonominin pandemiden faydalanmasını beklemektedir. Katılımcılar pandeminin dijital ekonomiyi hızlandırdığını belirtmektedir. DMEXCO topluluğundan 527 ulusal ve 305 uluslararası katılımcı ile yapılan DMEXCO Trend Anketine göre: Almanya'daki DMEXCO topluluğundan ankete katılanların sadece yüzde 19'u ekonomik durumu bozulmasına rağmen şu anda işlerinden endişe duyuyor (uluslararası yüzde 25)., Almanya'da dijital sektörde uluslararası katılımcıların yüzde 94'ü ve anket

katılımcılarının yüzde 78'i şu anda tamamen evden çalışıyor. DMEXCO topluluğu bunun gelecekte de böyle kalmasını bekliyor. Katılımcıların çoğu evden çalışmanın gelecekte çok daha fazla kabul göreceğini varsaymaktadır (ulusal: yüzde 85 , uluslararası: yüzde 78). Krizde giderek daha fazla kullanılan iletişim ve işbirliği araçları da kalıcı bir önem kazanmaktadır (ulusal: yüzde 71, uluslararası: yüzde 59). DMEXCO topluluğu başka bir merkezi noktada da kabul edildi: Almanların yüzde 70'ine ve uluslararası katılımcıların yüzde 66'sına göre, koronavirüs pandemisi dijital dönüşümün hızını artıracak. (https://dmexco.com/press/corona-pandemic-will-strengthen-digital-economy/, 2020) .

Amerika'da ise korona salgını sonrası sonrası halkın vergi borcu affı sorunu gündeme geldi. Korona sonrası virüs döneminin uluslararası yönetimi, perakende endüstrisi, reklam ve pazarlama endüstrisi ve gayrimenkullerde. hemen her alanda toplumu ve ekonomiyi yeniden tasarlamak için bir fırsat doğduğunu düşünenler oldu Diğer adımlar arasında araştırma ve geliştirmeye (Ar-Ge) stratejik olarak yatırım yapılması ve yerel ve uluslararası politika belirleme çevrelerinde lobi faaliyetleri yer almaktadır.

Elektronik ticarette yenilik ve farklılık arayan müşteriler karşısında verileri dijital istihbarata dönüştüren şirketler, yazılımcılar başarı yolunda ilerlemektedir. E-ticaret devi Amazon.com karşısında rekabet gücü elde etmek isteyen

Walmart, Google ile işbirliği yaparak mağazalarında müşterilerine daha hızlı daha pratik işlem yaptırabilmek için Google Home u kullanarak sesli sipariş vermelerini sağlıyor. Yüzlerce ürünü sesli komut ile sipariş veren müşteri, farklılık ve yenilikten memnun görünüyor. Android arabalarda, Google Android'i araba konforunda sunabilmek için iki büyük isim ortağı kazandı. Bugün Volvo ve Audi ile bir takım ortaya çıkardı Google, Volvo ve Audi ile Android Otomotiv platformunu oluşturdu; IOS, yerleşik bağlantı çözümü ve bilgi-eğlence sistemi ile sürücü araba kullanırken Google haritalarda gezinip , klima, sunroof ve pencereler gibi işlevleri kontrol edebilecek, uygulamalardan Spotify'dan müzik dinleyebilecek. Böylece telefonunu evde bırakan müşteri Google'ın dijital yardımcısını istediğ an sorgulayarak telefonunun nerede olduğunu bulabilecek, Azure ,bulut hizmetlerini kullanarak Microsoft ile ortaklık kurdu; Intel ve Facebook, yeni bir yapay zeka (AI) çipi geliştirme konusunda işbirliği yapıyor. Hemen hemen her değer zincirinde, veri toplama, depolama, analiz etme ve dönüştürme yeteneği ek güç ve rekabet avantajlarına sahip olan azure djital verilerin, hızla ortaya çıkan tüm dijital teknolojilerin temelini oluşturur (Azure, 2020).Veri analizi, yapay zeka, blockchain, IoT, bulut bilişim ve tüm İnternet tabanlı hizmetler, iş modelleri sadece dijital platformlar tarafından değil, aynı zamanda gittikçe farklı sektörlerde benimseniyor. Küresel dijital platformlar dünyayı hâkimiyeti altına aldıkça hemen her ticari iş, internet üzerinden gerçekleştiriliyor. Veri odaklı küresel ekonomide

artan bağımlılığı önlemek için, ulusal kalkınma stratejileri veri değer zincirlerinde dijital yükseltmeyi (katma değer) teşvik etmeyi ve verileri iyileştirmek için yerel kapasiteleri artırmayı amaçlamalıdır Bu, fırsatları daha iyi ele geçirmek ve dijital verilerin genişletilmesiyle ilişkili risk ve zorluklarla başa çıkmak için ulusal politikalar gerektirmektedir.

Dijital ekonomik işlemlerin, sunduğu sınırsız avantajların yanında dikkat edilmesi gerekn hususlar da bulunmaktadır. Dijital verilerin mülkiyeti ve kontrolü; memnuniyeti, müşteri sadakati ve güveninin nasıl oluşturulacağı kişisel verilerin gizliliğinin nasıl korunacağı, uluslar arası verilerin akışının güvenliği, geliştirilmesi, veri analizini bilen uzman gücünün yetiştirilmesi, dijital işlem sonucu alınacak verginin kimden ne kadar alınacağı konusunda mükelleflerin ve iç dış paydaşların bilgilendirilmesi gerekir. Veri gizliliği ve veri güvenliği özel dikkat gerektirir. Kasıtlı veri eylemlerine karşı korunmak için çeşitli güvenlik düzenlemeleri önemlidir. Dijital iletişim ve pazarlama türleri daha uyarlanabilir, daha hızlı, ölçülebilir ve sonuç odaklıdır. Dijital Pazarlamanın avantajları hem pazarlamacılar hem de müşteriler için geçerli olduğundan daha çok önem arz etmeye başlamıştır (Bardakçi, 2020).

Verilerin nasıl kullanılacağı, yanlış kullanımı durumunda yapılması gereken işlemler, hırsızlığa karşı, kişisel verilerin nasıl toplanabileceği, kullanılabileceği, aktarılabileceği veya kaldırılabileceği ve veri odaklı iş modellerinin sağlanabilmesi

için yasalara ve düzenlemelere ihtiyaç vardır. Bu konuda çeşitli ülke uygulamalarını konsolide edecek ve bütün ülkelere rehberlik edecek kapsamlı çalışmanın OECD tarafından tamamlanması beklenmektedir (Akkaya, 2019, s. 20)

Dünyanın önde gelen yönetim danışmanlığı firmalarından The Boston Consulting Group (BCG) tarafından bu yıl on yedincisi yayımlanan 2017 Küresel Varlık Raporu'na göre, dünyada bireylerin sahip olduğu toplam finansal varlıklar, yani "küresel servet", 2016 yılında yüzde 5,3 oranında artarak, 166,5 trilyon dolara ulaşmıştır (Global Wealth Report, 2017).

Bu toplam zenginleşmeye karşın, küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin üretim ve ticaret ilişkililerine yansıtılış biçimi bugün için gelir ve refah paylaşımı üzerindeki etkileri nedeniyle toplumsal bir riske dönüşmekte ve çözülmesi gereken temel sorunlardan biri olarak karşımızda durmaktadır (Erdem, Yeni Dünya Düzeni, Elektronik Ticaret ve Vergi, 2020) .

3.Avrupa Birliği ve Dijital Ekonomi

2000 yılında Avrupa Birliği, Lizbon Stratejisini ortaya koymuştur. 2010 yılında açıklanan Avrupa 2020 Stratejisi ile AB üyesi ülkelerin bilgi toplumuna geçişini sağlamak amacıyla bir Dijital Tek Pazar oluşturulması planlanmıştır (Artar, 2020, s. 1).

Mayıs 2018'de yürürlüğe giren Avrupa Birliği'nin Genel Veri Koruma Yönetmeliği, şu anda en fazla küresel etkileri ile veri

korumasına kapsamlı bir yaklaşımdır. Dijital çağ rekabet ve vergilendirme politikalarının güncellenmesini gerektirmektedir Ağ etkileri ve dijital ekonomide pazar yoğunluğuna eğilim göz önüne alındığında, rekabet politikasının daha önemli bir rol oynaması gerekecektir. Avrupa Birliği Komisyonu tarafından hazırlanan dijital ekonomi raporunda dijital ekonominin vergisel yönden çeşitli boyutları ele alınmıştır. (EU, 2014 (Erdem, 2020, s. 23).)

Dijital teknolojiler, bir toplumun sosyal ve ekonomik unsurlarının ayrılmaz bir parçasıdır. Dijital ekonominin GSYİH ve ülkenin ulusal zenginliği üzerinde etkisi vardır. Dijital dönüşüm dünyayı önemli ölçüde değiştiriyor.

4.G20 Zirvesi Osaka Rotası

Japonya'nın Osaka kentinde gerçekleşen G20 Zirvesi'nde, liderler ortak bildirgeyle, Deklarasyonda G20 liderleri ve 78 Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üye devletinin de imzaladığı, 25 Ocak 2019'da Davos'ta yayınlanan Elektonik Ticaret Ortak Bildirgesi'ne bağlılıklarını bir kez daha teyit etti. Ayrıca WTO ülkelerinin elektronik ticaretleri için uluslararası bir kurallar çerçevesi getirmeyi amaçlayan uluslararası politika tartışmaları dizisi **'Osaka Rotası** 'duyuruldu (http://www.diken.com.tr/g20-liderlerinden-dijital-ekonomiye-kurallar-sosyal-refaha-katki-saglamali/) .

5. COVID-19 PANDEMİSİ KAPSAMINDA ALINAN TEDBİRLERE İLİŞKİN DTÖ BİLDİRİMLERİ

COVID-19'un üye devletlerin kontrol sistemlerinde yarattığı olumsuz etkiler çerçevesinde, kontrol makamlarına kontroller için gerekli olan orijinal resmi belgelerin fiziksel olarak/ elektronik ortamda sunulmasını geçici olarak talep etmeme esnekliği sağlanması https://covid19.ticaret.gov.tr/data/COVID-19_DTO_Bildirimleri.pdf (Erişim Tarihi 12.05.2020). Rusya ile Veteriner denetimi ve bitki sağlığı kontrolüne tabi ürünlerin ithalatında aranan belgelerin asıllarının muhatap otorite tarafından teyit edilmesi ve ilgili belge asıllarının sonradan ibrazının taahhüt edilmesi şartı ile belge örneklerinin ithalat işlemi için kabul edilmesi,

Avrupa Birliği ile ilgili olarak iİhracatın ön izne bağlanması (otomatik olmayan ihracat lisansı uygulaması) Ticaretin Kolaylaştırılması İhracatın ön izne bağlanması uygulamasının süresinin 30 gün uzatılması gibi önlemler almıştır.

SONUÇ

Bir gecede hayatımızı değiştiren corona salgını, dijitalleşme yolunda gittikçe büyüyen bir eğilimi hızlandırdı. Herkes dünyanın hızla gelenekselden dijital işleyiş şekline geçtiğinin farkında. Teknoloji geliştikçe ulaşım ağı genişleyen ekonomi, geleneksel yapısından çıkarak yeni kurallar getirdi. Geleneksel vergileme kuralları, dijital ekonominin vergilendirilmesinde

yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla dijital ekonominin kavranması ve vergilendirilmesine yönelik olarak birçok sorun ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, birçok ülke ve özellikle Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı (OECD) dijital ekonominin etkin bir şekilde vergilendirilmesine ilişkin çalışmalar yapmaktadır. Avrupa Birliği'nin tek para birimine geçmesi ile birlikte para yerine geçebilecek yeni dijital paralar denenmeye başladı. Paranın ulusal birlik sembolü olmadığı inancıyla yeni para çeşitleri para yerine geçecek unsurlar denendi. Dijital ekonomi; bitcoin kripto para, e-ticaret, dijital pazarlama, online alışveriş dijital reklamcılık 3d, bulut bilişimi vs dijital ekonominin araçlarıdır.

Dünyayı ekonomik olarak derinden sarsan pandemi sonrasında, hükümetlerin yapması gereken en önemli husus, dijital pazarın önündeki tüm engelleri ortadan kaldırılması, dijital yabancı yatırımların mevzuatını yeniden hazırlanması ve devletler temelinde hazırlanan engellerin ekonomik iyileşme yönünde değişmesini hedeflemek olmalıdır. Bilgi teknolojisi (BT) günlük görevleri basitleştirerek, önemli insan çabası gerektirmeyen basit ve ucuz bir sürece dönüştürüş gücü kalitesinin iyileştirilmesi; yenilikleri artırmak, geliştirmek ekonomik varlıkların rekabet edebilirliği; artan gelir ve etkin mal talebi ve servisler; uluslararası ekonomik bağların genişletilmesi ve yabancı sermayenin çekilmesi; geliştirme entegre bir bilgi alanının büyümesiyle yönetim verimliliği uluslar arası anlaşmaların imzalanması, tescil ve patent, teknik bilgi ve diğer

fikri mülkiyet ve işlem detaylarının birşifreli form.Dijital teknolojiler, sosyal ve ekonomik unsurların ayrılmaz bir parçası olarak düşünülmelidir.

Geleneksel ürün ve hizmetler, sensörler, nesnelerin interneti, yapay zekâ, robotik, bulut bilişim gibi yıkıcı teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte yerini akıllı ürün ve hizmetlere bırakmaktadır. Türkiye'nin bu dönüşümde yıkıcı teknoloji alanlarından en az birinde, dünya lideri pazar payına veya marka değerine sahip en az 23 akıllı ürün çıkarması hedeflenmektedir. COVID-19'a karşı alınan tedbirlerden etkilenebilecek gümrük işlemlerini hızlandıracak uygulama ve düzenlemeler Ekonomik aktivetinin olumsuz etkilenmesinin önüne geçilmesi, insan sağlığının

Dijital ekonomi yeni dünya düzenine bir dizi yeni iş modeli yarattı. Sosyal medya ve platform ekonomisinde, internet olmadan, bulut bilişim ve veri merkezlerine, bu tür işletmeler olmazdı. Bu tür yeni iş modellerini benimseyen, dijital firmaların gelişmesini kolaylaştıran bir ortam yaratan ve dijital ekonomilerini aktif olarak teşvik eden hükümetlerin yatırımları çekmede daha büyük başarıları olacaktı Yeni iş modellerinin ötesinde, dijital devrim geleneksel iş yapma biçimlerini değiştirme potansiyeline sahiptir. Yerel işletmeler, fiziksel engellerin neden olduğu engelleri azaltmak, tedarik ve değer zincirlerini basitleştirmek ve mal ve hizmetlerin hızlı teslimatını sağlamak için çeşitli dijital hizmetler benimseyebilir. Bu tür yatırımlara ulaşmanın öncüsü, mobil bankacılık ve çevrimiçi

satışlar da dâhil olmak üzere, iş yapmak için dijital özelliklerin benimsenmesini teşvik eden politikalar ve tedbirlerdir.

KAYNAKÇA

Akkaya, H. &. (2019). OECD ve Seçilmiş Bazı Ülkelerde Dijital Ekonominin Vergilendirilmesi. *Türkiye İçin Çıkarımlar", International Journal of Public Finance , 4(2),* , 166-188.

Artar, Y. (2020). *Dijital Ekonominin Geleceğine Yönelik Avrupa Birliği Dijital Tek Pazarı*. https://yusufartar.files. wordpress.com/2018/07/dijital-ekonominin-gelecegine-yonelik-avrupa-birligi-dijital-tek-pazari.pdf. adresinden alınmıştır

Azure. (2020). *https://www.webtekno.com/microsoft/microsoft-azure-nedir-h3972.html*.

Bahçeci, S. (2020). Uluslararası Ticari Sözleşmelerde Dikkat Edilmesi Gereken hususlar. E. S. ADIGÜZEL içinde, *Dış Ticaret İşlemleri.*

Bakanlığı, T. S. (2020). https://btgm.sanayi.gov.tr/plan-program -raporlar-ve-yayinlar/faaliyet-raporlari/mu0103011615. adresinden alınmıştır

Bardakçi, H. (2020). Pazarlamada Dijital Dönüşüm Ve Uygulanabilirliği. *Akademisyen Yayınevi* .

Brynjolfsson, E. (2002)). Intangible Assets: Computers and Organizational Capital.

Corona Pandemic . (2020). *https://www.entrepreneur.com /article/348023* .

Coşkun, K. (2020). Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu M. 3/1 Eşyayı Gümrük İşlemlerine TabiTutmaksızın Ülkeye Sokma Suçu . *Dış Ticaret İşlemleri.* içinde Nobel Yayınevi.

Coşkun, K. (2019). Türk Ceza Kanunu'nda Kişisel Verilerin Kaydedilmesi Suçu. *Legal Hukuk dergisi , 17* (199), 2840.

Cumhurbaşkanlığı, T. (2020). *TC Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı.* http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/11/2020_Yili_Cumhurbaskanligi_Yillik_Programi.pdf. adresinden alınmıştır

Erdem, T. (2020). Yeni Dünya Düzeni, Elektronik Ticaret ve Vergi. *http://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/143malicozum/02-Doc.Dr.Tahir_ERDEM.pdf* .

Erdem, T. (2020). *Yeni Dünya Düzeni, Elektronik Ticaret ve Vergi*.

G20 liderlerinden dijital ekonomiye kurallar: Sosyal refaha katkı sağlamalı. (tarih yok). 2019 tarihinde ıhttp://www.diken.com.tr/g20-liderlerinden-dijital-ekonomiye-kurallar-sosyal-refaha-katki-saglamali/. adresinden alındı

Gökbunar, R. &. (2002). Elektronik Ticaretin Vergilendirilme sinde Yaşanan gelişmeler: YeniİpekyoluBir Vergi Cenneti Mi?", . *İ.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, ,* 197-209.

Hindy, J. (2020). https://www.entrepreneur.com/author/jad-hindy.

http://www.diken.com.tr/g20-liderlerinden-dijital-ekonomiye-kurallar-sosyal-refaha-katki-saglamali/. (tarih yok). 2019 tarihinde G20 liderlerinden dijital ekonomiye kurallar: Sosyal refaha katkı sağlamalı. adresinden alındı

http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf. (2020).

https://digitaleconomy.org/index.php/2020/01/28/how-a-beer-brand-might-benefit-from-a-world-wide-outbreak-of-a-virus-the-corona-case/. (2020). Digital Economy . adresinden alınmıştır

https://dmexco.com/press/corona-pandemic-will-strengthen-digital-economy/. (2020).

Implıcatıons For Developıng Countrıes Dıgıtal Economy Report 2019. (tarih yok). *Unıted Natıons Conference On Trade And Development United Nations Publications, 300 East 42nd* .

Mastar Özcan, P. (2016). *Dijital Ekonominin Vergilendirilmesinde Karşılaşılan Sorunlar: BEPS 1 No'lu Eylem Planı Kapsamında.*

Miçooğulları, E. S. (2018). Yeni Ekonomide Dijital Emek. *International Journal of Labour Life and Social Policy , s.1 c2.*

Nilay Akbulut, M. Y. (2018). *Akademik Bakış Dergis* (68).

Nosova, S. S., Norkına, A. N., Arakelova, S. V., Medvedeva, A. M., & Zakharovich, V. (2018). *The Digital Economy As A New Paradigm For Overcoming Turbulence İn The Modern Economy Of Russia.*

OECD. ((2017)). Digital Economy Outlook.

Rouse, M. (2017). *Digital Economy.* http://searchcio.techtarget .com/definition/digitaleconomy.

Tapscott, D. (1996). *The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence".*

UNCTAD. (tarih yok). Digital Economy Report .

webrazzi. (2020). *https://webrazzi.com/2020/04/13/turkiye-e-ticaret-pazarinda-nelerin-satildigini-canli-takip-edin/.*

Yardımcıoğlu, M. &. (2015). "Küresel E-Ticaret Şirketlerinin Faaliyet Gösterdikleri Ülkelerde EldeElde Ettikleri Kazançların Muhasebe Süreci ve Vergilendirilmesi: Google, Facebook ve Twitter İçin Türkiye Örneği, 5/2. *KSÜ İİBF Dergis* , 169-190.

YıllıkPlan, C. 2. (2019). *http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/11/2020_Yili_Cumhurbaskanligi_Yillik_Programi.pdf.*

BÖLÜM 4

KOVID-19 VE 21. YÜZYIL DÜNYA DÜZENİ

Doç. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU*

***** Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Gaziantep, Türkiye hseyhanlioglu2019@gmail.com

GİRİŞ

İnsanlık tarihinde, bölgesel ve/ya küresel ciddi sonuçlara yol açan, çok sayıda küresel salgın (Pandemi) meydana gelmiştir. 13. yy'dan itibaren Veba salgınının, Avrupa nüfusunu kırdığı, Moğolların ve sonraki yüzyıllarda Avrupalıların, bu hastalığı bir silah olarak Kırım, Amerika ve Avustralya kıtasında yerli halka karşı kullandığı bilinmektedir.

20. yy'da ise milyonlarca insanın öldüğü İspanyol gribi, AIDS, Ebola, SARS, Mers ve Afrika sığırlarını bitirme noktasına getiren salgın hastalıklar görülmüştür.

Resmi olarak 1 Aralık 2019 tarihinden itibaren görülmekte olan Kovid-19 Pandemisi, bir sağlık sorunu olmanın yanı sıra, casusluk, virüs savaşları, teknoloji gösterileri ve 21. yüzyıl dünya düzenini bünyesinde barındırmaktadır.

Çin'in Hubei Eyaletinin, Wuhan kentinde başlayıp dünyaya yayıldığı iddia edilen ve yıllardır bilinen Koronavirüs ailesinin son versiyonu olan (Kovid-19), 31 Aralık 2019 tarihinde Tayvan'ın Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'ye resmi yazıyla[1],

[1] News resources today indicate that at least seven atypical pneumonia cases were reported in Wuhan, China. Their health authorities repiled to the media that the cases were believed not treatment.
I would greatly appreciate it if you have relevant information to share wiht us.
Thank you very much in advance for your attention to this matter.
Best Regards

uyarıda bulunmasına rağmen, DSÖ'nün uyarıları görmezden geldiği ve vakaların üzerinde gitmediği iddia edilmektedir. İlginç olan bir diğer iddialar ise şunlardır: İlk vak'a, Çin'de Ekim ayında ortaya çıkmasına rağmen, Çin'in DSÖ'ye olayı gizleme baskısı yaptığı iddialarını doğrulayan CIA raporları, olayı duyuran doktorun ölmesi ve gazetecilerin ortadan kaybolması, yerel yöneticilerin görevden alınmaları ve DSÖ'nün bunu 3 ay sonra Pandemi ilan etmesidir. DSÖ ayrıca bu Virüs'ün insandan insana bulaşmadığı ve Çin'e seyahat kısıtlanmasına gerek olmadığını da karar vermiştir. Yani Pandemi'ye rağmen Çin'de iç seyahat yasaklanmışken, Çin'den Dünyaya seyahatin serbest bırakılması da ayrıca düşündürücüdür.

Bu süreçte Koronavirüs ailesi, A, B ve C kollarına ayrılarak, dünya turuna çıkmış ve Kovid-19 kodlu son üyelerinin kod yapısı bile anlaşılamamışken, ABD'de 100000'e koşarak giden ölüm sayısıyla Dünyada ölüm saçmaya (şimdilik 400 000 kişi) devam etmektedir. ABD'nin Çin Virüsü, olarak tanımladığı ve dava açmaya hazırlandığı, Çin-ABD ticaret savaşlarında bardağı taşıran damla olduğu görülmektedir. Burada her ne kadar iki ana rakip olarak Çin ve ABD görülüyorsa da esasen perde arkasında Küresel şirketler, uluslararası örgütler, teknoloji savaşları, medya ve küresel vakıflar olduğu da görülmektedir. Çünkü

ABD içinde de Küreselci/Ulusalcı çatışması yaşanmakta ve Küreselcilerin, Çin'den yana tavır aldıkları görülmektedir.

ABD Başkanı Donald Trump, Çin'e destek vermek ve Küreselcilerin bir yan kolu gibi çalışmakla suçladığı DSÖ'ye, "ABD son yıllarda DSÖ'ye her yıl ortalama 400 milyon dolar ödeme yaparken, Çin'in sadece 30 milyon civarında ödeme yaptığını ve bu nedenle yardımları askıya aldığını" açıklarken; DSÖ Başkanı Etiyopyalı Tedros Adhanom Ghebreyesus ise, "daha fazla ceset torbası görmek istiyorsanız, Virüs'ü siyasete alet edin" diyerek Trump'a bayrak açtığı görülmektedir. Tedros, ayrıca beyaz önlüğünü çıkarıp, diplomatik gözlüğü takarak "Çin-ABD arasında arabuluculuk" yapmayı da teklif etmiştir.

Trump, DSÖ'ye yaptığı yardımları keserken, Trump'a büyük ilaç şirketlerinden ve medyadan iç savaş tehdidi geldiği, ABD tarihindeki rekor işsizlik ve sadece özel sağlık sigortasına sahip olanların aldıkları sağlık hizmeti, maske savaşı, New York'ta durdurulamayan ölümler, sigortası olmayanların sedyelerde ölüme terk edildiği görüntüler, Çin'le ekonomik savaş, laboratuvarlardan virüs kaçırmalar ve Küreselcilerin ABD yerine Çin'e verdiği destek, konunun sağlık boyutunun yanı sıra, 21.'yy'da uluslararası siyasi boyutu olduğunu ortaya koymaktadır.

2012 yılında Amerika'da bir aktivist: Küresel/Ulusalcı çatışması örneği-Portland/Or.

Kaynak: Nisan 2020- Silahlı Amerikalılar daha da silahlı[2] (https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51908443 (05.05.2020))

"Daha ne kadar kokuşmuş iki parti düzeniyle Rothscild boyunduruğu altında yaşayacağız? Amerikalılar çok geçmeden uyanın[3]" diyen seslerin daha etkili olduğu görülmektedir.)

[2]https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51908443 (05.05.2020)
https://www.milliyet.com.tr/galeri/son-dakika-cildirdilar-kuyrugun-ucu-bucagi-yok-6167431/1 (08.05.2020)
[3]Rothschild, Para İmparatorluğu Derin Yahudi Devleti, Destek Yayınları 12. Baskı, İstanbul,2013,s. 168

Kovid-19'un ekonomik boyutuna bakıldığında ise durumun daha da ciddi olduğu görülmektedir: Dünya Bankası'nın tahminlerine göre, bir pandemi olması halinde Dünya genelinde malvarlığı 3 trilyon doların altına inecek ve milyonlarca ölüm gerçekleşecektir. Mart başında yaşanan borsa çöküşleri ve en az yarı yarıya azalan Dünya ticareti bunu doğrulamaktadır.

Tarihi ve güncel bilgiler ışığında yapılan bu çalışmada, ulaşılan bulgular sonucunda, Virüs'ün laboratuvar çalışmaları, ilk vakadan iki hafta önce yapılan tatbikatın, 21. Yy. için planlanan Yeni Dünya Düzeni, biyo-terör, askeri, siyasi, ekonomik, sosyal ve istihbarat savaşları boyutu olduğu görülmektedir. Örneğin, Microsoft'un kurucusu Bill Gates'in[4] 2015 yılında Batı Afrika'yı saran Ebola salgını ve Ekim 2019'daki Event201 Virüs tatbikatında: "Önümüzdeki 10 yılda eğer bir şey 10 milyondan fazla insanın hayatına son verirse bu bir savaştan çok, yüksek derecede hızlı yayılan bir virüs olur. Füzeler değil… Salgın hastalıkları durdurmak için ise çok az yatırım yaptık. Bir sonraki salgın için hazır değiliz." ifadelerini kullandığı ve milyar dolarlık bütçeli Vakfı aracılığıyla konuyla ciddiyetle ilgilendiği görülmektedir.

[4]İnsanlığa çip takmaya çalışmakla suçlanan Bill Gates 2010'da ise şöyle dediği görülüyor "Dünyanın nüfusu bugün 6.8 milyardır ve 2030'da 9 milyar civarına ulaşacaktır. Eğer yeni aşılar üretir, yeniden üretim sağlık hizmetleri ile birlikte bu nüfusu %10-15 azaltabiliriz." Bill Gates, Innovating to Zero, 2010 TED Conference, http://www.ted.com/talks/bill_gates

Yine bu süreçte kendisiyle aynı yaş dönemini (70.) kutlayan NATO 3-4 Aralık 2019 toplantısında Çin'i, Rusya'yla birlikte bir tehdit olarak gördüğünü resmen ifade etmiştir[5]. Yunanistan ve İtalya'nın Çin'in (Road and Belt Inısatıve) Tek kuşak-Tek Yol projesine olan desteğini de düşünmekte fayda görülmektedir. Virüs'ün Avrupa'daki üssü İtalya-Çin ilişkileri de zirve noktasında bulunmaktadır.

(https://www.ntv.com.tr/yazarlar/deniz-kilislioglu/uyuyan-aslan-uyandi-cin-yol-ve-kusak-projesi-iledaha-da-guclu-geliyor,dAliwh1DPEiqmTmuNsgjMQ)

ABD, Kanada ve Doğu Avrupa'daki biyolojik silah laboratuvarlarındaki, know-how, virüs ve malzeme çalınması, II. Dünya savaşı sırasında Ankara'daki Çiçero olaylarına taş çıkartan cinstedir. Çünkü burada bir uşak değil de bölüm

[5]https://www.globalsavunma.com.tr/nato-cine-meydan-okudu.html

başkanları, albaylar, istihbarat örgütleri, profesörler ve uzmanlar rol oynamaktadır.

Kısaca Kovid-19 virüsü, uzayın içinde kendisi kadar küçücük, sevimli ve şimdilik hayatın olduğu tek yer olan yaşlı dünyamızı, 21. Yy'da, A'dan Z'ye ahtapot kollarıyla şekillendirmektedir. Tarih boyunca onlarca pandemi görülmesine rağmen, hiçbirinde bu kadar geleceğe dair stratejik planlama ve insan müdahalesine rastlanılamamıştır.

1. PANDEMİ (KÜRESEL SALGINLAR) VE KOVİD-19'UN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ

Pandemi, dünyada birden fazla ülkede veya kıtada, çok geniş bir alanda yayılan ve etkisini gösteren salgın hastalıklara verilen genel bir isimdir. Aşı yapmak için Laboratuvarlarda geliştirildiği[6] bilinen Koronavirüsler, İngiltere Pirbright Enstitüsü'ne EP3172319B1 kod numarasıyla patentlendirilmiştir. İngilizce kelimelerin baş harflerinden türetilen (Coronavirüs'ün, Co'su Virüs'ün Vi'si ve hastalık anlamına gelen Disease'in Di'si), Kovid-19'un, dünyadaki tüm virüslerinin toplamı 1 gram dahi etmezken, daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi bugün de insanlığı rehin aldığı görülmektedir. Örneğin, 16.'yy'dan itibaren Amerika kıtasında Kızılderililerin soykırıma uğratılmasından sonra, 18.yy'da İngiliz

[6] Kovid 19'la ilgili üç ihtimal akla gelmektedir: Mutasyona uğramış doğal bir virüs, üretilmiş bir virüs veya kontrolden çıkmış bir laboratuvar virüsü olabilir.

Kaptan James Cook'la Avustralya kıtasına ilk gelen Batılı yerleşimciler çiçek, suçiçeği, grip, kızamık gibi hastalıklarla, yerlileri (Aborjin) soykırıma uğratmışlardı. Bugün aradan üç asır geçmesine rağmen, şu anki yerli nüfus (yaklaşık 500 000) o zamanki nüfusun yarısına bile ulaşamamaktadır. Çünkü etkisi daha önce Amerika kıtasına uygulanmış ve adeta tek mermi atılmadan kıta[7]kolaylıkla işgal edilmişti. Yirminci yüzyılda ise üç pandemi görüldü: 1918-30 yıllarında İspanyol salgını, 1960 yılındaki Asya Gribi ve SARS, MERS, EBOLA ve Afrika sığırlarını bitirme noktasına getirin milyonlarca canlı ölmüştür.

Koronavirüs ailesinin son üyesi olan Kovid-19, öngörülmesi zor bir şekilde hızla yayılan bir virüs. Üç tip olarak kategorilere ayrılan Kovid-19'un üç tipi var: A tipi ABD, A'dan değişime uğramış B tipi Çin'de görülürken D tipi de Avustralya'da görülmektedir[8].

[7] Avrupalıların, Amerika kıtası yerlilerine uyguladığı çiçek ve sıtma bataniyeli savaşı kadar zalimce olmamıştır. Çünkü çiçek ve sıtma, yerlilerin bağışıklık sistemleri için tamamen yabancı hastalıklardı. Bugünkü Meksika'nın başkenti Tenochtitlan'a (Mexicocity) giren kir ve hastalık içindeki Avrupalılar, burada halkın derisinin nasıl parlak olduğunu, bünyelerinin güçlü ve sağlıklı ve dişlerinin inci gibi olduğunu anlatır. Ancak kısa sürede burada virüs ve silahlarla soykırım yapılır.

[8] The Telegraph, 11.04.2020

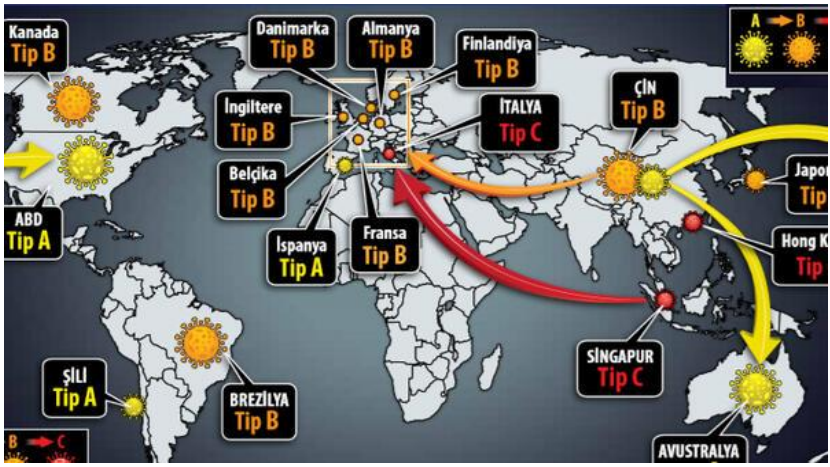

Cambridge Üniversitesi Kovid-19 Haritası: http://yeniyasamgazetesi1.com/koronavirus-3-farkli-mutasyona-ugradi/

21. Yy'da yeni bir dünya düzenini hızla oluşturduğu görülen Kovid-19'un, Japon ve Tayvanlı epidemoloji ve farmakoloji uzmanlarına göre, ABD'de üretildiğini iddiaları oldukça güçlü kanıtlara dayanmaktadır. İddialara göre Kasım 2019'da kayda geçen ilk vaka Wuhan'da meydana gelmedi. Virüs evrimi uzmanı Daniel Lucey'e göre, ilk 41 vakanın 13'ünün Wuhan deniz ürünleri pazarı ile alakası yoktu[9]. Aralık ayındaki vakalar, virüsün bu pazara başka bir yerden geldiğini gösteriyor. Diğer bir biolog Kristian Andersen, virüsün muhtemelen 1 Ekim 2019 tarihinde ilk defa ortaya çıktığını söylerken[10]; Nature Medicine dergisinde yayınlanan makalesinde, korona virüsün genom dizisinin yarasa ve pangolinde bulunan virüslerle benzer

[9] Daniel Lucey, Science Magazine, Aktaran; Jon Cohen, Wuhan Sea food Market May not be Source of Novel Virus Spreading Globally, Science (Jan 26, 2020).
[10]Kristian Andersen, The Proximal Oorigin of SARS-CoV-2, Nature Medicine, (March 17, 2020). Kristian Andersen, The Proximal Oorigin of SARS-CoV-2, Nature Medicine, (March 17, 2020).

olduğunu iddia etmektedir. Korona Virüsün, "The Bill& Melinda Gates Vakfı'ndan milyonlarca dolar alan ve başında Dr. Erica Bickerton olan bir İngiliz laboratuvar'nda üretildiği ve bir hedeflerinin de cinsiyetsiz insan üretmek iddiaları güçlü kanıtlarla desteklenmektedir.[11]

ABD'deki laboratuvarların kesin sayısı dahi bilinemezken; 25 ülkede viroloji laboratuvarı bulunan ABD'nin; Ukrayna'da beş, Avrupa ve Afrika'nın yanı sıra yakın çevremizde Gürcistan, Moldova, Ermenistan ve Azerbaycan'da da biyolojik laboratuvarları bulunmaktadır.

(https://tr.sputniknews.com/rusya/201901151037111709-abd-dunya-genelinde-yuzlerce-askeri-biyolojik-laboratuvari-var/)

Kovid-19 vakasının ortaya çıkmasından önce, 18 Ekim 2019 tarihinde, Johnson & Johnson, Rockafeller Vakfı, Çin, CIA, Gates Vakfı ve Dünya Ekonomik Forumu, John Hopkins

[11] https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6067896/

Üniversitesi'nde “Event201” adlı tatbikatta göre, Brezilya’da bir domuz çiftliğinde çıkan virüs, Portekiz üzerinden dünyaya yayılmakta ve kısa sürede 70 milyon insanı öldürdükten sonra dünya nüfusunun %70’ini de kırmaktaydı.

Çin’in BSL-4 Biyolojik Laboratuvarı’nın olduğu (Wuhan) yere sadece 20 mil mesafede. Ve Çin, bu virüs’ün, Aralık ayında bölgeye askeri tatbikat için gelen ABD askerleri tarafından taşındığını iddia etmektedir.

(http://habernida.com/koronavirus-cinde-labaratuvarda-uretildi/ (İlk Virüs’ün ortaya çıktığı iddia edilen yer ile Wuhan Biyoloji Laboratuvarı arasındaki mesafe)

Konunun daha da ilginç tarafı ise Çin’in yoğun bir şekilde Batı’dan virüs casusluğu yaptığı görülmektedir. Örneğin, Kanada-Winninpeg’deki Mikrobiyoloji laboratuvarında çalışan Çinli ajanların geçen yıl, Koronavirüs örneğini gizli bir şekilde Wuhan’daki BSL-4 laboratuvarına kaçırdığı iddia edilmiştir. Virüs’ün önce 4 Mayıs 2013’de ve hayvan türleri üzerinde etkisi üzerinde çalışmak için Hollanda’daki laboratuvardan Kanada/Winninpeg’deki laboratuara getirildiği, Mart 2019’da

Kanada'dan Çin'e "biyo-terör vasıtası olabilecek ölümcül virüsün izinsiz gittiğinin anlaşılması üzerine, başlarında Çinli Dr. Xiangguo Qiu'nun kocasının olduğu Çin ekibi Temmuz ayında laboratuvardan uzaklaştırıldığı görülmektedir[12]. Qiu, ayrıca Çin'deki askeri okullarda da görev yapmaktadır.

Benzer bir vaka ABD Harvard Üniversitesi Kimya Biyoloji Bölüm Başkanı, Çinli Profesör Charles Lieber ve iki Çinli uzman biyolog daha FBI tarafından suçüstü yakalanmıştır. Çünkü Lieber ve Çin ordusunda da görevli biri albay olan ekibi (Boston'daki iki Çinli araştırmacı Yanqing Ye ile Zaosong Zheng) hem ABD'den hem de Çin'den milyonlarca dolar almıştır. Bulgulara göre hesabından Çin aktarmalı 1,5 milyon dolar bulunan Lieber, Wuhan'daki biyoloji laboratuvarına her türlü desteği sağlamaktaydı. Bu sürece bakıldığında konunun casusluk boyutu ve ciddiyeti daha iyi anlaşılmaktadır.[13]

ABD başta Maryland'taki Ford-Derick Biyo-silah laboratuarı gibi onlarca yere rağmen bir şey bilmiyormuş gibi Trump, Virüs'ün adını Çin Virüs'ü koyarken, Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Licien, Trump'a nazire yaparcasına, Twitter üzerinden yapmış ve olayda bölgede tatbikat yapan ABD askerlerini suçlamıştır.

[12] https://www.martinvrijland.nl/tr (15.05.2020)
[13]https://deliberativeforum.com/2020/04/25/coronavirus-is-not-natural-it-is-manufactured-japan-medicine-professor-dr-tasuku-honjo/

Çin ayrıca, Virüsün kaynağının, “Doğu Avrupa'daki ABD askeri üslerin birinde bulunan ‘biyolojik silah araştırma laboratuvarı’ olduğu, ilk virüs vakasının da bir kadın çalışanda görüldüğü, ilk vakanın görüldüğü Çinli Dr. Lee’nin gizemli bir şekilde ortadan kaybolduğu, bu vakadan sonra Çin Toplum Güvenliği Komitesi’nin 2019 yılında Kovid-19 vakasına rastladıklarını itiraf ettiğini belirtti ve açıklamanın sonunda doğrudan ABD’yi suçladığı görülmektedir.

Dünya ekonomisi ve siyasetine yön verdiği iddialarıyla pek çok komplo teorisinin merkezinde olan Rockefeller ailesine ait Rockefeller Vakfı'nın 2010 yılında yayınladığı bir raporda[14], günümüzdeki korona virüs salgınının birebir anlatılması oldukça dikkat çekici görülmektedir.

Çin’de tahminen 40, ABD’nin ise 25 ülkede Pentagon’a bağlı biyoloji laboratuvarları, 2.1 milyar dolarlık bir askeri program olan Kooperatif Biyolojik Katılım Programı (CBEP) kapsamında Savunma Tehditlerini Azaltma Ajansı (DTRA) tarafından finanse edildiği görülmektedir. ABD’nin de, Kovid-19’un kaynağının incelenmesine yönelik uluslararası ve bağımsız bir soruşturma yapılmasını tıpkı Çin gibi reddetmesi de düşündürücüdür.

[14]https://www.tv100.com/rockefeller-vakfi-10-yil-once-salgini-tek-tek-yazmis-haber-489286

Konunun biyolojik bir hastalıktan ziyade teknolojik (5G) vaka olduğunu belirten, alanında uzman hocalarla yaptığım görüşmelerde ilginç gelişmeler şöyle belirtildi: Kovid 19 hastalarının en önemli klinik bulgusu göğüs tomografisinde izlenen intersityelpnomoni tablosudur. Fakat birçok hastada göğüs tomografisi ile Kovid-19 hastalığında görülen akciğer hastalığı görünümü izlenmesine rağmen hastalık etkeni olan Kovid-19 izole edilememiştir. Bu durumun izahı oldukça önemlidir. Burada akciğerdeki oksijen metabolizmasına endotel hasarı oluşturarak etki eden ve alveol metabolizmasını bozan 5G'ye bağlı yüksek radyasyon hasarını dikkate almak gerektiğini düşünmekteyiz. Bu açıklama neden bir kısım hastada akciğerler Covid 19 bulgularına sahip olmasına rağmen hastalık etkeni Covid 19 virüsünün defalarca tetkik edilmesine rağmen izole edilememesini açıklamaktadır. Radyasyona bağlı gelişen pnomoni (zatürre) tamamen Kovid 19 da ortaya çıkmış olan pnomoni ile birebir aynıdır. İntertisyel pnomoni ve son aşamada pılmonerfibrosis (akciğerlerin tamamen havalanamaması) ve sonuçta ölüm gerçekleşir. Bu klinik iki hastalıkta birbiri ile aynıdır.

Bu arada da çok ciddi gelişmeler oldu: Pandemi'den ilk kez bahseden doktor, pandemiden ölürken onu haber yapan gazeteci ortadan kayboldu, ülkeye bağımsız gözlemci sokmayan Çin, son olarak konu hakkında çok ciddi çalışmaları bulunan Pittsburgh

Üniversitesi hocalarından Prof. Dr. Bing Liu öldürülürken, fail de aynı gün arabasında öldürülmüş olarak bulundu.

Ancak en trajik hikâye ABD tarafından 2003 yılında Pakistan'dan kaçırılan ve hala akıbeti bilinmeyen, 144 doktora belgesine sahip, MIT mezunu, biyolojik silahların etkisini ve bunun sonucu olarak klasik silah sistemlerini etkisiz hale getiren bir program üzerinde çalışan, Pakistanlı bilim insanı Dr. Afiyet Sıddıki'ye aittir. Sıddıki, her türlü parasal teklife ve tehdide rağmen, "program bitmedi" diyerek biyolojik silahların etkisinin sıfırlayan formülü ABD'ye vermeyince, CIA tarafından Pakistan'dan kaçırılmış ve 17 yıldır ABD'de bilinmeyen bir yerde hapsedilmektedir[15].

Kısaca Kovid-19, küçücük boyuyla dev hedeflerin aracı olarak kullanılmaktadır. Kovid-19, eskiden beri bilinen, Corona virüs ailesinin evrim geçirmiş bir türü olup, milyarlarca dolar cirosu olan dev ilaç sanayileri, Corona virüs ailesinin bir önceki bireyi için ilaç üret(e)memesi mantıklı görülmüyor.

2. KOVİD-19 VE VİRÜS LABORATUVARLARI

Ulus devlet sistemi esas olarak bağımsızlık, işleyen bir devlet sistemi ve bir halka dayanırken, Uluslararası sistem ise; Devletler, vakıflar, kar amaçlı küresel şirketler, lobiler, finans, medya, askeri, siyasi ve ekonomik amaçlı örgütlenmiş

[15]https://www.dunyabulteni.net/asya/ciain-kacirdigi-pakistanli-norolognbspafiyet-siddiki-evine-h439829.html

uluslararası/üstü örgütlere dayanmaktadır. Son 7 ayda görülen Kovid-19 pandemisinden dolayı ulusal ve uluslararası sistem, ekonomik, siyasal, sosyal, eğitim, askeri ve küresel yönetişim açısından köklü olarak değişime uğradığı görülmektedir.

21.yy Dünya düzeninin ilk taslağının Londra'daki Tavistock İnsan İlişkileri Enstitüsü baş teorisyeni olan Edward Bernays tarafından yapıldığı iddia edilmektedir. Buna göre; insanlığın tamamına soykırım uygulanarak, dünya nüfusunun bir milyardan aşağıya çekilmesi ve dünya kaynaklarının, küresel krallara hazırlanması vardır. Bu amaçla başta Norveç olmak üzere 20. yüzyılın başından beri dünyanın her yerinden virüs, bakteri ve tohumlar toplanarak, ekonomik, siyasi ve askeri amaçlarla üzerinde çalışılmaktadır.

Başta Rothchild, Gates, Ford, Carnegie ve Rockefeller gibi bir elin parmaklarını geçmeyen Japonya, Rusya, Çin, Avrupa ve Amerika'daki Küresel Sermaye grubu, 20. yüzyılın başlangıcında Vakıfları yardım adı altında bu çalışmalara maddi destek verdikleri düşünülmektedir. MacArthur Vakfı ile Bill ve Melinda Gates Vakfı, bu büyük vakıflar arasına katıldılar. Hayırseverlik(!) amacı ile kurulmuş vakıflar, vergiden muaftır ve böylece zenginler vergi vermek yerine bir kısım parasını vakıf –hayır kisvesi altında, istediği her (eğitim, din, bilim, kültür vb.) alanda kendine göre projeler için kullanmaktadır. Rockefeller Vakfı, Nüfus Konseyi, Dünya Bankası, BM Kalkınma Programı (UNDP), Ford Vakfı ve diğerleri Dünya

Sağlık Örgütü (WHO) ile birlikte 20 yıl boyunca, tetanos ve diğer aşıları kullanarak üremeyi önleyici aşı üzerinde çalıştılar[16].

Dünyanın her yanında çalışan, küresel kralların yumuşak güç unsuru olarak kullanılan Vakıfların yanı sıra, bugün ABD'de 300'den fazla bilimsel kuruluş içinde 12.000 kişi biyolojik savaşta kullanılacak patojenler üzerinde çalışıyor[17]. DSÖ gibi BM organları, çeşitli araştırma kurumları, biyo-savaş laboratuvarları dahil edilmiş ve bu laboratuvarlar ucuz, gizlenmesi kolay, etkili ve birkaç uzmandan oluşan birer askeri üs gibi çalışmaktadır. Amaç bu üslerin sadece bazı ülkelere değil de küresel şirketlere ait olduğu düşünüldüğünde konunun vahameti daha da korkutucu olmaktadır.

Moderna ve CureVac gibi şirketler Kovid-19 gibi salgın hastalıklara karşı ilaç ve aşı geliştirmek için yıllardır Gates Vakfı'ndan fon aldığı ve vergi kaçırmakla suçlanan Bill Gates Vakfı'nın, uzun zamandır salgın hastalıklar konusunda çalıştığı bilinen bir gerçektir. 2017'da yapılan Davos Dünya Ekonomik Forumu esnasında Gates, epidemic hastalıklara karşı hazırlık amacı ile bir inisiyatif (CEPI23) başlattı. 2019 yılında ise Bill Gates'in salgın hastalık senaryolarına odaklandığını görüyoruz. Küresel virüs savaşında ilk akla gelen yer ise, ABD-Maryland'taki Fort Derick biyo-silahlar laboratuarı. Burası coronavirüsü için 2015'de patent başvurusunda bulunmuş ve

[16] Garry Allen, None Dare Call It Conspiracy, GSG &Associations, (1971), 211.
[17]Sherwood Ross, Bush Developing Illegal Bioterror Weaponsfor Offensive Use, (December 20, 2006), in www.truthout.org

2018'de almış. Ancak, aniden 5 Ağustos 2019'da güvenli olmadığı için kapatılmış çünkü pek çok patojenin (hastalık oluşturan mikrop) kaybolduğu (?) anlaşılmıştı.

Johns Hopkins Üniversitesi'nde ise 18 Ekim 2019'de yani Çin'in Wuhan şehrinde Koronavirüs çıkmadan iki ay önce, Johns Hopkins Üniversitesi'nde "Event 201[18]", Coronavirüs bilgisayar simülasyonu oynandı. Bu programın sponsoru her yıl Davos'ta zirve düzenleyen Dünya Ekonomik Forumu ile Bill ve Melinda Gates Vakfı idi. Senaryo, alınacak tedbirler üzerine ama virüsün adı; CAPS24 yani Coronavirus Akciğer Sendromu. Senaryoya göre, Brezilya'da bir domuz çiftliğinden yola çıkan Coronavirüsü önce hava yolu ile Portekiz'e sonra ABD ve Çin'e ulaşıyor. Aynı senaryoya göre 18 hafta içinde 65 milyon insan ölecek ama belli bir hızda devam edecek, küresel nüfusun %80-90'ı öldüğünde etkili bir ilaç bulunacak[19].

Son altı aydaki Kovid-19, sürecine bakıldığında biraz abartılı senaryo olarak görülüyorsa da henüz sürecin bitmediği düşünüldüğünde senaryo başarılı görülebilir. Baltimore'daki Johns Hopkins Medikal Merkezi"nde yapılan bilgisayar similasyonundan iki hafta sonra Wuhan'da ilk Kovid-19 görüldü[20].

[18] Bu tatbikata katılanlar oldukça dikkat çekicidir: Çin, CIA Direktör Yardımcısı Avril Haines, Johnson &Johnson (J&J) ilaç firması, Alman hava yolları Lufthansa ve Bill Gates.
[19] F. William Engdahl, Coronavirus, Vaccine sandthe Gates Foundation, New Eastern Outlook, (March 20, 2020)
[20] Peter Koeing, *The Coronavirus COVID-19 Pandemic: The Real Danger is "Agenda ID2020",* ICH, (March 12, 2020).

Kovid-19'un Ocak 2019 Davos'taki Dünya Ekonomik Forumu"nd(WEF) kapalı kapılar ardında şekillendiği düşünülmektedir. Bu kapıların arkasında Bill Gates, Aşı Geliştiren Eczacılar Birliği (GAVI27), Rockefellers, Rothschilds ve diğerleri vardı. Bill Gates zaten yıllardır on yılda on milyon insanı öldürecek bir virüsün duyurusunu sözde insanlığı uyarmak adına yıllardır yapıyordu. Karar, ID2020 gündemini uygulamaktı.

Kovid-19 veya benzeri bir virüsü üretebilecek seviyede teknolojiye sahip biyo-savaş labarotuvarları sadece ABD, İngiltere, İsrail, Kanada ve Avustralya'da var. Bununla birlikte Kovid-19'un jeopolitik etkisinin Richard Haass'ın işaret ettiği gibi, "tarihi yeniden şekillendirme" değil, makasını kırmak olarak görülebilir.

Özetle, küresel dev bütçeli vakıflar ve büyük ülkelerin bu konuda ciddi çalışmalar içinde olduğu görülmektedir. Geleneksel yıkıcı silahlar yerine, ülkeleri kısa sürede felç eden biyolojik silahların etkisi daha iyi anlaşıldığı görülüyor.

Küreselciler bütün komutanlarını çağırmışlardı. Fakat bir bu eksikti. Bu da ölümdü. Çünkü o, AIDS'e yakalanmış ve açlık çekmekte olan milyonlarca insanı biçmekteydi. Fakat yalnızca insanlar değil, hatta makineler ve bilgisayarlarda aniden esrarengiz "virüsler" tarafından saldırıya uğradı. Birbiriyle çakışan talimatlar verildi, bu da korkunç felaketler getirdi. Silahlar planlandığı gibi yıldızlara çevrilmedi, her şeyi yakıp

yıktı[21]… Rockfeller Vakfı veya Rothchildlerin de üstünde adeta kendini tanrı zanneden, para ve teknolojinin gücüyle azgın bir üst yapı 20-30 yıl sonrasını görürken 50 yıl sonrasını planlamaktadır.[22] Daha ne kadar kokuşmuş iki parti düzeniyle Rothchild boyunduruğu altında yaşayacağız? Amerikalılar çok geçmeden uyanın! (George Armstrong)

3. KÜRESEL ÖRGÜTLER VE YENİ DÜNYA DÜZENİ

Haçlı seferleri ve özellikle 17.yy'dan itibaren, sömürgecilikle gelişen Batı Dünyası'nda (İngiltere-Doğu Hint Şirketi gibi) anormal bir servet elde eden aile şirketlerin (Rothchild ve Rockfeller gibi) ortaya çıktığı görülmektedir. Para ve bilgiyi de kontrol alıp teknolojiye dönüştüren bu şirketlerin, 19.yy'dan itibaren petrol ve savaşlardan büyük paralar kazanıp, İngiltere'ye dahi borç verecek kadar zenginleştikleri görülmektedir. Örneğin, Fransa İhtilali'nin önemli sebeplerinden biri, Burjuva'nın siyasetten pay istemesi olarak bilinmektedir. Bu sermaye güçlerinin palazlandıkları yer ise özellikle ABD'dir. Dolayısıyla günümüzde yaşananları anlamak ve "önümüzdeki süreçte nasıl bir dünya olacak" sorusunun cevabı, Amerika,

[21] Gizli Dünya Devleti, Gary Allen, (Çev. Hakkı YAVUZ, İbrahim AKÇA), Milli Gazete Yayınları, 1996, s. 216.

[22]**George Armstrong**, Rothschild: Para İmparatorluğu Derin Yahudi Devleti, Destek Yayınları 12. Baskı, İstanbul,2013,s. 168

Fransız, Rus ve Çin devrimlerinin sebep ve sonuçlarında görülebilir.

Üretilmiş ideoloji, Sermaye ve burjuvazi üçgeni son üç asrı belirlediği görüldüğü gibi, sermayenin ulus ötesi, sınırları aşan "küresel güç" boyutu ön plana çıkıyor. Tarihe sürece bakıldığında Amerikan Devrimi ve sonrasında izlenilen politika, Avrupa'yı kendi sınırlarına hapsettiği; Avrupa'yı terk eden sermayenin, Batı'nın kendi içindeki açık/örtülü güç mücadelelerinin de zeminini oluşturduğu günümüzde ise son otuz yılda küresel sermayenin başta Çin olmak üzere Güney Asya'ya kaydığı görülmektedir.

Bu bağlamda, günümüzde yaşananlar da aslında dünden çok farklı değil. Avrupa'dan ABD'ye geçen güç ve sermayenin Çin'e geçmesi ile eş zamanlı alt yapı çalışmalarına ve bunların hayata geçirilmesine yönelik yoğun bir mücadeleye, aynı zamanda teknolojinin aklı zorlayan gücüyle insanın hedef alınmasına hep birlikte şahitlik ediyoruz. Küresel geleneksel sistemin kendi içinde bir değişim/dönüşüm süreci söz konusu ve buna direnmeye çalışanlar, her kim olursa olsun, virüsle tehdit ediliyor, hizaya getirilmeye çalışılıyor.[23]

ABD'nin kuruluşunda ve şu andaki küreselleşmiş aile şirketleri, AHİPAC gibi lobiler, medya, finans, siyaset, petrol, teknoloji ve silah sanayinde son derece etkindirler. Örneğin, 50 yıldır

[23]https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kovid-19un-diger-adi-sessiz-devrim-ya-da-dijital-darbe/1828314?fbclid=IwAR3GDFRfKPCxbGXQxdfbzvEOdLoiPl68iCaSaSg4S8StKzIIJcGkMdD7hbM

uluslararası şirketler tarafında organize edilen Davos Ekonomik Forumlarının müdavimlerinden olan Cüneyt Zapsu'ya göre, "burası elit bir yer ve bilgi de elitist bir grubun elinde olacak", diyor ancak bilgi ve para zaten iki asırdan fazla bir süredir elitist grupların elinde bulunmaktadır[24].

Son süreci kabullenmekte zorlanan ulusalcı Trump ABD'sinin, 11 Eylül sonrası yenir süreçle karşı karşıya olduğu ve bu süreçte oyunbozan olarak görülen, Çinli teknoloji devi ve Avrupa'da 5G kurmaya çalışan Huawei Ceo'sunu ve kızını Kanada da tutuklattığı gibi Almanya'yı da Huawei 5G de çalışma diye tehdit ettiği görülmektedir. İtalya'ya verilen cezalarda ve yaşadığı süreçte de görüleceği gibi ABD'nin, Monreo'nun sınırlarına Avrupa'yı kattığı ve Çin'i Avrupa'dan uzak tutmaya çalıştığı görülmektedir. Ancak Çin, AB'nin İtalya ve İspanya gibi üyelerine yapamadığını yaptı. İtalya, Sırbistan ve Belçika'ya tıbbi malzeme sevkiyatı yaptı. Öyle ki Çin-Afrika forumuna bile AB'yi (17+1) şeklinde dahil etti. Çünkü İtalya ve Yunanistan "**Tek Kuşak–Tek Yol"** projesinin Avrupa'daki sevkiyat noktaları olarak görülmektedir. İtalya'nın Kovid-19'dan en çok etkilenen ülkelerden olması ayrıca düşündürücüdür.

[24] https://www.haberler.com/davos-zirvesi-nedir-dunya-ekonomik-forumu-bir-12833288-haberi/

(https://www.ntv.com.tr/yazarlar/deniz-kilislioglu/uyuyan-aslan-uyandi-cin-yol-ve-kusak-projesi-iledaha-da-guclu-geliyor,dAliwh1DPEiqmTmuNsgjMQ)

Kovid-19, ayrıca Batı ülkelerinden Doğu ülkelerine geçen güç ve nüfuzu hızlandıracağını belirten Walt'a göre Güney Kore ve Singapur salgına en iyi tepkileri veren ülkeler. Çin de başlangıçta yaptığı hatalardan sonra yerinde önlemler aldı. Ancak Avrupa ülkeleri ve ABD'de salgına karşı verilen tepkiler bu ülkelere oranla daha yavaş ve gelişigüzeldi. Bundan dolayı, bir anlamda Batı markasının üzeri lekelenmiş oldu.

Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü (Chatham House) Genel Müdürü Robin Niblett ise koronavirüs salgınını, ekonomik küreselleşme anlamında "devenin sırtını kıran bir saman" olarak nitelendiriyor. Çin'in büyüyen ekonomik ve askeri gücü, ABD'yi, müttefiklerin de aynı şeyi yapmaları için çift taraflı bir anlaşma yapmaları konusunda kışkırtmıştı. (Avrupa'ya Huawei baskısı gibi) Karbon emisyonlarının azaltılması hedefi için artan kamusal ve siyasi baskılar ise, çok sayıda büyük şirketin uzun

mesafeli tedarik zincirlerine olan güvenlerini sorgulamalarına sebep olmuştu. Kovid-19 şu an hükümetleri, şirketleri ve toplumları uzun süreli ekonomik izolasyon dönemleriyle başa çıkabilme kapasitelerini artırmaları için zorluyor.

Kovid-19, tarihte eşi görülmemiş şekilde tüm dünyayı köklerinden etkileyen, tüm savaşlardan ve silahlardan daha öldürücü, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal hedefleri uygulamada hızla yol alan ama şimdilik kumandanı görülmeyen bir amiral savaş gemisine benzemektedir.

Biyo-terör üzerinden küresel, siyasal ve sosyal bir mühendislik projesi olarak uygulandığı görülmektedir. Bu anlamda üç ihtimal akla gelmektedir: Biyo-silah olarak laboratuvarlarda üretildikten sonra, insanlar üzerinde deneme aşamasında kontrolden çıkmış olabileceği gibi kasıtlı olarak Çin'in elinde patlatılarak tüm dünyaya yayılmış olabilir veya ilahi bir afet olarak zalim ve adaletsiz insanlığa format atılmaktadır.

Ancak Kovid-19'ın, geçen yıl ve bu yıl ölümlere olan etkisine bakıldığında, medyanın ciddi bir algı operasyonu yaptığı görülmektedir. Açlıktan ölen sayısının virüsün haber değerinden fazla olduğu görüldüğü halde, her türlü teknolojiye rağmen başta, nüfusun kırıma uğrayacağını belirten Almanya başbakanı Merkel olmak üzere dünya liderlerinin bu afetle başa çıkmak için insanlığın önünde açık oturuma çıkmamaları ve işbirliği yapmamaları düşündürücüdür. Her konuya para veren Gates vakfının neden bir Organizasyon yapmadığı akla ilk gelen

sorudur. Bu nedenlerle Kovid-19'un, 21.yy'ın tarihine kontrollü makas attırdığı düşünülmektedir.

Şu anda ABD ve Avrupa ülkeleri, Çin Vuhan dahil olmak üzere halkın normale hayatına dönmesine izin vermekte, Japonya ilk günden beri konuya ihtiyatlı ve tavsiye niteliğinde yaklaşmakta ve zavallı Avrupa ülkelerine yardım yapmaktadır. Az sayıda pozitif testle sezonu kapatan Japonya'nın zoraki önlemler almadığı görülmektedir[25]. Buna göre yerel yöneticiler halka herhangi cezai bir yaptırım olmadan evde kalmaları çağrısında bulunabiliyor. Ancak sebep ve sonuçlarına bakılacak olursa, her şeyin buharlaştığı bu çağda artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır.

Geleceğin dünyası "Yapay Zeka (AI)" insanoğlunu daha çok kontrol edecektir. Yüz tanıma ve akıllı telefonlar sayesinde her an takip edilebilir hale geldik. Deri altı takip sistemi ve asla düşünülemeyen insan klonlamaya hız verilecektir. Bu, hiçbir istihbarat örgütünün hayal dahi edemediği hedefleri kontrol imkânı vermektedir. Türkiye Kovid-19 sonrası kesinlikle dünyanın en önemli ve kilit aktörlerinden olmaya namzet bir ülkedir.

Kısaca, Çin'de patlatılmış olabilir. Çünkü Çin bu konuda oldukça meraklı ve hazırlıklı görülüyor. ABD ikinci bir11 Eylül gibi, Körfez paralarına ABD çöktüğü gibi Çin'in paralarına

[25] https://tr.euronews.com/2020/05/13/covid-19-japonlar-sosyallesme-gelenegi-nomikai-yi-sanal-ortama-tas-d

çökmek ister ancak bu çok risklidir, kanaatimce imkânsızdır. Çin'in elinde 1 trilyon dolar ABD tahvili ve bu kadar da yatırım olduğu gibi Çin, çöldeki çadır evlere benzemiyor ve ejderha uyanmış durumda.

4. 21. YY'IN BÜYÜK GÜCÜ ÇİN VE YÜKSELEN GÜÇ TÜRKİYE

2008 yılında yapılan Dünya Pekin olimpiyatlarında Çin, tarihine vurgu yaparak gösterinin açılışını yapmış; barut, pusula, kâğıt ve matbaa icatlarını sergilediği görülmüştür. Burada verdiği mesaj gayet netti: Biz kadim bir kültürün devamıyız.

Binlerce yıllık kadim kültürüyle, Napolyon tarafından, uyuyan bir ejderha'ya benzetilen Çin, sömürgeci Batılılara ve Japonlara karşı 1800'lerden itibaren başlayan Afyon savaşı ve Boxer ayaklanmasıyla başarısızlığa uğradı. 1868 yılında Avrupa bilimine ilişkin okuduğu ilk kitap, "Tabiat Felsefesine Giriş" olmuştur. Batılılaştırılma sürecinde, Osmanlı İmparatorluğunun kaderiyle de benzer bir süreç takip eden Çin'in düşmanı olan, Japonya ve Batılı ülkeler Çin'i adeta yağmaladılar (1894/Çin-Japon savaşı)

1950 yılına kadar kabaca, bir köylü ve tarım toplumu olan Çin, bu tarihten itibaren Sovyet yoldaşlığına bağlı olarak on binlerce Rus danışmanı istihdam ettiği görülmektedir. 1964 yılında

Nükleer bir güce dönüşen Çin, 1970 yılında uzaya uydu fırlattığı görülmektedir.

1978 yılında Deng Xiaping'in, tarım sanayi, milli savunma ve teknoloji'de "Dörtlü Modernizayon" stratejisi, 40 yıl içinde 90 kat büyüyerek, bugün 14 trilyon dolarlık dünyanın ikinci büyük ve % 10'larla 30 yıl başarılı olduğu görülmüştür.

Fikir anası eski ABD Dışişleri bakanı Condoleezza Rice olan ve 2013 yılında şimdiki devlet başkanı Xi Jingping'in, 21. yy'ın en büyük projesi olarak tanıttığı, "Tek Kuşak-Tek Yol" demir ve deniz yolu projesi, başarıyla sürmektedir. Bu, Çin'in 21.yy'ın dünyasına hâkimiyet yolu olarak da görülebilir. Pekin'den yolan çıkan 4,5 km uzunluğundaki bir tren, 15 günde Londra'ya varmaktadır. Bu, tarihin gördüğü en büyük sevkiyat başarısıdır. Burada üretim merkezi Çin olup, Çin'in 70 yıl içinde ABD ile yer değiştirmeyi başardığı görülmektedir. Tek çocuk politikasını terk eden Çin, yurtdışından beyin ve sermaye çekmenin yanı sıra dışarıda okuttuğu 6 milyon öğrencisiyle de teknoloji merkezi olmayı başardığı görülmektedir.

19.yy'ın Meiji Japonya'sı gibi (1868-1912) ya hep ya hiç siyasetine giren Çin, artık ucuz olmayan işçi ve dışardan gelen hammaddeyi kullanarak, Japonya gibi bilgiye dayalı ürünler üretme sürecine girmiştir. Burada dikkate edilmesi gereken esas nokta ise Çin'deki ana sermaye ve teknolojinin esasen küresel şirketlere ait olduğu gerçeğidir. Örneğin, sadece 2019 yılında

buraya gelen yabancı sermaye miktarı 137 milyar dolar olduğu görülmektedir.

Bu nedenle Çin'in sadece DSÖ'nün değil küresel sermayenin de himayesinde olduğu, 2020 Mart ayının 9'unda Pazartesi günü, dünyanın dört bir yanındaki borsalar, finansal piyasalarda büyük düşüşlerin yaşandığı ve 'Kara Pazartesi' olarak adlandırılan 2007-2008 mali krizinden bu yana en kötü günlerine tanık olmasına rağmen, (Asya, ABD ve Avrupa borsalarında yüzde 7-8'lik bir düşüşle kapandığı, Petrol fiyatlarının maliyetin altına düştüğü, Londra borsalarındaki keskin düşüş ise, büyük İngiliz şirketlerinin değerinden 125 milyar sterlin düşürdüğü) Virüs'ün vurduğu Çin'in bundan çok az etkilendiği görülmüştür.

Singapur Ulusal Üniversitesi'nden Çin uzmanı Kiskore Mahbubani'ye göre bu salgın yalnızca halen devam eden ABD merkezli küreselleşmeden Çin merkezli küreselleşmeye geçiş sürecini hızlandıracak. Garanti Bankası "Gelecek Zirvesi" nde (2013), Batı Dünyasının çöküşe geçtiğini belirten Mahbubani'ye göre Amerikan nüfusu, üstünlük psikolojisi, küreselleşmenin ve uluslararası ticaretin faydalarına olan inancını çoktan yitirdi. Çin ise bu konudaki inancını her geçen gün tazeliyor. Elbette bunun kökeni 1842-1949 arasındaki tarihsel olaylara dayanıyor. Bu süre içerisinde kendini dünyadan izole eden Çin, son yarım yüzyılda ise küreselleşmenin içine daha çok dahil olarak müthiş bir ekonomik canlanma elde etti. Bu durum Çin halkına aynı

zamanda kültürel de olan bir güven patlaması yaşattı ve diğer ülkelerle rekabet edebileceklerine olan inançlarını artırdı.

Mahbubani, "Çin Kazandı mı?" adlı kitabını referans göstererek ABD'nin önünde iki farklı yol olduğuna dikkat çekiyor. Mahbubani'ye göre eğer ABD küresel liderliğini korumak istiyorsa Çin'le kıyasıya bir siyasi ve ekonomik yarışa girmek zorunda.

Princeton Üniversitesi'nden uluslararası siyaset profesörü John Ikenberry'ye göre ise mevcut salgın krizi, Batı dünyasındaki mevcut tartışmaları iyice alevlendirecek. Milliyetçi anti-küreselciler, Çin yanlıları ve liberal enternasyonalistlerin hepsi siyasi argümanlarını güçlendirmenin yollarını bulmak için çalışacak. Ikenberry için virüsün yarattığı iktisadi hasar ve toplumsal çöküş göz önüne alındığında; kısa vadede milliyetçiliğe kayış, büyük güç rekabeti ve stratejik ayrışmalar dışında bir gelecek görmek zor.

ABD Dış İlişkiler Konseyi'nin önemli isimlerinden Shannon K. O'Neil ise Kovid-19'u küresel üretimin temel ilkelerini baltalayan bir salgın olarak nitelendiriyor. O'Neil'a göre şirketler küresel üretime hâkim olan çok ülkeli tedarik zincirlerini küçültme yolunu tercih edebilir. O'Neill, Çin'in ucuz işgücü, Trump'ın ticaret savaşı, teknolojik ilerlemeler ve artan işsizlik doğrultusunda zaten ateş hattında olan küresel tedarik zincirlerinin Kovid-19 sebebiyle ortaya çıkan fabrika

kapatmaları, stok sıkıntıları ve ilaç piyasasındaki dalgalanmalarla beraber daha çok zarar göreceğini öne sürüyor.

Kanaatime göre, Çin'in son iki asırdaki yenilgi psikolojini kırıp Dünya'ya yayılma stratejini ağır ve emin adımlarla hissettirmeden uygulamasıdır. Bu, Batı'nın silah ve yumuşak güçle uyguladığı emperyalist politikalarından çok daha etkili görülmektedir.

Başta ABD olmak üzere, Fransa, İspanya ve İtalya'nın bir Virüs karşısındaki çaresizliği, Çin'le karşılaştırıldığında Çin'in olayların merkezinde yer almasına ve dünyanın en büyük nüfusuna sahip olmasına rağmen, süreçten daha az oranla çıktığı ve başarılı çıktığı görülmektedir.

Çin'in bu süreçte bile 17 Mart'ta Avrupa'da 'Health Silk Road', Afrika'da ise 'Salgın Önleme ve Kontrol Araştırma Merkezi' gibi inisiyatiflerle hegemonyasının eksik kurumsal ayağını sağlamlaştırma ve AB'yi bile bir parça olarak eklediği çabası da gözden kaçırılmamalıdır. Avrupa'ya iyice kanca attığı görülen Çin, sadece Huawei ile 5G üslerini kurarken, burada 170 000 kişi çalıştırmakta ve 17 000 milyar Euro katma değer sağlarken; hem demiryolu hem de 20 000 milyar dolar ihracat yaptığı Türkiye'de de önemli bir pazara sahip olup, Huawei'de yaklaşık 2000 kişi çalıştırmaktadır. Alvin Toeffler süper güç olmanın üç faktöre dayandığını söylemiştir: "kaba güç (askerî güç), ekonomik güç ve bilgi gücü" yukarıdaki değerlendirmelere

bakılırsa Çin, yarım asır içinde süper güç olma sürecine hızla yaklaşmaktadır.

Bu süreçte Çin gibi Türkiye'nin de Libya ve Suriye'deki savaşlara rağmen başarılı olduğu görülmektedir. Bir yıl önce yayımlanan Cumhurbaşkanlığı genelgesine göre virüslere karşı hazırlıklı olması konusunda yapılan uyarılarda Sağlık Bakanlığı'nın hazırlıklı olmasına rağmen, bir silah olarak da kullanılabilen Viroloji merkezleri konusunda, ulusal TV'lerde her gün görülen aynı yüzlerden de yetersiz olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin Avrupa'da maske korsanlığı yapılırken Türkiye, iki hafta içinde ünlü S/İHA uzmanı Selçuk Bayraktar'ın liderliğinde solunum cihazı üretip başta ABD ve İngiltere olmak üzere 50'den fazla ülkeye sağlık malzemesi göndermiştir.

Burada Türkiye'nin ciddi bir atılım içinde olduğu, coğrafi ve yumuşak güç unsurlarıyla avantajlı olduğu görülmektedir. Afrika, İslam Dünyası, Asyalı ve Müslüman kimliği çok büyük avantajlar sağlamaktadır.

Özetle Çin, yarım asırdan kısa bir sürede Dünya'da ikinci büyük ülke olmayı çoktan başardığı ve ABD'yi zorladığı görülürken; Türkiye'nin de Çin'le benzer bir süreçte, Ortadoğu coğrafyasının sıkıntıları, iç darbeler ve aynı sürede başlayan PKK terörüne rağmen, Kovid-19 sürecinde başarılı görülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

21.yy'ın ilk çeyreğinin bitmesine az bir süre kala, uluslararası başat güçler, ulus devletler, küresel şirketler, vakıflar ve uluslararası örgütler, Kovid-19 sürecinde ve sonrasında tarihi bir dönüm noktasında bulunmaktadır. Bu çalışmada siyasal, ekonomik, askeri, uluslararası ilişkiler ve sosyal açıdan varılan sonuçlar, aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır:

1.) Tüm insanlığı beşikten mezara kadar etkileyen Kovid-19, dünya tarihinde bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Artık hiçbir şey Kovid-19 öncesi gibi olamaz,

2.) BM ve AB gibi Uluslararası/üstü örgütlerin miadını doldurduğu görülmektedir. Örneğin, İtalya veya İspanya'ya yardım edemeyen, İngiltere'nin de ayrıldığı bir Avrupa Birliği'nin siyasi birliğe dönüşemeden ömrünü tamamladığı ve BM'nin de bu soruna, insanlık adına bir masa etrafında çözüm üretemediği görülmektedir.

3.) Çin bu olaydan güçlen(diril)ek çıkarken, New York'a bile çare bulamayan ABD'nin süper güç psikolojik üstünlüğü, attan düşüp felç olan Süperman gibi kırılmıştır,

4.) Tüm Dünyayı çaresiz bırakan virüs benzeri bir terör (uzaylı olabilir) saldırısı bahanesiyle bir kaç yüz kişiden oluşan Küresel sermaye sahiplerinin kontrol etmek istedikleri TEK DÜNYA DEVLETİ talebi daha sık medyada yer aldığı görülmektedir,

5.) Büyük şirketlerin ve onların kontrolündeki vakıfların hâkimiyetinde biyoloji laboratuvarları, Yeni Dünya Düzeni'nin merkezleri olarak görülmektedir,

6.) Bir yandan ulus devlet dönemi kapanırken ve ulusal sınırlar teknoloji ve bir virüs karşısında anlamsızlaşırken; aynı şekilde şehirlerden kırsala doğru dönüş başlamıştır,

7.) Nasıl ki S/İHA'lar uçakların pabucunu dama attıysa, bir silah olarak da kullanılabilen ucuz ve etkili virüsler, geleneksel silah sistemlerini çağını kapatmıştır,

8.) Nükleer çağı kaçıran Türkiye'nin, mutlaka biyolojik (Viroloji) araştırma merkezleri kurması gerekmektedir,

9.) Yaklaşık çeyrek asırdır, ABD ve Çin arasında yaşanan "Soğuk Ticari Savaşı"nı Tek kuşak ve Tek yol projesinin de uygulanmaya başlamasıyla Çin kazanmıştır. Bu, en az bir asır önce Avrupa'dan ABD'ye geçen şirketlerin, küresel turunu tamamladıkları anlamına gelmektedir. Küresel şirketler kontrolündeki, yapay zekâ merkezleri, sınırsız ve ucuz iş gücü, bakir ekonomik kaynaklara sahip Asya kıtasında en az bir asır daha işletilme dönemi başladığı görülmektedir,

10.) Medikal Derin Küresel Şirketler, ilaçları ve içi boşaltılmış ABD'yi bırakıp daha karlı olan Çin ve aşılara yöneldiği görülmektedir. Gates ve DSÖ'nün Çin'i desteklemesi daha iyi anlaşılmaktadır,

11.) George Orwell'ın 1984 romanındaki "Hakikat Bakanlığının" yerine alan, Sağlık komisyonlardan gelen bilgilere göre konuşan, kontrollü medya'nın çağırdığı bir gecelik uzmanlar (!) insanları bir sihirbaz gibi büyülediği görülmektedir

12.) Gelenekler ve kültürel değerler çökerken, robotlar çağı başlamıştır,

13.) Kara, Deniz, Hava deniz hâkimiyet stratejileri anlamsızlaşırken uzay hâkimiyet teorisi ucuz ve etkili hale gelmiştir.

14.) Medeniyetler çatışması, Batı ve Doğu kültürleri arasında değil de, hiçbir kültüre bağlı olmayan yapay zeka unsurlarıyla, herhangi bir kültüre bağlı kadim bir Dünyalı arasında yaşanacağı ve milliyetçilik ve dindarlığın güçleneceği düşünülmektedir,

Sonuç olarak, ister Kovid-19 ister üretilmiş bir silah isterse mazlumların ahına cevap veren ilahi bir gazap olsun, 21.yy'ın Dünya Düzeni'ni, siyasi, ekonomik, sosyal, askeri ve eğitim alanında başlangıç noktasını işaretlediği görülmektedir.

KAYNAKLAR

ABD'de corona virüsü önlemi şaşırttı! Silah ve cephane satışları patladı. (2020, 05 08). Milliyet: https://www.milliyet.com.tr adresinden alınmıştır

Allen, G. (1971). *None Dare Call It Conspiracy.* GSG & Associations.

Allen, G. (1996). *Gizli Dünya Devleti.* (H. Yavuz, & İ. Akça, Çev.) Milli Gazete Yayınları.

Armstrong, G. (2013). *Rothschild:Para İmparatorluğu Derin Yahudi Devleti.* İstanbul: Destek Yayınları.

CIA'in kaçırdığı Pakistanlı nörolog Afiyet Sıddıki evine geri mi dönüyor? (2019, 03 22). https://www.dunyabulteni.net/asya/ciain-kacirdigi-pakistanli-norolognbspafiyet-siddiki-evine-h439829.html adresinden alınmıştır

Cohen, J. (2020, 01 26). Sciencemag: https://www.sciencemag.org/news/2020/01/wuhan-seafood-market-may-not-be-source-novel-virus-spreading-globally adresinden alınmıştır

CORONAVIRUS IS NOT NATURAL, IT IS MANUFACTURED . (2020, 04 25). https://deliberativeforum.com/2020/04/25/coronavirus-is-not-natural-it-is-manufactured-japan-medicine-professor-dr-tasuku-honjo/ adresinden alınmıştır

Cündoğlu, C. (tarih yok). *Harari'den Davos'tekilere posta*. https://medium.com/@cundoglu/hararidenden-davos-tekilere-posta-58fcc3ab898c adresinden alınmıştır

Çin virüsün kaynağı hakkında uluslararası soruşturma talebini reddetti. (2020, 04 26). https://nupel.net/cin-virusun-kaynagi-hakkinda-uluslararasi-sorusturma-talebini-reddetti-86198h.html adresinden alınmıştır

Erol, S. (2020, 05 04). *Kovid-19'un diğer adı: 'Sessiz devrim' ya da 'dijital darbe'*. https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kovid-19un-diger-adi-sessiz-devrim-ya-da-dijital-darbe/1828314?fbclid=IwAR3GDFRfKPCxbGXQxdfbzvEOdLoiPl68iCaSaSg4S8StKzIIJcGkMdD7hbM adresinden alınmıştır

Euronews, (2020,0515). *Japonya'nın Kovid-19 önlemleri:* https://tr.euronews.com/2020/05/13/covid-19-japonlar-sosyallesme-gelenegi-nomikai-yi-sanal-ortama-tas-d

Hackers Strike and Leak Bill Gates, WHO, and Wuhan Lab Emails. (2020, 04 22). https://www.fort-russ.com/amp/2020/04/confirmed-hackers-strike-and-leak-bill-gates-who-and-wuhan-lab-emails/ adresinden alınmıştır

Innovating To Zero. (2010, 02). https://www.ted.com/talks/bill_gates_innovating_to_zero adresinden alınmıştır

İpek, E. D. (2020, 03 23). *Dünya koronavirüs sonrası nasıl bir yer olacak? – 12 sosyal bilimci yorumu*. https://medyascope.tv/2020/03/23/foreign-policy-dunya-koronavirus-sonrasi-nasil-bir-yer-olacak-12-sosyal-bilimci-yorumu/ adresinden alınmıştır

Koenig, P. (2020, 03 12). *Coronavirus COVID-19: the real danger is "Agenda ID2020"*. https://nexusnewsfeed.com/article/geopolitics/coronavirus-covid-19-the-real-danger-is-agenda-id2020/ adresinden alınmıştır

NATO, ÇİN'E MEYDAN OKUDU. (2020, 04 02). Global Savunma: https://www.globalsavunma.com.tr/nato-cine-meydan-okudu.html adresinden alınmıştır

Rockefeller vakfı, 10 yıl önce salgını tek tek yazmış. (2020, 03 23). https://www.tv100.com/rockefeller-vakfi-10-yil-once-salgini-tek-tek-yazmis-haber-489286 adresinden alınmıştır

Ross, S. (2006, 12 20). *Bush Developing Illegal Bioterror Weapons for Offensive Use*. https://www.scoop.co.nz/stories /HL0612/S00294/developing-illegal-offensive-use-bioterror-weapons.htm adresinden alınmıştır

Salgın büyürken Amerikalılar silah depoluyor. (2020, 05 05). BBC: https://www.bbc.com/turkce adresinden alınmıştır

The Proximal Origin of SARS-CoV-2. (2020, 03 17). https://www.nature.com/articles/s41591-020-0820-9 adresinden alınmıştır

WHO. (2020). *Health Topics, Coronavirus*.

Yusuf, A. (2020). Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi Yeni Koronavirüs (Covıd-19) Salgını ve Turizm Faaliyetlerine Etkisi. *Dergisi, Güncel Turizm Araştırmaları, Cilt: 4*(Sayı: 1), s. : 7-21,.

BÖLÜM 5

PANDEMİK GLOBAL KRİZDE SİBERGÜVENLİK

Prof. Dr. Cemal ARDIL*

*email:cemalardil@gmail.com,
https://orcid.org/0000-0003-2457-7261

1. PANDEMİK GLOBAL KRİZ SÜRECİNDE SİBERGÜVENLİK YAKLAŞIMI

Siber güvenlik, İnternet, bilgisayar ve mobil ağları kapsayan siber uzayda bulunan dijital bilginin güvenliği veya bilgi varlığının güvenliğidir. Siber güvenlik, donanım, yazılım ve veri gibi İnternet bağlantılı sistemlerin siber tehditlere karşı korunmasıdır. Siber güvenlik, bilgisayar güvenliği veya bilgi teknolojisi güvenliği, bilgisayar sistemlerinin ve ağlarının donanım, yazılım veya elektronik verilerinin çalınmasından veya hasar görmesinden ve ayrıca verdikleri hizmetlerin bozulmasından veya yanlış yönlendirilmesinden korunmasıdır. Siber güvenlik uygulaması, veri merkezleri ve diğer bilgisayarlı sistemlere yetkisiz erişime karşı korunmak için bireyler ve işletmeler tarafından kullanılır. Siber güvenliği uygulamanın amacı, bilgisayarlar, sunucular, ağlar, mobil aygıtlar ve bu aygıtlarda depolanan veriler için kötü niyetli saldırganlardan iyi bir güvenlik duruşu sağlamaktır. Siber saldırılar, bir kuruluşun veya kullanıcının hassas verilerine erişmek, bunları silmek veya zorlamak için tasarlanabilir; Siber güvenlik hayati öneme sahiptir, çünkü hükümet, sağlık kurumları ve finansal kuruluşlar, örneğin, bir bireyin hayati kişisel bilgilerini tutabilir.

Sibergüvenlik, siber saldırılar için yeni yollar açan teknolojilerin geliştirilmesi ile sürekli değişen bir alandır. Buna ek olarak, önemli güvenlik ihlalleri sık sık duyuruluyor olsa da, küçük kuruluşlar genellikle virüs ihlallerinin ve kimlik avının hedefi

olabileceğinden güvenlik ihlallerinden endişe etmek zorundadır. Bu nedenle kuruluşlar, bilgi varlığının güvenliği için çalışanları siber tehditlerden korunmak için sibergüvenlik eğitimi, korunma araçları, risk yönetimi yaklaşımları uygulamalı ve teknolojiler değiştikçe ve geliştikçe sistemleri sürekli olarak güncellemelidir.

Sibergüvenlik tehditleri türleri: Yeni dijital teknolojilere, güvenlik trendlerine ve siber tehdit istihbaratına ayak uydurma süreci zorlu bir görevdir. Bununla birlikte, siber güvenlik bilgi ve diğer varlıkları birçok farklı boyut alabilen siber tehditlerden korumak için gereklidir. Siber tehditler şunları içerebilir:

Sosyal mühendislik: Kullanıcıları tipik olarak korunan hassas bilgileri elde etmek için güvenlik prosedürlerini kırma konusunda kandırmak için insan etkileşimlerine dayanan bir saldırıdır.

Kimlik avı: Güvenilir kaynaklardan gelen e-postalara benzeyen hileli e-postaların gönderildiği bir dolandırıcılık biçimidir; ancak, bu e-postaların amacı kredi kartı veya giriş bilgileri gibi hassas verileri çalmaktır.

Kötü amaçlı yazılım: Kötücül yazılım, genel kapsayıcı bir terim olarak siber bilgi güvenliğinin en önemli tehditlerinden biridir. Siber uzay üzerinde saldırganların kendi kötü amaçlarına yönelik olarak mağdur için zararlı veya olumsuz etki oluşturabilen yazılım programlarıdır. Kötü amaçlı yazılımlar kötü veya art niyet ile siber uzayda mağdur için zarar doğuran yazılımlardır. Kötücül yazılım, herhangi bir dijital dosya veya

programın solucanlar, virüsler, Truva atları ve casus yazılımlar gibi bir bilgisayar kullanıcısına zarar vermek için kullanılabilen kötü amaçlı bir yazılım türüdür. Temel kötücül yazılım türleri:

Bilgisayar virüsü: Bir bilgisayar virüsü, çalıştırıldığında, diğer bilgisayar programlarını değiştirerek ve kendi kodunu ekleyerek kendini çoğaltan bir kütücül yazılım programı türüdür. Bu çoğaltma başarılı olduğunda, etkilenen alanlar bir bilgisayar virüsü ile enfekte olurlar. Başka bir ifadeyle, çalıştırıldığında bilgisayarda diğer çalıştırılabilir dosyalara kendi kötücül kodunu ekleyerek kendini kopyalayan / çoğaltan programdır. Ayrıca, dosyadan dosyaya bulaşan virüsün ilk bulaşması için kullanıcı tetiklemesi gereklidir.

Bilgisayar solucanı: Hedef bilgisayarlardaki güvenlik açıklarından yararlanan, korumasızlıkları istismar eden ve kullanıcı katılımına (tetiklemesine) gerek kalmadan ağda (bilgisayardan bilgisayara bulaşan) ilerleyen programlar.

Truva atları: Truva atları, kullanıcıları gerçek niyeti hususunda yanıltan kötücül yazılımlardır. Gerçekte, sadece faydalı yükü varmış gibi görünen ancak belirgin olmayacak biçimde fena yük içeren programlar. Kötü amaçlı kullanıcıların enfekte bilgisayarın kontrolünü ele geçirmesini sağlar. Truva atları, virüsler ve solucanlar gibi yayılmaya, bulaşmaya ve kendilerini kopyalamaya ihtiyaç duymazlar. Sibersuçlu, virüslü bilgisayarda, dosya gönderme, alma, başlatma ve silme, veri

görüntüleme ve bilgisayarı yeniden başlatma dahil olmak üzere istediği her işlemi yapabilir.

Arka kapı: Arka kapı, tipik olarak, bir bilgisayar, ürün, gömülü aygıt veya düzenlemesinde normal kimlik doğrulamasını veya şifrelemeyi atlamanın gizli bir yöntemidir. Arka kapılar çoğunlukla bir bilgisayara uzaktan erişimi sağlamak veya kriptografik sistemlerde düz metne erişim elde etmek için kullanılır. Arka kapı, yetkili ve yetkisiz kullanıcıların normal güvenlik önlemlerini alabilmeleri ve bir bilgisayar sistemi, ağ veya yazılım uygulamasında üst düzey kullanıcı erişimi (kök erişimi olarak da bilinir) elde edebildikleri herhangi bir yöntemi ifade eder. Ayrıca, normal kimlik doğrulama veya şifreleme işleminin atlanmasını sağlayarak bir bilgisayara veya yazılım kaynaklarına erişilmesini sağlayan gizli bir yöntemdir. Öte yandan, varsayılan parolalar fark edilip değiştirilmedikçe aslında bir arka kapıdır.

Klavye dinleyiciler: Genellikle tuşlara basma veya klavye yakalama olarak adlandırılan tuş vuruşu günlüğü, gizli olarak bir klavyeye vurulmuş tuşları kaydetme eylemidir, böylece klavyeyi kullanan kişi eylemlerinin izlendiğinden habersizdir. Daha sonra veriler, kayıt programını çalıştıran kişi tarafından alınabilir. Klavye dinleyiciler, siber suçlulara kişisel verilerinize erişmenizi sağlayan etkinlik izleme yazılım programlarıdır. Klavye dinleyiciler, bir kullanıcı tarafından yapılan tuş vuruşlarını kaydetmek için tasarlanmış bir tür izleme

yazılımıdır. Her ne kadar klavye dinleyicilerin amacı bir kullanıcının klavye eylemlerini izlemek ise de bir bilgisayarda çalışan hemen hemen her şeyi izleyebilirler. Bazı klavye dinleyiciler, ekranın belirli aralıklar ile anlık görüntülerini alarak hedef bilgisayarın görsel denetimini sağlar.

Casus yazılımlar: Bilgisayar kullanımınıza sızan, İnternet kullanım verilerinizi ve hassas bilgilerinizi çalan istenmeyen bir kötücül yazılımdır. Genellikle bilginiz olmadan bilgisayarınıza erişmek veya bilgisayarınıza zarar vermek için tasarlanmış kötü amaçlı bir yazılım türü olarak sınıflandırılır. Siber uzayda gerçek veya tüzel bir kişi hakkında çoğunlukla kişisel veya ticari bilgileri gizlice toplayan ve bu bilgileri yine rıza alınmadan saldırgana aktaran programlar. Casus yazılım, bir kişi veya kuruluş hakkında bilgisi olmadan bilgi toplamayı ve bu bilgileri tüketicinin rızası olmadan başka bir varlığı haklamak için göndermeyi amaçlayan bir kötücül yazılım türüdür. Yazılım, bilgi toplayarak arka planda sessizce çalışır.

Korunmasızlık İstismarcısı: Hedef sistemde istenmeyen veya beklenmeyen davranışlara neden olan bir hata veya güvenlik açığından yararlanan programlar. Böylece, siber saldırgan yetki yükseltme ile sistemde kontrolu ele geçirebilir.

Kök kullanıcı takımı: Hedef sistemde çalışan süreçleri, dosyaları veya sistem bilgilerini işletim sisteminden gizlemek suretiyle varlığını gizlice sürdüren programlardır. Yetkisiz bir kullanıcının bir bilgisayara ve yazılımının daha çok alt seviyede

erişilmemesi gereken kısıtlı alanlarına ayrıcalıklı erişmesine izin veren faaliyet gösteren kötü amaçlı bir yazılımdır. Bu yazılım bilgisayarda gizli kalır ve saldırganın bilgisayara uzaktan erişmesine izin verir. Siber saldırganlar, kök kullanıcı takımını gizlilik yetenekleri, arka kapı erişimi, ve DDoS saldırıları için kullanırlar.

Sağanak: Genellikle çok sayıda kurban ve çoğunlukla istenmeyen mesajlar iletir. Ziyaret için bir web sitesine yönlendiren, özellikle reklam için tekrar tekrar gönderilen e-posta veya SMS sağanağı vb. istenmeyen mesajlar.

Reklâm yazılım: Kullanıcının bilgisi ve rızası olmadan kendini sisteme yükleyen ve kullanıcı Internet'e göz atarken saldırganın para veya başka avantajlar elde etmesini sağlayan reklamlar görüntüleyen yazılım. Genellikle bir web tarayıcısında ekranda reklam yayınlamak için tasarlanmış istenmeyen bir yazılımdır. Tipik olarak, kendisini meşru bir şekilde gizlemek veya yüklenmesini sağlamak ve kandırmak için başka bir programda sırtlama kullanır.

Robot ağlar: Botnet, her biri bir veya daha fazla bot çalıştıran İnternet'e bağlı bir dizi cihazdır. Botnet'ler dağıtılmış hizmet reddi (DDoS) saldırıları gerçekleştirmek, verileri çalmak, spam göndermek ve saldırganın aygıta ve bağlantısına erişmesine izin vermek için kullanılabilir. Botnet, kötü amaçlı yazılım ve virüs bulaşmış bir grup aygıtı ifade eder. Botnet İnternet'in işgücüdür. Bir komuta kontrol merkezi yönetiminde dağıtılmış hizmet reddi

(DDoS) ve sağanak e-posta yayma gibi toplu saldırılar için ele geçirilen bilgisayar veya Internet'e bağlanan her türlü aygıtın toplu olarak kullanılması.

Fidye yazılım: Kurbanın dosyalarını şifreleyen ve bunların şifresini çözmek ve kilidini açmak için ödeme talep etmesini içeren bir kötü amaçlı yazılım türüdür. Saldırgan daha sonra ödeme üzerine verilere yeniden erişim sağlamak için kurbandan bir fidye talep eder. Kullanıcı dosyalarının tümünü veya bir kısmını; (genellikle kripto para biriminde), istenen paranın fidye olarak alınması şartıyla iade edilecek bir şifre çözme anahtarı ile şifreleyen yazılım. Siber saldırganın kurbanın bilgisayar sistemi dosyalarını (genellikle şifreleme yoluyla) kilitlemesini ve bunların şifresini çözmek ve kilidini açmak için ödeme talep etmesini içeren bir kötü amaçlı yazılım türüdür.

Siber güvenlik unsurları: Sibergüvenliğin sağlanması, aşağıdakiler dahil olmak üzere bir bilgi sistemi boyunca yapılan güvenlik çabalarının koordinasyonunu gerektirir: uygulama güvenliği, bilgi güvenliği, ağ güvenliği, olağanüstü durum kurtarma / iş sürekliliği planlaması, operasyonel güvenlik, ve son kullanıcı eğitimi.

Güvenlik risklerindeki değişime ayak uydurmak siber güvenlik açısından zor olabilir. Geleneksel yaklaşım, kaynakları önemli sistem bileşenlerine odaklamak ve bilinen en büyük tehditlere karşı koruma sağlamaktır; bu da bileşenleri savunmasız bırakmak ve sistemleri daha az tehlikeli risklere karşı

korumamak anlamına gelmektedir. Mevcut çevre ile başa çıkmak için, güvenlik riskleri sonucunda siber güvenlik teknolojileri ve hizmetlerine yapılan yatırımlar artmaktadır. Siber güvenlik kullanmanın faydaları şunları içerir: kötü amaçlı yazılımlara, fidye yazılımlarına, kimlik avına ve sosyal mühendisliğe karşı iş koruması, veri ve ağlar için koruma, yetkisiz kullanıcıların önlenmesi, bir ihlalden sonra iyileşme süresini geliştirir, son kullanıcılar için koruma, ve hem geliştiriciler hem de müşteriler için ürüne daha fazla güven.

Siber güvenlik sorunları: Siber güvenlik, bilgisayar korsanları, veri kaybı, gizlilik, risk yönetimi ve değişen siber güvenlik stratejileri tarafından sürekli olarak sorgulanmaktadır. Şu anda hiçbir şey siber saldırıların azalacağını göstermiyor. Dahası, daha fazla giriş noktası ile saldırılar var, ağları ve cihazları güvence altına almak için daha fazla siber güvenlik gerekiyor. Siber güvenliğin en sorunlu unsurlarından biri, güvenlik risklerinin sürekli gelişen doğasıdır. Yeni teknolojiler ortaya çıktıkça ve yeni teknoloji veya farklı şekillerde kullanıldıkça, yeni saldırı yolları da geliştirilmektedir. Bu sürekli değişikliklere ve saldırılardaki ilerlemelere ayak uydurmak, kuruluşlar için zorlayıcı olabilir ve onlara karşı korunmak için uygulamalar güncellenebilir. Bu aynı zamanda siber güvenlik unsurlarının potansiyel güvenlik açıklarına karşı korunmak için sürekli olarak değiştirilmesini ve güncellenmesini de içerir. Bu özellikle küçük kuruluşlar için zor olabilir. Ayrıca, bugün, bir kuruluşun hizmetlerinden birinde yer alan kişiler hakkında

toplayabileceği birçok potansiyel veri bulunmaktadır. Daha fazla veri toplandığında, kişisel olarak tanımlanabilir bilgileri çalmak isteyen bir siber suçlunun olasılığı başka bir endişe kaynağıdır. Örneğin, kişisel olarak tanımlanabilir bilgileri bulutta depolayan bir kuruluş bir fidye yazılımı saldırısına maruz kalabilir ve bir bulut ihlalini önlemek için ellerinden geleni yapmalıdır. Bir çalışan yanlışlıkla bir bilgisayarı iş bilgisayarında, dizüstü bilgisayarında veya akıllı telefonunda bir işyerine getirebileceğinden, sibergüvenlik de son kullanıcı eğitimine yönelik olmalıdır. Siber güvenlik konusundaki bir diğer büyük zorluk da iş sıkıntısıdır. İşletmelerden elde edilen verilerdeki artış daha önemli hale geldikçe, olayları analiz etmek, yönetmek ve yanıtlamak için daha fazla sibergüvenlik personeline duyulan ihtiyaç artmaktadır. Bununla birlikte, ihtiyaç duyulan etkiye rağmen, verilerin düzenlenmesine ve yönetilmesine yardımcı olmak için makine öğrenimi ve yapay zekadaki (AI) yeni yenilikler geliştirilmeye başlanmıştır [1].

COVID-19 koronavirüs pandemisi, biyolojik bir virüsün güvenlik endüstrisi üzerinde ilk kez önemli bir etkiye sahip olduğu tartışmalıdır. Sibersuçlular, tıbbi tesislerin, evlerin ve fabrikaların güvenlik korumasındaki güvenlik açıklarından yararlanabilir. Aynı zamanda, birkaç ulusal hükümet COVID-19 koronavirüs karantinalarını uygulamak için gözetim altyapısı ile fiziksel güvenliği yeniden düşünmektedir. Pandemik global kriz süreci teknolojik ve düzenleyici değişimi katalize edebilir. Pandeminin stresi, birçok kişiyi önümüzdeki süreçte sosyal

mühendisliğe - bireyleri gizli bilgileri açığa çıkarmak için aldatıcı taktiklere karşı savunmasız bırakacaktır. Ofis çalışanlarının yanı sıra Nesnelerin İnterneti (IoT) özellikli işlemleri uzaktan izleyen yöneticiler için uzaktan çalışmaya hızlı geçiş, genişletilmiş ağ erişimi ile ilgili tehditleri açmaktadır. Sağlam mimari planlama kullanmadan büyük ölçekli otomasyon ve uzaktan çalışma altyapısı uygulamaları beklenmektedir. Birçok çalışan ev ortamlarında minimum güvenlik koruması ile komuta merkezleri oluşturmaktadır.

Son yıllarda bağlı tıbbi cihazların ve eski ekipmanların güvenliğini sağlamak için mücadele eden sağlık endüstrisi, önümüzdeki süreçte sınırlarını zorlayacaktır. COVID-19'un katlanarak yayılma potansiyeli, hastane sağlık ve tibbi sistemlerini hızla bunaltabilir. Bu gerçek sibertehditler bağlamında fidye yazılımlarında ve diğer saldırılarda artışa kapı açmıştır. Kargaşa içindeki her örgüt potansiyel olarak artan bir siber riskle karşı karşıya kalmaktadır.

Şimdiden, Çek Cumhuriyeti'nin en büyük COVID-19 koronavirüs test merkezlerinden biri olan Brno Üniversite Hastanesi, belirtilen bir fidye yazılımı olayından sonra operasyonları askıya almıştır. Kötü amaçlı yazılım, düzinelerce koronavirüs örneğinin ameliyatlarını ve testlerini geciktirmiştir. ABD'de, fidye yazılımı bir Champaign-Urbana Halk Sağlığı web sitesinde genel koronavirüs güncellemelerini geçici olarak engellemiştir. Sağlık kurumlarına yönelik önceki fidye yazılımı

saldırıları tehlikeli bir emsal oluşturmuştur. Örneğin 2017 WannaCry saldırısı, birçok hastanenin yanı sıra ağa bağlı görüntüleme ve hastabakım çağrı sistemleri gibi cihazları da etkilemiştir.

Kritik altyapı riskte bir artış görebilir: Yerel yönetimler ve kritik altyapı gergin, güvenilir olmayan iletişim kanallarıyla da mücadele etmelidir. Sağlık hizmetlerinde olduğu gibi, birçok endüstriyel kuruluş da yaşlanan teknoloji kullanmaya devam ederken kendilerini modernleşmeye çalışmaktadır. İmalat alanında da işgücü sıkıntısına sahip olduğundan birçok organizasyon teknoloji odaklı üretime geçmeye çalışmaktadır. Endüstriyel organizasyonlar ağları hakkında değerli bilgilere sahiptir ve yüksek oranda hizmet dışı kalma süreleri nedeniyle fidye yazılımı sibersaldırılarında genellikle ödeme yapmaya isteklidir.

İlaç, gıda ve tıbbi ekipman üreticileri, artan talebi karşılamak için üretimi artırırken, yeni tedarik zinciri engelleriyle de uğraşıyorlar. Aynı zamanda, evden çalışan ve ekipmanı izlemek ve yapılandırmak için endüstriyel ağlara uzaktan erişerek, ağın herhangi bir anormal veya yetkisiz etkinlik için sürekli olarak izlenmesi daha da önemli hale gelmektedir. Kuramsal olarak, tesis çalışanlarından veya üçüncü taraf bakım yüklenicilerinden birinin kötü amaçlı bir COVID-19 e-posta bağlantısını yanlışlıkla tıkladığını ve uzaktan erişim kimlik bilgilerinin çalındığını ve bir sibersuçlunun ele geçirdiği bu kimlik

bilgilerini tesislere fidye yazılımı dağıtmak için kullandığında çok büyük felaketlere yol açabilmektedir.

Uzaktan çalışma tüketici IoT cihazlarını kurumsal ağlara getiriyor: Uzaktan çalışma altyapısını hızlı bir şekilde kurma riskine ek olarak, tele-çalışma kurumsal varlıkları ve tüketici sınıfı Nesnelerin İnterneti (IoT) cihazlarını aynı ağlarda barındırmaktadır. Potansiyel tehdit vektörleri, İnternete bağlı elektrik anahtarlarından akıllı hoparlörlere, akıllı televizyonlara, termostatlara ve ampullere kadar çeşitli cihazları içermektedir. Bu cihazlardan birkaçı güvenlik tehditleri düşünülerek oluşturulmakta ve kurulmaktadır. Kurumsal varlıkları [IoT] cihazlarıyla aynı wifi ağlarına koymak, saldırganların kurumsal hedeflere ulaşması için yeni bir giriş noktası oluşturmaktadır.

İnternete bağlı güvenlik kameraları en savunmasız IoT cihazları arasındadır. ABD genelinde web kesintilerine neden olan 2016 Mirai botnetinde milyonlarca cihaz ele geçirilmiştir. Sibersuçlular İnternet bağlantılı kameraların güvenlik açıklarından yararlanmaya devam etmektedir. Birçok tüketici, İnternete bağlı olan ve düzgün bir kullanıcı yönetimi aracı bile olmayan gittikçe artan hassas cihazlara çok güven vermeye devam etmektedir. Mirai botnet'ten sonra kısmi bir İnternet kapatmayı tetikleyen yüksek profilli bir botnet olmasa da, IoT cihazlarını gasp için dağıtılmış hizmet reddi (DDoS) saldırılarına yakıt ikmali yapan rakipler olmaktadır. DDoS tabanlı gasp kampanyaları küresel olarak zaten oldukça düzenli

bir sıklıkta yapılmaktadır. Saldırganların bu taktiği video veya web konferansı gibi İnternet tabanlı bir iş hizmetini bozmak için kullanması olasıdır. Buradan hareketle, COVID-19 koronavirüsle ilgili bir gasp kampanyasının geçrekleşmesi beklenebilir.

Gözetim bağlantıları: Nesnelerin İnterneti ile ilgili olarak, dünyadaki birçok ulusal hükümet karantinaları görmezden gelmek isteyen potansiyel olarak enfekte olmuş hastaları izlemek için genel İnternet bağlantılı video kameralar kullanmak istemektedir. Moskova belediyesi, şehirde meskun yaşam yerlerini ve dairelerini terk eden vatandaşları izlemek için yüz tanıma teknolojisini kullandığını duyurmaktadır. Yerel yetkililer, COVID-19 koronavirüs maruziyeti olduğundan şüphelenilen sakinlerle temasa geçen insanları da izlemektedir. Çin, halkın cerrahi maske takma eğilimi göz önüne alındığında, COVID-19 koronavirüs pandemisi sırasında yüz tanıma kullanmak için mücadele etmiştir. Aynı doğrultudaki teknolojik gelişmelere, bir maske takıyor olsalar bile, ateşi olup olmadıklarını belirlemek için sıcaklığı da ölçerken, bireyleri doğru bir şekilde tanımlayabilen teknolojiler geliştirerek yanıt vermiştir. Çin de, COVID-19 koronavirüs rehberliğine uymayan vatandaşları takip etmek, uyarmak ve azarlamak için yüksek çözünürlüklü kameralar ve hoparlörler ile donatılmış dronları kullanılmıştır. İsrail ve Güney Kore de nüfusunu COVID-19 koronavirüs enfeksiyonları yayılırken izlemek için gözetim teknolojisini yeniden geliştirmiştir.

COVID-19 koronavirüs dünyadaki nüfus ve ekonomiler için yıkıcı olduğu kadar, sibergüvenliği etkilemenin birincil yolu mevcut eğilimleri hızlandırmaktır. Genel anlamda, pandemic global risk senaryosunun daha önce görünenden önemli ölçüde farklı olması şaşırtıcıdır. IoT özellikli teknoloji ile nüfuslarını araştıran ülkeler bunu farklı şekillerde yapmaya devam etmektedir. Ulus-devlet ve suçlu aktörler, finans, enerji, sağlık ve devlet sektörlerindeki organizasyonları hedeflemeye odaklanmaktadır. Bazı rakipler odağını sağlık bakımı sistemine geçirebilir veya evden çalışma senaryosundan faydalanmak isteyebilirler. Ancak bu gbobal durumla ilgili kaos göz önüne alındığında, organizasyonlar - özellikle operasyonları hızlı bir şekilde düzeltmeye zorlananlar - sibergüvenlik kriz yönetimi yeteneklerini mümkün olduğunca sağlam olmasını sağlamalıdır [2].

2. PANDEMİK GLOBAL KRİZ SÜRECİNDE SİBERGÜVENLİK STRATEJİSİ

COVID-19 koronavirüs küresel salgını, sibersaldırı riskini artırmaktadır. Siber bilgisayar korsanları, insanların dijital araçlara artan bağımlılığını hedeflemektedir. Sibergüvenliği koruma stratejileri arasında iyi siber hijyen sağlanması, kaynakların doğrulanması ve resmi güncellemelerden haberdar olunması yer almaktadır. COVID-19 koronavirüs pandemisi küresel sağlığı, ekonomik, politik ve sosyal sistemleri bozmaya

devam ettikçe, dijital alanda yükselen bir başka tehdit daha var: dijital araçlara artan güvene ve krizin belirsizliğine bağlı siber saldırı riski. Sağlam siber güvenlik önlemlerinin her zamankinden daha önemli olmasının üç nedeni:

Dijital altyapıya olan bağımlılığın artması arıza maliyetini artırır: Bu ölçekteki bir pandemide - 213'den fazla ülke ve bölgede bildirilen koronavirüs vakaları ile - dijital iletişime bağımlılık artmaktadır. İnternet neredeyse anında etkili insan etkileşimi ve birincil çalışma, iletişim kurma ve destekleme yolu olmuştur. İşletmeler ve kamu sektörü kuruluşları giderek daha çok "evden çalışma" politikaları sunuyor veya uyguluyor ve sosyal etkileşimler hızla video görüşmeleri, sosyal medya yayınları ve sohbet programlarıyla sınırlı hale gelmektedir. Birçok ulusal hükümet bilgiyi dijital yollarla yaymaktadır. Örneğin, İngiltere, dijital tabanlı iletişim modunu varsayılan haline getirerek vatandaşlara telefon tabanlı bilgi hizmetlerinin taleplerle dolmasını önlemek için güncellemeler için resmi web sitelerine güvenme talimatı vermiştir.

Günümüzde eşi görülmemiş bir bağlamda, kurumları veya aileleri cihazlara, verilere veya İnternete erişimden mahrum bırakan bir siber saldırı yıkıcı ve hatta ölümcül olabilir: En kötü senaryoda, geniş tabanlı siber saldırılar tüm toplulukları hedef alan veya çevrimdışı şehirler, sağlık hizmeti sağlayıcıları, kamu sistemleri ve ağları engellemektedir. Bu arada, COVID-19 koronovirus istatistik sitesi (https://covid19.who.int/) ve ABD

Sağlık ve İnsan Hizmetleri Bakanlığı, operasyonları ve bilgi akışını kesintiye uğratmak için siber saldırganların hedefi olmuştur.

Siber suçlar korku ve belirsizlikten yararlanır: Sibersuçlular, sistemik savunmalara nüfuz etmek için insan zayıflığından yararlanır. Özellikle uzun süren kriz durumunda insanlar, başka türlü yapamayacakları hataları yapma eğilimindedirler. Çevrimiçi olarak, hangi bağlantıyı tıkladığı veya verilerde kime güvendiği konusunda bir hata yapmak kullanıcıya pahalıya mal olabilir. Sibersaldırıların büyük çoğunluğu - bazı tahminlere göre, % 98 - sosyal mühendislik yöntemlerini kullanıyor. Sibersuçlular, şifrelere, ağlara ve verilere erişmek için kullanıcıları ve teknolojiyi kullanmak için yeni yollar tasarlamada son derece yaratıcıdır ve genellikle kullanıcıları güvenli olmayan çevrimiçi davranışlara yöneltmek için popüler konular ve eğilimlerden yararlanır.

Stres, kullanıcıları başka durumlarda mantıksız olarak değerlendirilebilecek eylemler yapmaya teşvik edebilir. Örneğin, yeni bir küresel siber saldırı, COVID-19'un yayılmasının görsellerini arayan insanları hedef almaktadır. Kötü amaçlı yazılım, yasal bir çevrimiçi kaynaktan yüklenen COVID-19 koronavirüs istatistiklerini gösteren bir haritada gizlenmektedir. İzleyicilerden, bilgisayarın güvenliğini aşan ve bilgisayar korsanlarının depolanan şifrelere erişmesine izin

veren kötü amaçlı bir uygulamayı indirip çalıştırmaları istenmektedir.

Daha fazla çevrimiçi zaman daha riskli davranışlara yol açabilir: Yanlışlıkla riskli İnternet davranışı, çevrimiçi olarak daha fazla zaman geçtikçe artar. Örneğin, kullanıcılar belirsiz web sitelerine veya korsan şovlara "ücretsiz" erişim için düşerek olası kötü amaçlı yazılım ve saldırılara kapı açabilir. Benzer şekilde, kredi kartı bilgileri veya özel görüntüleme uygulamalarının yüklenmesi taleplerinde gizli riskler olabilir. Her zaman ve özellikle pandemi sırasında, yanlış bağlantıya tıklamak veya sörf alışkanlıklarını genişletmek son derece tehlikeli ve maliyetli olabilir.

Nasıl COVID-19 küresel salgınının ele alınması, enfeksiyon oranlarını engellemek için sosyal alışkanlıklarımızı ve rutinlerimizi değiştirmeyi gerektiriyorsa, çevrimiçi davranışımızdaki bir değişiklik yüksek düzeyde sibergüvenlik sağlamaya yardımcı olabilir. Çevrimiçi ortamda güvende olmak için uygulayabileceğiniz üç pratik işlem şunlardır:

Siber hijyen standartlarınızı yükseltin: COVID-19'un yayılmasını önlemek için her fiziksel temastan sonra ellerinizi yıkamanın ve telefonunuzda, klavyenizde, oyun denetleyicilerinizde ve uzaktan kumandalarınızda uygun bir alkol bazlı temizleme solüsyonu kullanmanın yanı sıra, dijital hijyen alışkanlıklarınızı gözden geçirmek için zaman ayırın. Ev wifi'niz için uzun ve karmaşık bir yönlendirici şifreniz

olduğundan ve sistem güvenlik duvarlarının yönlendiricinizde etkin olduğundan emin olun. Web'de şifreleri tekrar kullanmadığınızdan emin olun (şifre yöneticisi büyük bir yatırımdır) ve mümkün olan her yerde İnternet erişimi için güvenilir bir VPN (Sanal Özel Ağ) kullanın.

Doğrulama konusunda ekstra güçlü olun: Yazılımı kurarken ve kişisel bilgilerinizi verirken normalden çok daha dikkatli olun. E-postadaki bağlantıları tıklamayın. Yeni hizmetlere kaydolurken, her URL'nin (Tekdüzen Kaynak Bulucu) kaynağını doğrulayın ve yüklediğiniz programların veya uygulamaların güvenilir bir kaynaktan gelen orijinal sürümler olduğundan emin olun. Dijital virüsler biyolojik fiziksel virüslere çok benzer ve onlar gibi hareket edebiliyor; bulundukları ortamı ve cihazı çoğalmak ve diğer kurbanlara bulaşmak için kullanmakta, çevrimiçi olası hatalarınız kuruluşunuzdaki diğer kişileri, adres defterini veya daha geniş bir toplumu etkileyebilir.

Resmi güncellemeleri takip edin: COVID-19'un yayılması ve etkisi konusunda güvenilir veri kaynaklarına dikkat ettiğiniz gibi, kötüye kullanılabilecek zayıflıkları gidermek için sistem yazılımınızı ve uygulamalarınızı düzenli olarak güncelledi-ğinizden emin olun. Herhangi bir aşamada size verilen tavsiyenin tuhaf geldiğini düşünüyorsanız - virüs tehdidi çevrimdışı veya dijital olsun - başkalarının benzer endişeleri olup olmadığını görmek için İnternet'te arama yapın ve

meşruiyeti doğrulamaya yardımcı olabilecek bilgiyi iyi bilinen bir site arayın.Herkesin kişisel davranışı, hem çevrimiçi hem de fiziksel dünyada tehlikeli enfeksiyonların yayılmasını önlemede etkilidir [3].

3. PANDEMİK GLOBAL KRİZ SÜRECİNDE SİBERGÜVENLİK RİSKLERİ

Her krizde fırsat vardır yaklaşımı, mevcut pandemik global kriz bağlamda ironi olmadan bu atasözü Çinlilerin hem krize hem de fırsata aynı kelimeyle gönderme yaptığı gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Bu semantik tesadüf aslında zorluklara karşı olumlu bir tutum sergilemekle birlikte, atasözü maalesef, özellikle belirsizlik, panik veya açık kaostan faydalanmak isteyenler için doğrudur. Burada iyi bir fırsattan bahsedilmemektedir. Aksine, sibersuçlular için mevcut fırsatlar hakkında konuşulmaktadır. COVID-19 koronavirüs Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel bir salgın olarak adlandırılırken, nihayet dünya çapındaki kuruluşların durumlarını ve iş sürekliliği planlarını, en değerli varlıkları - işgücü - karşı karşıya kalırken sürekli devam etmek için toz atma zamanı büyük bir enfeksiyon riski ve buna bağlı olarak uzun süreler boyunca bulunma olasılığı daha fazladır. Personel sağlığının korunması bir paradigmadır ve bu süreçte süreklilik seçeneklerini değerlendirmeyen tek bir işveren yoktur.

Kurumsal yapılar ve kamu kuruluşları tarafından sorumlu bir şekilde hareket eden ortak bir önlem, personeli karantinada, yani potansiyel olarak yüksek derecede bulaşıcı virüse maruz kalanları, enfekte olmuş insanlarla temasa geçerek veya belirli alanları ziyaret ederek göndermektir. Eğer tatil günlerini feda etmek veya izin almak istemiyorlarsa, tele-çalışma onlar için seçim seçeneğidir. Tıbbi bir bakış açısından, bu muhtemelen yapılacak en doğru şeydir - en azından yaklaşık iki haftalık inkübasyon süresi (kuluçka süresi) bitene ve ofise dönmenin aynı fiziksel çalışma ortamını paylaşanlar için güvenli olduğu düşünülene kadar ayırın, izole edin ve dışarı atın. Peki bu durum şimdi sibersuçlarla nasıl ilişkilidir? Bildiğimiz kadarıyla, insandan bilgisayara çapraz türler iletimi gerçekten düşük olduğundan, virüs bulaşmış bilgi teknolojisi altyapısı vakaları bildirilmemiştir. Ve hala mevcut durum, sibersuçluların kötü niyetli faaliyetlerini sürdürmeleri için geniş bir oyun alanı sağlamaktadır. Küresel tıbbi krizle savaşırken artan siber riskle mücadele önem kazanmaktadır.

Süreklilik planınızı tekrar ziyaret edin: İnsanları uzaktan çalışmak için eve göndermeden önce, güvenli bir şekilde çalışabilmeleri için tüm teknik araçlara sahip olduğunuzdan emin olun. VPN ile aynı anda bağlanan personel sayısının artması için teknik hükümler var mı ve muhtemelen VPN yoğunlaştırıcının kapasitesini geçici olarak artırma seçeneği var mı? İnsanlar bir süre evden çalışmaktan hoşlanabilecek olsa da, kesinlikle kötü ve yavaş bağlantıların sinir bozucu bir

deneyiminden hoşlanmıyorlar. Ayrıca, hayal kırıklığı, alternatif ve güvenli olmayan veri ve bilgi alışverişi araçlarına başvurmak gibi kötü kararlara yol açabilir.

Sahte haberlere ve tıklama yemine dikkat edin: Normal zamanlarda doğru olan şey, manşetlerin ve haberlerin COVID-19 koronavirüs yayılmasının en son ve muhteşem yönleri hakkında sürekli raporlama yaptıklarında akılda tutulması daha da önemlidir. İnsan doğası gereği, insanların e-postalardaki bağlantılara kasıtsız tıklamalar yapma olasılığı kriz zamanlarında daha yüksektir. Bu sorunu çalışanlarınızla çözün, spam ve potansiyel olarak kötü niyetli mesajların nasıl tanımlanacağını tekrarlayın.

Protokolü izleyin: İyi kurulmuş ve tanımlanmış prosedürlerin uygulandığından ve kontrollerin yerinde olduğundan ve takip edilmeye devam edildiğinden emin olun. Sadece evinizin rahatlığında çalışırken bu korunan kaynağa erişemeyeceğiniz için şifrenizi ofiste bulunan biriyle paylaşmak uygun değildir. Gizli müşteri belgelerini eve götürmek de, olağan iş akışı sırasında değil, kesinlikle şimdi de iyi bir fikir değildir. Karantina, hücre hapsi olmasa da, evlerini diğer insanlarla, ailelerle veya diğer konut arkadaşlarıyla paylaşanlar, kurumsal teknoloji varlıklarını korumak için her zaman makul siber güvenlik önlemler almalıdır.

Sosyal mühendisliğe karşı dikkatli olun: Mümkünse, bireyler ya sosyal medya aracılığıyla ya da ilgili haber makalelerini

kamuoyuna yorumlayarak karantinaya gönderildiklerini açıklamaktan kaçınmalıdır. Sibersuçlular, belirli bir bireyin fiziksel olarak ayrılması üzerine inşa edilen saldırıları tasarlamak için bu bilgiyi iyi kullanabilirler; ilgili çalışanın organizasyon hesabıyla hiçbir bağlantısı olmadığını iddia ederek e-posta gönderebilirler ("VPN kapalı, ancak bu dosyaya çok acilen ihtiyacım var. Bana yardım edebilir ve yazdığım özel adresime gönderebilir misiniz?"). Bu huzursuz zamanlarda meslektaşlarını sadece özenle çalışmaya devam ederlerken kim hayal kırıklığına uğratır? Kritik olan veya olmayan bilgiler için, her zaman isteğin meşruiyetini doğrulayan hızlı bir telefon görüşmesi tercih edilen seçenek olabilir.

Kanun kanundur: İşverenler, çalışanlarının vücut sıcaklığını ölçmeye veya COVID-19'un potansiyel semptomları hakkında sorgulama yapmıyorlar. Ancak, çalışanlarınızı misilleme korkusu olmadan yüksek riskli bir alanda bulundukları takdirde şeffaf bir şekilde iletişim kurmaya teşvik edin. Tanımlanmış belirtileri gösterir ve yaşarlarsa, işe başlamak için işyerine gelmeyeceklerdir. Bir virüs insanlar için tehdit olabileceği gibi çalışanların sezgisel olarak gelmemesi de bir işletmenin sibergüvenlik duruşunu riske atabilir. Bununla birlikte, işgücüne açık yönergeler sağlamak ve bu salgının getirdiği sağlıkla ilgili olmayan riskler hakkında şeffaf bir şekilde iletişim kurmak, daha fazla esneklik bağlamında güçlü bir varlıktır [4].

4. PANDEMİK GLOBAL KRİZ SÜRECİNDE SİBERGÜVENLİK TAKTİKLERİ

Pandemik küresel salgın, organizasyonların güvenlik ve iş sürekliliğini sürdürmelerini zorlaştırmaktadır. Ancak yeni taktikler sibergüvenlik liderlerinin kuruluşlarını korumalarına yardımcı olabilir. COVID-19 salgını, baş bilgi güvenliği görevlilerine ve ekiplerine iki öncelikli öncelik sunmaktadır. Bunlardan biri, kurumların çalışanlara seyahatlerini ve toplantıları bırakmalarını ve birçok yerdeki ulusal hükümet yetkililerine halkına mümkün olduğunca evlerinde kalmalarını tavsiye ettiği veya emrettiği, benzeri görülmemiş bir ölçekte evden çalışma düzenlemelerini güvence altına almaktadır. Diğeri, kısmen insanların evde geçirdikleri ek sürenin bir sonucu olarak, hacimler arttıkça tüketiciye dönük ağ trafiğinin gizliliğini, bütünlüğünü ve kullanılabilirliğini korumaktır.Sibergüvenlik liderleriyle yapılan son tartışmalar, bazı eylemlerin bu iki önceliği yerine getirmek için özellikle yararlı olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, sibergüvenlik etkili bulduğu teknoloji değişikliklerini, çalışan katılımı yaklaşımlarını ve süreç değişikliklerini ortaya koymaktadır.

Evden çalışma düzenlemelerini ölçeklendirmek: Evden çalışma araçlarının hızlı ve yaygın bir şekilde benimsenmesi, güvenlik ekipleri üzerinde önemli bir yük oluşturmakta ve bu da çalışanların çalışmasını zor veya imkansız hale getirmeden bu araçlar korunmalıdır. Bu yeni evde çalışma düzenlemelerini

nasıl güvenceye aldıkları konusundaki tedbirler, bu organizasyonların üç alanda yaptıkları değişiklikleri vurgulamaktadır: teknoloji, insanlar ve süreçler.

Teknoloji: gerekli kontrollerin mevcut olduğundan emin olun: Organizasyonlar, çalışanların evden çalışmalarını ve iş sürekliliğini sağlamalarını sağlayan teknolojileri geliştirdikçe, sibergüvenlik ekipleri sibergüvenlik risklerini azaltmak için şu işlemleri yapabilir:

Kritik sistemler için yamayı hızlandırın. Uzaktan çalışma için gerekli olan sanal özel ağlar (VPN'ler), uç nokta koruması ve bulut arabirimleri gibi sistemler için yama döngülerini kısaltmak, organizasyonların keşfinden hemen sonra güvenlik açıklarını ortadan kaldırmasına yardımcı olacaktır. Uzak altyapıyı koruyan yamalar özel dikkat gerektirir.

Çok faktörlü kimlik doğrulamayı ölçeklendirin: Uzaktan çalışan çalışanların ağlara ve kritik uygulamalara erişmek için çok faktörlü kimlik doğrulamasını (MFA) kullanmaları gerekir. MFA'nın ölçeklendirilmesi zor olabilir: ekleyeceği koruma, kısa vadeli kapasitede artış gerektirir. Çeşitli uygulamalar, MFA sunumunu daha yönetilebilir hale getirir. Bunlardan biri, yüksek ayrıcalıklara (etki alanı ve sistem yöneticileri ve uygulama geliştiricileri gibi) öncelik veren ve kritik sistemlerle (örneğin para transferleri) çalışan kullanıcılara öncelik vermektir. Bu kullanıcıları mütevazı ölçekte pilot sunumlarda hedeflemek, sibergüvenlik ekiplerinin deneyimden öğrenmelerini ve bu

bilgiyi daha kapsamlı uygulama planlarını şekillendirmek için kullanmasını sağlayacaktır. Sibergüvenlik ekipleri, halihazırda mevcut işlemlerle entegre olan çeşitli bulut sağlayıcıları tarafından sunulan uygulama ağ geçitleri gibi MFA teknolojilerini kullanmaktan da yararlanabilir.

Uzaktan erişime taşınan tesis tabanlı uygulamalar için dengeleme denetimleri yükleyin: Banka vezne arayüzleri ve hücre merkezi wiki'leri gibi bazı uygulamalar yalnızca kuruluşlarının tesislerinde çalışan kullanıcılar tarafından kullanılabilir. Bu tür tesis tabanlı uygulamaları uzak çalışanların kullanımına sunmak için organizasyonların bu uygulamaları özel denetimlerle koruması gerekir. Örneğin organizasyonlar, çalışanların VPN'leri etkinleştirmelerini ve tesis ortamındaki varlıklara ne olacaklarına erişmek için MFA kullanmalarını isterken, şirket ortamının diğer bölümlerine erişirken yalnızca MFA kullanmalarına izin verebilir.

Gölge bilgi teknolojisi hesabı. Birçok organizasyonda çalışanlar, bilgi teknolojisi bölümünün resmi onayı veya desteği olmadan kurdukları ve yönettikleri gölge bilgi teknolojisi sistemlerini kullanırlar. Genişletilmiş evden çalışma işlemleri bu tür sistemleri açığa çıkaracaktır, çünkü çalışanlar bu kaynaklara erişemediklerini fark ettiklerinde ofiste gölge bilgi teknolojisine bağlı iş süreçleri bozulacaktır. Bilgi teknolojisi ve güvenlik ekipleri, iş açısından kritik gölge varlıklara geçiş yapmaya, onları desteklemeye ve korumaya hazır olmalıdır. Ayrıca,

çalışanların evden çalışmayı kolaylaştırmak, erişemedikleri ofis içi yeteneklerini telafi etmek veya engelleri aşmak için kullandıkları veya oluşturdukları yeni gölge bilgi teknolojisi sistemlerine de dikkat etmelidirler. Kullanıcıların yaptıklarını tamamen kontrol etmek olanaksız olsa da başarılı bir gölge bilgi teknolojisi stratejisi oluşturma şu üç kritik adım içermelidir:

Kullanıcıları kurumsal gizli, değerli ya da kişisel verilerin nasıl doğru bir şekilde işleneceği ve saklanacağı konusunda eğitin.

Kullanıcılara ihtiyaç duydukları yüksek kaliteli hizmet ve yazılım araçları sunarak başka seçeneklere yönelmelerini engelleyin.

Kuruluşunuzda olan biteni dijital olarak izleyin; hangi hizmetin kim tarafından, hangi sıklıkta, hangi veri türlerinde kullanıldığını izleyin. Güvensiz hizmetlere erişimi kontrol edin ve kullanıcıların gerçekten neye ihtiyaç duyduklarını öğrenin.

Gölge bilgi teknolojisi, kurumsal ölçekte şirketlerde verilerin kaybolması zaman kaybı ve yatırım kaybı olmak üzere üç önemli olumsuz etki yaratıyor.

Cihaz sanallaştırmasını hızlandırın: Bulut tabanlı sanallaştırılmış masaüstü çözümleri, personelin evden çalışmasını kolaylaştırabilir, çünkü birçoğu organizasyon içi çözümlerden daha hızlı uygulanabilir. Yeni çözümlerin, ikinci bir kimlik doğrulama faktörü ile birlikte karmaşık bir şifre gibi

güçlü kimlik doğrulama protokollerine ihtiyacı olacağını unutmayın.

İnsanlar: çalışanların riskleri anlamalarına yardımcı olun: Daha güçlü teknoloji kontrollerinde bile, evden çalışan çalışanlar bilgi güvenliğini sağlamak için hala iyi karar vermelidir. Birçok insanın hissettiği ek stres onları sosyal mühendislik saldırılarına daha yatkın hale getirebilir. Bazı çalışanlar davranışlarının ofiste olduğu gibi izlenmediğini fark edebilir ve bu nedenle onları ofis ağlarının engellediği kötü amaçlı web sitelerini ziyaret etmek gibi diğer tehditlere açan uygulamalar yapmayı seçebilir. Bir "insan güvenlik duvarı" oluşturmak, evden çalışan çalışanların işletmeyi güvende tutmak için üzerlerine düşeni yapmalarını sağlayacaktır.

Yaratıcı iletişim kurun: Krizle ilgili yüksek miktarda iletişim, sibergüvenlik risklerine ilişkin uyarıları kolayca ortadan kaldırabilir. Güvenlik ekiplerinin mesajlarını iletmek için çeşitli yaklaşımlar kullanmaları gerekecektir. Bunlar, kullanıcıların soruları göndermesine ve incelemesine, olayları gerçek zamanlı olarak rapor etmesine ve en iyi uygulamaları paylaşmasına olanak tanıyan iki yönlü iletişim kanalları kurmayı; pop-up veya evrensel kilit ekranlarına duyuru yayınlamak; ve koridorlarda, dinlenme odalarında ve diğer ofis ortamlarında gayri resmi etkileşimlerin kaybını telafi eden mevcut iletişim araçlarının yenilikçi kullanımını teşvik etmektir.

Yapmamaya değil,ne yapacağınıza odaklanın: Çalışanlara, işlerini yapmaları gerektiğine inandıkları araçları (tüketici web hizmetleri gibi) kullanmamalarını söylemek verimsizdir. Bunun yerine, güvenlik ekipleri işlerini yapmak için onaylanmış mesajlaşma, dosya aktarımı ve belge yönetimi araçlarını kullanmanın güvenlik ve üretkenlik gibi faydalarını açıklamalıdır. Güvenli davranışı daha da teşvik etmek için güvenlik ekipleri, örneğin onaylanmış donanım ve yazılım satın almak için gerekli koşulları sağlayarak onaylanan cihazların kullanımını teşvik edebilir.

Sosyal mühendislik bilincini artırın: COVID-19 temalı kimlik avı, vishing (sesli kimlik avı) ve smishing (metin kimlik avı) kampanyaları artmaktadır. Güvenlik ekipleri kandırılmamak için çalışanları hazırlamalıdır. Bu ekipler kullanıcıları yalnızca saldırganların korku, stres ve belirsizliklerinden yararlanacaklarını bildirmekle kalmamalı, aynı zamanda kimlik avı, vishing ve smishing kampanyaları için krize özgü test temalarına geçmeyi de düşünmelidir.

Yüksek riskli kullanıcı gruplarını belirleyin ve izleyin: Kişisel olarak tanımlanabilir bilgiler veya diğer gizli verilerle çalışanlar gibi bazı kullanıcılar diğerlerinden daha fazla risk oluşturur. Yüksek riskli kullanıcılar, güvenlik ihlallerini gösterebilecek davranışlar (olağandışı bant genişliği modelleri veya kurumsal verilerin toplu indirilmesi gibi) için tanımlanmalı ve izlenmelidir.

Süreçler: esnekliği teşvik edin: Evden kapsamlı işleri desteklemek için az sayıda iş süreci tasarlanmıştır, bu yüzden çoğu doğru gömülü kontrollerden yoksundur. Örneğin, hiçbir zaman yüksek riskli uzaktan çalışma yapmayan ve bir VPN ayarlamayan bir çalışan, yüz yüze VPN başlatma gereksinimleri nedeniyle bunu yapmanın imkansız olduğunu düşünebilir. Bu gibi durumlarda, tamamlayıcı güvenlik kontrol süreçleri riskleri azaltabilir. Bu tür güvenlik süreçleri şunları içerir:

Güvenli uzaktan çalışma araçlarını destekleme: Güvenlik ve bilgi teknolojisi yardım masaları, kapasiteyi artırmalıdır. Çok sayıda çalışan VPN ve MFA (Çok Faktörlü Kimlik Doğrulama) gibi temel güvenlik araçlarını kurar ve kurar. Ek ön hat desteği sağlamak için güvenlik ekibi üyelerini geçici olarak çağrı merkezlerine yerleştirmek pratik olabilir.

Olay yanıtı, ve iş sürekliliği, / olağanüstü durum kurtarma yeteneklerinin test edilmesi ve ayarlanması: Artan trafikte bile, uzaktan iletişim ve işbirliği araçlarını doğrulama, organizasyonların olay yanıtı ve iş sürekliliği / olağanüstü durum kurtarma planlarını desteklemesine olanak tanır. Ancak organizasyonların planlarını mevcut krizle ilgili senaryoları kapsayacak şekilde ayarlaması gerekebilir. Planlarınızda zayıf noktalar bulmak için ofiste kimse olmadan kısa bir olay yanıtı veya iş sürekliliği / olağanüstü durum kurtarma masa üstü egzersizi yapın.

Fiziksel belgelerin güvenliğini sağlama: Ofiste çalışanlar genellikle dijital belge paylaşım mekanizmalarının yanı sıra parçalayıcılar ve basılı malzemeler için güvenli atma kutularına kolayca erişebilirler. Çalışanların aynı kaynaklardan yoksun kalabileceği evde, hassas bilgiler çöp kutusuna dönüşebilir. Organizasyonun her zamanki gibi işine devam etmesini beklemek anlamına gelse bile, fiziksel kopyaların saklanması ve imhası için normlar belirleyin.

İzlemeyi genişletin: Kurum genelinde izleme faaliyetlerinin kapsamını genişletmek, özellikle de veriler ve uç noktalar için, iki nedenden dolayı önemlidir. İlk olarak, siber saldırılar çoğalmaktadır. İkinci olarak, proxy'ler, web ağ geçitleri veya ağ saldırı tespit sistemleri veya saldırı önleme sistemleri gibi temel sınır koruma mekanizmaları, evden, kurumsal ağdan çalışan ve bir VPN'ye bağlı olmayan kullanıcıları güvence altına almayacaktır. Güvenlik yığınına bağlı olarak, bir VPN kullanımını gerektirmeyen veya yalnızca sınırlı bir kaynağa erişmesini gerektiren kuruluşlar büyük ölçüde korunmasız kalabilir. İzlemeyi genişletmek için, güvenlik ekipleri güvenlik-bilgi-ve-olay-yönetim sistemlerini yeni kural setleri ve yeni kötü amaçlı yazılımlar için keşfedilen karmalarıyla güncellemelidir. Ayrıca, organizasyon olmayan varlıkların uç nokta koruması gibi ağ tabanlı güvenlik yeteneklerinin kaybını telafi etmeye yardımcı olmak için güvenlik operasyonları merkezindeki personel sayısını artırmalıdırlar. Ağ tabanlı güvenlik yeteneklerinin azaldığı tespit edilirse, ekipler olay yanıtı veya iş

sürekliliği / olağanüstü durum kurtarma planlarını buna göre genişletmelidir.

Olay müdahale protokollerini netleştirin: Sibergüvenlik olayları meydana geldiğinde, güvenlik operasyonları merkezi ekipleri bunları nasıl rapor edeceklerini bilmelidir. Sibergüvenlik liderleri, karar vericilere ulaşılamıyorsa veya insanlar evden çalıştığı için normal yükseltme yolları kesintiye uğrarsa yanıtların durmaması için yanıt protokollerine yedeklilik seçenekleri oluşturmalıdır.

Üçüncü tarafların güvenliğini onaylayın: Neredeyse her kuruluş yüklenicileri ve tesis dışı satıcıları kullanır ve çoğu bilgi teknolojisi sistemlerini entegre eder ve verileri vergi veya kolluk kuvvetleri gibi sözleşmeli ve sözleşmesiz üçüncü taraflarla paylaşır. Kuruluşlar, yeni evden çalışma protokollerini güvence altına almak için hangi kontrollerin çalışanlara genişletilmesi gerektiğini değerlendirdiğinde, operasyonlarında ve güvenlik protokollerinde benzer değişiklikleri yönetmesi muhtemel üçüncü taraf kullanıcılar ve bağlantılar için de aynısını yapmalıdır. Örneğin, sağlayıcılara herhangi bir uzak olay yanıtı veya iş sürekliliği / olağanüstü durum kurtarma masa üstü tatbikatı yapıp yapmadıklarını sorun ve eğer varsa sonuçları paylaşmalarını isteyin. Herhangi bir üçüncü taraf yeterli güvenlik kontrolü ve prosedürü gösteremezse, zayıflıklarını giderene kadar bağlantılarını sınırlandırmayı veya hatta askıya almayı düşünün.

İyi tedarik uygulamalarını sürdürmek: Evden çalışma düzenlemeleriyle ilgili önemli güvenlik boşluklarını kapatmaya yönelik hızlı takip tedariki standart durum tespiti süreçlerini takip etmelidir. Belirli güvenlik ve bilgi teknolojisi araçlarına duyulan ihtiyaç acil görünebilir, ancak zayıf tedarikçi seçimi veya aceleci dağıtım faydadan çok zarar verebilir. Daha güçlü teknoloji kontrollerinde bile, evden çalışan çalışanlar bilgi güvenliğini sağlamak için hala iyi karar vermelidir.

Yüksek düzeyde tüketiciye dönük ağ trafiğini desteklemek: Ağ trafiğinin gizliliğine, bütünlüğüne ve kullanılabilirliğine meydan okuyan çevrimiçi etkinlik düzeyleri artmaktadır. Kuruluşunuzun bağlantı sağlaması, tüketicilere hizmet etmesi veya işlemleri desteklemesi, ağ etkinliğinin gizliliğine, bütünlüğüne ve kullanılabilirliğine güvenliğinin sağlanması, bu yüksek güvenlik açığı döneminde tüketicileri siber saldırılardan korumak isteyen herhangi bir yönetici ekip için en öncelikli konu olmalıdır. Kuruluşlar kurumsal ağlar için iç korumaları artırdıkça, tüketiciye dönük ağları yöneten kuruluşlardaki güvenlik ekiplerinin ve ilgili teknolojilerin teknolojik yeteneklerini artırması ve süreçleri hızlı bir şekilde değiştirmesi gerekecektir.

Teknoloji: yeterli kapasiteyi sağlayın: Çalışanların evden çalışmasını mümkün kılan organizasyonlar, bir web uygulaması güvenlik duvarı, güvenli soketler-katman (SSL) sertifikası, ağ izleme, yeniden dağıtılmış hizmet reddi ve sahtekarlık analizi gibi teknik yapı taşlarını yerleştirerek daha yüksek çevrimiçi ağ

trafiği ve işlem hacimleri sağlamalıdır. Web'e dönük trafik arttıkça, kuruluşlar siber riskleri en aza indirmek için ek önlemler almalıdır:

Web'e yönelik tehdit-istihbarat izlemeyi geliştirin: Tehditleri tahmin etmek ve önleyici tedbirler almak için güvenlik ekipleri, artan tüketici trafiğinin web'e dönük kurumsal faaliyetler için tehdit ortamını nasıl değiştirdiğini anlamalıdır. Örneğin, saldırganların bir kuruluşun web'e yönelik teknolojileriyle daha fazla ilgilenip ilgilenmediklerini öğrenmek için kuruluşlar, kuruluş etki alanına göre uyarlanmış yeni kötü amaçlı imzaları veya işletmeyi hedefleyen düşmanca tarama sayısını test etmek için artırılmış pasif etki alanı adı taramaları yapabilir.

Kapasite yönetimini geliştirin: Aşırı genişlemiş web'e yönelik teknolojilerin izlenmesi daha zordur ve saldırılara karşı daha hassastır. Güvenlik ekipleri, şüpheli kötü amaçlı yazılımları veya düşük değerli güvenlik aracılarını tanımlamak için uygulamaların performansını izleyebilir veya hatta ağ kapasitesini barındıran özelliklerin (kritik olmayan işlevler veya müşteri portallarındaki grafikler gibi) kaldırılmasını önerebilir.

Süreçler: Güvenlik faaliyetlerini bütünleştirme ve standartlaştırma: Müşteriler, çalışanlar ve satıcıların tümü, web'e dönük ağların gizliliğinin, bütünlüğünün ve kullanılabilirliğinin korunmasında bir rol oynamaktadır. Birkaç adım, kuruluşların bu paydaşların faaliyetlerinin tutarlı ve iyi entegre olmasını sağlamalarına yardımcı olabilir:

Sahtekarlık önleme yeteneklerini güvenlik harekat merkezi ile entegre edin: Finansal işlemlerin yürütülmesini destekleyen kuruluşlar, hileli işlemlerin denetlenmesini ve düzeltilmesini hızlandırmak için mevcut sahtekarlık analizlerini güvenlik harekat merkezi iş akışlarıyla entegre etmeyi düşünmelidir.

Artan maliyetleri hesaba katın: Birçok güvenlik harekat merkezi aracı ve yönetilen güvenlik hizmeti sağlayıcısı, kullanımın izlenmesi için ücretleri temel alır - örneğin, analiz edilen günlük kayıtlarının hacmi. Genişletilmiş ağ trafiğiyle kullanım arttıkça, kullanıma dayalı ücret düzenlemeleri olan kuruluşların maliyetlerde karşılık gelen herhangi bir artışı hesaba katmaları gerekecektir. Tüketicilerin gizliliğine, bütünlüğüne ve kullanılabilirliğine yönelik sorunlarını kendilerinin çözmelerine yardımcı olun. Medya sağlayıcılar için, müşterilerin kesintisiz olarak içeriğe erişmesini sağlamak önemlidir, ancak artan kullanım seviyeleri kullanılabilirliği tehlikeye atabilir. Organizasyonlar, özellikle yoğun kullanım dönemlerinde kullanıcılara erişim sorunlarının nasıl azaltılacağını göstermek için rehberler sunmak isteyebilir. Uzaktan çalışma düzenlemelerini güvence altına almak ve müşteriye dönük ağların gizliliğini, bütünlüğünü ve kullanılabilirliğini sürdürmek, bu yıkıcı zamanda operasyonların sürekliliğini sağlamak için çok önemlidir. Burada sunulan eylemler, kapsamlı olmasa da, birçok kuruluşun karşılaştıkları güvenlik zorluklarının üstesinden gelmesine, müşteriler ve diğer paydaşlarla tutumlarını korumalarına yardımcı olabilecektir [5].

5. PANDEMİK GLOBAL KRİZ SÜRECİNDE SİBERGÜVENLİK ÖNCELİĞİ

Baş bilgi güvenliği görevlileri pandemiye yanıt vermek için iki önceliği dengelemelidir: yeni siber tehditlere karşı koruma ve iş sürekliliğini sağlama. Dört stratejik ilke yardımcı olabilir.COVID-19 salgını sırasında birçok kuruluşun işçileri korumak ve müşterilere hizmet etmek için gösterdiği olağanüstü çabalar siber tehditlere maruz kalmalarını da artırmıştır. Evden çalışma teknolojilerinin geniş çapta benimsenmesi, müşteriye dönük ağlarda artan etkinlik ve çevrimiçi hizmetlerin daha fazla kullanımı, siber saldırganlar tarafından sömürülmesinin hızlı olduğu yeni açıklıklar sunmaktadır.

Baş bilgi güvenliği görevlileri ve siber güvenlik ekipleri için kapsayıcı zorluk, kurumları korurken operasyonların kesintisiz devam etmesini sağlayacaktır. Örneğin, tüketicilere web tabanlı hizmetler sunan şirketlerde siber güvenlik ekipleri, evden çalışma araçlarına büyük bir geçiş sağlarken güvenlik programlarını ölçeklendirilmiş işlemlerle eşleşecek şekilde ayarlamalıdır. Aynı zamanda, baş bilgi güvenliği görevlileri ekibi üyelerinin bir sağlık krizi sırasında kendilerine ve ailelerine bakmalarını mümkün kılmalıdır. Bu çeşitli ve bazen birbiriyle rekabet eden ihtiyaçları bir kerede ele almak kolay olmayacaktır. Ancak siber güvenlik liderlerinin geliştirdiği stratejiler, bazı temel ilkelerin bu zorluğu aşmalarına yardımcı

olduğunu göstermektedir. Burada, bu tür dört temel ilke önerilmektedir: kritik işletim ihtiyaçlarına odaklanma, güvenlik ve teknoloji risklerini yönetmeye yönelik test planları, yeni siber tehditlerin izlenmesi ve korumanın iş sürekliliği ile dengelenmesi.

Organizasyonlar ve insanlar seyahat ve yüz yüze toplantıları kısıtladıkça, dijital ortamda büyük bir faaliyete geçtiler. İşçiler ve öğrenciler, iş ve okul çalışması için video konferans hizmetleri, işbirliği platformları ve diğer dijital araçları kullanarak evde kalıyorlar. Boş zamanlarında, alışveriş yapmak, okumak, sohbet etmek, oynamak ve dijital akış yapmak için çevrimiçi olacaklar. Tüm bu davranışlar siber güvenlik kontrolleri ve operasyonları üzerinde büyük stres yaratmaktadır. Burada birkaç önemli güvenlik açığı göze çarpıyor:

Evden çalışmak siber saldırılar için birden fazla vektör açmıştır. Evden işe yönelik düzenlemelere doğru geniş bir geçiş, uzun süredir devam eden siber güvenlik zorluklarını artırdı: VPN yazılımı kullanmayan kişiler tarafından güvenli olmayan veri aktarımı, risk azaltma davranışlarının zayıf uygulanması (“insan güvenlik duvarı”) ve fiziksel ve psikolojik faktörler çalışanları işleri halletmek için kontrolleri atlamaya zorlayan stresörler. Evden çalışanlar verilere ve sistemlere erişmeye ne kadar çok çabalarlarsa, riskli geçici çözümleri kullanmaya daha fazla çaba göstereceklerdir. Siber güvenlik ekiplerinin evden çalışma sistemlerini güvence altına almaları, VPN'leri ve olay müdahale

araçlarını test etmeleri ve ölçeklendirmeleri gerekecektir. Ayrıca, çalışanların kişisel altyapılar veya açık, İnternete dönük kanallar aracılığıyla kritik altyapıya bağlanabilmeleri için erişim yönetimi politikalarını tekrar gözden geçirmek isteyebilirler.

Sosyal mühendislik saldırı parselleri artıyor. Sosyal mühendislik saldırılarında, saldırganlar meşru kullanıcıları kandırarak korunan sistemlere bilgi, veya para için erişim kazanmaya çalışmaktadır. Burada şirket, sağlık, yardım ve diğer yardımsever kuruluşların kimliklerini ele geçiren, kötü amaçlı yazılımlarla daha çok e-posta kimlik avı saldırıları görülmektedir. Kurumsal yardım masası ekipleri olarak görünen dolandırıcılar, çalışanlardan metin kimlik avı ("smishing") ve sesli kimlik avı ("vishing") kullanarak güvenlik bilgilerini istemektedir. E-posta sahtekarları, kötü amaçlı yazılımlarla kurbanlarının kimlik bilgilerini çalmaktadır.

Siber saldırganlar kötü amaçlı yazılım sağlamak için zayıf güvenlikli web siteleri kullanıyor. Koronavirüsle savaşmak için bilgi ve kaynak yaymak için yeni etki alanları ve web siteleri oluştururken saldırganlar, kötü amaçlı yazılımları bir vasıtayla indirerek yaymak için bu sitelerin çoğundaki zayıf güvenlik kontrollerinden yararlanıyor. Ortak bir yaklaşım olarak, koronavirüs ısı haritaları veya erken uyarı uygulamalarında kolayca bulunabilen kötü amaçlı yazılımları gizlemektedir. Bir örnekte, bir tehdit aktörü kötü amaçlı yazılımları pandemi ile ilgili bir belgeye gömerek ve bunu hükümetin başka bir

kesiminden resmi bir tebliğ olarak gizleyerek bir kamu sektörü varlığını hedef almıştır. Bu tür kötü amaçlı bir uygulama yüklendikten sonra kullanıcının gizli verilerini (örneğin, kişisel bilgiler, kredi kartı bilgileri ve bitcoin-cüzdan anahtarları) çalar. Bazı kötü amaçlı yazılım uygulamaları, bir kullanıcının sistemini saldırgana belirli bir miktar para ödeyene kadar kilitleyen fidye yazılımı saldırıları başlatır.

Kamu sektörü kuruluşları akut baskı yaşıyorlar. Kuzey Amerika'daki büyük bir resmi kuruluş, hizmetleri kesintiye uğratmayı ve halka yanlış bilgi vermeyi amaçlayan dağıtılmış bir hizmet reddi saldırısına maruz kalmıştır. Avrupa'daki büyük bir hastaneye, planlanan operasyonları askıya almaya, bilgi teknolojisi ağını kapatmaya ve akut bakım hastalarını başka bir tesise taşımasına zorlayan bir siber saldırı ile vurulmuştur. Yerel bir hükümetin bir bölümü, web sitesinin fidye yazılımı tarafından şifrelenerek yetkililerin kamuya bilgi göndermesini ve çalışanların belirli dosyalara erişmesini engellemiştir.

COVID-19 salgını ilerledikçe ve sosyoekonomik sistemlerimizin işleyişini değiştirdikçe siber saldırganlar korkularımızı ve dijital açıklarımızı sömürme çabalarını sürdürecektir. Uyanık ve etkili kalabilmek için baş bilgi güvenliği görevlilerinin yeni yaklaşımlara ihtiyacı olacaktır.

Zorluğun üstesinden nasıl gelinir: Baş bilgi güvenliği görevlileri için stratejik uygulamalar, ön cephedeki çalışanlar, kurum içi normal güvenlik önlemleri daha az alakalı hale geldiğinden,

kuruluşun güvenli tutulmasında özellikle önemli bir rol oynayacaktır.

Birçok baş bilgi güvenliği görevlileri ve diğer yöneticiler COVID-19 salgınının erken aşamalarına cevap vermek için geçmiş krizlerle ilgili deneyimlerinden yararlanırken, pandeminin geniş ölçeği ve öngörülemeyen süresi oldukça sıra dışıdır. Baş bilgi güvenliği görevlilerinin rehberlik için açabileceği ellerinin altında bir stratejik oyun kitabı yok. Bununla birlikte, baş bilgi güvenliği görevlilerinin ve kıdemli siber güvenlik yöneticileri dört uygulamayı takip etmeyi özellikle yararlı bulmuşlardır:

Odak: Güvenlik ve teknoloji riski ekipleri, yalnızca işlemler için kritik olan teknoloji ve güvenlik özelliklerini, yeteneklerini ve hizmet sunumlarını desteklemeye odaklanmalıdır. Önümüzdeki haftalarda kapasite artışını haklı gösterebilecek odak alanlarına örnek olarak güvenlik operasyonlarının sürdürülmesi, hassas verilere ve yazılım geliştirme ortamlarına uzaktan erişim risklerinin azaltılması ve çalışanların evden çalışmasını sağlamak için çok faktörlü kimlik doğrulamanın uygulanması gösterilebilir. Kuruluşlar ayrıca çalışanlara güvenli uzaktan çalışma protokollerini ve tehdit tanımlama ve tırmandırma prosedürlerini yinelemelidir. Ön cephedeki çalışanlar, kurum içi normal güvenlik önlemleri daha az alakalı hale geldiğinden, kuruluşun güvenli tutulmasında özellikle önemli bir rol oynayacaktır.

Ölçek: Kuruluşunuzda, olay yanıtı, iş sürekliliği, olağanüstü durumdan kurtarma, yeteneklerin yerine getirilmesi ve satıcıların yerine getirilmesi gibi planlar gibi güvenlik veya teknoloji riski planları varsa, bunları hemen test edin. Kuruluşunuzda yeterli plan yoksa, bunları oluşturun ve test edin. Kuruluşunuzun risk-tepki yaklaşımının etkili ve verimli olup olmadığını belirlemelisiniz. Risk olaylarını ortadan kaldırmak imkansızdır, ancak zayıf bir yanıtla ilişkili şiddetli riski azaltabilirsiniz.

İzleyin: İzlemeye yardımcı olması için risk yanıtının ve iyileşmenin başlamasını sağlayan tüm kaynakları toplamayı düşünün. Hızlandırılmış izleme alanları arasında işbirliği araçlarının uzaktan izlenmesi, ve yeni kötü amaçlı yazılım türleri için ağların izlenmesi ve operasyonel riske yol açmadan önce verilerle ilgili olayları yakalamak için çalışanların ve uç noktaların izlenmesi yer alabilir.

Denge: Siber güvenlik ekipleri, kuruluşun başka yerlerindeki ekiplerin çalışmasına izin verecek siber güvenlik politikası istisnaları için acil talepler alacaktır (örneğin, yeni uygulamaların yüklenmesini onaylamak ve USB sürücülerinin kullanımına izin vermek). Baş bilgi güvenliği görevlilerinin gereksiz riski önlemek amacıyla bu tür talepleri reddetmeye meyilli olsa da, meslektaşları için akıcı ve zorlu bir süre boyunca iş sürekliliğini korumanın önemini de akıllarında tutmalıdırlar. Devam eden operasyonları desteklemek için, baş

bilgi güvenliği görevlilerinin feragatler ederek veya bazı kontrolleri geçici olarak gevşeterek kısa vadede biraz daha yüksek riski tolere etmeleri gerekebilir. Uygun bir yaklaşım, meslektaşları akıllı risk ödünleşmeleri yapmaya teşvik edecektir. Bununla birlikte, baş bilgi güvenliği görevlilerinin bu istisnaların bir kuruluşun risk duruşunu kalıcı olarak zayıflatmasına izin vermemelidir. Baş bilgi güvenliği görevlilerinin feragat eder veya kontrolleri gevşetirlerse, resmi değerlendirme ve inceleme süreçleri oluşturmalı ve periyodik olarak yeniden değerlendirmeyi zorlamak veya istisnaları belirli kullanıcı gruplarıyla sınırlandırmak için zaman sınırları uygulamalıdırlar.

COVID-19 krizi her şeyden önce insani bir sorundur. Herkes profesyonel sorumluluklarını önemli kişisel sorumluluklarla karıştırmaktadır. Önümüzdeki süreç daha fazla belirsizlik getirecektir. Baş bilgi güvenliği görevlilerinin, tanımladığımız uygulamalara (odaklanma, test etme, izleme ve dengeleme) bağlı kalarak, kurumlarının güvenliğini korumak ve iş sürekliliğini korumakla birlikte takımlarına karşı yükümlülüklerini de yerine getirme sorumluluğunu yerine getirebilir [6].

6. PANDEMİK GLOBAL KRİZ SÜRECİNDE SİBERGÜVENLİK YÖNETİMİ

Pandemi salgını henüz çoğumuza ölümcül güçle vurmasa da, zamanla birçok organizasyon ve birey için çok ciddi aksamalara neden olabilir. Bir salgının ciddiyetini küçümsemek için değil, ama siber tehditleri nasıl yönettiğimize dair bazı yararlı paralellikler sunmaktadır.

Sınırlama asla mükemmel değil: Pandemi yanıtındaki ilk hareketlerden biri, virüsün yayılmasını içeren bir karantina çıkarmaktır. Gördüğümüz gibi gerçek şu ki, karantinalar sızacak ve virüs yine de yayılmaya başlayacaktır. Aynı sürecin yolcuların serbest bırakıldığı ancak hala enfekte olduğu bulunan bir yolcu gemisi, tren veya otobüs ile küçük bir ölçekte tekrarlandığını görülmektedir. Sibergüvenlik alanındaki kontrollerimizin çoğu gibi sınırlama stratejileri sızmaktadır.

Pandemi çevrelemenin neler içerdiğini incelemeye değer. Aslında hepsi farklı şekillerde uygulanan bir dizi farklı stratejilerdir. İlk olarak, belirli makineleri kilitlemek için kötücül yazılım karşıtı anti-malware ve bot algılama araçlarını nasıl kullandığımıza benzeyen virüs bulaşmış bireylerin izolasyonu vardır. Güvenlik duvarlarıyla ağ segmentasyonunu nasıl kullandığımıza benzer coğrafi bölgelere uygulanan karantinalar vardır. Hastalıklı kişilerin kişiden kişiye temasının izlenmesi vardır; bu, günlük tutma ve izlememize benzer. Ve son olarak, tehditleri filtrelemek için şifre çözme ve trafik denetimini nasıl kullandığımızla karşılaştırılabilir olan kontrol noktalarıyla seyahat kısıtlamaları getirilmektedir. Ancak, tüm bu kontroller

göz önüne alındığında, sibergüvenlik dünyasında uzun süredir çalışan hiç kimse onların mükemmel bir şekilde çalışmasını beklememektedir.

Bu, güvenlik duvarlarımızı atmamız gerektiği anlamına mı geliyor? Hayır. Karantina, özellikle kitlesel ölçekte, pandemik bir ölümü raylarında durdurması beklenmemektedir. Güvenlik duvarları gibi, bu sınırlama denetimleri de tehdidi yönetmek ve azaltmakla ilgilidir. Yönetmek, bir nehre taşkın azaltmak anlamına gelebilir. Bu bize tehdidin büyüklüğü, hızı ve doğası hakkında daha fazla veri vermek anlamına gelebilir. En önemlisi, muhafaza bize zaman kazandırabilir, böylece diğer savunmalar hazırlanabilir. Bu kavrama daha önce ihlal varsayımı olarak değinilmiştir. Savunmacılar sınırlama yöntemlerimizin sızmasını ve buna göre planlanmasını beklemelidir. Sonuçta, tehdidi içeren kitimizdeki araçlardan sadece bir tanesidir.

Zaman en değerli kaynaktır: Tehditlerin önemli hizmetleri ve varlıkları doğrudan etkilediği bir durumda, zaman en değerli kaynaktır. İster sibertehdit ister salgın olsun, her saniye önemlidir. Sınırlama gibi araçlar bize daha fazla zaman kazandırır. Ancak diğer araçlardan da yararlanmamız gerekmektedir. Hangi tehditlerin geldiği, neye benzediği ve hangi varlıklardan sonra gelebilecekleri konusunda istihbarata ihtiyacımız var. Zamanımızı en iyi nasıl kullanacağımızı göstermek için verilere ve dikkatli analizlere ihtiyacımız var. Bir

olayda her şey kontrolden çıkmaya başladığında hazır doğru cevaplara ve araçlara sahip olabilmemiz için önceden planlama, hazırlama ve uygulama yapmamız gerekir.

Bu hazırlığın bir parçası ve zamanı en iyi şekilde kullanmak yöneticilerin potansiyel tehditler ve olası sonuçları hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamaktır. Bu da zaman alır ve bir krizde yanlış anlamaları tam olarak açıklamak veya daha da kötüsü düzeltmek için yeterli olmayabilir. Bir pandemik ortamda, medya öyküleri bazen bireyleri korku ya da inkar haline getiren tepkilere neden olabilir. İkisi de yararlı değildir ve gerçek aradaki bir yerde yatar. Amaç yöneticilerin akıllıca kararlar almasına yardımcı olmaktır. Bazen insanlar belirli bir tehditten aşırı derecede korkarlar. Toplam panik büyük bir kardiyo olmasına rağmen, genel hedefe çok destekleyici değildir. İnsanların enerjilerini eldeki en riskli konulara odakladıklarından emin olunmalı ve beklenmedik senaryolarla ilgili korkudan rahatsız olunmamalıdır. Pandemilerden başka bir ders alırken, Dünya Sağlık Örgütü'nün mesajını düşünün: "Bu, korku için değil, gerçekler için bir zamandır." İnsanların tehdit konusunda uygun düzeyde dikkatli olmalarını istenmektedir, ancak risk seviyesine uymalıdır. Bununla birlikte, bazı insanlar, kimlik avı gibi daha olası (ve muhtemelen çakışan) sorunlara bakmazken, gelişmiş saldırganlar gibi belirli bir tehdide aşırı derecede sabitlenebilir.

Bazen insanlar yeterince endişelenmezler ve gerçek tehditlere uygun şekilde hazırlanmaları için onlara yeterli nedenler vermemiz gerekir. Bu, sibergüvenlik profesyonellerinin uğraşması gereken en yaygın sorundur. Bir anahtar, hasarları ve olasılığı olabildiğince açık bir şekilde ölçerek gerçekçi bir resim çizdiğinizden emin olmaktır. Ayrıca teknoloji değil, iş açısından konuşmaya yardımcı olur. Sonunda, hedefleri için risk yüksek olmadığı sürece yöneticiler yine de yanıt vermeyebilir. Yöneticilerin uğraştığı rakipler, teknolojik değişiklikler, durgunluklar, işten çıkarmalar, yasal değişiklikler gibi diğer tüm riskleri göz önünde bulundurulmalıdır. Bazen saldırıya uğramak, devam eden diğer sorunlara kıyasla çok önemli değildir.

Triyajdaki "üçlü" üç demektir: Tehdit gerçekten eve indiğinde, nasıl etkili bir şekilde tepki vereceğimizi bilmemiz gerekir. Tıpta, triyaj denen bir kavramı duymuş olabilirsiniz. En temel haliyle triyaj, zaman ve kaynaklar için baskı altındayken yaşam veya ölüm kararları almakla ilgilidir. Anahtar, triyajdaki "tri" nun, tıpkı üçgen ve üç tekerlekli bisikletlerde olduğu gibi üç anlamına gelmesidir. Bu nedenle, bir pandemi gibi ezici bir hasta akını ile karşı karşıya kaldığında, tıp uzmanları insanları üç kovaya ayırmak için eğitilir:

-Ne yaparsak yapalım yaşama ihtimali olanlar. Bu hastalar bekleyebilir.

-Ne yaparsak yapalım yaşama olasılığı düşük olanlar. Onları olabildiğince rahat yapıyoruz, ama onlar da bekliyorlar.

-Derhal ilgilenilenler sonuçta olumlu bir fark yaratabilir. Bunları tedavi etmek için kaynak harcanmaktadır.

Bunların hepsi değiş tokuş, ancak amaç sahip olduğunuz kaynaklarla olabildiğince çok hayat kurtarmaktır. Proaktif olmak reaktif olmaktan daha iyidir. Rastgele şansa veya kişisel önyargıya güvenmek yerine kimin kaydedileceğini kriterlerinize göre seçersiniz. Bir pandemide bu, en savunmasız nüfusu olan, çok genç veya çok yaşlı hastaneye yatırılması ve semptomlarından korkmadıkça daha sağlıklı bir şekilde kendisini karantinaya almasını istemek anlamına gelebilir.Bazı siber güvenlik olaylarında, kendimiz aynı şeyi yapmaya ihtiyaç duyabiliriz. İyi güncellenmiş bir envanter ile en önemli ve korunmasız uygulamalarımıza öncelik verebiliriz. Diğer düşük öncelikli tehlikeye atılmış sistemler tasarruf etmeye değmeyebilir ve sadece otomasyon kullanılarak çıplak metalden yeniden oluşturulabilir. Kötü amaçlı yazılımın veya kuruluş içinde hareket eden bir saldırganın yayılmasını düşünün; geri kalanını sertleştirmek için izleme ve iyileştirme yaparken bir avuç sistemi kaybetmek daha iyidir.

Pandemilere çok dikkat ediliyor ve sibergüvenlik profesyonellerinin küresel sağlık profesyonellerinin nasıl tepki verdiğinden çıkarabileceği birkaç önemli ders var. Birincisi, frenler yayılmayı pompalamak için kullanım muhafazasıdır, ancak hava geçirmez olacağı varsayılmamalıdır. İkincisi, en değerli kaynağınızın kullanımını en üst düzeye çıkarmak için

stratejiler oluşturmaktır: Zamanı etkili kullanmanın bir parçası, kilit karar vericilere açık, gerçekçi ve veriye dayalı iletişim sağlamaktır. Son olarak, toplam zararın en aza indirilmesi için neyin kurtarılabileceği ve neyin feda edilebileceği konusunda proaktif olarak zor kararlar vermeye hazır olun. En önemlisi, eğer büyük bir kriz olursa, o zamanlar bunları düşünmek için zaman ya da kaynaklara sahip olmayabilirsiniz. Yapmanız gerekenleri hazırlayıp anlayarak alt yapınızı şimdiden oluşturun [7].

7. PANDEMİK GLOBAL KRİZ SÜRECİNDE SİBERGÜVENLİK KARŞILAŞTIRMA

Dünyanın COVID-19 pandemi salgına verdiği yanıttan sibergüvenliğe ve tam tersine yanıtından dersler çıkarabilirmiyiz? Her iki pandemi ile mücadele yaklaşımının balkanlaştırılmasının nasıl sadece tehdit ettiklerini daha da kötüleştireceğini açıklıyor. Sibergüvenliğin çoğu konsepti ve dili, tıp dünyasının viral ve mikrobiyal tehditlere karşı sürekli savaşından ödünç alınmıştır. Dijital ağlarımız, yaygın ağ enfeksiyonlarına neden olan yayılan ve yayılabilen kötü amaçlı virüsler tarafından saldırıya uğrayabilir. Savunmak için, kontamine / enfekte olan yazılımı veya cihazı tanımlamaya çalışıyoruz ve daha sonra ağımızın geri kalanından yalıtıyoruz. İnsanlara virüsten korunma yazılımlarıyla kendilerini korumalarını ve elektronik olarak şeylere dokunurken (üzerine

tıklarken) çok dikkatli olmalarını öğretiyoruz, çünkü enfekte olabilirler. Ağ esnekliğine ve veri kurtarmaya büyük önem veriyoruz.

Küresel bir siber salgın: Bununla birlikte, küresel bir sibersalgının 20 yıl önce başladığı kolayca tartışılabilir. O zamandan beri, sibersuçlar katlanarak artmakta ve dünyanın her köşesine yayılmakta - muhtemelen herhangi bir kıtada oturan birisi tarafından çevrimiçi olarak enfekte olmanız muhtemeldir. Sibersuçun doğası sürekli değişiyor ve fidye yazılımı saldırılarının mevcut durumu (kilit verilerinizin saldırıya uğradığı, kilitlendiği ve fidye olarak tutulduğu) yinelemektedir. Birçok ülkede, çevrimiçi suç, gerçek dünya suçunu, ana gelir kaynağı olarak kolayca aşmakta ve şaşırtıcı miktarlar küresel ekonomiden dijital olarak çalınmaktadır.

Bu küresel sibersalgın devletler tarafından büyük ölçüde hızlandırılmaktadır. Son 20 yılda, siber yetenekler, ulusal gücün müthiş yeni bir aracı haline gelmiştir. Devletler, geleneksel casusluklara göre devlet sırlarını çalmak için bu yetenekleri kullanmanın yanı sıra, fikri mülkiyeti çalarak kendi ekonomik gelişimlerini başlatmak için kullandılar; rakiplerinin finansal kurumlarını, petrol endüstrilerini, nükleer santralleri, elektrik şebekelerini ve iletişim yönlendiricilerini tehdit etmek veya bozmak; demokratik süreçlere müdahale etmeye çalışmak; savaş alanında kazanmaya yardımcı olmak; ve en azından bir

durumda, başka bir devletin nükleer silah geliştirme kapasitesini engellemektedir.

Bazıları, yazılımdaki yaygın küresel güvenlik açıklarını kontrolsüz bir şekilde kullanarak diğerlerinden daha umursamaz görünmektedir. Sonuç olarak, virüslerin beklenen hedeflerin çok ötesine yayıldığını ve yaygın hasara neden olduğunu görülmektedir. "Düşman" ağlarda keşif yapmak ve varlığını kazanmak için siber operasyonları her saniye gerçekleşiyor ve şimdi siberuzayın kalıcı bir özelliği olmaktadır. Yanlış hesaplama riski yüksektir. Keşif, savunmacı tarafından gerçek bir saldırı olarak yanlış yorumlanabilir ve misillemeye neden olabilir. Veya girilen kod arızalanarak kazaya neden olabilir. Sonuç olarak gerginlikler kolayca spiralleşebilir. Bu belki de küresel sibersalgından kaynaklanan en büyük risktir, ancak başkaları da vardır. Bunlar arasında, suçlulara ve teröristlere devlet kabiliyetlerinin yaygınlaşması ve devletlerin açık piyasada oldukça etkili siber yetenekli saldırı araçları bulma kolaylığı var.

Bu siber faaliyeti bir 'salgın' olarak etiketleyebilsek de, insan sağlığı ve yaşamı için tehdidin COVID-19 salgını ile ilişkili tehdit ile aynı olduğunu iddia etmek elbette imkansızdır. Bununla birlikte, kontrol edilmezse, siber operasyonların, kaza veya tasarım nedeniyle ölüm ve yıkıma neden olabileceği akla yatkındır. Aynı şekilde, siber tehdit şu anda COVID-19'da olduğu gibi küresel bir ekonomik durgunluğa henüz yol

açmamıştır. Bununla birlikte devletler, gelecekteki ekonomik refahlarının, ulusal güvenlikleri ve jeostratejik nüfuzları ne olursa olsun, siber alanda kendileri için riskleri nasıl yönettiklerine bağlı olduklarını fark ettiler. Ve 'akıllı' şehirlerde 'akıllı' evlerin piyasaya sürülmesi göz önüne alındığında, günlük yaşamları ve işleri nedeniyle vatandaşların giderek daha fazla İnternete bağımlı hale gelmesiyle bunun daha da kritik hale geleceğini biliyorlar.

COVID-19 küresel salgını verildiğinde bireyler, işletmeler ve hükümetler için evden dijital olarak çalışma ve etkileşimdeki mevcut artış, bu geleceğe bir bakış sunuyor. Elbette, insanlar kötü niyetli siber faaliyetlerde orantılı bir artış ve dijital toplantı yazılımları gibi ticari sosyal ağ uygulamalarının kullanılmasıyla ilgili güvenlik riskleri konusunda uyarılmaktadır. COVID-19 nedeniyle, evden ve İnternetten daha önce hiç olmadığı gibi İnternet bağlantısına ihtiyacımız var, ancak siber suçlular ve casuslar da çalıyor, gerçek dünyadaki çalma, dolandırıcılık ve casusluk fırsatlarının küresel hareket kısıtlamalarıyla ortadan kaldırıldığı düşünüldüğünde ortaya çıkmaktadır. Kısacası, küresel sibersalgın mevcut sağlık kriz ile daha da kötüleşiyor. Ne yazık ki, bunun tersine, ulusal bir sağlık hizmeti üzerinde, amaçlanmış olsun ya da olmasın, potansiyel olarak felakete yol açan dijital bir enfeksiyonun etkileri de geçebilir.

*Bir pandemi ile mücadeledeki stratejik yaklaşımımız diğerinden öğrenebilir mi?:*Her iki durumda da, korunmaya ilişkin altın

standart açıkça bir “ulusun tamamı” cevabıdır. Sibergüvenlik konusunda, kamu ve özel sektörde, siviller ve ordu arasında, akademiyi ve özel vatandaşı kapsayan rutin işbirliği için ulusal ekosistemler geliştirilmektedir. Amaç, bu ekosistemin tamamının çok katmanlı bir savunma sağlamak ve ayrıca teknik kitin nasıl inşa edildiğinden ve insanların nasıl becerildiğinden, yetenekli insan rezervlerinin nasıl oluşturulduğuna kadar kapasite ve yetenek oluşturmak için kullanılacağıdır. En gelişmiş ülkelerin böyle siber ekosistemleri geliştirmeye başlaması 20 yıldan fazla zaman almıştır. Şimdiye kadar yaşamını kaybedenlerin oranları siber felaketin olmaması göz önüne alındığında, ivme geliştirmenin ve sürdürmenin zor olduğunu kanıtlanmıştır.

Öte yandan, gelişmiş ülkelerdeki sağlık sistemlerinin de aynı şeyi yapması sadece haftalar almaktadır. Sibergüvenlik için stratejik bir ders, siber felaketin yokluğunu kesinlikle ayağınızı hızlandırıcıdan çıkarmak için bir bahane olarak kullanmamaktır. Belki de sağlık için stratejik bir siber ders gibi, böyle bir ulusal ekosistemi sadece bugünün krizi için değil, gelecekte 'istikrarlı bir durum' olarak görmektir. Öyleyse, gelecekte düzenli olarak sağlık görevlileri için sürekli bir yedek kadro görmemiz gerekir mi? Sürekli olarak, konferans merkezlerini bir şapka çıkarmayla 4.000 yataklı hastanelere dönüştürecek araçlara sahip miyiz? İmalat sanayiinin, yoğun bakım ekipmanı üretimine kapasitelerinin küçük bir yüzdesini kalıcı olarak tahsis etme teşviki olmalı mı?

Siber alan için küresel olarak kabul edilen davranış normları oluşturma çabalarına rağmen, siber kapasite oluşturmak için sürüş dinamosu devletler arasındaki rekabet olmuştur - her biri kendi ulusal ekosistemini geliştirmeye çalışmaktadır ve her biri birbirine yardım etmeyi varsayılan olarak en yakın müttefikleriyle yapmaktadır. Bu sadece hem devlet hem de suç olan küresel siber tehdidi azaltmaya değil, mutasyona uğratmaya ve yoğunlaştırmaya zorlamaktadır. Benzer şekilde, İnternetin balkanlaştırılması, mevcut küresel ticaret savaşının teknoloji boyutundan kolayca kaynaklanabilir ve sadece küresel siber tehdidi daha da kötüleştirecektir.

COVID-19'a yanıt, virüsün DNA'sının küresel paylaşımı, küresel bir aşı arayışı ve seyahat kısıtlamaları konusunda işbirliği ile farklı bir yerde başlamıştır. Devletler, bundan sibergüvenliğe dersler uygulayabilir. Kendi yeteneklerini açığa çıkararak ve azaltarak başlamasını beklemek naif olsa da, her birinin küresel sibersuçla mücadele etmek için işbirliği yapma konusunda çıkarları var. Bu, temel siber-cezai tehditlerin teknik DNA'sının tersi durumları, failleri takip etmek için ilgili adalet sistemlerini kullanma konusunda daha fazla işbirliği ve siber mücadele ile ilgili daha az siber yetenekli devletlere daha fazla yardım ile bir tür paylaşımla başlayabilir. En azından, devletler sadece İnternetin ve onunla dijital ekonomin kırılmasına yol açabilecek bir korumacılığa başvurmak yerine, ağlarındaki birbirlerinin teknik bileşenlerinin kullanımını yönetilebilir hale

getirebilecek teknik güvenlik standartları üzerinde anlaşmalıdırlar.

Öte yandan, COVID-19'a ilişkin uluslararası yaklaşımın riski, artan sosyal izolasyonun ulusal izolasyonun artmasına yol açabileceğidir. Solunum maskeleri ve test reaktifleri için rekabet ve ölüm oranı "lig tabloları" ndaki sıralamalar ile bir saplantı belki de bunun erken belirtileridir. Amerika Birleşik Devletleri ve Çin, yirmi birinci yüzyılda bir süper güç olmak için bir siber süper güç olmanız gerektiği sonucuna varmışlardır; sağlık süper gücü olmanız gerektiği sonucuna varabilirler. Dijital virüslerde olduğu gibi, gerçek virüsler de küresel yaklaşımın balkanlaştırılmasının yarattığı dikişlerden ve belirsizliklerden yararlanabilir. Bu, mevcut sağlık krizi için siber güvenliğin temel dersidir [8].

8. PANDEMİK GLOBAL KRİZ SÜRECİNDE UZAKTAN ÇALIŞMA SİBERGÜVENLİĞİ

COVID-19, alışveriş yapma, sosyalleşme, egzersiz yapma ve çalışma şeklimiz de dahil olmak üzere günlük yaşamımızın neredeyse her yönünü değiştirmektedir. Bir cephe işçisi iseniz veya evden çalışıyorsanız, bu uyarlamaların bu krizden yararlanmak isteyen suçlular için nasıl fırsatlar sunacağını da

düşünmelidir. Önümüzdeki süreçte, çoğumuz çok yaygın kimlik avı saldırıları gibi bir dizi sibergüvenlik tehdidine maruz kalabiliriz. Hastanelerimiz ve halk sağlığı tesislerimiz de dahil olmak üzere her türlü kurum, işletme ve kuruluşun dijital altyapısını korumak için halkın bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Sibergüvenlik tehditleri COVID-19 pandemi salgını sırasında çok hızlı bir şekilde hareket etmektedir ve bu, bu tür riskleri azaltmak için benzersiz problemler doğurmaktadır.

Uzaktan ve güvenli çalışma: Sibergüvenlik bir insan sorunudur: Ekrandaki veya klavyedeki kişi her zaman herhangi bir teknik sistemdeki en zayıf noktadır. Saldırganlar, bizi hassas bilgileri ifşa etmek için kandırmak için bir dizi teknik (geniş anlamda sosyal mühendislik olarak tanımlanabilir) kullanacaklar. Tıpkı sosyal uzaklaştırma önlemleri ve uygun el yıkama yoluyla COVID-19 salgın riskini azaltmayı öğrendiğimiz gibi, bu güvenlik risklerini azaltmak için iyi güvenlik alışkanlıkları geliştirmemiz gerekecektir. Sonuçta, tarihteki en büyük siber evden çalışma döneminin ortasındayız. Bu durum siber suçlular için de fırsatlar sunuyor. Saldırganlar, uzaktan çalışmaya geçiş yaparken alışkanlıklarımızdaki değişikliklerden yararlanmak için gerçek fırsatlara sahipler, ancak artan riskleri azaltacak birkaç iyi uygulama var.

Güvenlik alışkanlıkları: Kimlik avı kampanyaları, yanlış yönlendirilen bir bağlantıyı tıklatarak, kötü amaçlı bir dosyayı

indirerek veya oturum açma kimlik bilgilerini girerek kullanıcıyı yanlışlıkla saldırgana yardımcı olmaya zorlamak için e-posta veya anlık ileti kullanır. Bu tür girişimleri engellemek için gönderenin adını tıklayın ve adının kayıtta bulunan e-posta ile eşleştiğini onaylayın. Bir bağlantıyı iş amacıyla tıklıyorsanız, üzerine gelmeden önce bağlantı adresini kontrol edin. Çoğu tarayıcı adresi sol alt köşede görüntüler. Bu özelliği example.com bağlantısının üzerine getirerek test edebilirsiniz. Dosyaları e-posta ile göndermek yerine, işvereniniz tarafından DropBox, veya OneDrive gibi kurulmuş bir paylaşılan dosya sistemi kullanın. Bir dosya veya bağlantı hakkında herhangi bir sorunuz varsa, bir iş arkadaşınıza veya bilgi teknolojisi güvenlik bülümünüze danışın. E-posta veya mesajlaşma servislerinden ekleri açmaktan kaçının. Bunlardan bazılarının güvenlik ihlallerine maruz kaldığı bilinmektedir: örneğin, WhatsApp, Messenger veya iMessage. İletişim bilgileriniz çevrimiçi olarak kolayca bulunabilir ve anlık ileti iletişiminin hızı, genellikle kötü amaçlı yazılım yükleyerek sisteminizin güvenliğini aşmak için hızlı ve istenmeyen tıklamalara olanak tanır. İletişim kurduğumuz kişilerin özgün olduklarından emin olmak için iletişim hızını yavaşlatın. Dikkatli olun ve tüm iletişiminizin meşruiyeti üzerine düşünün.

Sağlık kuruluşlarını korumak: Fidye yazılımı saldırısı, dosyaları şifreleyerek meşru kullanıcıları bir bilgisayar sisteminden kilitleyen ve etkilenen sisteme yeniden erişim kazanmak için ödeme talep eden bir yazılım parçası kullanır. Şu anda, iki

büyük fidye yazılımı aracı olan Maze ve DoppelPaymer, dolandırıcılıklarının kritik sağlık altyapısı üzerindeki etkisini azaltma sözü verdiler. Dünyanın dört bir yanından halk sağlığı kuruluşlarından ve ulusal medyadan COVID-19'un bir sonucu olarak en kötü senaryoları eğlendirmeleri istenmiştir. Bir pandemi sırasında en kötü sibergüvenlik durumuna bir örnek, hastanelere yönelik fidye yazılımı saldırısıdır. ABD Sağlık ve İnsan Hizmetleri Bakanlığı, 2016 yılında sağlık çalışanlarını hazırlamak için fidye yazılımı saldırıları hakkında bir rapor yayınlamıştır. Fidye yazılımı COVID-19'dan önce artan bir problem olmuştur ve mevcut acil durum sadece durumu daha da kötüleştirecektir.

Hükümet ve halk sağlığı yetkililerinin sürekli iletişim yoluyla krizin zirvesi sırasında hastaneler ve diğer kritik altyapıların hedef alınması riski vardır. Örneğin, kişisel koruyucu ekipman vaat eden hastane veya halk sağlığı görevlilerine yönelik bir kimlik avı kampanyasının, sağlık sistemimizi destekleyen dijital altyapının bir kısmını sakat tutma potansiyeli vardır. Böyle bir durumda bir fidye yazılımı saldırısı gerçekleşirse, bir yöneticinin fidye ödemesi ve hayatları kurtarmaya devam etmesi mantıklı olacaktır, bu da yalnızca gelecekteki saldırıları teşvik edecektir.

Artan uyanıklık: COVID-19'u yaymama konusunda dikkatli olmalıyız ve dijital altyapımızı koruma konusunda da dikkatli olmalıyız. Hastaneler ve halk sağlığı kuruluşları da dahil olmak

üzere tüm kurumlar, bir fidye yazılımı saldırısı durumunda hizmetleri hızla geri yüklemelerine olanak tanıyan güncel desteklere sahip olmalıdır. COVID-19, varsayılan olarak kısa mesaj veya mobil uygulama aracılığıyla iki faktörlü kimlik doğrulama gibi birden fazla kimlik doğrulama noktası içeren daha iyi dijital altyapı oluşturma fırsatını temsil etmektedir. Bu daha esnek dijital altyapı, birbirlerine güvenmeyen sistemleri de içermelidir, bu nedenle saldırganlar kurumsal altyapı üzerinden yatay olarak hareket edemezler. Bu basit bir görev olmasa da, "sıfır güven" mimarisi ve çok faktörlü kimlik doğrulaması, hem büyük hem de küçük kurumlar arasında giderek standart uygulama haline gelecektir. COVID-19 salgını sırasında karşılaşacağımız siber güvenlik tehditlerinin hukuki, teknik ve kişisel boyutları hakkında halka açık bir görüşme yapmaya hazır olmalıyız, ancak öncelikle gelecekte çevrimiçi çalışmanın ortaya çıkardığı sorunlar ve konularla mücadele hususunda donatılmamız gerekmektedir [9].

9. PANDEMİK GLOBAL KRİZ SÜRECİNDE SİBERGÜVENLİK PLANLAMA

Her siber güvenlik operasyonu merkezi, COVID-19 koronavirüs salgını sonrasında bir pandemic mücadelesi için hazır olup olmadıklarını sormalıdır. Öncelikle bu alanlara odaklanarak başlayın. Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinden yayılan COVID-19 koronavirüs hastalığı salgını küresel çapta

manşetlere devamlı olarak taşınmıştır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) salgını uluslararası endişe duyulan bir halk sağlığı acil durumu ilan etti ve sağlık yetkilileri hastalığın yayılmasını kontrol altına almak için çalışmaya devam etmektedir.

Diğer sağlık krizlerinde olduğu gibi, kuruluşların operasyonları üzerindeki potansiyel etkilerini değerlendirmeleri ve bir pandemi ile başa çıkmaya hazırlanmaları gerekmektedir. COVID-19'un yarattığı tehdide bakıldığında hala birçok belirsizlik var. Ancak kesin olan şu ki, dünyanın daha önceki salgınlardan bu yana, özellikle 2003'te SARS'tan beri bir dizi kritik anahtar rol şeklinde değişmiştir. Her şeyden önce bir kere, "çok daha bağlantılı olduk" ve siber dijital uzay temel çalışma ortamı olmuştur. Öncelikle küresel tedarik zincirleri, Çin'in kilit bir rol oynadığı normdur. Muazzam nüfus göçü ve kentleşme, ve bu eğilimlerin yol açtığı mega şehirler, dünya nüfusunun daha yüksek bir yüzdesini birbirine daha yakın hale getirmektedir.Bu birbirine bağlılığın artmasının bir pandemi riskini artırdığını ve tedarik zincirleri ile seyahatin kısıtlanması gerektiğinde ciddi iş aksaklıkları olasılığını artırmaktadır. Buna ek olarak, sosyal medyanın yükselişinin sadece insanların birbirleriyle nasıl iletişim kurdukları değil, bireylerin haberlerini nasıl ve nereden aldıkları üzerinde de büyük etkisi olmaktadır. Bunun hem olumlu hem de olumsuz etkileri olabilir, çünkü sosyal medya doğru bir şekilde farkındalık yaymakla kredilendirilebilir, ancak zaman zaman söylentilere ve histeriye kolayca dönebilmektedir. 2003'teki SARS salgınında iş liderleri büyük olasılıkla bilgi

eksikliğinde hayal kırıklığına uğramış olsa da, bugünün liderleri zaman zaman ezici bir 'yangın hortumu' gibi hissedebilecekleri bilgileri damıtmakla suçlanmaktadır. Bugünün bilgi sorunu, meydan okumayı temel almak, kararlar almak ve daha sonra çalışanlar, satıcılar, tedarik zincirleri ve kamuoyu ile iletişim kurmak için gerçek bilgileri elde etmek, incelemek ve teyit etmekle daha ilgilidir. Bunu göz önünde bulundurarak, güvenlik açısından kurumsal pandemi planlaması için önerilen en iyi uygulamaları göz önünde bulundurun:

Bir pandemi için erken hazırlanmaya başlayın: Kuruluşların erken dönemde mevcut iş sürekliliği, acil durum yönetimi ve risk iletişim planlarını gözden geçirmesi gerekmektedir. Bu, işgücünde geçici bir azalma veya uzaktan çalışan ortalamanın üzerinde çalışanın etkilerinin değerlendirilmesini de içerir. Fiziksel ve siber sistemlere yönelik riskleri ve güvenlik açıklarını, hem organizasyon içinde hem de kilit örgütsel bağımlılıklar arasında personeldeki bir azalma nedeniyle değerlendirilmelidir. Bilgi boşlukları genellikle yanlış bilgilerle doldurulacağından, erken ve düzenli, dahili ve harici iletişim kurulmalıdır. Güvenlik ve bilgi teknolojisi yöneticilerinin üst düzey liderliği düzenli olarak bilgilendirmeleri ve liderliğin beklentilerini ve gerçek risk kabul düzeylerinin net bir şekilde anlaşılmasını sağlamaları gerekmektedir.

İstihbarat taban çizgisi oluşturun: Yaygın bir sağlık sorunu hakkında mükemmel bilgi arayışına girmek mantıksız ve

güvenlik yöneticilerinin zaten hissedebileceği hayal kırıklığını artıracaktır. Bunun yerine, hangi güvenilir bilgi kaynaklarına güveneceğinizi belirlenmelidir. DSÖ, hastalık kontrol merkezleri veya sözleşmeli bir tıbbi müdahale sağlayıcısı iyi örneklerdir. Bu kaynaklardan yararlanan şirketler mümkün olan en kısa sürede bir anlayış kazanabilirler. Çözülmesi gereken boşluklar ortaya çıkmadıkça farkındalık kampanyanız bu kaynaklara odaklanmalıdır. Belirli kaynaklara bağlı kalmak, durumun nasıl geliştiğine dair trend analizi yapmanıza izin verir.

Potansiyel tetikleyicileri, risk toleranslarını ve yanıtlarını belirleyin: Tüm krizlerin akıcı olduğunu, ancak ortaya çıkan tıbbi sorunlar daha da fazla mevcuttur. Tetik tabanlı bir tırmanma matrisi, daha güvenli bir şekilde yanıt vermenize yardımcı olacak inanılmaz derecede güçlü bir araç olabilir. Yeni bilgiler geldiğinde, bunu mümkün olan en kısa sürede doğrulamak ve hangi yükselme planlarının veya önceden denetlenmiş karar ağaçlarının yeniden kalibre edilmesi gerekebileceğini anlamak önemlidir.Gerçeklerin değişebileceğini kabul etmek gerekmektedir. Sözde gerçekler karşısında varsayımlarınızı yeniden değerlendirmeye hazır olun ve ardından eylem planlarınızı yeni bilgilere veya ortaya çıkan eğilimlere göre ayarlayın.

Koordine bir yanıt sağlayın: Kuruluşlar, sibergüvenlik, acil durum yönetimi ve risk iletişimi personelini entegre eden güçlü ve koordineli bir yanıt sağlamalıdır. Kuruluşunuz varsa,

kuruluşunuzun acil durum operasyon merkezi kullanılmalıdır. Çalışanlarınızla ve dış paydaşlarınızla tutarlı ve sık iletişim sağlayın. Ayrıca, organizasyonlar devlet ve yerel halk sağlığı kuruluşlarıyla işbirliği yapmalıdır.

Küresel düşünün: Pandemi terimi, birden fazla kıta gibi geniş bir bölgeye yayılmış bir hastalığı ifade eder. Güvenlik risklerini değerlendirirken veya iş sürekliliği planlarını hazırlarken, organizasyonların dünya çapında potansiyel etkilere karşı hazırlıklı olmaları gerekir. Tüm planların tedarik zinciri, müşteriler ve servis sağlayıcılar da dahil olmak üzere işinizin dünya çapındaki tüm faktörlerini etkilediğinden emin olun. COVID-19 koronavirüs salgını gibi bir şey coğrafi olarak izole edilebilecek doğal bir felaket gibi değil. Birçok tedarikçinin ve iş ortağının dünyanın farklı bölgelerinde olduğunu unutmayın. Olası güvenlik sorunlarıyla ilgili istekler, siparişler, gönderiler, makbuzlar, ödeme vb. ile ilgili talimatları onaylamak için iş ortaklarıyla, özellikle tedarik zinciriyle iletişim kurun.

Uzaktan çalışma yeteneği için stres testi: COVID-19'un en yüksek etkisinin tahminlerinin büyük ölçüde değiştiğini ve muhtemelen bir süre daha değişmeye devam edecektir. Açık olan, ticari etkilerin yakın zamanda ortadan kalkmayacağı ve dağılmaya başlamadan önce artabileceğidir. İster uzaktan ister normal çalışma ister isteğe bağlı olsun, iş sürekliliği planlamanızda önemli bir rol oynamak zorunda kalacaktır. Altyapınızın her yönüne yönelik şimdi stres testi yapın. İş

gücünün belki de % 10 ila % 20'sini uzaktan desteklemeyi amaçlayan bir bilgi teknolojisi omurgası mevcut zorluğun ağırlığı altında mücadele edebilir. Sisteminizdeki zayıf noktaları ne kadar erken anlarsanız, sisteminize kimin erişmesi gerektiğine o kadar çok sorun çözmeniz veya öncelik vermeniz gerekir.

Güncellemeleri paylaşırken şeffaflık: En iyi iş sürekliliği planı bile, tıbbi bir krizin karşılaşabileceği benzersiz zorlukların üstesinden gelmeye yardımcı olmak için normal sorumluluklarının ötesine geçmeye istekli ve bunu yapamayan adanmış çalışanlar olmadan önemli ölçüde zorlanabilir. Bu çalışanların çabalarının tanınmasını ve takdir edilmesini sağlayın. Çalışanlarınızın ezici ve çelişkili bir "istihbarat" dağında eleme yükünü ortadan kaldırarak ya da basitçe azaltarak, rollerine odaklanmalarını ve organizasyondaki zorlukların üstesinden gelmelerine yardımcı olmak için onları serbest bırakmalarını sağlayabilirsiniz. Organizasyonların çalışanlarına özen göstermesinin yanı sıra iş ortaklarına ve topluluklarına karşı daha geniş bir sorumluluğa sahiptir. Herhangi bir krizin en önemli tarafı fırsattır ve kuruluşlar, bireyleri ve iş sonuçlarını doğrudan etkileyen bir krizin ortasında olduğundan, güven oluşturmak ve kendilerini kanıtlamak için nadiren daha iyi bir fırsata sahip olacaklar [10].

10. PANDEMİK GLOBAL KRİZ SÜRECİNDE SİBERSALDIRILAR

Çoğunluğun pandemiye karşı mücadelede bir araya geldiği bu dünyadaki COVID-19 krizi sırasında bile, DSÖ, diğer sağlık ve yardım kuruluşları de dahil olmak üzere her türlü kuruluşa artan sayıda kötü amaçlı siber saldırı gerçekleşmektedir. Bugün birçok insan gibi, bu yıl dünyayı sallayan COVID-19 kriziyle ilgili en son resmi haberleri almak için Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) web sitesini ilk kez ziyaret etmiş olabilirsiniz. Dünyadaki ilgili vatandaşlar sahte haberler denizinde doğru bilgi aradıklarından, küresel sağlık otoritesi son zamanlarda her şeyin merkezinde bulunmaktadır. DSÖ, dünyadaki milyarlarca endişeli kişiye bu büyük krizin etkisini azaltmak için ellerinden gelen her şeyi yaptıkları için güvenilir bilgi sağlamak için yeni bir Whatsapp tabanlı sağlık uyarısı mesajlaşma hizmeti oluşturmuştur. Ancak, DSÖ'ye yönelik siber saldırılar kriz sırasında katlanarak artmaktadır. DSÖ'deki şüpheli etkinlik ilk olarak, bir grup hacker'ın DSÖ'nün dahili e-posta sistemini taklit eden kötü amaçlı bir siteyi etkinleştirmiştir. Birçoğunun kötü niyetli olduğu her gün binlerce korona virüs temalı web sitesi izlenmekte, bunun bir salgının ortasında Dünya Sağlık Örgütü'ne yapılan bir saldırı olduğu farketedilmiştir. Tespit edilen sahte DSÖ web sitesinin birden fazla ajans personelinin şifrelerini çalmak için kullanıldığını doğrulanmıştır. DSÖ ve diğer sibergüvenlik olaylarının hedeflenmesinde büyük bir artış olmuştur. Çok ciddi sert sayılar yok, ama bize karşı bu tür saldırı

girişimleri ve başkalarını hedeflemek için DSÖ taklitlerinin kullanılması iki kattan fazla artmıştır.

Kötü niyetli sahte web altyapısının son zamanlarda diğer sağlık ve insani kuruluşları hedeflemek için de kullanılmaktadır. Bu gibi zamanlarda, COVID-19 koronavirüsüne ilişkin tedaviler veya testler veya aşılar hakkında herhangi bir bilgi paha biçilemez ve etkilenen bir ülkenin herhangi bir istihbarat teşkilatının önceliği olacaktır. Bu süreçte, bir COVID-19 aşı test merkezi vurulmakta ve Paris'te bir hastanesi başarısız bir siber saldırının hedefi olmuştu, ancak sağlık ve insani yardım kuruluşları artan sibersaldırıları görmekte yalnız değiller. Dünyadaki işletmelerin çoğu ani bir uzaktan çalışma durumuna zorlandığından, endüstrinin yıllardır sürekli olarak uyardığı tüm sibergüvenlik sorunları ile karşı karşıya kalıyorlar - daha az güvenli ev ağlarından şirket ağlarına erişmek büyük güvenlik açıkları yaratıyor. Her zaman hakkında bilmediğiniz şeyleri yönetemeyeceğinizi biliyoruz ve bu, COVID-19 koronavirüsü durumuna yanıt vermek için mücadele eden birçok organizasyon ve devlet kurumunun kabus sonuçlarıyla bir gerçek olacaktır. Çalışanları işe göndermek için dürtü anlaşılabilir, ancak güçlü bir bilgi teknolojisi varlık yönetimi bileşenine sahip iş süreklilik planları olmayan organizasyonlar ve ajanslar, vahşi yaşamdaki ihlaller, hackleme ve veriler için ördeklere dönüşecekler.

COVID-19 temalı kimlik avı dolandırıcıları, kriz etrafındaki korku ve karışıklıktan kurtularak dolaşmaya başladılar. Bu tür

saldırılar krizin başından beri arttı ve uç noktalar kötü bir şekilde savunmasızdır ve % 42 kadarı herhangi bir zamanda korumasızdır. Kurumsal ağda oturum açmak için güvenliği aşılan dizüstü bilgisayarları veya ev bilgisayarlarını kullanan çok sayıda insanla, güvenlik zincirinde zayıf bir bağlantı oluşturuyorlar ve işverenlerine halihazırda test süresinde potansiyel olarak yıkıcı hasar veriyorlar. Her türlü siber saldırı için koşullar olgunlaşmış ve her türlü siber saldırganın faaliyetlerinden şüpheleniliyor. İki büyük siber suç grubunun, COVID-19 koronavirüs krizi sırasında sağlık ve tıbbi hedeflere saldırmayacaklarını belirten ifadeler yayınladığını bildiren raporlar, genel saldırılar artmaya devam ettikçe güvene pek ilham vermiyor. Gerçek şu ki, herkesin dikkati dağılmış durumda ve bu da her türlü suçlu için fırsatlar sunuyor.

Dünya çapında milyonlarca yeni uzak işçi, bilgisayar korsanlarına kapı açan anlaşılır hatalar yapıyor. Organizasyon ağlarını güvenceye almakla görevli bilgi teknolojisi bölümleri genellikle omurga mürettebatına bağlıdır ve tam bir personelin mücadele edeceği bir durumla karşı karşıyadır. Bu arada, dünyanın dört bir yanındaki hackerlardan evde kalmaları isteniyor, aslında bütün gün bilgisayarlarının önünde oturmaları teşvik ediliyor. Devlet korsanlarının bile yararlanmak istediği siber kargaşa için mükemmel bir fırtına ortamı oluşturmaktadır. Taban çizgileriniz ne olursa olsun, muhtemelen tüm bu uzaktan erişim ile onlardan ayrılmış bulunmaktasınız [11].

Pandemik global kriz sırasında siber suçlar yükseliyor: COVID-19 koronavirüs pandemisi, biyolojik bir virüsün siber güvenlik endüstrisini de (kimlik avı saldırıları ve COVID-19 temalı kötü amaçlı yazılımlar yoluyla) etkilediği tarihte sadece ilk kez değil, aynı zamanda kopuşun nasıl ele alındığı da belirli bilgi teknolojisi karar vericilerinin güvenlik sorunları söz konusu olduğunda tepki gösterebilir. Şimdiye kadar krize dünyadaki ulusal hükümetler farklı açılardan yaklaşmaktadır. Salgın şimdi yaşama ve çalışma biçimimizde ve belki de geri döndürülemez şekilde büyük aksamalara neden oluyor. Bu, kolektif testimize cevap verme yeteneğimizi ortaya koyan, eşi görülmemiş bir sağlık ve ekonomik felakettir. Sibergüvenlikte karar verme ile COVID-19 salgını arasında bir karşılaştırma birçok durumda, sibersaldırılar ve kötü amaçlı yazılımlar bir pandemiye benzer şekilde davranır ve yayılır. Sonuçta bazı dijital tehditlere "virüs" denir. AB'deki sibersuçların COVID-19 koronavirüs salgını nedeniyle arttış göstermektedir. Sibersuçlular, üye devletlerin virüsün yayılmasını durdurmak için aldığı yeni önlemlerden dolayı insanların çevrimiçi olarak harcadıkları sürenin artmasından yararlanırken, aynı zamanda sağlık krizinden de yararlanıyorlar. Sibersuçlular, bizi çevrimiçi takip ediyorlar ve koronavirüs hakkındaki endişelerimizi kullanıyorlar. Korkumuz onların iş fırsatı haline geliyor. Sibergüvenlik ekipleri sahte COVID-19 koronavirüs ilaçları hususunda insan ticareti ile mücadele etmektedir. Bu arada, giderek daha fazla hastane, araştırma merkezi ve tıp merkezi, bilgi, istihbarat ve sistem

erişilebilirliğinin ardından organize siber birimler tarafından hedeflenmektedir. Bugünün beklenmedik ve olağanüstü önlemleri, daha önce hiç görmediğimiz birçok şekilde siber riski artırmaktadır.

COVID-19 koronavirüs krizi ne yazık ki istismar için caziptir, çünkü insanları "koronavirüs temasını" kullanarak aldatmak daha kolay olabilir, çünkü şimdi herkes bunu biliyor. Dünya Sağlık Örgütü yakın zamanda, kamuoyundan para ve hassas bilgileri çalarak COVID-19 acil durumundan yararlanmaya çalışan şüpheli e-posta mesajları konusunda uyarmaktadır. Ancak yeni raporlara göre, DSÖ'nün kendi bilgisayar sistemlerine ve ortaklarına yönelik saldırı girişimleri koronavirüs salgını sırasında artmaktadır. Bu saldırıların amacı net olmasa da, bu salgın sırasında önde gelen sağlık kuruluşlarına saldırmak için çok sayıda güdü varsayılabilir. Örneğin, sibersuçlular karaborsada satmak, hassas verileri şifrelemek ve fidye için tutmak veya kurumun işleyişini bozmak için COVID-19 koronavirüs ile ilgili tedaviler, testler veya aşılar hakkında bilgi arıyor olabilir.

Aynı şekilde, Avrupa'daki hastaneler ve tıp merkezleri de koronavirüsle savaştıkça siber saldırganların hedefi haline geliyor. Ancak, bu saldırıların büyük çoğunluğu "fidye yazılımı" dır - bunların arkasındaki siber suçlular büyük miktarda kritik hastane verilerini şifreleyecek ve geri yüklemek için büyük bir fidye talep edecektir. Bir hastaneye veya başka bir sağlık

kuruluşuna karşı yıkıcı veya fidye yazılımı saldırısı, hastaları riske attığından "çok tehlikeli" olabilir. Aşırı bir durumda, hastaları tedavi etmek için gerekli kaynaklar artık mevcut olmadığı veya hastanedeki süreçlerin ciddi şekilde yavaşlaması nedeniyle insan hayatında bir kayba neden olabilir. Bu nedenle sağlık kurumlarının ve hastanelerin sibergüvenliği hastaların hayati saldırılardan ve hasta verilerinin kurunması için önemlidir.

Büyük bir COVID-19 test merkezi bir siber bilgisayar korsan grubunun gasp talebini ödemediğinden organizasyonun binlerce eski hastanın kişisel verilerini yayınlayarak, COVID-19 aşılarını takip eden İngiltere'nin Hammersmith İlaç Araştırma (HMR) bilgisayar sistemlerine saldırmıştır. Bir başka olayda, İspanya' da, kötü niyetli yazılımların hastanelerin ve tıp merkezlerinin bilgi teknolojisi sistemini kırmaya çalıştığını ve sağlık çalışanlarını şüpheli e-postalar açmamalarını istenmiştir. Bozulma, dolaylı olarak insan sağlığı veya bazı durumlarda hatta yaşam üzerinde olumsuz bir etkiye neden olabilecek uzun prosedürlere birikebilir ve olumsuz katkıda bulunabilir [12].

11. PANDEMİK GLOBAL KRİZ SÜRECİNDE SİBERGÜVENLİK TEHDİTLERİ

Şimdi, iş sürecine odaklanmış ve yerinde tutmak esastır; özellikle piyasalar düşük, ve bir gerileme ile karşı karşıya kaldığınızda derin kazma ve işinize yatırım yapma zamanıdır. İşletmeler düşük gelirle karşı karşıya kaldıklarından, maliyetleri

düşürmeye zorlandıkça, COVID-19'un bir sonucu olarak kapanış ve genel olarak korku ve belirsizlik olasılığı nedeniyle, bu dikkat dağıtıcı unsurlar özellikle bilgi teknolojisi ve siber güvenlik söz konusu olduğunda bu odağı kaybediyor. Fırsatçı tehdit aktörlerinin siber saldırısı yaklaşabileceğinden ve serpinti yıkıcı olacağından, işletmeler bilgi teknolojisi ve siber güvenlik süreçlerini sıkı tutmak zorundalar. Birçok organizasyon iyi tasarlanmış iş sürekliliği planlarını çağıracak, ancak bunlar küçük ve orta ölçekteki işletmeler pazarında çok küçük bir yüzde olacaktır. Çoğunluk iş ticaretini ve personelini çalışır durumda tutmak için ellerinden geleni yapmak için reaktif iş sürekliliği çözümleri uygulamak zorunda kalacaktır. İşletme sahiplerinin ve personelinin organizasyon iş istasyonlarına evden uzaktan erişim sağlaması ve bulut bilgi teknolojisi hizmetlerine erişebilmesi gibi basit kurulumlardan yararlanılmaktadır. Mevcut COVID-19 koronavirüs krizi durumunda, insanlar çok daha kolay dağılırlar ve kaygı durumları yükselir, bu da onları saldırılara karşı daha duyarlı hale getirir. Peki, işletmelerin nelere dikkat etmesi gerekiyor?

Kimlik avı (phishing) ve ses aldatmacası (vishing) saldırıları: Sağlık, banka, posta, bilgi teknolojisi bölümleri ve devlet kurumları gibi resmi kaynaklardan size bir şeyler yapmanızı söyleyen ikna edici kimlik e-postalarını görmekteyiz. Buraya tıklayın, indirin, güncelleyin, girin. Telefonunuzun tuş takımına kişisel bilgilerinizi girmenizi isteyen önceden kaydedilmiş mesajlarla görünüşte resmi kamu kaynaklarından tekrar telefon

görüşmeleri bile var. Dikkat edin, bunların hepsi kişisel bilgilerinizi çalmak veya fidye yazılımlarını bilgisayarlarınıza ve ağınıza yüklemek için tasarlanmış standart kimlik avı ve vishing dolandırıcılığıdır. Sadece sizi cezbetmek için COVID-19 koronavirüs bilgisi kullanıyorlar. Bunun için tuzağa düşmeyin. Sibergüvenlik bilinci eğitiminizi, COVID-19 koronavirüs tehdit içeriği içerecek şekilde personelinizle güncellediğinizden emin olun ve alan adı düzeyinde e-posta filtrelemesine yatırım yapmak her zaman iyi siber hijyen uygulamasıdır.

Uzaktan kontrol ve evden çalışma: Ev iş ekipmanı almıyorsa, personelinizin evden kullandıkları cihazların güvende olmasını sağlamak çok önemlidir. Çalışanlarınızın ofis iş istasyonlarına erişmek için kullandıkları bilgisayarlarda güncel bir virüsten koruma yazılımı yüklü olmalıdır ve belge eşitleme hizmetleri de dahil olmak üzere tüm bulut bilgi teknolojisi hizmetleri, personel için doğru dosya ayrıcalıklarıyla kilitlenir. Olmak istemediğimiz şey, belge deposuyla yukarı senkronize etmek ve tüm iş ağına bulaşmak için bir virüs veya kötü amaçlı yazılımdır. Uzaktan çalışmak için kullanılan tüm iş istasyonlarının, dizüstü bilgisayarların ve bilgisayarların (hem uzak hem de ofislerinizdeki) en yeni anti-virüs yazılımı ve tanım güncellemeleriyle güncel olmasını sağlayın, ideal olarak hepsini görmek ve yönetmek için merkezi bir gösterge panosu kullanın. Ayrıca, tüm makinelerde kullanılan virüsten koruma yazılımının web'de güvenli çevrimiçi gezinme ile personeli koruma ve kimlik avı e-postalarındaki kötü amaçlı URL'lerden koruma

içermesini sağlamak için ek bir güvenlik adımı olacaktır. Akılda tutulması gereken diğer önemli nokta, ev işçisinin zihniyetinin ofis çalışanından farklı olmasıdır. Onlar evde daha rahat ve bu nedenle bu kimlik avı e-postalarını tespit etmeleri kolay değil, bir bağlantıyı tıklayarak veya çevrimiçi dolandırıcılık için düşme konusunda bir hata yapmak çok daha kolay olmaktadır. Bu nedenle, Microsoft Office 365 gibi bulut platformlarında iki faktörlü kimlik doğrulamanın (2FA) etkinleştirildiğinden, siber güvenlik bilinci eğitiminizin personelinizle güncel olduğundan ve siber güvenlik teknolojisi katmanının hata yapmaları durumunda devrede aktif olduğundan emin olunuz.

Tedarikçi ve stok sahtekarlığı: Sahtekar olan tedarikçilerin sahte e-postaları ve telefon görüşmeleri zaten gerçekleşiyor. Güvenilir tedarikçilerden ve organizasyonların henüz alınmamış olan faturaları banka sahtekarlıkları ile değiştirilebilmektedir. Derhal ödeme istemek, siber suçlu fırsatçılar ve siber dolandırıcıların, insanların kırılgan duygusal durumları ve COVID-19 koronavirüs pandemisi ev izolasyonu nedeniyle yargılama eksikliği nedeniyle para kazanmak için mümkün olan her şeyi yapıyorlar. Birinci şahıs bakış açısıyla, belki de tüm ana tedarikçiler stokta olmadığı ve acil olduğu için güvenilir olmayan kaynaklardan çevrimiçi ekipman satın almaya çalışıyorsunuzdur. Nereden satın aldığınıza gerçekten güvenebilir misiniz? Tüm tedarik zincirinin ertelendiği ve tutulduğu, bu nedenle gördüğünüz bir web sitesinin veya gerekli iş gereksinimlerinin stokta bolluğu veya “yalnızca 1 öğe kaldı”

mesajı görüntülenmesi pek olası değildir. Tıklamadan önce, bu ekonomik, sosyal ve sağlık krizinde çok ihtiyaç duyduğunuz değerli paranızı vermeden önce düşünün.

Çevrimiçi kaynaklardan fidye yazılımı: COVID-19 koranavirüsün dünyaya nerede ve nasıl yayıldığını gösteren haritalar gibi çevrimiçi olarak önemli sayıda koronavirüs kaynağı vardır. Bazılarının aldatmaca web siteleri olduğu ve bazı doğru verileri göstermelerine rağmen, sahne arkasında kötü amaçlı yazılım, virüs ve fidye yazılımı ile dolmuş oldukları zaten tespit edilmiştir. Bazıları o kadar tehlikelidir ki, web sitelerine eriştiğinizde, iş istasyonunuza sessizce fidye yazılımı yükler ve bu da belge senkronizasyon hizmetleri veya hatta wifi ve bluetooth üzerinden personelinizin geri kalanına kolayca yayılabilir. Mevcut iklim altındaki bir işletmenin, bir işin içinde kalmak için nakit para gerektiğinde karşılaşması gereken bir kabus. Web filtreleme ve antivirüs ajanları bu URL'lerle savaşmaya ve engellemeye çalışsa da, tehdit aktörleri ve siber dolandırıcılar bu ortamı kendi kazançlarına göre manipüle etmeye devam edecektir. Bu yüzden dikkatli olun, bir aldatmaca değil, doğru olduğundan emin olmak için web sitesi URL'sine çok dikkatli bir şekilde bakın ve yalnızca devlet ve ulusal sağlık kurumları bağlantıları aracılığıyla yetkili coronavirus çevrimiçi kaynaklarını kullanın.

Sosyal saldırı: Sosyal mühendislik saldırıları da şu anda aşırı derecede viral. Sosyal medya platformlarındaki gönderiler, nakit

akışı sorunlarınızı çözmek için sipariş vermek veya hizmet sunmak için hala bazı temel stoklara sahip olduklarını söylemekteler. Hükümetten veya COVID-19 koronavirüs sağlık kitlerini satmaya çalışan bir sağlık kuruluşundan veya tesislerinizdeki bir güvenlik denetiminden geliyormuş gibi kapıları çalmaktadır. COVID-19 koronavirüsü iyileştirdiğini iddia eden çevrimiçi ilaçlar, organizasyonlardan gelen mektup mesajaları size bir şey satmaya çalışır, sonrasında tedarikçilerinden ve devlet kurumlarından telefon görüşmeleri yaparak paranızı geri almak için çabalar durursunuz. Küresel bir kriz sırasında formda kalmak çok zordur, ancak herhangi bir güvenlik hatasını veya siber sahtekarlığı en aza indirmek için harekete geçmeden önce kontrol etmek, anında kontrol etmek ve sonra tekrar kontrol etmek önemlidir. Neticede, bu tür sibersaldırılar gerçek gibi iyi görünüyorsa da, sahte olma eğilimindedir. Bu nedenle karar vermeden önce, dikkatli yargınızı kullanın ve güvende olun [13].

12. PANDEMİK GLOBAL KRİZ SÜRECİNDE İNFODEMİK MÜCADELE

Sahte COVID-19 koronavirüs tedavilerini çevrimiçi olarak satmaktan hastanelerin kritik bilgi sistemlerine yönelik bir siber saldırıya kadar siber suçlular COVID-19 krizinden yararlanıyor, ayrıca virüs hakkında yanlış bilgilerin çoğalmasına karşı mücadelesini hızlandırdığı için uyarmaktadır. COVID-19

koronavirüs hastalığı mücadelesinde, "yanlış bilginin dağılımı" anlamına gelen "infodemi" ile mücadele de önem kazanmıştır. Birleşmiş Milletler, sadece bir salgınla savaşmıyoruz; bu virüsden daha hızlı ve daha kolay bir kızılötesi ile mücadele ediyoruz. DSÖ, infodeminin sorunu hakkında aşırı miktarda bilgi olduğunu ve bu da bir çözümü tanımlamayı zorlaştırdığını açıklamaktadır. İnfodemik saldırılar, bir acil sağlık durumu sırasında yanlış bilgilendirme, dezenformasyon ve söylentiler yayabilirler. Infodemikler etkili bir halk sağlığı tepkisini engelleyebilir ve insanlar arasında karışıklık ve güvensizlik yaratabilir.

Buna karşılık, DSÖ ekibi Facebook, Google, Pinterest, Tencent, Twitter, TikTok, ve YouTube gibi diğer arama hizmetleri ve medya organizasyonlarıyla, COVID-19 koronavirüsünün hayatta kalamayacağı gibi yanlış bilgileri içeren söylentilerin yayılmasını önlemek için çalışmaktadır. Yüksek miktarda klorokin ve hidroksiklorokin ilacı almanın sizi koruyabileceği, sıcak hava, büyük miktarlarda zencefil ve sarımsak tüketmenin COVID-19 koronavirüsü önleyebileceği gibi söylentiler yayılmaktadır. Bu organizasyonlar, asılsız tıbbi tavsiyeleri, aldatmacaları ve halk sağlığını riske atabileceğini söyledikleri diğer yanlış bilgileri agresif bir şekilde filtreliyor. Sibersuçlular da para veya hassas bilgileri çalmak için kendilerini DSÖ olarak gizliyorlar.

Pandemi global kriz sürecünde, insanların Dünya Sağlık Örgütü ve Birleşmiş Milletler gibi güvenilir kaynaklardan bilgi almaları gerekmektedir. Dahası, Birleşmiş Milletler ajanslar, fonlar ve programlar ailesi, birçok cephede güvenilir COVID-19 koronavirus ile ilgili bilgi için güvenilir bir kaynaktır. Kriz zamanlarında, sibergüvenlik kritik öneme sahiptir, ayrıca kilitlenme (evde kalma) veya hareket kısıtlamaları altındaki çok sayıda insanın uzaktan çalıştığını ve onları siber suçlara duyarlı hale getirdiğini vurgulanmaktadır. Öte yandan, sibersuçluların hastaneleri çevrimdışına alabileceğini ve Birleşmiş Milletlerin çalışmalarını aksatabileceğini bildirilmektedir. Her yerde siber olaylarda bir artış görülmekte, ekleri ve bağlantıları olan kimlik avı e-postalarına karşı uyarıyor.

Çocuklar, gerçek ve sanal dünyaları çoğu kez ayırt etmedikleri için sibersuçlular tarafından kolayca avlanabileceği ve çocukları bu tür risklere karşı eğitmek için bazı eğitici materyallere işaret edilmektedir. Giderek artan sibersuçlara rağmen, insanlık eylemleri de ortaya çıkmaktadır. Bir hastane fidye yazılımına kurban gittikten sonra, gönüllü sibergüvenlik organizasyonları COVID-19 ile mücadelenin ön safındaki hastanelere ücretsiz kurtarma hizmetleri sunmaktadır. Birleşmiş Milletler'deki global iletişim ekibi, insanların küresel işbirliği ve insanlığın viral eylemlerinden en iyi, en güvenilir bilgiye ve ilham almaya sahip olmalarını sağlamak için iletişim çabalarını hızlandırmaktadır [14].

13. PANDEMİK GLOBAL KRİZ SÜRECİNDE SİBERGÜVENLIK İSTİSMARI

Kriminal, politik ve stratejik faktörler, küresel tedarik zincirini hedefleyen mükemmel bir siber enfeksiyon fırtınası oluşturmak için bir araya gelmektedir. Kriz zamanları genellikle rakiplerinde kırılganlık arayanlar için fırsatlar yaratır. Bugünün COVID-19 koronavirüs krizi, belirsizlik ve korkudan dolayı ekonomik ve politik kırılganlık, ticari statükonun bozulması ve küresel ticaret dokusunda bir kırılma yaratmaktadır. Hızla artan sayıda insan bu yeni durumu anlamaya çalışmaktadır. Ancak hala en bilmedikleri şey, bilgisayar korsanlarının da bu siber arenaya girip yeni siber saldırılar ve kötü amaçlı web siteleri oluşturmada daha fazla güvenlik açığından yararlanmasıdır.

ABD Sağlık ve İnsan Hizmetleri Bakanlığı son zamanlarda COVID-19 koronavirüs yanıtıyla ilgili bir siber saldırı yaşamıştır. Saldırı sonuçta başarılı olamadı ve hiçbir veriye ulaşılamadı, ancak yetkililer siber suçlu veya suçluların muhtemelen ABD hükümet kurumlarına olan güveni ve etkinliğini zayıflatmak isteyen yabancı devlet aktörleri olduğuna inanmaktadır. Ancak, diğer siber saldırılar da geliyor. Zaten dijital dünyada dolaşan COVID-19 koronavirus adına kötü amaçlı siber enfeksiyonlar görülmektedir. Özellikle, hassas verileri ele geçirmenin yanı sıra, dosya şifreleme ve şifreleme kötü amaçlı yazılım gibi kötü niyetli enfeksiyonlar

görülmektedir. Siber enfeksiyonlar için mükemmel bir fırtına yaratmak için ek faktörler birleştiriliyor. Bunlar, organizasyonlar personellerini sanallaştırmaya çalıştıkça kurumsal güvenlik operasyon merkezlerinde (SOC) daha düşük seviyelerde personel içermekte, ve çalışanları sosyal medya erişimine karşı daha fazla koruma ihtiyacı ve COVID-19 haberlerine olan yüksek ilgi nedeniyle yalnızca savunmasız tek faktörlü kimlik doğrulama ile uzaktan kurumsal güvenlik duvarlarının dışına yerleştirir. Pandemik global krizi sürecinde karşılaşılan kimi sibergüvenlik istismarları:

Politik istismar: Enerji santralleri ve petrokimya tesisleri gibi kritik altyapıdan ve ayrıca karışıklığa yol açmak ve siyasi liderliğe güveni zayıflatmak için aktif dezenformasyon kampanyalarından ödün verilmeye çalışılacaktır. DDoS Sağlık ve İnsan Hizmetleri saldırısı sadece bir başlangıç teşkil etmektedir. Ayrıca, ABD hükümet yetkilileri tarafından ABD nüfusunda korku yaratmak ve devlet kurumlarına olan güveni zayıflatmak için hızlı bir şekilde reddedilen, beklenen "ülke çapında bir karantina" uyarısı veren yabancı bir dezenformasyon kampanyası raporları da var. Bu yöndeki siber politik dezenformasyon eğilimi, COVID-19'un patlak vermesinden bu yana hızlı bir artış kaydetmiştir.

Cezai istismar: Siber suçlular zayıflıkları arıyor ve istismar etmektedir. COVID-19 koronavirüs temalı alan adı kayıtlarının kötü niyetli saldırgan aktörlerden % 50’ den daha fazla olma

olasılığı vardır. Hastaneleri ve kritik sağlık hizmeti sağlayıcılarını hedef alan fidye yazılımı saldırıları gibi etiketli iyi avlanmış kimlik avı saldırıları olsun güvenlik açıkları vardır. Kimlik avı koruma vakalarının, COVID-19 koronavirüs ile ilişkili kimlik avı kampanyalarının sayısında önemli bir artış görülmektedir. Kimlik avı ile başlayan siber güvenlik olayları, bireysel kullanıcılar tarafından teknik karmaşıklık veya farkındalık eksikliğinden dolayı, her zaman siber saldırgan aktörlerin otantik görünme arzusuyla, güvenilir markalar ve COVID-19 koronavirüs gibi topikal olayları kullanmaktadır.

Stratejik istismar: Yakın zamanda krizi etkileyecek birçok saldırı tasarlanacak olsa da, en sofistike saldırganlar, siber muhafızlarını durdurmuş olan meşgul organizasyonlardan faydalanacaktır. Daha sonra kullanmak için kötü amaçlı yazılımları hedef alınan bir organizasyon altyapısına yerleştirecekler. COVID-19 salgını nedeniyle organizasyonda personelin azaltılması ve sonunda tesisin tamamen kapatılmasıyla eşleşen bir durumda zayıf sibergüvenlik kontrolleri ve savunmalarının artan zorluklarını göstermektedir.

Ayrıca, siber tehdit aktörlerinin tedarik zincirindeki veya iş ekosistemindeki zayıf bağlantıları giderek daha fazla hedefledikleri için güvenlik ihlallerinin % 40'ının artık dolaylı olduğunu göstermektedir. Halen olanlar ve gerçekleşmesi beklenenler göz önüne alındığında, COVID-19 ile ilgili güvenlik ihlalleri zaten Dünya Sağlık Örgütü'nden açıklanan veriler

endişe verici durumdadır. Pandemi salgınının siber tehditleri artırmaya devam edeceği açıkça görülmektedir. Siber kötü aktörler bir krizi istismar etme konusunda uzmandır. Ancak deneyimin gösterdiği gibi, her kriz ve katılan tehdit bir öğrenme fırsatına dönüşür. Bu fırsatlar, bir sonraki zorluklarla karşılaştığımızda daha iyi hazırlanabilmek için dijital ekonomimizi ve teknoloji altyapımızı geliştirmek üzere yeni stratejileri ve destekleyici teknolojileri adapte edebileceğimiz derslerdir. COVID-19 koronavirüs tehdidi durumunda, küresel tedarik zincirinin ve dijital ekonominin kırılganlıkları artık açıktır. Bu pandemik global kriz ortamda yönetilen kritik altyapının yeniden düşünülmesi ve planlanması konusunda gelecekte daha esnek olunmalıdır [15].

KAYNAKLAR

1. https://searchsecurity.techtarget.com/definition/cybersecurity
2. https://www.iotworldtoday.com/2020/03/24/cybersecurity-crisis-management-during-the-coronavirus-pandemic/
3. https://www.weforum.org/agenda/2020/03/coronavirus-pandemic-cybersecurity/
4. https://www.itnation.lu/cybersecurity-and-risks-in-times-of-a-pandemic-crisis/
5. https://www.mckinsey.com/business-functions/risk/our-insights/cybersecurity-tactics-for-the-coronavirus-pandemic

6. https://www.mckinsey.com/business-functions/risk/our-insights/cybersecuritys-dual-mission-during-the-coronavirus-crisis
7. https://www.f5.com/labs/articles/cisotociso/what-can-pandemics-teach-us-about-cyber-security-
8. https://www.iiss.org/blogs/analysis/2020/04/covid-19-pandemic-cyber-security-comparison
9. https://theconversation.com/working-from-home-during-the-coronavirus-pandemic-creates-new-cybersecurity-threats-134954
10. https://www.csoonline.com/article/3528878/a-security-guide-for-pandemic-planning-7-key-steps.html
11. https://www.securityworldmarket.com/int/News/Business-News/during-covid-19-no-one-is-immune-to-cyber-attacks
12. https://euobserver.com/coronavirus/147869
13. https://www.amazingsupport.co.uk/dont-forget-about-cyber-security-during-the-coronavirus-pandemic-crisis/
14. https://www.un.org/en/un-coronavirus-communications-team/un-tackling-%E2%80%98infodemic%E2%80%99-misinformation-and-cybercrime-covid-19
15. https://www.darkreading.com/the-coronavirus-and-cybersecurity-3-areas-of-exploitation-/a/d-id/1337465

BÖLÜM 6

DONALD TRUMP'IN TİCARET SAVAŞLARINDA NAPOLYON BONAPART'IN İZLERİ (Çelik-Alümiyyum Vergisi'nden Covid 19'a)

Doç. Dr. Haydar ÇORUH*

*Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,Tarih Bölümü/Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Hatay, Türkiye haydarcoruh@mku.edu.tr,haydarcoruh@hotmail.com

GİRİŞ

ABD Başkanı Donald Trump'ın 2018 yılının Mart ayında ithal çelik ve alüminyuma vergi koyacağı haberleri dünya gündemine düşmüştür. Bu haberle Trump, ticaret savaşlarının başlatılacağının işaretini vermişti. Beyaz Saray'dan yapılan açıklamada Ticaret Bakanlığı'nın ithal çelik ve alüminyum için

önerilen ticaret kotaları hakkında da bilgi verilmişti. Başkan Trump, ithal çeliğe %25, alüminyuma %10 ek gümrük vergisi getirilebileceği konusunda yaptığı açıklama Amerikan borsalarında soğuk duş etkisi yapmıştı. Bu açıklama aslında en fazla çelik ve alüminyum ithal edilen ülkelere yönelik olmakla beraber, en fazla etkilenenler ise ABD borsalarının olması ilginç bir veri olarak kayıtlara geçmiştir. Borsalardaki bu düşüşe rağmen dünyayı daha çok endişelendiren konu ise çelik ve alüminyum ithal edilen ülkelerin misilleme yapmasıyla başlayacak olan ticaret savaşları idi.

Bu savaş ihtimalini önceden hesapladığı anlaşılan ABD Ticaret Bakanlığı, yaklaşık iki hafta önce Başkan Trump'a bir rapor sunmuştu. Bu raporda söz konusu maddelerin ithalatında azaltmaya gidilmesi gerektiği söz konusu olurken, bunun için Çin, Brezilya, Hindistan, Güney Kore, Rusya, Güney Afrika, Tayland, Mısır, Kosta Rika ve Türkiye'nin oluşturduğu 12 ülkeye en az yüzde 53 ek gümrük vergisi getirilmesi teklif edilmiştir. Aynı şekilde çelik ithalatı yapan ülkelerin kotalarını da 2017 seviyelerinde sınırlandıracak uygulamalara gidilmesi tavsiye edilmiştir. Raporun en can alıcı yönü ise bütün ülkelerin tek bir kota ile değerlendirilerek, bu seviyenin %63 ile sınırlandırılması istenmiş olmasıdır.

Raporda Alüminyum ithalatında da benzeri hususlar gündeme getirilmiştir. İthalat yapan veya ithalat yapılan ülkelerin tamamına en az %7,7 oranında bir gümrük vergisi getirilmesinin

yanı sıra Çin, Hong Kong, Rusya, Venezuela ve Vietnam'dan ithal edilen alüminyuma ise % 23,6 ek gümrük vergisi getirilmesi istenmiştir. Diğer taraftan tüm ülkelere 2017'de ithal ettikleri alüminyumun yüzde 86,7'si düzeyinde kota getirilmesine karar verilmişti (Karadağ, 2018:1).

Donalt Trump'ın bu çıkışına ilk tepki Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerinden gelmişti. Bu kararın küresel bir ticaret savaşına dönüşebileceği uyarısında bulunan IMF Başkanı Christine Lagarde, uluslararası ticaretin bu tür kararlarla sorgulanır hale gelmesinin büyüme rakamlarında ve ticari rakamlarda düşüşlere neden olacağı uyarısında bulundu. Lagarde, "Gümrük vergilerinin karşılıklı olarak arttırılmasıyla beslenen bir savaştan kimse kazançlı çıkamaz." (Albayrak, 2018:1) demiştir.

Başkan Trump'ın Mart 2018'de gümrük tarifelerini değiştireceğini ilan ederek başlatmış olduğu ticaret savaşına ilk tepkiler 28 AB üyesi ülke, Kanada, Meksika, Çin, Hindistan ve Türkiye tarafından gösterilmiştir (Alumagazin, 2028:1)[26].

Dünyada sadece Arjantin, Avustralya, Güney Kore ve Brezilya'dan oluşan 4 ülkenin muaf tutulduğu söz konusu vergilerin Kanada, Meksika ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerine uygulanmaya başlaması ve alınan karşı tedbirler dünya tarihine "Müttefiklerarası Ticaret Savaşları" terminolojisini

[26] ABD Başkanı Donald Trump, Trans-Pasifik Ortaklığı'ndan (TPP) ayrıldığı gibi Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA)'nı da yeniden müzakereye açarak, dünyanın sabrını taşıran bir dizi karara daha imza atmıştır.

kazandırmıştır. Bu aşamadan sonra Trump'ın hedef tahtası olan dünyanın ikinci en büyük ekonomisi Çin ise Washington'ın korumacı tedbirlerine belki de en sert karşılık veren ülke olmuştur. Ardından Hindistan ve Türkiye de ABD'nin gümrük vergilerine misillemeyle yanıt veren ülkeler arasında yerini almıştır. Son olarak da Rusya ve Japonya bu kervana katılmıştır (Alumagazin, 2028:1). Başkan Trump'ın geri adım atmaması halinde açmış olduğu ticaret savaşına katılacak ülke sayısının bunlarla sınırlı kalmayacağı anlaşılmaktadır.

Gelinen noktada ABD, gümrük vergilerinde hiçbir indirime gitmediği gibi zaman zaman Başkanını sorgulasa da dünyanın gözünün içine baka baka söz konusu vergi dayatmasının altına imzasını atmıştır. Bu imzanın hemen akabinde ABD, İran'a yönelik yaptırımları, Filistin ve Kudüs kararları gibi Orta Doğu'da ve Asya'da huzursuzluğun kaynağı olacak yeni dayatmalarıyla yirmi birinci yüzyılın en karmaşık siyaset anlayışını uygulamaya koymuştur.

Uyguladığı ticari ve ekonomik politikalarla Ortadoğu, Asya ve Afrika'da hızla genişlemeye başlayan Çin'e karşı açmış olduğu ticaret savaşlarından bir sonuç alamayacağını anlayan ABD, Çin'in ekonomik sistemini çökertmeye yönelik bir dizi uygulama başlatmıştır.

Çin ise ABD'nin bu tür politikalarına karşı Avrupa ve Güney Amerika devletleri gibi kaçak oynayacak bir oyuncu olmadığını, aksine saldırıları doğrudan karşılayacak güçte olduğunu

göstermiştir. Çin'in bu direnişini hazmedemeyen ABD, Çin'e karşı son derece keskin bir dil kullanarak, ABD'deki yatırımlarını hedef alan yeni bir pozisyona yönelmiştir (Dilek, 2019:1)[27]. ABD'nin henüz neyi tasarladığı anlaşılamayan ve bütün ülkelerin bağımsızlığı dahil her türlü yaşam alanlarına müdahale etmeye yönelik politikalarına karşı Çin son derece temkinli ve saygılı bir politika ile karşılık veriyor olması, ABD'nin dünya liderliğinin sorgulanmasına sebep olmuştur. Çin'in ABD'ye rağmen uygulamaya devam ettiği bu politikanın dünya çapında ilgi ve alaka görüyor olması, şüphesiz sömürgeci zihniyete sahip ABD gibi ülkeleri endişelendirmektedir. ABD, hiçbir yatırım yapmadan kurduğu korku dünyasıyla Ortadoğu, Afrika ve Asya'da bulunan zayıf ülkelerin kaynaklarına el koymaya devam ederken Çin bu ülkelerin iç işlerine ve dış işlerine müdahale etmeden sadece ticaret yapmaya yönelik politikalarıyla bölge devletlerine yaşamsal değerde gerekli güvenceleri vermiş oluyordu. Çin'in bu politik tavrı karşısında zor durumda kalan ABD, aslında Avrupa ve Asya'daki devletlere yönelik başlatmış olduğu gümrük tarifelerini

[27] "Washington-Pekin arasındaki dış ticaret hacmi toplamı 2018'de 660 milyara çıkmış ve yüzde 82'si (yani 540 milyar dolarlık kısmı) Çin'in ABD'ye olan ihracatından oluşturmuştur. Dış ticareti sıfır toplamlı bir ilişki olarak okuyan ABD'nin Çin'e ihracatı ise sadece 120 milyar dolarla sınırlı kalmıştır. Özellikle 2000'lerde Çin'den ABD'ye ihracatın çok hızlı arttığı görülmektedir. Öte taraftan ABD'nin dış ticaret açığı 2016'da 347 milyar dolar, 2017'de de 375 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ancak bu rakam Trump'ın 2018'deki ek gümrük vergisi uygulamalarına rağmen yüzde 11'den fazla artış göstererek 420 milyar dolara çıkmıştır. ABD'nin dış ticaret açığının üçte ikisi Çin ile gerçekleşen ticaretten kaynaklanmakta ve bu açığın kısa sürede kapatılması mümkün gözükmemektedir… Washington yönetimi başlattığı ticaret müzakerelerinde teknoloji transferi, ABD'li şirketlerin Çin piyasasına kolay erişimi ve ABD'nin ticari açığını azaltmayı amaçladıklarını açıklamıştır. Ancak ABD'nin esas amacının Çin'in rekabet gücünü artırmak için "Made in China 2025" stratejisindeki ana sektörleri engelleme olduğu bugün daha net olarak görülmektedir.

artırmaya yönelik politikalarla aslında kendi iç dinamizmini korumaya çalıştığı anlaşılmaktadır (Örmeci, 2013:4).

ABD'nin dünya liderliğini tehdit eden ülkelere yönelik almış olduğu son kararlar, hukuki bir alt yapıya dayanmamaktadır. Dünya bu dayatmaları, ben yaptım olur anlayışından kaynaklı zorba bir yöntem olarak kabul etmiştir. Yirmi birinci yüzyılda aniden ortaya çıkan bu zorba sistem aslında çok da eski değildir. Söz konusu sistem on dokuzuncu yüzyılın başlarında Napolyon Bonapart'ın literatüre kazandırdığı "Kıta Ablukası (Continental System)" ile büyük benzerlikler taşımaktadır. Napolyon Bonapart'ın "Kıta Ablukası" adını verdiği bu sistem, doğrudan bir ticari abluka idi ve hedefinde, çok kısa bir süre önce sanayileşme dönemini tamamlayarak, dünyanın en büyük donanmasını kurarak Pasifik'ten, Hint Okyanusu'na; Antartika'dan Kuzey Buzdenizi'ne kadar bütün açık denizleri kontrol edebilen İngiltere vardı. Napolyon Bonapart Kıta Ablukası'nı dünyaya dayattığında, dünya ticaretinin neredeyse tamamına el koymuş bu ülkeyi önce Avrupa kıtasından çıkarmayı ve sonrasında kurulu sömürü düzenin dışına itmeyi düşünmüştür.

Napolyon'un uygulamaya soktuğu sistem ile Trump'ın başlatmış olduğu ticaret savaşlarının bu yönleriyle büyük benzerlikler taşımaktadır. Napolyon, savaş alanında bükemediği bileği stratejik yöntemler kullanarak saf dışı etmeye yönelmişti. Bunun için de işgal ettiği ülkeleri İngiltere çıkışlı malları satın

almamaları yönünde zorlamaktaydı. Bunu yaparken de, İngiltere'nin mecburi olarak ithalata yönlendirilmesini sağlayacak yeni bir politika tasarlamaktaydı. 1980'li yıllarda Çin'in başlattığı ucuz mal, ucuz ihracat politikalarıyla ABD'ye 660 Milyar dolarlık ithalat gerçekleştirirken, ABD'nin Çin'e ihracatı 120 Milyar dolarda kalmıştır. Trump da, giderek global ticareti eline geçirme aşamasına gelmiş olan Çin'e karşı "zararın neresinden dönülürse kardır" anlayışıyla hareket etmekte ve Çin'in yükselişini durdurmaya yönelik Napolyonik politikaların bir benzerini yirmi birinci yüzyıla taşımaya çalışmaktadır.

Bu sebeple bu bölümde öncelik, Napolyon'un uyguladığı "abluka" sistemine verilerek en azından sistematik olarak bu politikanın parametrelerini ortaya koymaya ve Napolyon'un İngiltere karşısındaki pozisyonunun iyi anlaşılmasını sağlanmaya çalışılacaktır. Ayrıca ABD Başkanı Trump'ın uygulamaya koyduğu gümrük politikalarının Napolyon'un sistemiyle taşıdığı benzerlikler üzerinde durulacak ve nihayetinde İngiltere'nin bulduğu çıkış yollarının Çin tarafından da geliştirilerek kendi lehine dönüştürüp dönüştüremeyeceği üzerinde durulacaktır. Son aşamada ise Çin ile girişilen ticaret polemiği henüz bir neticeye ulaşamamışken, çok ani ve anlamsız bir şekilde dünya gündemine oturan Covit-19 (Koronavirüs) Pandemisi'nin, ABD ile Çin arasında baş gösteren ticaret savaşlarının bir parçası olup olmadığı meselesi üzerinde durulacaktır.

1. NAPOLYON BONAPART ÖNCESİNDE FRANSIZ-İNGİLİZ REKABETİ

XVIII. yüzyılın ortalarında başlayan sanayileşme hareketi kısa süre içinde dünyayı yeni bir savaş sistemiyle karşı karşıya getirmiştir (Akdağ 1949:511-514). Bu savaş sisteminin kökleri her ne kadar XV. ve XVI. yüzyıllara uzanıyor olsa da, esas olgunlaşma devresini XVIII. yüzyılın ortalarında başlayan endüstrileşme ve sanayileşme döneminde tamamlamıştır. Bu dönemin en güçlü ülkeleri olan İngiltere ve Fransa arasındaki askeri ve ticari rekabet kısa bir süre sonra savaşa dönüştü ve sonunda Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) denilen yeni bir döneme girilmiştir. Bu savaşın sonucunda İngiltere, Fransa'dan 1757'de Bengal'i,1760'ta Pandiçeri'yi alarak Hindistan'a egemen oldu. İngiltere aynı yıllarda Kuzey Amerika ve Kanada'da Fransızlar'ın elinde bulunan Frontenac, Duquesne, Louisbourg, Quebec ve Montreal gibi bölgeleri ele geçirmişlerdi (Özcan, 2000:298). İngiltere ele geçirdiği bu bölgelerde sanayi devrimiyle kurmuş olduğu ticaret sektörüne büyük pazarlar açmış ve bazen anlaşmalarla bazen de zora başvurarak ürettiği malların bu bölgelerde tüketimini sağlamaya yönelik yeni bir ticaret anlayışı geliştirmişti. Bu ticari anlayışın en önemli kaygısı, İngiltere'ye mümkün olduğunca fazla paranın girişini sağlamak buna karşılık en az miktarda çıkışına izin vermekti. İngiltere bunu temin için de sömürgelere yapılan ticari taşımayı

tamamen kendi gemilerinin tekeline almıştı. İngiltere sanayi devriminin sağladığı imkânlarla oluşturduğu bu politika sayesinde hiçbir ülkenin bu pazarlara girişine de izin vermeyerek, uyguladığı ablukalarla diğer ülkelerin ticaretine engel olmaktaydı. İngiltere açısından büyük karlar getiren bu ticaret anlayışı özellikle Fransa ile büyük gerginliklerin yaşanmasına sebep olmuştur. İki devlet sömürgeler ve Avrupa topraklarındaki hak iddiaları sebebiyle birçok defa savaşın eşiğine gelmişlerdi. Nihayet 1756-1763 yılları arasında yapılan Yedi Yıl Savaşları sonucunda İngiltere, Fransa'ya kesin üstünlük sağlayarak savaşlara son vermiştir (Özcan, 2000:300).

Yedi Yıl Savaşlarının mağlubiyetle sonuçlanması, Fransa'da sistemin sorgulanmasına sebep olmuştur. Fransız aydınları ve halk ortak tavır koyarak meşruti bir yönetime yönelik taleplerini artırmışlardı. Nihayet 1789 Fransız İhtilali gerçekleşmiş ve krallığa son verilmiştir. İhtilalin hemen akabinde 22 Eylül 1792'de Cumhuriyet düzenine geçilmesiyle Fransa yeniden Avrupa ve İngiltere meselesine dönmüştür. Aynı günlerde Avusturya karşısında alınan başarılı sonuçlar, ihtilâlin bütün Avrupa'ya ihraç edilmesine karar verilerek İngiltere ve diğer komşu ülkelerin hemen tamamına savaş açılmıştır. Ancak yenilgiler birbirini kovalayınca ülkede yokluk, kıtlık, malî buhran ve sefalet başlamıştır. Bütün bunların arasında 21 Ocak 1793'te XVI. Louis yargılanıp idam edilmiştir. Kralın ortadan kaldırılması, Fransa'nın içerideki sıkıntıları örtbas etmek için Avrupa'yı istila etmek ve böylece mali sıkıntıları ortadan

kaldırma amacına yönelik yeni bir politikayı benimsemesine sebep olmuştur. Bu tarihten sonra ülkede hükümet değil, ordunun sözünün geçtiği yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemin en önemli ürünü de Napolyon Bonapart'ın Generalliğe yükseltilmesi ve intikam için İngiltere'yi işgal ile vazifelendirilmiş olmasıdır (Özcan, 2000:298).

Kral taraftarı bir isyanı bastırmasıyla ünlenen Napolyon'a Yeni Fransız yönetimi tarafından verilen ilk görev, Fransa'nın dünya genelindeki gelir kapılarını kapayan İngiltere'nin ya kendi adasında boğulması veya işgaliydi. Napolyon ise İngiltere'nin deniz gücü karşısında bir varlık gösteremeyeceğini anlayınca bundan vaz geçmiş ve dikkatleri başka bir yöne, İngiltere'nin en büyük sömürgesi olan Hindistan'ın Akdeniz'deki kapısı Mısır'a kaydırmıştır. Mısır seferinden döndükten sonra da hükumete el koyarak 1799'da Konsil olmayı başarmış ve ülkenin idaresini eline almasını sağlayan yetkilerin tamamını elinde toplamıştır. Napolyon'un Avusturya karşısındaki galibiyeti, 1802 yılında İngiltere ile masaya oturmasını sağlamış ve yapılan anlaşmaya rağmen İngiltere giderek güçlenen Fransa'yı dizginlemek için kısa bir süre sonra tek taraflı olarak anlaşmadan ayrılmaya karar vermiştir. Bu durumu hazmedemeyen Napolyon İngiltere'yi kesin olarak işgale karar verdi. 1804'te yaptırdığı bir darbe ile de kendisini İmparator ilan ettirdi. Ancak 1805'te Trafalgar'da aldığı yenilgi üzerine İngiltere'nin savaşla yola getirilemeyeceğine anlamıştır. Politika değiştiren Napolyon, İngiltere'nin adasına hapsedilmesine karar vermiştir. Bunu

yapabilmek için de hızlı hareket ederek 1806'da Prusya'yı ve 1807'de Rusya'yı ardından da 1808'de de İspanya'yı boyun eğdirmiş (Özcan, 1996:180) ve ilan etmiş olduğu Kıta Ablukası'nı yavaş yavaş uygulamaya koymuştur. Kıta Ablukası'nın nasıl ilan edildiğine ve nasıl işletildiğine bir göz atmak Napolyon'un düşünce yapısıyla Trump arasındaki benzerlikleri yakalamak, meselenin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

1. KITA ABLUKASI SİSTEMİ VE UYGULANIŞI

Eli F. Heckscher'e göre "Kıta Ablukası, bir ülkenin politik düşmanlarını ekonomik yollarla ezmek ve aynı zamanda kendi ticari ve endüstriyel refahını oluşturmak amacıyla başvurduğu benzersiz bir önlemdir." (Heckscher, 1922:13). Napolyon Bonapart, düşmanlarını dize getirmek ve kendi ülkesini üstün kılmak için bütün ahlaki gelenekleri bir tarafa bırakmak suretiyle abluka meselesine yoğunlaşmış ve uygulamaktan çekinmemiştir. Bunu yaparken meseleye tamamen ekonomik akıl çerçevesinden bakarak düşmanlarını ekonomik çöküntüye sürükleyecek yeni bir akıl üretmenin peşine düşmüştür. Napolyon'un kişiliğinde yerini bulan bu politika muhtemeldir ki aynı maziyi paylaşan ABD'nin geçmişinde de önemli bir yer edinmiştir. Bu sebepledir ki yirmi birinci yüzyılda tarihin karanlık sayfalarından sıyrılarak gün ışığına çıkan bu politika ABD Başkanı Donald Tramp aracılığıyla ve yeni bir

versiyonuyla gündeme gelmiştir. Son kertede bu politika ABD ile Çin arasında sürüp giden ticaret savaşlarının en önemli konusu olmaya devam edecek gibi görünmektedir. Bu açıdan bakıldığında 1800'lü yılların Napolyon'u ile bu günün Trump'ı arasında niyet açısından pek bir fark olmadığı anlaşılmaktadır. Heckscher, Kıta Sistemi'nin son dünya savaşı sırasında izlenen abluka politikasına ilişkin benzerlikleri ve farklılıkları hakkında net bir fikir oluşturulabileceğini ileri sürerek, düşmanı incitmek ve kendi ülkemize fayda sağlamak amacıyla yapılan bu işlemin Napolyon zamanında olduğu gibi her zamanda ve her şatta geçerli bir yöntem olduğunu iddia etmiştir (Heckscher, 1922: 13).

Kıta Sistemi gibi bir stratejiyi ortaya koymak ve bunu uygulayabilmek için meseleye öncelikle merkantilist bir bakış açısıyla yaklaşmak gerekmektedir. Kıta Sistemi'nin uygulanması konusunda bir diğer merkantilist bakış açısını Colbert'de görmek mümkündür. Colbert'e göre bu sistem, bir ülkenin endüstrisinin, ticaretinin ve diğer bütün kaynaklarının kullanımından elde ettiği ekonomik refahtan rakiplerine verdiği payları en aza indirebilmesi veya tamamen mahrum edebilmesi gücüne dayanmaktadır (Heckscher, 1922:13).

Kıta Sistemi, nihayetinde aynı zamanda bir savaş politikasıydı. Benzeri politikaların kullanıldığı Ortaçağ savaşları veya daha öncesindeki savaşlar nihayetinde birer kuşatma veya abluka savaşlarıydı. Schmoller'e göre bu tür savaşlar oldukça karlı

olduğu için en çok tercih edilen yöntemlerden biriydi. Bu sebeple de kesintisiz bir ticari abluka uygulamak nihai sonuca ulaşmak için son derece kestirme bir yol olarak kabul edilmekteydi (Heckscher, 1922:13-14). Hal böyle olsa da ticari savaşlar, tarafların beklentilerine her zaman cevap verecek sonuçlara ulaşmayabilir. Bununla beraber merkantilist anlayış bu beklentileri kendi ülkesinin karına olacak şekilde zorlamaktadır. Savaşı başlatan taraf, savaşı öyle bir noktaya getirir ki, karşı tarafı kendi ülkesinin mallarını alması yönünde zorlamanın yanı sıra karşı tarafın mallarının kendi ülkesine girişini de engelleyecek yeni bir politika oluşturabilir.

Bu tür bir strateji yüksek ideallere bağlı olan devlet liderleri tarafından yürütülebilir. Bu tür liderler çok yüksek ideallere sahiptirler. Söz konusu liderler bu politikanın en önemli nesnesinin ticaret olması sebebiyle barıştan savaşa, savaştan da barışa geçişi çok kolay sağlayan adımlar atabilirler. Bu ve benzeri adımları atmaya meyyal liderlerden biri olan ABD Başkanı Trump'ın çelik ve alüminyum gümrük vergi artırımı adı altında dünya politik sistemine sokmuş olduğu ticari savaş stratejisi de, Napolyon Bonapart'ın kıta ablukasının yeni versiyonundan başka bir şey olmayıp, istendiğinde politikanın her hangi bir aşamasından vaz geçilerek, yeniden eskiye dönülebileceği gibi, bir başka aşama ile savaş daha ileriye taşınabilir. Bu açıdan bakıldığında Napolyon gibi ABD Başkanı Donalt Trump da, hedef ülkeleri kendi mallarını almaya zorlayan, ancak karşı tarafın mallarını satmasına izin vermeyen

bir sistemin peşinde olduğu aşikârdır. Ancak bunu başaramaması halinde yine tıpkı Napolyon gibi, ani bir dönüş yaparak, barış masasına oturmayı sağlayacak alternatif davranış modellerini de süreç içerisinde zaman zaman sergilemekten kaçınmadığı görülmektedir.

Nitekim Napolyon, Kıta Ablukası'ndan beklediği sonuçları alabilmek adına öncelikle İngiltere ile Avrupa'nın ilişkilerini koparmak adına kıtadaki devletlerin tamamını hedef almıştır. Fransa, İngiltere'ye ancak bu ilişkiyi kesebildiği ölçüde diz çöktürebileceğinin farkındadır. Napolyon'dan önce de Fransa, denizaşırı sömürgelerine musallat olan İngiltere'nin durdurulabilmesi için stratejiler geliştirmiştir. Ancak buna bir çare bulunamaması, XVI. Louis'i önce tahtından, sonra da hayatından etmiştir. Hatta Fransa'yı yeni bir sistem değişikliğine gitmeye mecbur bırakmıştır. Bu sistem değişikliği 1789 İhtilali ile gelmiştir. Ancak sistem değişikliği, Fransa'nın İngiltere'ye yönelik politikalarında bir değişikliğe sebep olmamıştır. Tam tersine Fransa yeni sistem içerisinde dahi aynı stratejinin takipçisi oldu ve kendi çıkış yolunu da yine kendisi tayin etmiştir. Fransa'ya bu çıkış yolunu gösterecek kişi ne krallar idi ne de Fransız İhtilali'nin önderleri, bu kişi yukarıda da belirtildiği gibi ancak idealleri yüksek olan bir kişi olabilirdi. Nihayet tarih, kralları tahtından eden, ülkeleri ihtilallere sürükleyen ticaret savaşlarının ortasında Fransa'yı İngiltere karşısında yükseltecek kişiyi seçmekte gecikmemiştir, bu kişi yukarıda da belirtildiği gibi idealleri olan bir adamdı ve

Korsika'nın bir köyünden gelerek İhtilal Fransa'sının generalliğine yükselen Napolyon Bonapart olmasına hükmetmişti.

Napolyon Bonapart, Fransa'nın içine düşmüş olduğu handikapın sebeplerini yakından teşhis etmiş ve Fransız aydın veya köylü zümresinin İngiliz mallarına karşı olan büyük bir zafiyetini de yakından tetkik edebilmişti. Bu zafiyet aslında İngiltere'nin hegemonik güç olmasından ileri geliyordu. Fransız aydını da köylüsü de bu hegemonik güç tarafından dayatılan modaya uygun giyiniyor ve bu sebeple de sürekli tüketimi teşvik eden bir ithalat döngüsü içerisinde yaşıyordu. Bu da Fransa'nın bütün gücünü kırıyordu(Daly, 2007:351). Napolyon, öncelikle gücü ülke içerisinde tutmayı ve karşı tarafın kendi toprakları dışına mal satmasını engellemeyi amaçlamaktaydı. İkinci aşamada bu ülkenin dışarıdan mal ithal etmesine izin vererek, kasasının boşalmasını temin edecek yeni bir sistem geliştirmeye çalışmıştır. Bu sayede ticari olarak kazanamayan İngiltere, ticari olarak sürekli harcama yapmak durumunda kalacaktı. Bu durum İngiliz hazinesini parasal darlığa sürükleyecek ve iç piyasasında kargaşa oluşmasını temin edecekti.

Fransa'nın dünyanın en büyük ekonomik gücü haline gelen İngiltere'yi başka türlü diz çöktürmesinin yolu yoktu. Gerçekte bu tür bir savaş Fransa'nın ihracatının da önünü açabilirdi. Ancak, Fransa bu dönemde İngiltere'ye ihracat yapabilir durumdan çok uzaktı. Her iki ülkenin de iç piyasasında karşılıklı

talepler vardı, ancak bu talepler modayı sürükleyen İngiltere mallarına yönelikti. Hal böyle olunca, Fransa'nın İngiltere'ye satabileceği malları oldukça sınırlı bir düzeyde kalmaktaydı. Bu da İngiltere'nin Fransız mallarına rağbetini azaltmakta ve kendisine gerekli olan ham madde dışında, Avrupa'dan getirtebileceği fazla da bir şey kalmamaktaydı (Daly, 2007:351).

2. SOĞUK SAVAŞIN BİTMESİ VE ÇİN'İN YÜKSELİŞİ

ABD, on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'nın bilhassa da İngiltere'nin Pasifik ve Akdeniz'deki bütün rollerini ele geçirmiştir. Birinci ve ikinci dünya savaşları sırasında ekonomik ve ticari üstünlüklerine de son vermiştir. ABD'nin bundan sonraki politikası askeri olarak bu ülkelerin üzerinde kontörlü sağlanmak ve ardından bütün dünyayı sarmış olan İngiliz etkisini ortadan kaldırmak olmuştur. Sonrasında da İngiltere'den boşalan bu alanın hızlı bir şekilde kendi ürettiği emtia ile doldurulmasını temin edecek bir ekonomi politikası oluşturmuştur. ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan soğuk savaş döneminde bu emelini güçlendirecek yeni imkânlara ulaşmıştır. Gerek Avrupa'nın Rus tehdidine karşı savunulması yükümlülüğünü üstlenmesi ve gerekse Uzak Doğu'yu Çin tehdidine karşı Kore Savaşı ile koruma stratejisi, ya da Vietnam Savaşı gibi fırsatları değerlendirerek bölgedeki İngiliz nüfuzunu büyük ölçüde ortadan kaldırmaya muvaffak olmuştur. Hem doğuyu ve hem de batıyı kendi taleplerine uygun

olarak emniyete alan ABD, kısa bir süre sonra bu bölgelerin tamamında her türlü ticari taleplerin de neredeyse tek karşılayıcısı durumuna gelmiştir. Bunun dışındaki hareketlenmeleri ise ürettiği savaş ve müdahale senaryolarıyla öteleyebildiği kadar ötelemiştir. Bu dönem ABD'nin sadece kazanmayı hedeflediği, rakiplerinin mümkün mertebe pay almasına izin vermediği bir dönem olmuştur. Ancak yakın bir zamanda Sovyet Rusya'nın yıkılışıyla biten soğuk savaş dönemi ABD'nin kurduğu iki bloklu dünya düzeninin yıkılışını da hazırlamıştır. Akabinde de serbest kalan Çin'in yükselişinin önünü açılmıştır. Çin yükselirken, Avrupa'da da ABD'ye artık ihtiyaç kalmadığı, onun yerine birleşik bir Avrupa'nın dıştan gelebilecek saldırılara karşı mukavemet gücünün oluşturulabileceği fikri doğdu. Bir taraftan Çin, diğer taraftan Avrupa'daki bu stratejik dönüşümler, ABD'yi tam da Napolyon Bonapart'ın kurduğu sistemi yeniden inşa etmek ve böylece dünyada en etkin oyun kurucusu olduğunu göstermek amacıyla yeni model bir abluka sistemi başlatmış olduğu söylenebilir.

ABD Başkanı Trump'ı Avrupa ve Asya'da ticaret savaşlarına sürükleyen veya mecbur bırakan sebepleri incelemeden önce bu tür savaşların geçmişteki versiyonlarına bir göz atmakta yarar vardır. Bu ve benzeri ticaret savaşlarının ilk ve en şiddetlisi XVII. Yüzyılda Fransa ile İngiltere arasında başlamıştır. Bu savaşın görünen en önemli sebebi hegemonik sömürge devlet olma çabasıdır. Bu çaba içerisinde tek olma gayreti de dünyayı iki kutuplu yeni bir dünya düzenine sürüklemiştir. Yakın

geçmişte ABD ile Sovyet Rusya arasında yaşanan ideolojik çatışma da aynı şekilde hegemonik güç olma taleplerinden doğmuştur. Ancak 1990'larda Sovyet Rusya'nın yıkılmasından sonra tek başına kalan ABD için bu liderlik 2000'li yıllara kadar tek başına sürdürülmüştür. Ancak 2000'li yıllardan sonra ticari politikalarında hızlı bir değişim yaşayan Çin, ABD'nin karşısında kazanmış olduğu ivme sebebiyle dikkatleri kendi üzerinde toplamıştır. Bu da Fransa ile İngiltere arasında on sekizinci yüzyılda başlayan ticaret savaşlarının bir benzerinin Çin ile ABD arasında başlamasına sebep olmuş görünmektedir. Bu krizi çözümlemek ve nasıl bir sonuca varabileceği konusunda doğru bir analiz yapabilmek için benzer krizlerin yaşandığı maziye bakmakta fayda telakki ediyoruz.

2.1. Kıta Ablukası Öncesinde İngiltere-Fransa Ticaret Savaşları

İngiltere ile Fransa arasında dünya ticaret yollarının ele geçirilmesi konusunda sıkı bir rekabet vardı. 1660 yılında başlayarak 1784 yılına kadar süren bu dönemde mücadele sömürge imparatorluklarının kurulduğu ve geliştiği Pasifik ve Hint Okyanusu'nda meydana gelmiştir. Dönemin en azılı ticari düşmanları şüphesiz Fransa ve İngiltere olmuştur. Bu rekabetin konusu 1660 yılından itibaren her iki ülke arasında yaşanan gümrük düzenlemeleri olmuştur. 1678'den sonra iki ülke arasında başlayan ticaret savaşlarını, bir süre sonra ticari

ambargolar takip etmiştir. 1689'da İngiliz-Fransız Savaşı, İspanyol Miras Savaşı'yla daha da şiddetlenmiştir. Bu savaş ancak 1713 Barış Antlaşmasıyla sonuçlandırılmıştır. Savaşı sonlandıran anlaşma her ne kadar iki tarafın iyi niyetiyle yapılmış olsa da esasında İngiltere henüz barış için hazır değildi. İngiltere'yi aslında kendi tüccarının baskısı altında bu anlaşmaya rıza göstermiştir. Bununla beraber anlaşma her iki tarafın birbiriyle olan ilişkilerini düzenlemekten ve her iki tarafı en fazla tercih edilen ulus olarak kabul etmekten çok uzaktı. Buna rağmen anlaşmanın her iki taraf için en önemli getirisi 1664-1699 yılları arasında sürüp giden ve karşılıklı olarak uygulanan ticari yasakların ve gümrük kısıtlamalarının kaldırılmış olmasıydı (Heckscher, 1922:15).

Öyleyse İngiltere ile Fransa'yı 1699'dan 1789'a kadar amansız bir mücadelenin içerisine çeken ve bu mücadele esnasında İngiltere'yi Fransa'nın sömürge topraklarını işgale zorlayan sebepler nelerdi? Bunları bilmek günümüzde ABD ile Çin arasında başlamış olan ticari savaşların nasıl bir döngüye sahip olduğunu anlamamızı sağlayacağı gibi, güncel olarak devam eden gümrük artırımlarının da nedenlerini anlamamızı sağlayacaktır.

Kıta Sistemi'ne giden süreçte İngiltere, Fransa'dan ithal edilen şarap, sirke, brendi, keten, kumaş, ipek, tuz, kağıt, iplik, yün, saç, altın, gümüş ve deri içerikli bütün ürünleri yasaklamıştı. Şayet bu mallar savaş gemileri tarafından ele geçirilmiş olsalar

da İngiltere'ye getirilmeyecek doğrudan yok edileceklerdi. Bu durum karşısında Fransa, İngiltere'ye karşı bir dizi gümrük tarifesi getirmiştir (1685). Fransa'nın bu hamlesi İngiltere tarafından görmezlikten gelinmedi ve 1689'da 1678'deki duruma dönüş yaptı ve yukarıda da belirtildiği üzere Fransız mallarına karşı genel bir boykot uygulanmaya başladı (Heckscher, 1922: 15-16).

İngiltere henüz sanayi devriminin başındaydı ve üretmiş olduğu malların iç piyasada Fransa'dan gelen daha ucuz mallarla rekabet etmesini istememekteydi. Sanayileşmekte olan ülkeler genel olarak kendi sanayilerini geliştirebilmek adına öncelikle iç piyasaya yönelik mallarını dış piyasalardan gelen daha ucuz mallara karşı korumak isterler. Ülkeler bu tür korumacı yöntemlere geçmişte olduğu gibi günümüzde de başvurabilmektedirler. İngiltere, Fransa'nın başlattığı ihracat saldırılarına bu şekilde bir yola başvurarak ürettiği malları satmayı kolaylaştıran, buna karşılık ithal malları ise talep edilemez duruma düşürmek için ithalata sınırlamalar getirmiştir.

İngiltere'nin koyduğu kotalara karşı önceleri pek duyarlı olmayan Fransa, 1701'de benzer önlemlerle karşı koymaya başladı. Bu durum yaklaşık seksen yıl sürdü. Nihayet 1778 İngiliz-Fransız savaşının patlak vermesiyle bu defa da Fransa, İngiliz mallarının ithalatına kotalar getirmeye başlamıştır. Bu da iki devlet arasında ticaret savaşları denilen yeni bir dönemi başlatmıştır (Heckscher, 1922:16).

Gümrük düzenlemeleri on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda, dönemin devletleri kadar Osmanlı Devleti'nde de görülen bir hususu. Öyle ki, kapitülasyonlar sebebiyle kendi gümrük duvarlarını oluşturamayan Osmanlı Devleti'nde bilinenin aksine kapitülasyonlara rağmen gümrükler oldukça karlı birer gelir kapsı olmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti, gümrük vergilerini kapitülasyonlarla düzenliyor olsa da gümrüklerde yapılması gereken zamları her devlet gibi kendi politik gücünün bir parçası olarak muhafaza etmiştir. İster İngiltere olsun isterse Fransa olsun gümrük politikaları üzerinden Osmanlı Devleti ile hiçbir şekilde bir sürtüşmeye girebilme hakkına ve hukukuna sahip değildi. Osmanlılar istediklerinde kapitülasyonların dışında bırakılmış ve adına gümrük fazlalıkları dedikleri meblağları zamlandırarak büyük karlar elde edebiliyorlardı. Hatta bu gelirler zaman zaman mukataaya dönüştürülerek iltizama dahi verilebilmiştir (Çoruh, 2017:123-124).

Bununla beraber bu tür düzenlemelerin hedeflenen meblağlarda gerçekleşebilmesi ancak siyasi güç sahibi iktidarlar zamanında yapılabilmekteydi. Gerçekte gümrük düzenlemeleri her iki tarafın rızasını gerektiren bir durum olduğu için çatışmayı körükleyecek sebepleri oluşturmaları da kaçınılmazdı. İngiltere ile Fransa arasında çatışma yaratabilecek bu durum, ne İngiltere ve ne de Fransa'nın Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde benzeri bir problem teşkil etmemiştir. Çünkü kapitülasyonlar verilirken, gümrüklerdeki bu tür düzenlemelerin her devletin

kendi sorumluluğunda olduğu taraflarca kabul edilmiştir. Oysaki Fransa ile İngiltere arasında sürdürülen ticari ilişkileri kapitülasyonlar değil, doğrudan iki eşit güç ve kudretteki devletin ticari hukuku düzenlemekteydi. Bu sebeple bir tarafın ortaya koyduğu yeni bir politika diğer tarafı da benzeri bir önlem almaya sevk edebilmiştir. Böyle bir durumda taraflardan birinin itirazı hali bir çatışmayı kaçınılmaz hale getirdiği gibi, yukarıda izah edilmeye çalışılan ablukalar gibi yeni yeni sistemlerin önünü de açabilmekteydi. Bu tür ablukalardan kurtulmak isteyen devletlerin başvurdukları bir diğer çare ise kaçakçılık olmuştur. Her ne kadar doğu devlet sistemlerinde tümden suç olarak kabul ediliyor olsa da batılı devlet sistemlerinde kaçakçılık ticari politikaların bir parçası haline gelmiştir.

Adam Smith, gümrük düzenlemeleriyle istisnai olarak engellenen İngiltere ile Fransa arasındaki ticari ilişkinin, esasen doğrudan bu devletler tarafından yönlendirilen kaçakçılar tarafından sürdürüldüğünü ortaya koymuştur. Smith, yasaklanmış yabancı malların ilgili ülkelerde gerçekten elde edilemez olması konusunda insanlar arasında fazla bir endişe olmadığına dair pek çok delilin olduğunu ileri sürmüştür. Örneğin, 1783'te Versailles Barışı'ndan sonra, Fransız ekonomi tarihçisi Emile Levasseur'a göre, Fransız gümrük yetkililerinin ülkeden çıkarılmasına rağmen, İngilizlerin her şeyi Fransa'da moda idi ve Fransızlar yasaklanmış olmasına rağmen çok büyük miktarlarda ithalat gerçekleştirmişlerdir (Heckscher, 1922:16-

17). Gerçekten de ABD'nin Körfez Savaşı sırasında Irak'a uyguladığı ambargo normalde her iki tarafın birbirlerinin mallarına yönelik talebi önlemeyi gerektirirken, o dönemdeki gazete manşetleri bunun tam tersini ortaya koymaktadır. Irak içerisinde yapılan araştırmalar rafların ABD mallarıyla dolu olduğunu görülmüştür. Gerçekte bu Irak resmi makamlarının bir talebi değildi. Irak pazarında raflar, ABD'lilerin sınır ticareti adı altında kaçak yollarla ülkeye soktukları mallar doldurmuştu. Bu durum, aslında ambargonun Irak'a yönelik olmadığını, tersine Irak'ın en fazla ticaret yapmakta olduğu Türkiye'nin ekonomisini hedef alan bir saldırı olduğu sonradan anlaşılmıştır. Bu, ABD'nin Türkiye'yi bölgeden dışlayan ve Türk ekonomisinin öngörülen yükselişini önlemeye yönelik politikalar geliştirmekte olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmiştir (Öztürk, 2010:19)[28].

Napolyon'un Kıta Ablukası adı altında İngiltere'ye karşı uygulamaya soktuğu sistem de, gerçekte 2001'de ABD'nin Irak üzerinden Türkiye'ye uyguladığı ablukadan bu yönüyle pek bir farklılık göstermemektedir. Söz konusu dönemde Napolyon, Rusya dahil diz çöktürdüğü bütün ülkelere, İngiltere'ye mal satmamak konusunda yasaklar getirirken, en büyük önceliği İngiltere'yi ithalat yapmak zorunda kalan bir ülke durumuna

[28] Körfez Savaşı sırasında konulan ambargo nedeniyle, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının askıya alınmasıyla iki ülke arasındaki ticaret düzeni bozulmuştur. İki ülke arasındaki ticaretten hem Kuzey Irak'ta yaşayanlar hem de Türkiye'nin güneydoğusunda yaşayanlar yararlanmalarına rağmen, ABD ve İsrail baskıları ile ambargo en sert bir şekilde Türkiye ve Irak'ı etkilemiştir. Böylece ambargo öncesinde Irak'a en fazla mal satan ülke Türkiye olmasına rağmen, ambargo sonrasında Irak'a (özellikle Ürdün üzerinden) en fazla mal satan ABD olmuştur.

getirmekti. Ancak İngiltere Fransa'nın ortaya koyduğu bu politikayı daha uygulanabilir ve daha pratik bir yolla delmeyi başarmıştır. İngiltere önce her iki devletin sınırlarına kaçakçıları yığarak kendi ülkesinde üretilen ve vaktiyle Fransa'da moda kabul edilen birçok malzemeyi Fransa sınırlarından geçirerek ülkenin içinde bulunduğu parasal darboğazı aşmaya muvaffak olurken, bir aşama sonra da Fransa tarafından da uygulamaya konulan ve adına lisans denilen yeni ve hukuki bir yöntemi de uygulamıştır. İngiltere Belçika, Hollanda ve Prusya kadar Fransa'nın baskısı altında olmayan Danimarka ve Rusya gibi devletlere lisans hakları vererek ülkesi adına denizaşırı ülkelere mal satabilmenin yolunu açmıştır (Heckscher, 1922:17).

Lisans sistemi, nominal olarak geçerli yönetmelikleri atlatmak için özellikle batıda her devletin kullanabildiği elverişli bir yol olarak görülmüştür. Aslında lisanslar sık sık gündeme gelen kayırmacılık, rüşvet ve benzer yolsuzluklardan kaynaklanmaktadır. Bununla beraber lisans veren ülkeler, likitide ihtiyaçlarını karşılamak için daha yasal bir yol bulunamadığı zamanlarda kullandıkları bir sistemdir. (Heckscher, 1922:17).

Fransız ablukasına karşı İngiltere'nin kullandığı kaçakçılık ve lisans sistemleri aslında on yedinci yüzyılın son on yılında yasaklanan Fransız ipeklilerinin, İngiliz tüccarı tarafından hukuki olmayan yollardan ülkeye girişini/ithalini kolaylaştıran yeni ve büyük bir komplodan başka bir şey değildi.

2.2. 1786 İngiliz-Fransız Ticari Anlaşması (Eden Antlaşması)

Kaçakçılık ve lisanslama sistemlerinin gölgesinde sürdürülen ticaret savaşları gelinen noktada her iki ülkeyi de yoran, hırpalayan özellikler kazanmıştır. Bu sebeple savaşın bitirilmesi gerekmekteydi ancak bunu hangi devlet ve hangi aşamada yapabilirdi? İşte bu sorunun cevabı bir muamma olmasına rağmen, beklenmedik bir şekilde savaşın bitirilmesine yönelik adımlar her iki taraftan da gelmeye başlamıştır. 1689-1784 yılları boyunca devam eden ticari savaşları bitiren en önemli husus her iki ülkenin de bu savaşlardan bitkin düşmesi ve yeniden ticari bağları kurma isteği olmuştur. 1713 yılında İngiltere ile Fransa arasında imzalanan ancak İngiltere tarafından ihlal edilen ticari anlaşmanın gölgesinde sürdürülen karşılıklı temaslar, İngiltere'nin önde gelen tüccarlarını bu anlaşmanın yapılması için ikna etmişti. İngiliz tüccar özellikle bu süreç içerisinde uğramış olduğu büyük miktardaki kayıpları telafi edebilmenin derdine düşmüştü. Çünkü Amerika'da İngiliz kolonilerinin başlatmış olduğu özgürlük mücadelesi, İngiltere'nin yenidünyadaki nüfuzunu kökünden sarstığı gibi, ticari kapasitesini de büyük oranda düşürmüştür.

Amerika'daki kolonilerin kaybı İngiltere'nin Fransız mallarının iç piyasada meydana getirdiği tehdidi görmesini engellemiştir. Ancak buna rağmen İngilizler kendi dinamiklerini oluşturan ekonomik teorilere pek de aldırış etmişlerdir. Oysaki bu yüzyılın

ticari ve ekonomik teorilerini yeniden formüle eden Adam Smith, İngiltere ile Fransa arasında var olan ticari ilişkilerdeki bu tutarsızlığın gerçekte daha büyük karlar sağladığını ileri sürmüştür. Ona göre, uluslararası mal alış verişinin bu çatışmalardan dolayı daha karlı hale geldiğini, bundan dolayı da "dış ticaretle kendini zenginleştirecek bir ulusun, komşularının hepsi zengin, çalışkan ve ticari uluslar olduğunda bunu yapmasının kesinlikle muhtemel" (Heckscher, 1922: 18) olacağını ileri sürmüştür.

Adam Smith'in tezi İngilizler için pek göreceli kalmış olsa da Fransa tarafından uygulanabilir bulunmuştur. İngilizlere nazaran kendi ticari potansiyelini geliştirmeyi önemseyen Fransa, Amerikan Bağımsızlık Savaşı boyunca kuzeyde bulunan Amerikan (Kanada) kolonileriyle iyi ilişkiler geliştirerek ticari imkânlarını artırabilmiştir. Adam Smith bu öngörüsüyle belki de dünyanın tüm ekonomik ve ticari sorunlarına yönelik en iyi çözümü sunmuştur. Onun ortaya koyduğu bu strateji İngiltere'yi, 1713'te Fransa'ya karşı yeniden başlattığı ticaret savaşını ikinci defa sonlandırmak için, 1786 İngiliz-Fransız Ticaret Antlaşması olarak bilinen Eden Anlaşması'nı yapmaya mecbur kalmıştır (Evan, 2014:30-33)[29].

[29] Eden Antlaşması, sonradan I. Baron Auckland (1744-1814) adını alan İngiliz müzakereci William Eden, tarafından Büyük Britanya ve Fransa arasında 1786'da imzalanmıştır. Bu anlaşma kısa bir süre için Fransa ve İngilizler arasındaki ekonomik savaşı etkili bir şekilde sona erdirmiştir ve her iki ülkeden mallar üzerindeki tarifeleri azaltmak için yeni bir sistem kurulmuştur. Bu anlaşma on üç Amerikan kolonisinin Britanya'dan ayrılmasının ardından Adam Smith'in "Milletlerin Varlıkları" adlı ünlü eserini yayınlanması bu anlaşmanın zeminini oluşturmuştur. Anlaşmayı ortaya çıkaran nedenlerin başında İngiltere Başbakanı William Pitt, Smith'in fikirlerinden büyük ölçüde etkilenmesi gelmektedir. İngilizlerin müzakerelerde sergiledikleri inatçı tutum ticari anlaşmayı doğrudan İngiliz çıkarlarını öne

Bu anlaşma ile yüzyıla yakın bir zamandan beri süren İngiliz-Fransız savaşı sona ermişti. Ancak her zaman olduğu gibi masada politik inadından vaz geçmeyen İngiltere taleplerinin tamamına kavuşurken, Fransızlar neredeyse her şeyden vazgeçmişlerdi. Ancak her iki taraf da gümrük vergilerini yaklaşık %10-15 civarında düşürmüşlerdi. Fransız ipeklilerinin istila ettiği Avrupa ana karasında İngiliz ipekli endüstrisi ise yeni yeni yer bulmaktaydı. Anlaşma gereği Fransız ipeklilerinin İngiltere'ye ihracatına veya İngiliz tüccarın ithalatına bir engel konulmaması üzerinde anlaşmaya varılmıştı (Heckscher, 1922:19).

Eden Anlaşması her ne kadar İngiliz kamuoyunda kabul görmüş olsa da Fransız kamuoyu tarafından benimsenmemişti. Fransız endüstriyel çevrelerinin desteğini de alamamıştır. Bununla beraber devrim sonrasında Fransa eski politikaların yenilenmesine yol açan ticari savaş geleneğine geri dönmüştür. 5 Mayıs 1789'da Fransa bir toparlanma devresine girmekle beraber, Eden Anlaşması meşruti yönetimin sonunu getirdiği gibi toplumda yer bulmayan bir anlaşma olarak tarihe geçmiştir. Bu anlaşma sayesinde Fransa İngiltere'deki tekstil uzmanlarını kendi fabrikalarına çekmeyi başarmış olsa da bu başarı, İngiliz endüstrisi karşısında yok denecek seviyedeydi. Buna rağmen Fransızlar, gümrüklerine ulaşan İngiliz mallarının değerini

alan bir zemine oturtmuştur ve bazı endüstriler üzerindeki eşit olmayan koruma şartları getirmesi Fransız ekonomisine büyük zararlar vermiştir. Bu antlaşmanın Fransız halkının şikâyetlerini ön plana çıkararak Fransız Devrimi'ne yol açtığı hususunda genel bir kanı oluşmuştur. Bu anlaşmaya rağmen Şubat 1793'te savaşın yeniden başlaması anlaşmanın çöküşünü hazırlamıştır.

oldukça düşük göstermeyi ve vergi oranlarını Eden Anlaşması'nda kabul edilen %10-15 üzerinden değil, %2-3 üzerinden vergilendirmek zorunda kalmışlardır. Fransızların bu tavrına rağmen İngiliz tüccar Fransız pazarında bulunmaya devam ederek, alım oranlarını günden güne artırmışlardır. Bu alımlar sayesinde Fransa'daki hammadde fiyatlarının sürekli olarak artmasına ve Fransız imalathanelerinin çöküşe doğru gitmesine sebep olmuşlardır. Hatta Fransız patiska, yün, seramik, çelik ve deri endüstrileri, İngiliz rekabetinden ve sorumlu tutulduğu genel işsizlikten şikâyet eder hale gelmiştir (Heckscher, 1922:19).

İhtilal yıllarında Fransız halkının tamamı gibi ihtilalin liderlerinden Robespierre'de İngilizlerin yeminli düşmanlarından biriydi. Artios Eyaleti'nin temsilciliğini yaptığı sırada İngiliz rekabetine karşı yükselen hoşnutsuzluğu dile getirmiştir. Ancak Eden Anlaşması'na karşı duyulan nefret hisleri ise Fransa'nın hemen tamamında yaygındı. Hatta Fransa'nın sadece şarap bölgelerinden olan Paris şehrinin anlaşmaya karşı yürüttüğü protestolar, anlaşmanın uluslararası hukuk tarafından da denetlenmesini isteyen seslerin yükselmesine neden olmuştur. Anlaşmanın ardından ortaya çıkan 1788 ekonomik krizi Fransız halkı tarafından doğrudan anlaşmaya atfedilmiştir. Bununla beraber Fransız endüstri devrimi Eden Anlaşması sayesinde ilk defa suni de olsa bir yükseliş ivmesi kazanmıştır. Devrim öncesinde elde edilen bu fırsat aslında İngiliz uzmanlarının bu ülkeye yönelmesiyle

ortaya çıkmış görünmektedir. Fransızlar anlaşmanın yapılmasından sonraki ilk yılları ülkelerinin ekonomik kalkınmasının zirvesi olarak değerlendirmişlerdi. Oysaki bu yükseliş tamamen Büyük Britanya ile artan ilişkilerin gelişmesine bağlı kalmıştır. Anlaşmanın onaylandığı 1787 yılında Orléans'da ilk buharlı pamuk iplik fabrikasının bir İngiliz müteşebbis tarafından kurulmuş olması bu ilişkinin rolünü ortaya koyması açısından önemlidir (Heckscher, 1922: 20).

Eden Anlaşması'na Fransız halkın duyduğu tepki, Fransa'nın yeniden devrim öncesinde sürdürülen sert politikaya, bir diğer deyişle 1786'dan önce geleneklere dayalı politikaya dönmesine sebep olmuştur. M. Albert Sorel bu durumu açıklarken, Fransız dış politikasını oluşturan devrimcilerden Richelieu, Mazarin ve XIV. Louis gibi kişilerin Napolyon ile neredeyse aynı fikirlere sahip olmaları, onları belki bilinçsizce ancak tamamen eski ekonomik anlayışın her şeyi kaplayan etkisi altına sokmuştur. (Heckscher, 1922:21).

Eden Anlaşması'na duyulan tepkinin Fransız politikalarının eskiye dönüşünü hızlandırması, İngiltere ile sürdürülmekte olan ticari uzlaşmayı da gözden düşürmüştü. Bu durum yeniden ticaret savaşlarının önünü açacak gibi görünmekteydi. 1791'de Fransız Devrim Meclisi yeni bir teklif ile İngiltere karşısında kendi sanayiini koruyacak ılımlı bir tarife kabul etmiştir. Bunun sebebi her iki devletin Eden Anlaşması'na duydukları saygı

olmuştur. Devrimci kadro her ne kadar anlaşmaya karşı ılıman bir politika güdüyor olsa da Fransa, bir taraftan İngiliz ticari eğilimlerinden, diğer taraftan da hemen yanı başında endüstriyel kalkınmasını tamamlamak üzere olan Berg Dükalığı'ndan pazarlarına gelmeye başlayan yünlüler ile tekstil ürünlerinin istilasından endişeliydi. Bu endişe devrim yönetimlerini eski politikalara geri dönmeye zorlamaktaydı (Heckscher, 1922:21).

Ren bölgesinde ortaya çıkan endüstriyel yükseliş aslında abluka sisteminin ortaya çıkışında önemli bir rol oynamıştır. İngiltere de Eden Anlaşması'ndan rahatsızdı ve Fransız devriminin ilk yılları olması sebebiyle doğrudan bu anlaşmadan kaynaklı zararlarına rağmen bu yeni oluşuma karşı bir saldırıda bulunmayı uygun bulmamıştı. Böyle de olsa 1792'nin sonlarına doğru iki ülke arasındaki ilişkiler çok gerginleşti. Fransa'nın Eden Anlaşması'na yönelik eleştirileri üzerine İngiltere, Fransız limanlarından kargo yükü alarak misilleme yaptı. 1793'ün ilk aylarında gerçekleşen bu hadiselerin hemen akabinde, 1 Şubat 1793'te Kral XVI. Louis'in tahtından feragat etmesi iki ülke arasındaki savaşı yeniden başlatmış oldu. Bu sefer savaş yirmi yıldan fazla sürecekti ve geçmişteki savaşların tamamından daha büyük bir ekonomik çöküntü getirecektir. Hem devrimin, hem de Napolyon gibi idealleri olan strateji uzmanı bir komutanın baskısı altında yönünü bulan bu politika yeni savaşın seyrini de belirlemiştir. Bu savaş bir abluka savaşıydı ve her iki taraf da bu savaşın seyrini kendi lehine çevirecek parametrelere sahipti. Abluka konusu aslında doğrudan İngiltere'nin girişimleriyle

gündeme geldi ve Fransa'da gerekli cevabı verecek tedbirleri almaktan çekinmedi. Fransa'nın aldığı ilk tedbir ticaret politikasının sıkı takibi olmuştur. Bir diğer tedbir ise sadece Fransızlar için önemliydi. Çünkü İngilizlerin aldığı önlemler sebebiyle Fransız mallarının artık işbirlikçiler olmaksızın İngiltere'ye ulaşması mümkün değildi. Bu sebeple Fransızlar ikinci politika üzerinde yoğunlaştılar. Böyle bir zamanda Napolyon Bonapart devreye girerek bu politikayı tam bir kıta ablukasına dönüştürerek İngiltere'yi çok güç bir duruma düşürmüştür (Heckscher, 1922:21-22).

2.3. Kıta Ablukası

Kıta Sistemi, aslında Fransa'nın uyguladığı merkantilist ticaret politikalarına mukabele yapmak isteyen İngilizler tarafından benimsenen ve aynı fikirlerin egemen olduğu bir deniz ablukasından kaynaklanmıştır. Bu sistem denizlere hâkim olan İngiltere'nin donanmasıyla oluşturduğu ablukaya karşı Fransa orduları tarafından karada uygulanan baskının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Heckscher, 1922:38).

Napolyon'dan önce böyle bir sistemin ortaya çıkması pek mümkün görünmüyordu. Çünkü bütün bir Avrupa'yı İngiltere'ye karşı birleştirmek için büyük bir savaş kabiliyetine ihtiyaç vardı ve bu da ancak onun eseri olabilirdi. Nasıl ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun ortaya çıkışına kadar bütün Akdeniz ve Karadeniz sahilleri Bizans'a rağmen Venedik, Ceneviz ve

Roma şehir devletlerinin hükmü altındaydı. Osmanlılar İstanbul'u fethedince bu alanların tamamı onların eline geçti. Fatih Sultan Mehmed de denizlerde egemenliği sağlayabilmek adına zaman kazanacak bir adım atması gerekiyordu. Bu da denizlere hakim olana kadar düşmanı kontrol edecek ileri bir adım atma cesareti gerektirmekteydi. Fatih Sultan Mehmed de bu adımı atmaktan çekinmedi ve bütünü parçalara ayırabilmek için ticaret imtiyazını sadece Venedik'e verdi ve diğerlerini saf dışı bıraktı. Osmanlı Devleti, kendi rakibini belirlemişti ve bundan sonraki ticari rekabet sadece Venedik ile yapılacaktı. Osmanlı Devleti Venedik ile hem Akdeniz ve hem de Karadeniz için uzun bir mücadele dönemine girerek, iki gücünü, karalardaki gücünü denizlere de yayana kadar mücadele eşdeğer iken, bu tarihten sonra Osmanlı Devleti, Venedik'in elindeki bütün ticaret üslerini tek tek almayı başardı(Ertaş, 2001:103 vd).

İngiliz-Fransız ticaret savaşı da tıpkı Osmanlı-Venedik mücadelesi gibi yüzyıllara yayılan bir özellik gösterir. Ancak on sekizinci yüzyılda son noktayı koyan taraf İngiltere oldu. İngiltere'nin acımasızca uyguladığı deniz savaşları, bir çok ülkenin bu savaşlarda tarafsız kalmasına ve Napolyon karşısında hezimete uğramalarına sebep oldu. Bu durum ençok İngiltere'nin işine yaradı ve denizlerdeki mukavemetini daha da artırdı. Buna karşılık 1747'nin başlarında Fransa, Hanse Kasabaları ile Prusya ve İskandinav güçlerini Büyük Britanya'nın denizcilik gücünü ezmek amacıyla birleştirmek istemiştir. 1793'te Büyük Britanya ve Fransa arasındaki savaş

patlak verene kadar Fransızlar bu işte başarıya ulaştılar. Bununla beraber kıta Avrupa'sında kendilerini ticari yönden İngiltere'nin hegemonyasında hisseden devletler de vardı. Bunlar İngiltere'nin gücünü kırmak isteyen Fransa'nın da doğrudan hedefi durumundaydılar. Bu nedenle İngiltere'nin ticari baskılarından kurtulmak isteyen ülkeler Fransa'nın dostluğunu İngiltere'nin dostluğuna tercih etmişlerdir. Çıkarların bu şekilde örtüşmesi onları Fransa'nın doğal müttefikleri haline getirmiştir (Heckscher, 1922:38).

Fransa'nın İngiltere'ye yönelik planları esasında ilk defa Napolyon tarafından ortaya atılmamıştır. Napolyon gerçekte ilk uygulayıcı olarak ünlenmiştir. 1 Ocak 1793 tarihli bir konuşma bu planların gerçek sahibini ele vermektedir. Grondist deniz Subayı Kersaint bu politikayı ilk ortaya atan kişiydi. Ona göre Fransa'nın kendi endüstrisi ve zenginliği karşısında İspanya, Portekiz, Hollanda ve İtalyan cumhuriyetlerinin milli servetlerinin bir ehemmiyeti yoktu. Bu devletlerin tamamı İngiliz sermayesine bağımlıydılar. Yeni Dünya ve Asya'da da durum bundan farklı değildi. Danimarka'nın işbirliği içinde olduğu İsveç ve Norveç'in yanı sıra Rusya da bu duruma mahkûmdu. Bu nedenle İngiltere bütün bu devletlerin ticaretini yönlendirmek ve onlara pay vermek durumundaydı. Aksi bir durumda, bu devletlerin kendi ticari rotalarını değiştirmek istemeleri İngiltere'nin ticari hegemonyasının da sonu olabilirdi. İngiltere'nin kurmuş olduğu bu blok sadece Fransa'yı zora sokmaktaydı ki, bu blok karşısında yalnız kalmış gibi görünen

Fransa ise kendi endüstrisini ayakta tutmak için ya bu rakipten ve ya diğer bağımlılardan kurtulacaktı. Ya da boyun eğerek, aynı sisteme dahil olacaktı. Kurtulmanın tek bir yolu vardı o da, İngiltere'nin Yeni Dünya'daki, Brezilya'daki, Asya'daki ve Hindistan'daki bütün ticari kolonileriyle irtibatını kesinceye kadar, hiç durmaksızın saldırmaya devam etmekti (Heckscher, 1922:39).

Kersaint, bu yaklaşımıyla her ne kadar kıta ablukasına yakın bir husus ortaya atmış olsa da Avrupa'da sonradan esas oyuncu haline gelecek olan Almanya'yı gözden kaçırmıştır. İşte onun ortaya attığı ve Avrupa'da uygulayıcısı olması sebebiyle Napolyon'u kıta ablukasının mucidi durumuna getiren şey, Almanya'nın Ren bölgesi endüstriyel oluşumuyla Fransa'nın birleştirilmesi olmuştur. Napolyon Bonapart, 1796'da giriştiği savaşlar sonucunda Avrupa'nın büyük bir bölümünü diz çöktürünce, İngiltere'ye karşı uygulamak istediği ablukayı Almanya'nın Ren bölgesinde hızlı bir şekilde gelişmekte olan endüstri bölgesine kadar uzatmıştır. Mart 1798'de Ren'in sol kıyısı da İngiliz mallarına uygulanan ablukaya dahil edilmişti. Bu sonun başlangıcı oldu ve Napolyon, tasarladığı Kıta Ablukası'nı uygulamaya koyma fırsatı buldu(Heckscher, 1922: 39).

Napolyon, kendisini ünlendiren Kıta Ablukası'nın işletilmesini ise Alman Ch. Theremin'e borçludur. Napolyon ve Theremin kıta ablukası sürecini aslında birlikte kurgulamışlardı. Her ikisi

de tüm kıta devletlerinin Büyük Britanya'ya karşı ortak çıkarlarla birbirlerine bağımlı olduğunun bilincindeydi. Bu sebeple kıta devletlerinin Fransa'ya düşmanlığının sonuç olarak kendi çıkarlarına aykırı olduğunu görmelerini sağlamak bu devletleri Fransa'nın yanında yer almaya ikna etmek için yeterli olacaktı (Heckscher, 1922:39).

1797'de Rastadt Kongresi başladığında söz konusu ülkeler Elbe ve Weser'in ağızlarını İngilizlere kapatma planları yapıyorlardı. Fransız Dışişleri Bakanlığı, Hanover ve Hamburg gibi büyük Kuzey Alman şehirlerini birleştirerek Fransa ile müttefik bir cumhuriyete dönüştürmeyi önermiştir. İnşa edilecek büyük bir kanal sayesinde Fransız malları için yeni pazarlar yaratılırken İngiliz endüstriyel ürünlerinde ambargoya yol açacak ticari bir kombinasyon oluşturulacaktı. Ancak bu proje uygulanamadı (Heckscher, 1922:39). Çünkü İngilizler, 1807'de, Napolyon Savaşları sırasında ele geçirdikleri Helgoland adası (Walsh&Varnava, 2016:104) sayesinde ticaretlerini Holstein'daki Tönning'e yönlendirmişlerdi. Bu sayede Hamburg ve Bremen'e yönelen ticaretin önünü keserek, bu iki şehrin çöküşünü hazırlamışlardı (Heckscher, 1922:40).

Fransa'nın İngiltere'ye karşı oluşturduğu kıta ablukası, gerçekte İngiltere'nin büyük zayiata uğramasını sağlamıştı. Ancak bu abluka İngiltere'nin teşvik ve zorlamalarıyla tarihte benzeri görülmemiş bir şekilde devlet eliyle yapılan kaçakçılığın da önünü açmıştır. Kaçakçılık, Fransa'ya rağmen İngiltere'nin düze

çıkmasını sağlayan en önemli araç olmuştur (Heckscher, 1922:40)[30].

Abert Sorel, Fransız devrimci hükümetlerinin genel politikası olan Büyük Britanya'nın Avrupa Kıtası'ndan dışlanması sorununu çözümlerken Fransız dış politika programının doğal sınırları olarak Atlantik Okyanusu, Ren Bölgesi, Alpler ve Pireneler'i göstermiştir. Bu bölgelerin Fransa tarafından işgalinin bir zorunluluk olduğunu ileri sürerek, bunun gerçekleştirilmesi halinde, bu işgalin diğer tüm güçler tarafından da tanınacağını ileri sürmüştür. Aksi halde geriye sadece bir kıta ablukası seçeneği kalmaktaydı ki bunu da "onu gerektiren cisimle orantılı olmakla birlikte benimsenebilecek tek şey olan müthiş ve hiperbolik bir önlem" olarak ifade etmiştir (Heckscher, 1922:40).

A. Sorel'in bu iddiası İngilizler açısından pek mümkün görünmese de bu fikirlerin genellikle Fransız politikacılar tarafından üretildiği gerçeğini unutmamak gerekmektedir. 1793'te savaş patlak verdiğinde savaşın kaderini belirleyen Napolyon Bonapart olmuştur. Onun 1799'da iktidarı ele geçirmesi, ilk yedi yıl boyunca Fransa'nın kaderini de belirlemiş oldu. Bu tarihten sonra Fransa'da ortaya çıkan kavramların çoğu Bonapart ile anılır hale gelmiştir. Öyleki 1794'den 1799'a kadar İngilizlerin Avrupa ve Fransa limanlarıyla ilişkilerinin kesilmesi

[30] Kıta Ablukası fikri her ne kadar Napolyon ile anılıyor olsa da ondan daha önce de Fransız elçiler, komutanlar ve diğerleri tarafından İngiltere'ye karşı birçok defa benzeri komplolar hazırlayan bürokratların var olduğu bilinmektedir.

yönünde ortaya atılan bütün fikirler aslında abluka içerikliydi (Heckscher, 1922:41). Bütün bu ortaya atılan fikirler gerçek manasını icra kabiliyeti olan Napolyon Bonapart'ın Kıta Ablukası'nda bulmuştur.

Napolyon'un orduları, Prusya ordularını Jena ve Auerstadt'ta yenmiş ve ardından Berlin'e girmişti. Burada İngiltere'ye karşı uyguladığı ancak henüz resmen ilan etmediği ablukayı ilan etmeye karar verdi ve 21 Kasım 1806'da Britanya Adaları'nın abluka altına alındığını açıklayan meşhur Berlin Kararnamesi'ni ilan etti (Marzagalli, 1996:65-66). Kıta Ablukası (1806-13) İngiltere ile Avrupa arasındaki ticareti yaklaşık yedi yıl boyunca bloke etmiştir. Berlin Kararnanesi, İngiltere'ye karşı ilan edilmekle beraber, aslında Fransa'nın müttefiklerini de İngiltere ile ticaret yapmaktan men etmesi açısından değerlendirildiğinde onlara da uygulanan bir abluka olmuştur. (Daly, 2007:337;Velayutharaja, 2018:26[31]). Bu kararnamede; İngiltere, öncelikle Fransa'nın evrensel haklarını kabul ederek, hasım devletlere ait her bireyi düşman görmekten vaz geçmesi gerektiğine işaret edilmiştir. Ayrıca İngiltere'nin savaş gemileri veya tüccar gemilerinin mürettebatlarını ayırt etmeksizin esir etmekten men edilmesi gerektiğini, ticaret gemilerine, ticaret maddelerine ve bireylerin mülkiyetine bakmaksızın bunları ele geçirmeye hakkı olduğu iddiasından vaz geçmesi gerektiği belirtilmiştir. İngiltere'nin güçlendirilmiş limanlara

[31] Berlin Kararnamesi 1807'de Varşova ve Milano Kararnameleri ile 1810'da Fontainebleau tarafından genişletildi.

uygulanabilen abluka kurallarını korunaksız limanlara uygulamaya hakkı olmadığı ileri sürülmüştür. İngiltere'nin daha önce tek bir savaş gemisi dahi olmayan yerleri ablukaya almakta olmasının işin dışında olan ulusların da iletişimini kesmekte olduğunu, böyle bir durumun kıtalar arası mahrumiyetlere sebep olduğu belirtilerek, İngiltere'nin de ticareti ve endüstrisini bu devletleri sömürerek büyütmekte olmasının yanlışlığına dikkat çekilmiştir. Bütün bu uyarılar dikkate alınmaz ve buna rağmen her kim İngiltere'nin yanında yer alırsa onun suç ortağı sayılacağının altı çizilmiştir. Bonapart'a göre İngiltere Eden Antlaşmasını diğer ulusların zararına kullanarak fayda temin etmekteydi. İngiltere'nin bu tutumuna adaleti sağlama adına karşı çıkmanın ve onunla savaşmanın doğruluğuna inanmaktaydı ve herkesi ona karşı durmaya davet ederek, İngiliz ablukasına karşı bu defa kendisinin de kara ablukası uygulamaya karar verdiğini bildirmiştir. Bonapart, İngiltere'nin bu kararnamede geçen savaş haklarını denizde ve karada aynı olduğunu kabul etmesi halinde kara ablukasından vaz geçeceğini, aksi halde bu kararların Fransız imparatorluğunun temel yasası olarak kabul edileceğini ilan etmiştir (Napoleon I, 1806:1-3).

Napolyon Bonapart'ın ilan ettiği Berlin Kararnamesi'nin içeriğine bakıldığında aslında alınan kararların İngiltere'nin, Fransa'nın denizlerde sahip olduğu hakları yok saymasına bir tepki gibi görünmektedir. Bonapart, İngiltere'nin tutumu sebebiyle Berlin kararnamesinde açıkça İngiltere'yi uyguladığı

bu ablukadan vaz geçirmeye çalışmakta, şayet bundan vaz geçmez ise işi tehdide kadar getirerek onunla birlikte olanlara da açıktan bir uyarı göndermiş olmaktaydı. Her ne kadar Napolyon, bu kararname ile kendi haklılığını ortaya koyacak bir yol arıyor olsa da, aslında bunun bir aldatmacadan ibaret olduğu yapılan araştırmalar sonucunda ortaya konulmuştur. Napolyon'a ait bazı yazışmalar ablukanın ilan edildiği tarihten çok daha önce yürürlükte olduğunu gösteren deliller olduğuna işaret etmektedir. Meseleye İngiltere açısından bakıldığında deniz ablukasının ilanı 16 Mayıs 1806'dır. Bu tarih gerçekte Bonapart'ın ablukayı başlattığı tarihten oldukça sonradır. Buradan hareketle Napolyon'un kara ablukası aslında malumun ilanı bir durumdu. Çünkü Napolyon'un kara ablukası daha önce Temmuz 1805-Şubat 1806 tarihlerinde başlatılmış olduğuna dair bazı iddialar vardı (Heckscher, 1922: 58). Bu iddiaların yer aldığı belgelerde Napolyon, İngiltere'nin sadece endüstriyel ürünlerinin yasaklanması konusunda Avrupa'ya bazı dayatmalarda bulunmaktaydı. Oysaki daha sonra gerçek hedefini Avrupa kıtasında bulunan bütün limanların İngilizlere kapatılmasını sağlamak yönünde değiştirmiş olduğu tespit edilebilmektedir. Napolyon'un bu ani karar değişikliğinin perde arkasında İngiltere'nin tamamen saf dışı bırakılmasına dair Fransız sanayicilerinin bir talebinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple kararnamenin yayınlanmasından önce 23 Ekim'de ordu bültenlerinde, ardından 16 Kasım'da Hollanda'nın başına geçirdiği kardeşi Joseph'e gönderdiği mektuplarda Kıta

Ablukası'ndan söz etmekteydi. Napolyon kardeşine gönderdiği bir mektupta açıkça Elbe adasını İngiliz gemilerine kapatmasını istemekte ve buraya gelip giden tüm İngiliz gemilerine ve mallarına el konmasını emretmekteydi. Hatta Hamburg'daki İngiliz ve Rus konsoloslarını tutuklattırmış olması Berlin Kararnamesi'nin aslında daha önce ortaya konulan düşüncelerin ve bazı uygulamaların bir neticesi olduğunu göstermektedir (Heckscher, 1922:58).

Napolyon, Berlin Kararnamesi'yle bütün Avrupa devletlerine İngiltere ile ilişki kurmayı yasaklamış oluyordu. Bu tarihten sonra kara ablukası Fransa'nın bir gizi değil, açıktan sürdürdüğü bir savaş olmuştur. Dolayısıyla Britanya Adaları da artık ilan edilmiş bir ablukanın tehdidi altındaydı. Böylece adalarla ticaret yasaklandığı gibi iletişime de engel konulmuştur. Ta ki, adalar ile yapılacak her türlü yazışma postanelerde kontrol edilerek yasak içerikli mektup ve paketler asla işlem görmeyecekti. Napolyon bu kararname ile İngiliz ticaretini ve ekonomisini yok edecek büyük bir savaşı başlatmış oluyordu. Kararname, Akdeniz'den Baltık'a kadar bütün denizlerde sadece İngiltere açısından değil, bağlaşık ülkeler açısından da ticarete son verilmesine sebep olacak bir adım olmuştur (Watts, 2015: 749-751). Napolyon abluka ile her şeyden önce İngiltere'nin sadece denizaşırı ticaretini kesmeyi değil, aynı zamanda İngiltere'den Avrupa'ya yönelen ihracatı da engellemeyi hedeflemekteydi. On beş yıl boyunca İngiltere ile süren savaş sonunda gerçek bir galibiyetin imkânsız olduğuna inanan Napolyon Fransızların her

sıkıştıklarında yaptıkları şeyi yaptı. Barış arayışlarına girişti (Marzagalli, 1996: 66). Bu açıdan bakıldığında Berlin Kararnamesi aslında bir barış çağrısı niteliğindeydi. Son madde, İngiltere'nin kabul etmesi halinde ablukanın kaldırılacağını, aksi halde bu kararnamenin Fransa'nın bir nevi anayasası haline geleceğini de ilan etmekteydi ki, bu üstü örtülü bir barışın ilanından başka bir şey değildi. 1806'dan Avrupa hegemonyasının sonuna kadar, Napolyon kıta boyunca Berlin Kararnamesini uygulamaya çalıştı. Bu süre zarfında, daha önce Hamburg veya Livorno'da uygulandığı gibi tarafsız ticaret artık tolere edilebilmekten çok uzaktı (Marzagalli, 1996:67). Bunun başlıca sebebi her iki tarafın da ticaret üzerine bloke koymuş olmasıydı. İngiltere'nin Avrupa'dan gelen gemilere Fransız mallarını taşıma yasağı getirmesi, birçok ülkeyi Fransa'ya çalışıyormuş durumuna düşürdü ve bu devletlere ait gemiler de Fransız bandırası altında ticaret yapmak zorunda kaldı. Aynı şey İngiltere yanında yer alan devletler için de geçerliydi. Bu sebeple ne İngiltere ve ne de Fransa doğrudan kendi bandıralarıyla ticaret yapabilecek durumda değildi. Bu durum her iki tarafı kendilerinden bağımsız yani tarafsız devletlerin gemilerine muhtaç hale getirdi.

Bu dönem ne Fransa için ne de İngiltere için bir gelecek vaad ediyordu. İbre tarafsız Avrupa devletlerine ait limanların yükselişini işaret ediyordu. 1790'lardan 1805 yılına kadar tarafsız ülkeler arasında zaman zaman yer değişmeler olsa da genel olarak Toskana (1795), Livorno, Hamburg (1799) ve

nihayet ABD limanları,1799-1805 yılları arasında Avrupa kıtasını besleyen limanlar oldular. Bu da bir taraftan Fransa'yı diğer taraftan ise İngiltere'yi uluslararası ticaretin tamamen dışına itmiştir (Marzagalli, 1996:67). Bu durum öncelikli olarak Fransa'nın tarafsız devletlere karşı kısıtlamalar getirmesine sebep oldu. Fransa 1803-1805 yılları arasında tarafsız devletleri taşıdıkları malların İngiliz menşeyli olmadığını ispata zorlamıştı. Hatta Elbe, Weser ve Ems nehirlerini İngiliz trafiğine kapatan Fransa, İngiliz çıkarlarına saldırmaya çalıştı. Hansa tüccarları Hamburg'daki ticaretlerini tarafsız olan Tonning limanlarına kaydırmak zorunda kaldılar. Ancak bu da işe yaramayınca Rusya, Prusya ve Avusturya 1807'de Berlin Kararnamesini kabul etmek zorunda kaldılar. Fransa Eylül 1807'de Kophenag limanlarını bombalayınca Danimarka ve akabinde isteksiz olmasına rağmen uğradığı işgal sebebiyle Portekiz de Fransa'ya boyun eğmek zorunda kaldı. Kasım 1807'den sonra kıtanın tamamını abluka altına alan Napolyon karşısında eli kolu bağlanan İngiltere Fransa'nın talep ettiği vergileri ödemeyeceğini ilan edince, İngiltere'den gelen gemilerin tamamının ele geçirileceği ilan edildi. Artık tarafsız liman kalmadığından bu defa devreye ABD girdi. Ancak Amerikan limanları ise İngilizler tarafından abluka edilince ABD limanlarını Avrupa'dan gelen bütün gemileree kapattı. Bunun üzerine harekat sahasını genişleten Napolyon, 1807'de işgal ettiği Livorno (1808) ve Hamburg (1810)'u imparatorluk topraklarına katmıştır (Marzagalli, 1996:67).

Tarafsız ticaretin durdurulması Fransa kadar İngiltere için de büyük problemlere sebep olmuştur. Fransız gemileri uluslararası ticaret için hareket kabiliyetini tamamen yitirirken Fransız limanlarında çalışanların pek çoğu işşiz kalmıştı. Bu duruma Fransa'nın daha uzun süre dayanması mümkün değildi. Napolyon İngiltere'yi dize getirebilmek adına deniz ticaretinde var olan çıkarlarının bir bölümünü feda etmeye hazırdı. Buna rağmen bazı tavizler vererek ticareti en azından geçim derdi olmayacak kadar serbestleştirmek zorunda kaldı. Bunun için de bir çeşit lisans sistemi getirildi. Bu sistemde bazı limanlara ayrıcalıklar verildi ve bu yolla ticaretin az da olsa önü açılmaya çalışıldı. Lisanslama sitemi 1810'dan sonra Avrupa limanları için de düşünülmeye başlandı. Bu durum ABD'nin yeniden denizlere dönmesini sağladı ve tamamen Fransız limanlarına yük taşınması yönünde karar alındı (Marzagalli, 1996:68). Fransa'nın bu şekilde Avrupa ve ABD limanlarını kendi lisanslarına bağlayarak çalışır hale getirmesi sistem dışında kalan ülkeleri kaçakçılığa yönlendirdi.

2.4. Kaçakçılık: Napolyon'a Çalıştıklarını Fark Etmeyen Kaçakçılar

1810-1814 yıllara arasında süren kaçakçılık olayları aslında İngiltere'nin ekonomik çıkarlarına vurulan darbenin ardından ortaya çıkmıştır. İngiltere uzun bir zaman özellikle tekstil sanayiinin yaşamasını bu sisteme bağlamak zorunda kalmıştır. Bu durum aslında göstermelik bir şekilde dikkatlerden

kaçırılmış olup, Napolyon tarafından adeta teşvik edilircesine görmezlikten gelinmiştir. Dunkirk ve Gravelines'deki İngiliz kaçakçılık üsleri üzerinden yapılan yasaklanmış malların İngiltere'ye yasadışı yollarla girişi ve İngiltere'den Fransa'ya malların ve insanların yasadışı gelişi hep bu görmezlik politikasının ürünleri olmuştur. İngiliz kaçakçılığının altın çağı aslında 1784 Kamütasyon Yasası ile sona ermiştir. Bu sayede çay ithalat vergileri tamamen kesilmiştir. Bu kanun çıkmadan önce İngiliz kaçakçılar özellikle Fransa'dan çay getirmekteydiler. Kanun çıktıktan sonra da kaçakçılık Napolyon dönemi boyunca şekil değiştirmek suretiyle devam etmiştir. Ablukanın bütün kurallarını delerek kaçak ticareti sürdüren özellikle İngiliz veya İngiltere tarafından yönlendirilen Fransız kaçakçılar olmuştur. Bunlar bir taraftan İngiliz tekstilini Fransa'ya taşırken, diğer taraftan Fransız mallarını da İngiliz pazarına taşımışlardır. Kaçakçılığın boyutu bir zaman sonra öyle bir değişime uğradı ki Fransız mahkûmların dahi İngiltere'ye kaçırılması, ticarete yeni bir anlayış kazandırdı. Bu da ortaya bir tür Trans-Kanal insan kaçakçılığı anlayışı çıkardı. Bütün bunlar aslında söz konusu tarihler arasında Napolyon'un kaçakçılığı resmen tanıdığı, onayladığı ve hatta desteklediğini göstermektedir (Daly, 2007:334).

Kaçakçılığın bu şekilde görmezlikten gelinmesi, ülkeler arasında yaygınlaşmasını da sağlayarak Büyük Britanya ve Fransa arasında Londra ve Paris ile bağları olan profesyonel kaçakçıların devreye girmesiyle daha büyük boyutlarda

yapılmasına zemin hazırlamıştır. Balıkçılar, işçiler, armatörler, tüccarlar, üreticiler, bankacılar ve nihayet tüketiciler dahi bu işten pay almıştır. Napolyon bütün bu sınıflarla çok yakın temaslarda bulunmuştur. Bu kaçakçıların sadece Fransız olmadığı, Napolyon'un özellikle İngiliz kaçakçılarla bağlar kurduğu söz konusu Trans-Kanal boyunca geleneksel bir Anglo-Fransız kaçakçılık topluluğu oluşturmuş olmasından anlaşılmaktadır (Daly, 2007:334-335). Bütün bu yıllar boyunca Trans-Kanal İngiliz kıyı şeridi boyunca en önemli kaçakçılık alanı olarak işlev görmüştür. Napolyon'un oluşturduğu bu geleneksel kaçakçılık bölgeleri Kent ve Sussex; Cornwall ve Devon; Kanal adaları, özellikle Guernsey ve Jersey olmuştur (Daly, 2007:335)[32].

Napolyon Bonapart, İngiltere'nin deniz hâkimiyeti karşısında sürekli politika değiştiren bir pozisyonda kalmıştır. 1810 yılı 15 Haziran'ından itibaren ani bir karar değişikliğine giderek İngiliz kaçakçılarına Dunkirk limanını doğrudan açmıştır. 1811'de ise Boulogne yakınlarındaki Wimereux limanını da açarak alanı genişletmeye yönelik bir politika izlemiştir. Dunkirk'te yaklaşık 300 kaçakçı gemisi bulunurken, Wimereux'ta ise sadece 25-30 gemi bulunuyor olmasına rağmen politik olarak bu alanları açmaya devam etmiştir(Daly, 2007: 336).

[32] Söz konusu kaçakçılar Kuzey Fransa ve Alçak Ülkeler ile Kent ve Sussex ile Batı sahilleri, Normandiya, Britanya ve Kanal Adaları'ndan geldiler. Ancak 1810 yılına kadar İngiliz kaçakçıları Fransız limanlarında kasten görmezlikten gelinmişti. Buna rağmen kaçakçılar İngiltere'ye doğrudan Alçak Ülkelerden ve tarafsız ülkelerin limanlarından gelmiştir.

Napolyon, İngiliz kaçakçılara bütün bu ödünleri aslında kendi politikasına hizmet ettiği için vermekteydi. Ona göre İngiliz kaçakçılar sürüp giden savaşların maliyetlerini düşürecek ve Fransız üretimine, bankacılığına yardımcı olacaktı. İngiltere için ise tam bir çöküşün sermayesini teşkil edeceklerdi. Buna karşılık Fransız savaş maliyesinin güçlenmesinde rol oynayacaklardı. Napolyon bu fırsatı tanırken bir taraftan da iki ülke arasında sınırlı da olsa bir ticaret imkânı aramaktaydı. 1802-1803'te kısa süren Amiens Barışı dışında iki ülke arasında resmi bir ticaret bağı kurulmamıştı. 1806-1807'de savaşın şiddeti tarafsız ülkelerin ticaretini de sonlandırdı. Berlin Kararnamesiyle bu ilişkiler tamamen durma noktasına gelmiştir. Mukabilinde 1807'de İngiliz parlamentosunun aldığı kararlar da bu ilişkilerin karşılıklı olarak tamamen kesilmesini teşvik etmiştir. Bütün bunlar maliyetlerin son derece artmasına ve iki ülkenin de tükenme noktasına gelişini hızlandırmıştır. Bu duruma çare bulmak isteyen taraflar 1809 sonrasında karşılıklı olarak mal değişimine sınırlı da olsa lisans vererek izin vermeye başlamışlardır. Bu durum her ne kadar abluka ile çelişiyor olsa da ekonomik çöküş bu işbirliğini mümkün kılacak ödünler verilmesini mecburi hale getirmiştir. Yine aynı yıl İngiltere'de tahıl hasadındaki kötü sonuç, Fransız tüccarın bu açığı kapatmasına yönelik talebiyle giderilmeye çalışılmıştır. Fransa'dan gelen bu teklif İngiltere tarafından adeta bir can suyu olarak kabul edilmiştir. İngiltere, Fransa'dan tahıl dışında şaraptan ipekli giysilere kadar pek çok malın girişine izin

vermiştir. Fransız tüccarı için bu kaçırılmayacak bir fırsat yaratmıştır. Lisans sistemi her iki ülke için savaşın zorluklarıyla başa çıkmayı sağlayan bir araç olarak kullanılmıştır. Her iki taraf arasında sürdürülen görmezlik tavrından kaynaklı fırsat, bir süre sonra tükenme noktasına gelen altın rezervlerinin de yenilenmesinde rol oynamıştır. 1811 tarihli bir belgede bu konuda "kaçak ticaret imparatorluk için altın veya paranın ithalatını" gerçekleştirecek yeni bir yol haline gelebilir" (Daly, 2007:338) şeklinde ifade geçiyor olması bu durumun her iki ülke tarafından kabul edilmiş olduğuna bir delil olarak sunulabilir. Halbuki İngilizler daha önce Hollanda ile yaşanan kriz sebebiyle 1797'de Merkez Bankasının altın vermesini kısıtlayan bir yasa çıkarmışlardı. Bu yasa Napolyon savaşları sırasında da yürürlükte olmasına rağmen, İngiliz altını 1809 yılı boyunca Gine üzerinden Fransa'ya akmıştır. Bu durum İngiliz sterlininin değer kaybetmesine ve 1810 yılından itibaren İngiliz ekonomisinde sarsıntılı bir döneme girilmesine sebep olmuştur. Napolyon aslında bunu hesaplamıştı. İngiltere, Fransa ile sürdürdüğü savaş masraflarının yanı sıra İspanya ve Portekiz'deki savaşı da kağıt para ile değil, altın ile desteklemek zorunda kalınca rezervlerinde ciddi düşüşler meydana gelmişti. Bu da ekonomik olarak daralmasına sebep olmuştur (Daly, 2007: 338-339). Bu, Napolyon'un finans dünyası hakkındaki önsezilerinin ne derece kuvvetli olduğunu göstermesi açısından önemli bir veridir.

Napolyon'un İngiltere'yi dize getirmek amacıyla başlatmış olduğu Kıta Ablukası aslında İngiltere'ye beklenilen zararı vermişti. Ancak o tarihe kadar kıta Avrupası'nın hiç tanık olmadığı büyüklükte yapılan kaçakçılık önce şehirlerde daha sonra da ülkeler arasında başlamasını kendi çıkarları için bir tehdit olarak algılayan Napolyon, çıkardığı yasalarla bu faaliyetin önünü alabilecek imkânları elde etmiştir. Ancak bu faaliyetin rakip ülkelerdeki uzantılarını kontrole alamaması İngiltere'nin ticari olarak beslenmesini kolaylaştırmıştır. Napolyon, İngiltere'ye karşı yürüttüğü iktisadi bunalım hedefini az da olsa tutturmakla beraber, içinde bulunulan savaşın ağır şartları her iki ülkenin ambargoları yumuşatması ve nihayet kaldırması yönünde karşılıklı adımları atmalarına sebep olmuştur. Buna rağmen 1806'dan 18013'e kadar Hamburg, Altona, Göteborg ve Bordeaux gibi bütün Alman kentleri kaçakçılığın yönlendirildiği önemli merkezler olarak öne çıktılar. Napolyon da politik olarak bu kentlerde Fransız veya İngiliz olsun bütün tüccarın faaliyetlerini görmezlikten gelerek İngiltere'nin aleyhine olabilecek her oluşuma izin vermiştir (Marzagalli, 1996:69-70).

3. ABD BAŞKANI TRUMP'IN NAPOLYON'A ÖZENTİSİNDEN KAYNAKLI ÇİN POLİTİKALARI

Yukarıda uzun uzadıya izah etmeye çalıştığımız Napolyon stratejileri yirmi birinci yüzyılda bir başka batılı liderin elinde

yeniden harmanlanarak uygulamaya konulmuş görünmektedir. Girişte de üzerinde durduğumuz gibi söz konusu strateji ABD ile Çin arasındaki ticaretin ABD aleyhine bir denge kazanmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu stratejiye göre ABD, kendisinin yaklaşık üç katı daha fazla ihracat kapasitesine ulaşarak, ekonomisini sömürmeye başlayan Çin'e karşı Napolyonik savaşlara konu olan bir savaşın uygulayıcısı konumundadır. ABD'nin 2000'li yılların ortasında ilan ettiği Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) de bu ekonomik yetmezliğin bir ürünü olup, Çin'in Ortadoğu ve Afrika'da Amerikan çıkarlarını olumsuz yönde etkileyecek "kazan kazan" politikasına dayalı stratejisini çökertmek amacıyla oluşturulmuştu. ABD'nin bu stratejiye ilave olarak ilan ettiği gümrük vergilerini artırma stratejisi de bölgedeki devletleri Çin'e karşı pozisyon almaya zorlamak amacıyla oluşturulmuş siyasi ve politik bir zorbalığın açıkça ifade edilişi olduğu anlaşılmaktadır. ABD aslında bunun işaretlerini çok daha önce vermiş olmakla beraber, bu politikayı uygulamaya başladığını yakın bir zamanda, 2018 yılında açık etmiştir.

Bu politika, 2018 ABD Ulusal Savunma Stratejisi'nde Napolon'un Kıta Ablukası'ndan biraz daha farklı bir isimle anılmaktadır. "Büyük Güç Rekabeti" adı verilen bu politikanın aslında çok daha eski dönemlerde kurgulanmış olduğu içeriğinden anlaşılmaktadır. ABD'ye yönelik Çin kaynaklı terörist bir saldırı veya bunu ima edecek bir davranış şimdiye kadar gerçekleşmemesine rağmen, Washington içinde

bulunduğu ekonomik çıkmazı her zamanki gibi bir terörizm yaftasıyla örtülemekte ve meseleyi uluslararası bir kriz haline dönüştürebilmiştir. Bu sayede, hedef ülkeyi bütün dünyanın gözünde suçlu haline getirerek, yavaş yavaş istediklerini dikte eden bir politikaya yöneldiği görülmektedir. Öyleki yakın geçmişte İran'a karşı uygulanan politikalar, Libya Lideri Kaddafi'ye karşı oluşturulan algılar hep bunun birer örneği olarak dünya kamuoyunun gündemine gelmemiş miydi? ABD, İngiltere'nin politik manevralarıyla terbiye edildiği günden beri dünya siyasetini sürekli olarak bir korku sendromuna adapte etmekte ve bu yolla ülkeleri ya tehdit veya ikna yöntemlerine başvurarak istediğini alabilmektedir. Bu manada Çin'e karşı (soğuk savaş döneminde Rusya'ya) uygulanan terörizm kurgusu da ABD kamuoyuna bir tehdit olarak bizzat Washington tarafından pompalanmaktadır. ABD Ulusal Savunma Stratejistleri tarafından üretilen bir belge her ne kadar Çin ile Rusya'yı hedef tahtasına koymuş olsa da ABD güvenlik bürokrasisi Rusya'dan ziyade Çin'i işaret etmektedir.

ABD, Çin endeksli bu siyaseti sebebiyle Orta Doğu ve Afrika'da konuşlandırdığı büyük miktardaki askeri varlığını yakın gelecekte Çin'i abluka edebilmek için Pasifik bölgesine kaydıracak görünmektedir. Hatta bunun yolunu açabilmek için de Kuzey Kore ile kısa süreli de olsa bir çatışma ortamı hazırlanarak, Çin'e yönelik bir yığınağın yapıldığı algısı oluşturulmamaya çalışılmıştır. ABD, bu sayede hiçbir itirazla

karşılaşmadan Güney Çin Denizi'ne iki adet uçak gemisini kaydırmayı başarmıştır (İleri, 2020:2-3).

ABD'nin Çin'i hedef alan politikaları giderek yoğun bir şekilde ve her konuda suçlayıcı bir hal almıştır. Bu stratejiye uygun olarak Çin ve Rusya gibi devletlerle ilişkilerde beş yıllık savunma programlarına ait verilerin bundan sonra gizli koduyla saklı tutulmasına yönelik bir tasarı Temsilciler Meclisi'nde kabul edilmiştir. Bu durum ABD'nin yakın gelecekte özellikle Çin'e karşı bir takım yaptırımlar içinde olabileceğine dair kuşkular oluşturmaktadır. Hatta yaklaşık üç aydan beri dünya gündemini meşgul eden COVİD-19 vakasını bahane ederek Çin'in ABD'deki mal varlığını dondurarak uğramış olduğu zararları tazmine gidebileceğine dair açıklamalar da gelmeye başlamıştır. Bu tür girişimlere Çin'in itirazı veya bir tepkisi olması halinde de özellikle aşırı miktarlardaki insan ölümleriyle gündeme gelen (muhtemeldir ki Çin'e milyarlarca borçları olan veya Çin kaynaklı servetleri bankalarında barındıran) AB ülkelerini de arkasına alarak yeni bir Irak, Afganistan veya Suriye yaratmak üzere harekete geçme olasılığı da bulunmaktadır. ABD ve Avrupa'da sağlık sistemlerinin çöküşüne yönelik yapılan açıklamaların bizzat bu ülkelerden gelen haberlerle kasıtlı olarak abartıldığı yine bu ülkelerden gelen bilgilere yansımaktadır. Bu tür haberlerde söz konusu ülkelerin sıklıkla olmasa da Çin'i suçlayıcı ifadelere yönelmeleri ABD'nin çizdiği yönde hareket edileceği kuşkusu uyandırmaktadır. Çin'in suçlanmasına yönelik en önemli

argüman da hazır hale getirilmiştir. Buna göre Çin'in uluslararası ulaşım ağlarını zamanında kapatmadığı, hatta hadisenin ilk çıktığı andan itibaren bazı bilgileri gizlediğine yönelik yapılan bir dizi suçlamalar vardır.

Bu suçlamaların perde arkasında şüphesiz Çin'in ekonomik büyümesini sağlama aşamasında ülkelerle kurduğu ilişkilerde sergilediği barışçıl yaklaşımın olduğu anlaşılmaktadır. Bu yaklaşım ABD ve AB'nin Afrika ve Ortadoğu'daki çıkar bölgelerini tehlikeye sokmaktadır. ABD ve AB, söz konusu bölgelerden çıkarmak istedikleri rakiplerini bazen Ebola, bazen kuş gribi, bazen AİDS ve bazen de Sars gibi hastalıklar üreterek ürkütmek veya Covid 19'da olduğu gibi hastalığı üretip yaymakla suçlama politikasını seçtikleri bilinen bir gerçektir. Bu tavır söz konusu ülkelerin önce Çin'i bu bölgelerden çıkarmayı ve sonrasında da uğradıkları zararları bir şekilde ödemesini sağlayacak yöntemler bulunmasına yönelik politikaların geliştirildiği izlenimini vermektedir.

ABD'nin bütün bu planlamalarına karşı, Çin'den bir ses çıkmıyor olması aslında bir çeşit sansürün uygulandığı şüphesini doğurmaktadır. Dünyanın en büyük medya kuruluşlarının hüküm sürdüğü ABD'de Çin'in propaganda yapması nasıl mümkün görünmüyorsa, AB ve ABD'nin en etkin olduğu Ortadoğu, Afrika ve Asya'da da Çin'in değil propaganda yapmak kendini anlatmasına dahi izin vermeyecek sistemler çoktan oluşturulmuş ve sistematik bir şekilde çalıştırılmaktadır.

Arap Baharı'nda sahneye çıkan Arap medya organları nasıl ki ABD ve İsrail'in direktifleriyle çalışmış ise aynı şekilde Çin kaynaklı her haberi çarpıtmak için gereken zeminin oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Avrupa ve çevresindeki medya kuruluşları da aynı değirmene su taşıyarak, yakın gelecekte Çin'e karşı yapılacak bir operasyondan elde edecekleri menfaatlere karşılık bu ülkenin haberlerini başka milletlerin duymasını engelleyecek bir şekilde örtbas etmiş olmaları da muhtemeldir.

ABD, bir taraftan medya ordusunu organize ederken, diğer taraftan da Çin'e yapılacak muhtemel bir saldırıda kullanacağı silahları yeniden dizayn etmekte ve bu tür bilgileri Çin'den özenle gizlemektedir. Bu konuda yapılan bir çalışma da yakın zamanda ABD Temsilciler Meclisi'nde görüşülmüştür. Çalışmanın içeriğine bakıldığında "Hint-Pasifik Caydırıcılık İnisiyatifi" denilen yeni bir merkezi sistem oluşturulması için sunulan yasa tasarısı kaşla göz arasında geçtiği gibi, Çin'e yakın bölgelerde kalıcı üslerin kurulması, daha fazla asker ve daha fazla kaynak aktarılması da karara bağlanmıştır.

Covid 19 salgınıyla sistemleri ve ekonomisi çökme noktasına geldiği iddia edilerek, dünya kamuoyu sistematik olarak bir aldatmacanın içerisine sürüklenirken ABD, söz konusu yasa tasarısı için her yıl bütçesinden 6 milyar dolardan fazla bir ödenek ayırmayı taahhüt edebilmiştir. ABD'nin bu sistemi tamamen Çin'e karşı kullanmak üzere hazırlamakta olması

Çin'in yakın gelecekte ya büyük bir savaşa çekileceğini veya uzun süreli bir ablukaya maruz kalacağını göstermektedir. Bu da ABD ve AB ülkelerinin eski sömürü sistemlerini canlandırabilmek için palanlarını çoktan yapmış olduklarını göstermektedir.

Tüm bu gelişmeler, ABD'nin Covid-19 salgınının kaynağına yönelik tartışmaları alevlendirerek, dünya kamuoyu gözünde itibarsızlaştırılmaya çalışılan Çin'in salgının kaynağı olduğu iddiası her geçen gün biraz daha sistematik şekilde zihinlere yerleştirilmektedir. Bu durum ABD'nin salgının faturasını Çin'e kesebilmesi için gerekli zeminin oluşturulması için özenle kurgulanmaktadır. Hatta bu kaygı Çin ile ilişkileri iyi olan hemen her devletin duyarlı kesimlerinde dile getirilen bir husus olmuştur (İleri, 2020:2-3).

Dünya, ABD kaynaklı bu politikanın bir sonraki aşamasının üçüncü dünya savaşını mı yoksa yeni bir soğuk savaş dönemini mi başlatacağı sorularının cevabını ararken, aniden ortaya çıkan Covid 19 salgını, yukarıdaki stratejilerin bu salgından çok önceleri planlandığını ortaya çıkarmıştır. ABD, abartılı bir şekilde verdiği ölümleri, içinde bulunduğu haklı savaşın gerekçesi haline getirerek dünyayı ikna etme çabası içindedir. Bu şekilde Çin'in bilgi paylaşımında sahtekârlık yaptığını iddialarına da bir gerçeklik kazandırmaya çalışmaktadır. Ancak talep edilmesi halinde kendi vakalarının incelenmesi için yapılacak girişimlere acaba izin verecek mi sorusu da akılları

bulandırmaktadır. Bu aşamada aslında Covid 19'un hangi ülkeye ve hangi aşamalarda hizmet eden biyolojik bir silah olduğu tartışması sadece ABD ve Çin için geçerli olmaktan çıkmış, dünyanın geneline yayılarak, her devletin kendine göre yeni bir strateji belirlemesiyle küresel bir sorun haline gelmiş görünmektedir. Bu konuyla ilgili olarak "Nature Medicine" dergisinin ortaya attığı bir bilgi ilgi çok ilgi çekmiştir. Buna göre, Covid 19'un yapay olarak veya laboratuvar ortamında üretilip üretilmediği tartışmasının, henüz bilimsel bir veri haline gelmediği bir zamanda ABD'nin Çin'i suçlamasının kuşkulu bulunduğu açıklanmıştır. ABD, Çin'de bir laboratuvar sorunu olduğu yönünde açıklamalarda bulunarak aslında kurgusu tamamlanmış bir politikanın zemininin oluşturulmaya çalıştığı algısına sebep olmuştur (İleri, 2020:2-3).

Napolyon ile kıyaslandığında Donald Trump'ın da benzeri handikapları olduğu bu politik çıkmazlardan anlaşılmaktadır. Napolyon Bonapart, İngiltere'ye yönelik suçlamaları dile getirirken (Trump örneğinde olduğu gibi) önceleri sert bir uslüp kullanmış, daha sonra kendi yarattığı sistemin kendisini yok edeceğini anlayınca, kullandığı dili yumuşatarak, İngiltere'nin uzattığı barış elini tutmasına imkan sağlamıştır. Trump ise tam da bu politikanın tersi yönde hareket ederek Fransız diplomasisi ile İngiliz diplomasisini birleştirmiş olduğunu göstermiş ve vergi artırımıyla ilgili Çin-ABD çatışması sırasında kullandığı barışçıl dili terk etmiştir. Covid 19 henüz yerli bir virüs iken Çin'in mücadelesini öven Trump, salgının dünyaya yayılmaya

başlaması ve özellikle ABD'ye sirayet etmesi, aniden sivri ve keskin bir dil kullanmaya başlamasına sebep olmuştur. Hedefi biraz daha dallandırarak önce Dünya Sağlık Örgütü'nü Çin'e çalışmakla suçlayan Trump, akabinde Çin'in örgütü tehdit ettiğini ileri sürmüştür. Bu sebeple doğru bilgilendirilmediklerini iddia eden Başkan Trump, bunun bir bedelinin olacağını belirterek, sağlık örgütüne verilen maddi katkının alelacele kesildiğini duyurmuştur. Bu duyuru aslında yukarıdan beri izah edilmeye çalışılan şovun bir parçasıydı. Şimdilerde ise dünyanın Covid 19 ile ilgili algısının tamamlandığı kanısında olan ABD, Çin'e karşı daha keskin bir dil kullanılırken, DÖS ile ilgili yaptırımları aşamalı olarak kaldıracağını ilan etmesi, Napolyon'un kaçakçılara karşı kullandığı argümanları görmezlikten gelerek, onları kendi ülkesinin çıkarlarına hizmet ettirmenin yollarını nasıl aramış ise, benzeri bir dil de Çin'e karşı Trump tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Hatta biraz daha ileri giderek Mart 2020'den itibaren virüsün Çin menşeli olduğunu her platformda söylemek gibi yeni bir politikaya yönelmiştir. Trump'ın bu şekilde ağız değiştirmesini iç politikaya yönelik bir manevra olduğunu düşünenler olduğu gibi, Napolyon gibi bir dönüşümle bunun dünyayı yanıltmaya yönelik yeni bir söylem olduğunu düşünenler de az değil. Diğer taraftan ABD'nin geleceğini kurgulayan Ting-Tang kuruluşlarının bilgi akışının da Trump'ın politika değişikliğinde etkili olduğunu söylemek yanıltıcı olmayacaktır (İleri, 2020:2-3).

Görüldüğü kadarıyla bu kurum ve kuruluşların üretmiş oldukları stratejik bilgilerin yükü altında ezilen Trump, ilk başlarda Çin'i salgından doğrudan sorumlu tutmaktan kaçınarak zaman kazanmaya çalışmış ve Çin'e ne tür suçlamalar yapılacağına karar verilmesini beklemiştir. Sonuçta üretilen bu bilgi Trump'a iki ayrı açıklama yaptırmıştır. Birincisi, Çin'in virüsün detaylarını zamanında ve doğru bir şekilde paylaşmamasıdır ki ABD bu suçlama ile salgının bilerek ve isteyerek Çin tarafından dünyaya yayıldığını ima etmektedir. Bu ima Senato ve Temsilciler Meclisi'ne sunulan bir yasa tasarısında Çin'den, Covid-19 hakkında dünyayı "yetersiz ve şüpheli" bilgilerle oyalaması sebebiyle tazminat talebinde bulunulmasını destekler niteliktedir. Bu talep aslında ABD bürokrasisinde herkesin bildiği ancak kamuoyundan gizlenen bir gerçeğin de altını çizmektedir. ABD'nin vergi artırımı karşısında boyun eğmeyen en güçlü ekonomi olan Çin'in direnişinin ABD'nin kurduğu hegemonik gücü sorgular hale getirmiştir. ABD, bunun bir bedelinin olması gerektiğine inanmaktadır ve nihayetinde Çin'in bu rahatsızlığı telafi edecek bir bedel ödemesi gerektiği ileri sürülmektedir. ABD, muhtemeldir ki bu cezalandırmayı en kolay yoldan yapmak isteyecektir ve ülkedeki Çin yatırımları iddia edilen zararlara karşılık önce bloke edilecek, sonra da el konulacaktır. Bu cezalandırma yönteminin AB ülkeleri tarafından da kullanılacağı muhtemeldir. Nihayetinde Çin bir daha belini doğrultamayacağı büyük bir yaptırımla karşı karşıya bırakılarak yeniden dizayn edilmek istenecektir (İleri, 2020:2-3).

ABD'nin Çin'e yönelttiği ikinci bir suçlama ise virüsün Çin'in Vuhan kentindeki zararlı virüsleri inceleyen bir laboratuvardan sızdığı iddiasıdır. ABD Dışişleri Bakanlığı bu tür iddiaların gerçeklik payının araştırılmaya muhtaç olduğunu ileri sürerek, Çin ile doğrudan bir polemik yaşamak yerine, dikkatlerin bu olaya çekilmesini sağlamak istemektedir. ABD istihbarat bilgilerini paylaştığını ima ederken, dünyanın gözünden kaçırmaya çalıştığı en önemli detay söz konusu laboratuvarın adının hiçbir açıklamada yer almamasıdır. Bu bilgi ne ABD ne de AB ülkelerindeki medyanın gündeminde yer almıştır. Söylenen tek şey "Vuhan kentinde zararlı virüsleri inceleyen bir laboratuvar"ın var olduğudur. Bu ifade yakın geçmişte Irak'ta biyolojik silahların varlığına son derece önemli kanıtlar getiren ABD ve AB medyasının iddialarını hatırlatmaktadır. Öyleki bu iki güç Irak'a saldırı bahanesi olarak da bu iddiayı kullanmıştı. Şimdilerde Çin'e yönelik sarf edilen bu tür haberlerin dünya kamuoyunda da Türk kamuoyunda da bir inandırıcılığının kalmadığını söylemek yanıltıcı olmayacaktır.

Huawei tarafından 25.12.2018 tarihinde yayınlanan bir internet makalesinde ABD'nin Çin'e karşı açmış olduğu ticaret savaşlarının perde arkasına değinmiştir. Buna göre, ABD Başkanı Trump'ın Çin'e karşı uyguladığı politikalardaki değişken yapı ve tutarsızlıklar ortaya konulurken (Huawei, 2020:1), bu politikaların geçmişte Napolyon Bonapart'ın İngiltere'ye karşı uyguladığı politikalarla ne denli benzerlikler taşıdığı açıkça görülmektedir.

Makalede öne çıkan çarpıcı manşet, ABD Başkanı Trump'ın açıkladığı ticaret savaşlarının ABD ve komşularına büyük zararlar verirken Çin'den çok kendisinin kaybettiği yönünde olmuştur. Başkan Trump, seçim kampanyalarını oluştururken özellikle Çin'le olan ticaretin ABD'ye her yıl 500 milyar dolar kaybettirdiğini, buna karşılık Çin'in 300 milyar dolar girdi sağladığını söylemesi, bir nevi algı operasyonu olarak nitelendirilmiştir. ABD, Çin'in karşısında yıldan yıla giderek küçülen bir ekonomiye sahip olmanın günahını Çin'e yüklemek istemektedir. Bu suçlamaların arkasına sığınarak içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan çıkmak için gümrük vergilerinde %30 ila % 20 arasında ilave bir artırıma giderek Çin'i cezalandırmaya çalışmaktadır. Ancak, bu vergiye konu olan maddeleri üreten esas ihracatçı Çin değil, Güney Kore ile Meksika olduğundan asıl büyük zarar onların ekonomilerine yönelmektedir.

Başkan Trump, Mart ayında çelik ve alüminyum ithalat gümrük tarifelerinin de %25 ila %10 arasında zamlandırılacağını duyurduktan hemen sonra ABD'nin müttefikleri AB, Avusturalya, Kanada ve Japonya gibi ülkeler bir süre muaf tutulmuş olsa da kısa bir süre sonra AB, %25 gümrük vergisi uygulayarak ABD'ye ilk misillemeleri yapmak zorunda kalmıştır. ABD ile AB veya Çin arasında ortaya çıkan bu gümrük artırımı ve misillemeler yukarıda Fransa ile İngiltere arasında yapılmış olan gümrük tarife değişikliklerini andırmaktadır ki, bu değişiklikler sonrasında iki ülke arasında

başlayan ticaret savaşları, 1793'te gerçek bir savaşa dönüşmüştü. Nihayetinde Fransa tarafından uygulanan Kıta Ablukası ile kendi bindiği dalı kesen Napolyon, kısa bir süre sonra gümrüklerini dolaylı bir şekilde de olsa İngiltere'ye açmak ve endüstrisini bu yolla beslemek zorunda kalmıştır. Şimdi gelinen noktada Çin ile başlatılan ticaret savaşları sonrasında da benzeri bir durumun bu defa savaşı başlatan ABD'yi bekliyor olma ihtimali büyüktür. Çünkü ABD büyük oranda Çin menşeli stratejik malzemelere bağımlı hale gelmiştir ve Çinliler de aynı şekilde ABD menşeli endüstriyel malzemeleri alıp kullanmak veya dönüştürmek mecburiyetindedir (Huawei, 2020:2).

Bu döngünün bir diğer tarafını ise ABD'de iş tutan firmalar oluşturmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla ABD bu firmaların ticaret savaşları sebebiyle ülkelerini tercih ederek ABD'ye döneceklerini düşünmüş olmalıdır. Hatta Başkanı Trump, firmaların tek tek ABD'ye dönmek zorunda kalacaklarını da ifade etmişti. Buna rağmen, tam tersine ABD'li birçok firma Trump'ın açıklamalarından sonra üretimini ülke sınırları dışında sürdürmeye karar vermişlerdi. Buna sebep olan açıklamaların Napolyon'un stratejileriyle ne derece benzerlikler taşıdığı, Trump'ın şu ifadesinden anlaşılmaktadır. Trump, "dünya ticaretinin var olan sistemini tamamen değiştireceğini tekrar tekrar ilan etti, ancak karşılığında ekonominin temel ilkelerini anlamamasından dolayı ekonomi uzmanlarından azar işmiştir. Oysaki ithalat olmadan ekonomi iyi yönetilemez. Ancak bu ithalat politikasının iyi belirlenmesi ve hangi ülkeden neyi ithal

edeceğinin planlanması gerekmekteydi. Buna göre ABD'nin Çin ile arasındaki ticaret açığı sıfırlanmış olsa dahi ABD yine Çinli malları başka yerlerden temin etmek durumunda kalacaktır." (Huawei, 2020:3) denilmiştir. Napolyon da ülkesinin ihtiyacı olmasına rağmen sırf İngiltere'yi diz çöktürmek için gümrük vergilerini %25 ile %10 arasında artırmıştı. Görüldüğü kadarıyla Trump da atasının yolundan giderek aynı yola başvurmuş olsa da yine onun yolundan giderek, kısa bir süre sonra bu vergileri geri çekmek zorunda kalacaktır (Huawei, 2020:3).

ABD'nin Çin'in yükselişini durdurma politikalarının boş olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Çin'in Tek Yol ve Tek Kemer ile Çin Malı 2025 adı altında sürdürdüğü iki büyük ulusal stratejisinden ilki, malların Avrupa'ya ihracında nakil koridorları yaratarak müdahalelerden uzak kalmak, ikincisi ulusal sınırlar içerisinde ileri teknoloji malzemelerin %70'inin Çin sınırları içerisinde üretilmesiydi (Huawei, 2020:4). Çin'in bunu yapabilmesi Amerikan pazarına alternatif pazarlar bulmasına ve böylece mal sıkıntısından kurtulmasını bağlıydı. Bunun için birçok ülkeden gelen ürünler üzerindeki kısıtlamaları kaldırmış ve iç piyasasını rahatlatmıştır (Huawei, 2020:3).

Çin'in aldığı bu tedbirler karşısında ABD, ya Napolyon gibi doğrudan bir savaşın içinde bulunmak zorunda kalacaktır veya 2018'de Arjantin'de düzenlenen G20 zirvesinde olduğu gibi bir başka anlaşmaya imza atmak durumunda kalacaktır. ABD, globalleşen bir dünya düzeninde artık Napolyon gibi de hareket

edemeyeceğinin farkındadır. Ancak böyle bir hareket içinde olabilmenin de azmi içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bunun için AB ülkelerini, Latin Amerika ve Uzak Doğu ülkelerinden bir kısmını Çin karşıtı bloğun içerisine çekmeye çalışmaktadır. Ancak bu konuda henüz tam bir sonuç alamayan ABD, 2018 G20 zirvesinde bir defa daha Çin'i uzlaşma masasına davet etmiştir. Burada alınan kararlara rağmen hiçbir taraf kendi hedeflerini tutturamayacağına inandığı için, her iki tarafın da yeni hamleler peşinde olabileceği akıldan uzak tutulmamalıdır. Yapılan anlaşma sonucunda ABD daha önce ilan ettiği ve Çin'e ait 200 milyar dolarlık ihracata koyduğu vergileri bir sonraki yılın Mart ayına ertelemeyi kabul etmiştir. Çin ise ABD'ye ait ziraat, enerji ve endüstriyel ürünlerin satın alımını artıracak ve ABD'den ithal edilen araçlar üzerindeki gümrük vergisini %40'tan %15'e düşürecekti (Pelit, 2018:1-5).

Bu kararlara rağmen ABD, AB ülkelerine yönelik saldırılarından elde ettiği başarıyı henüz Çin karşısında elde edemediğinden, Trump'ın yaptığı açıklamalarda ilgi çekici notlara yer verilmeye devam edilmiştir. Çin ile "gerçek bir anlaşma" yapacaklarını veya "hiçbir anlaşma" yapmayacaklarını ifade eden Trump, yine kafaları karıştırmaya muvaffak olmuştur. ABD, Türkiye dahil Asya'daki bir çok devletin yeni dünya düzenine uygun olarak hedefler koymuş olmasından oldukça rahatsızdır. Hedeflerini bu manada açıklayan ülkeler arasında sadece Türkiye NATO'da ABD ile müttefik iken, diğer devletlerin birçoğu ya bağlantısızlar arasında veya Varşova

Paktı üyesidir. Bu durum hem ABD ve hem de AB ülkeleri için sıkıntılar oluşturmaktadır. Bir Hıristiyan Bloku sayesinde dünyadaki sömürü düzenlerini devam ettiren ABD ve AB, doğudan yükselmeye başlayan ve hiçbir ülkenin iç işleriyle şimdilik ilgilenmeyen Çin'in, "Çin Malı 2025" stratejisi gibi çok yakın bir hedef koymuş olmasını, ABD'yi ekonomik olduğu kadar askeri yönden de sıkıntıya düşürmüştür. Bu da Çin'in önünü kesilmesi için yeterli bir gerekçe oluşturmaktadır.

Ancak ABD'nin erken gelen müdahalesi sebebiyle Çin'den de algı oluşturmaya yönelik bazı iyimser açıklamalar yapılmıştır. Çin bazı stratejik hedeflerin bitiş süresini 2025'ten 2035'e ertelediğini duyurmuş ve devlet seviyesinde stratejik yatırımları azaltmayı düşüneceğini bildirmiştir. Bu açıklamalar ABD ve yandaşlarına en azından belirli bir zaman diliminde rahat bir nefes aldıracak gibi görünse de Çin hükümetinin bu kararı henüz resmi olarak duyurmamış olması da bir başka muammadır (Huawei, 2020:4).

Buradaki en büyük sorun, ABD'nin bütün dayatmalarına rağmen Çin'den almış olduğu tavizlerin aslında tıpkı Napolyon'un İngiltere'den almış olduğu tavizler gibi yine karşı tarafın işini kolaylaştırmaktan öteye bir faydası olmayacak gibi görünmesidir. Ekonomistlerin vermiş olduğu haberler de bu hususu teyit eder mahiyettedir. ABD'nin çıkışıyla dünya piyasalarında ucuzlayan her ürün, Çin için yeni bir fırsat yaratmakta ve büyük miktarlarda ürün satın alınmasını

kolaylaştırmaktadır. Hatta düşen fiyatlar Çin otomobil pazarındaki hâkimiyet ABD'lilerden Alman ve Japon üreticilere kaymıştır.

Analistlere göre G20 zirvesinde verilen sözlerin tutulması halinde ticari savaşların bu 2018 yılı sonlarına doğru bitebileceği yönündedir. Ancak ABD yeni bir adım atarak 1 Aralık 2018'de, İran'a karşı ticaret yaptırımlarını ihlal ettiği şüphesiyle Huawei CFO'su Meng Wanzhou'yu tutuklatarak Çin ile olan ilişkilerinde yeni bir sayfa açmıştır. Bu durum Napolyon'un İngiltere ile ticaretini askıya almayan Danimarka'yı 1807'de bombalayarak istediğini yaptırmasına benzer bir durum yaratacaktır. Huawei'nin pasifize edilmesine muvaffak olabilirse, muhtemeldir ki bir başka Çin şirketini daha benzeri şekilde emellerine alet edecek sebepler arayacaktır. Öyleki nükleer anlaşmadan çekildiğinden beri ABD, İran'a yaptırımları yeniden uygulamaya aldığı gibi, Napolyon'a benzer bir adım atarak, ABD ile iş ilişkisi bulunan şirketlerden İran ile iş birliği yapmamalarını istemişti(Huawei, 2020:5). Trump'ın bu stratejisi de çok kısa sürmüştür. Huawei'ye yapılan bu baskılar aslında onu istenilen noktaya çekmek amacıyla idi. Ancak ABD, Çin ile mücadelesinde bu şirketin desteği olmadan hiçbir iş yapılamayacağını da anlamıştı. Öyleki çok geçmeden kefaletle serbest bırakılan Meng, muhtemeldir ki Çin ile ABD arasındaki müzakerelerde pazarlık konusu olarak yeniden gündeme getirilecektir (Huawei, 2020:5).

Bütün bunlara rağmen ABD'nin Çin ile düellosu Huawei üzerinden yürütülürken birden bire ortaya Covid 19'un çıkması ve bu konuda Trump'ın ısrarla "Çin Vürüsü" ifadesini kullanması akıllara ABD'nin masada bileğini bükemediği yiğidin, sahada yok edilmesini mi planladığı sorusunu akıllara getirmektedir. Bununla beraber bu iki rakip arasında süren mücadelede şirketler üzerinden yapılan saldırılara yönelik eleştiriler, durumun giderek Napolyon meselesinde olduğu gibi Trump'ın da aleyhinde seyrettiğini göstermektedir. Bu konuda Le Figaro gazetesinin yazarlarından Didier Sans, "Olan biten her şey işler Çin'de yeniden yoluna girerken ABD resesyon dönemine gömülmektedir, sembol niteliğindeki bu iki şirketin şu anki durumları, içinde bulunulan sürecin mükemmel bir görünümünü sergilemektedir. Made in China akıllı telefonun şampiyon üreticisi olan Huawei mutlu olabilir; onun hakkından ne COVID-19 ne de Amerikan Başkanı Donald Trump'ın ambargosu gelebildi. Firma olarak ne kadar formda olduğunu da kanıtlamak için P40, P40 Pro ve P40 Pro Plus modeli üç telefonunu pazarlamaya hazırlanıyor. Modellerin hepsi de 5G ile uyumlu." (turk-internet.com, 2020:5)[33] şeklindeki açıklama, ABD'de iş dünyasının içinde bulunduğu çıkması açıkça ortaya koyması yönünden büyük önem taşımaktadır.

SONUÇ

[33] "Huawei Diyor ki; Huawei'yi Ne Trump Ne de Covid-19 Yendi", https://turk-internet.com/huawei-diyor-ki-huaweiyi-ne-trump-ne-de-covid-19-yendi/

Fransa'nın 1780'li yıllardan itibaren dünyanın neredeyse yarısını sömürgeleştirmiş bir imparatorluğa karşı başlatmış olduğu yer edinme, pay alma savaşları sonucunda ilk defa Napolyon Bonapart, zekası ve üstün starteji kabiliyeti sayesinde kendi ana karasında İngiltere'yi büyük bir darboğaza sürüklemeye muvaffak olmuştur. Ancak Napolyon'un kendine ait hadikapları ve aceleci kararları sebebiyle bütün Avrupa'yı kasıp kavuran ve nihayetinde köleleştirmeye dayanan siyaseti, düşmanlarının çoğalmasına ve isteksiz bir şekilde ittifaklar oluşmasına zemin hazırlamıştır. Napolyon kazandığı savaşların sarhoşluğu içinde öteye beriye saldırarak ezebildiği kadar çok ulusu kendi isteklerine boyun eğdirme siyaseti, bir zaman sonra sadece İngiltere'nin işine yaramıştır. İngiltere, Napolyon'un zafer sarhoşluğu içerisinde almış olduğu ve her gün değişen kararları arasında bulduğu boşlukları doldurarak, kendi ana karasına sıkışıp kalmanın önünü açmayı, hatta hissettirmeden Fransa'nın denizaşırı pek çok toprağına el koyarak, Fransız ekonomisinin daha da küçülmesine zemin hazırlayacak bir plan ve program yürütmüştür.

İngiliz diplomasisi, Fransa'nın İngiliz ihracatını boğmak suretiyle daha fazla ithalat yapan bir endüstriye dönüşmesini sağlayacak şekilde başka ulusların ihracat kapıları kendisine kapatılarak, Fransa'ya muhtaç hale getirilmesini hedefleyen bir planın içinde olduğunun çok kısa bir zamanda farkına varmıştır. Bu planın ortaya çıkarılmasından hemen sonra İngiltere, Fransa'nın diz çöktürmekte geciktiği Danimarka, Rusya ve

Prusya gibi devletlerle ilişkiye girmiştir. Onların üzerinden ticaretini dünyanın başka bölgelerine yaymayı başarmıştır. Ancak, bu alanın da Napolyon tarafından kapatılmasından hemen sonra uluslararası bir kaçakçılık şebekesi kurmak suretiyle Fransa'nın örmeye çalıştığı Kıta Ablukası'nı pek çok yerinden delmiştir. Napolyon Bonapart ise İngiltere'nin aldığı bu tedbire lisanslama denilen yeni bir sistemle cevap vererek, söz konusu kaçakçıların kendi ekonomisini ayağa kaldıracak şekilde Fransa'ya çalışmaları için yeni bir plan yapmıştır. Bununla beraber plan çok da sağlıklı işlememiş görünmektedir. Nihayetinde İngiltere'yi sahaya çekip, doğrudan bir savaşla istediği şekle sokamayacağını anlayan Napolyon, ilan etmek zorunda kaldığı Berlin Kararnamesi ile bir manada savaşı soğutmak ve İngiltere'ye bir zeytin dalı uzatmak mecburiyetinde kalmıştır. Bunu yaparken de muzaffer hükümdar siyasetinden pek ödün vermeyerek, kabul edilmemesi halinde ebedi savaş halinden taviz verilmeyeceğine dair bir tehdidi de kararnamenin hemen arkasından rakibine göndermiştir.

Napolyon'dan ikiyüz yıl sonra aynı genden beslenen ve aynı stratejiler içinde yetişen ABD Başkanı Donald Trump da aynı yolu takip ederek yeni bir Continental System oluşturmanın peşinde yürümektedir. Zamanın İngiltere'si gibi Çin de hızlı bir şekilde endüstrisini yine ABD menşeli tüccarlarla geliştirirken, dünyanın jandarmalığına soyunan ABD, oluşturmuş olduğu korku stratejileriyle zayıf ülkeleri sömürmeye devam etmekteydi. Çin ise, kazan kazan stratejisiyle söz konusu

ülkelerin iç ve dış işlerine müdahale etmeden, dünyanın ikinci büyük ekonomisi olmayı başarmıştı. Bu başarı, ABD ve AB ülkeleri için zillerin çalmasına sebep olmuştur. Çin dünya ekonomisine farklı bir ticaret anlayışı katarak, Afrika ve Güney Amerika ülkelerinin hemen tamamın kalbini fethetmeye muvaffak olmuştur. Oysaki ABD bu ülkeleri zorba ve tehditkâr tutumuyla sömürebileceğinin hesaplarını yapmaktaydı.

ABD bu hesaplar içinde Çin ile başlatacağı mücadeleyi, ya göstermelik olarak ve müttefik Avrupa ülkeleri üzerinden başlatmış veya eski alışkanlıklarına dönerek o zorba yüzünü göstermek suretiyle bir oldubitti meselesine dönüştürmüştür. Bu ABD'nin müttefikleri arasında her ne kadar bir bölünme ve bloklaşma oluşturmuş olsa da, imtiyazlı ülkeler statüleri oluşturulmak suretiyle bu ülkelerin hiddetlerine gem vurabilmeyi de başaran ABD, şimdilerde sadece bu konuda esas hedefi olan Çin'i kuşatmakla meşguldür. Çin ise ABD'nin saldırgan tutumlarına karşı daha kibar ve daha nazik bir politika izlemekte olup henüz askeri veya sistemsel olarak denkleşmemiş olduğunu düşündüğü bu düşmanına karşı doğrudan karış koymak yerine, uzlaşmacı ve barışçıl tavırlar sergilemeye devam etmektedir. Bununla beraber teslimiyetçi tavırlardan da uzak kalarak dünya genelinde edinmiş olduğu güçlü ülke, güçlü ekonomi ilkelerinden de mümkün derece ödün vermemeye özen göstermektedir.

Çin'in bu durumu ve tutumu şüphesiz ABD'yi zor durumlarda bırakmaktadır. ABD doğrudan Çin'i tehdit etmek yerine önce etrafındaki çemberi daraltmayı ve sonra onu istediği aşamaya getirecek yeni stratejiler peşinde koşmaktadır. Bir taraftan yeniden Çin'e dahil edilen Honkong'u karıştırırken, diğer taraftan Tayvan'ın bağımsızlık arayışlarına destek vermektedir. Hatta, Kuzey Kore ile çatışma içerisinde olduğuna dair izlenimler vererek, Çin Denizi'ne sızmakta ve gelecekteki bir savaş veya tehdit için askeri olarak yığınak yapmaya devam etmektedir. Bu şekilde Çin ile giriştiği mücadelenin şartlarını ve geleceğini belirleme gücünü elinde tutacağına inanmaktadır. Oysaki aynı yollardan Napolyon da İngiltere'ye karşı büyük bir abluka başlatmış, İngiltere'nin bütün damarlarını işgal ederek kendisiyle bir uzlaşı arayışı içerisine girmesini temin etmeye çalışmıştı. Bunu yapmaması halinde ise ABD'nin de bir parçası olduğu İngiliz sömürgelerini bağımsızlık mücadelesinde destekleme yollarına gitmiş, ancak bütün çırpınışlarına rağmen istediği sonucu almak bir yana Uzak Doğu'da, Güney Amerika'da ve Afrika'da var olan bütün sömürgelerini kaybetmiştir. Tarihin bir döneminde böyle bir tecrübe dururken, şimdilerde aynı genlerden geldiğine işaret ettiğimiz ABD Başkanı Donald Trump'ın ikinci bir Napolyon olarak Çin'e karşı başlatmış olduğu bu uzun ve yorucu, buna mukabil ucu açık olan stratejisinin sonunun nasıl geleceği şimdiden görünür gibi. Ancak ABD bu stratejisinin her an Napolyon'a benzer bir sonuçla neticeleneceğinin de farkında olarak, işi şansa da

bırakmak istememektedir. Çin kökenli ABD'nin en büyük telekominikasyon devi Huawei ile giriştiği mücadele de amacı, Napolyon'un abluka yıllarında İngiliz endüstrisinin mühendislerini kendi endüstrisinin bir parçası haline getirmede gösterdiği başarıyı sağlayacak bir adım olarak görmektedir. Bu sayede güçlü ABD şirketlerinin yeniden ABD'ye döneceğini ümit ederken, tam tersi sonuçlar elde etmesi, Huawei ile olan mücadelesine ara vermesine ve uzlaşma arayışlarına girmesine sebep olmuştur. Ancak Çin'in yükselişi ve nihayetinde ABD ve müttefiklerinin sömürü düzenini bitiren büyümesini önlemek için de acil olarak devreye yeni stratejileri sokmak gerektiğine inanmaktadır.

Huawei ile uzlaşmak zorunda kalan ABD, stratejisini yüzyıla yakındır Afrika'da sürdürülen EBOLA virüsüne dayalı strateji gibi Covid 19'u da bu stratejinin bir benzerine dönüştürerek dünyanın geneline yaymak ve bu yolla Çin'i anakarasında devre dışı bırakmaya karar vermiş olması bir ihtimal dahi olsa gerçeğe çok yakın gibi durmaktadır. Ticaret savaşlarının bütün hızıyla sürdüğü bir dönemde birden bire Covid 19 gibi öldürücü bir virüsün dünya gündemine girmesi, bu projenin olabileceğini akıllara getirmektedir. ABD'nin Irak lideri Saddam Hüseyin'i biyolojik silah yaftasıyla nasıl bitirmiş ise Çin'i de Covid 19'u ürettiği yaftasıyla bitirmeyi planladığı algısı ister istemez gündemi oluşturmaktadır. Bu konuda dünyanın bir kısmı farklı görüşlerde olsa da ABD'nin kendi içinden ve müttefiklerinden de bir kısmı bu görüşü paylaşmaktadır. Bunun yanı sıra, ABD

Başkanı Donald Tramp'ın Napolyon'un gün içinde değişkenlik gösteren politikalarına benzer politikalar üretiyor olması, Covid 19'un da bir plan dahilinde dünya gündemine sokulmuş olabileceği konusunda ABD'nin devrede olabileceği görüşlerine inandırıcılık kazandırmaktadır.

Trump'ın önceleri Çin'in başarısını öven tavrı, virüsün Çin sınırları dışına yayılmasıyla ani bir değişkenlik göstererek, virüse "Çin Virüsü" yaftasını vurması şüphelerin bir diğer kaynağını oluşturmaktadır. Diğer taraftan ABD ajanlarının Çinlilerin haberi olmadan virüsün Vuhan kentinde bir laboratuvardan sızmış olabileceğine dair yapılan bir araştırmanın sonuçlarını dünya ile paylaşma gayreti de bu algının oluşmasında büyük rol oynamıştır. İlginç olan durum bu ajanların Vuhan kentine kadar girmelerine ve virüsün kaynağını tespit etmelerine rağmen her nedense söz konusu laboratuvarın adını bilemiyor olmaları işin bir başka yönü olsa gerek. Bütün bunlar ABD'nin dünyanın düşünme duygularını bloke ettiğini ve Büyük ABD ne derse herkes ona inanır mantığına sadece kendisinin inanmış olduğunu göstermektedir. Halbuki dünya artık 1950'li yılların dünyası değildir. Globalleşen dünyada gerçeklerin ortaya çıkması sadece birkaç dakikalık bir araştırmanın ürünü olabilmektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki ABD, sahada baş edemediği Çin'e önce ticaret savaşlarıyla darbe indirmek istemiştir. Ancak bunda başarılı olamayacağını anlayınca da, henüz bir dahli olup

olmadığı konusunda gerçek bir delile sahip olunmasa da, Covid 19'u bir fırsat olarak değerlendirmek isteyeceği aşikârdır. Bununla beraber ABD, bu defa küçük bir Orta Doğu ülkesiyle değil, dünya nüfusunun 2/8'ine sahip olan ve dünya ekonomisinin neredeyse ikinci en büyük gücü haline gelmiş bir ülke ile karşı karşıya olduğunun da farkındadır. Dolayısıyla, Covid 19'dan muzdarip bütün ülkeleri bir araya toplamak ve bu yolla Çin'i tamamen izole ederek, önce ekonomik olarak zayıflatmayı, sonra da sömürü düzenini kabul ettirecek bir neticeye mecbur etmeyi deneyeceğinin sinyallerini vermektedir.

KAYNAKÇA

Akdağ, M. (1949). "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", Belleten, Cilt: XIII, Sayı: 51, Temmuz: S. 407-650.

Albayrak, N. (2018). "Trump'tan çelik ve alüminyum ithalatına ek vergi", NEW YORK, 8 Mart 2018, https://www.dha.com.tr/dsnya/trumptan-celik-ve-aluminyum-ithalatina-ek-vergi/haber-1568410

Alumagazin, (2018). "Trump'ın Gümrük Vergilerine 33 Ülkeden Cevap", https://www.alumagazin.com/gundem/trumpin-gumruk-vergilerine-33-ulkeden-cevap-h28.html

Çoruh, H. (2017). *Sultan İkinci Mahmud Döneminde Kıbrıs (1808-1839),* TTK Yay., Ankara.

Daly, G. (2007). “Napoleon And The ‘City Of Smugglers’, 1810 –1814”, *The Historical Journal*, vol. 50, no. 2, pp. 333-352.

Dilek, Ş. (2019). “ABD-Çin Ticaret Savaşı Genişliyor”, *Kriter*, Haziran, Yıl: 4, Sayı: 36: S. 1-4.

Ertaş, M. Y. (2011). “Mora’da Osmanlı-Venedik Mücadelesi (1684-1715)”, Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası, (Ed. H. Çoruh, M. Y. Ertaş, M. Z. Köse), İstanbul: S. 103-151.

Evan, T. (2014). "From Mercantilism to Liberalism", *Chapter of European Economic History*, Prague.

Heckscher, E. F. (1922). *The Continental System: An Economic Interpretation*, ed. Harald Westergaard, London.

Huawei, (2020) “Karşı Koyma: ABD, Dünyaya Ticaret Savaşı İlan Etti. Fakat Çinliler Kazandı”, S. 1-5, https://www.huawei.com/tr/facts/news-opinions/fighting-back-china-won-the-trade-war

Karadağ, G. (2018). “Trump, çelik ve alüminyuma ek gümrük vergisi getirecek”, 12 Temmuz 2018, http://haber1111.com/index.php/2018/03/01/trump-celik-ve-aluminyuma-ek-gumruk-vergisi-getirecek/

Kasım İleri, (2020). “ABD Kovid-19'u Çin politikasının parçası haline getiriyor”, S. 1-3, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/abd-kovid-19u-cin-politikasinin-parcasi-haline-getiriyor/1811253

Marzagalli, S. (1996). “Port Cities in the French Wars: The Responses of Merchants in Bordeaux, Hamburg and Livorno to

Napoleon's Continental Blockade, 1806-1813", *The Northern Mariner/Le Marin du nord,* VI, No. 4 (October 1996), S. 65-73.

Napoleon I, (1806). The "Berlin Decree" Of November 21 1806, Https://Www.Napoleon.Org/En/History-Of-The-Two-Empires/Articles/The-Berlin-Decree-Of-November-21-1806/, (Erişim: 03.05.2020, 21:08).

Örmeci, O. (2013). "21. Yüzyılda ABD-Çin Rekabeti", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı:29, Ağustos: S. 1-14.

Özcan A. (1996). "Fransa", *DİA*, Cilt: 13, İstanbul: S. 178-181.

Özcan A. (2000). "İngiliz Sömürgeciliği", *DİA,* Cilt: 22, İstanbul: S. 299-302.

Özcan A. (2000). "İngiltere", *DİA*, Cilt: 22, İstanbul: S. 296-299.

Öztürk, M. (2010). "I. Körfez Savaşı'ndan (1990- 91) - 11 Eylül Sürecine Abd'nin Irak Politikası Ve Bunun Türk-Amerikan İlişkilerine Etkileri", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 19, Ocak – Şubat – Mart –S. 1-27.

Pelit, A. (2018). "ABD-Çin Anlaşması Piyasaları Rahatlattı", S. 1-5, https://www.amerikaninsesi.com/a/abd-%C3%A7in-anla%C5%9Fmas%C4%B1-piyasalar%C4%B1-rahatlatt%C4%B1/4684866.html

Turk-İnternet.com, (2020). “Huawei Diyor ki; Huawei’yi Ne Trump Ne de Covid-19 Yendi”, https://turk-internet.com/huawei-diyor-ki-huaweiyi-ne-trump-ne-de-covid-19-yendi/

Velayutharaja, P. (2018). *History Of Europe (From 1789 To 1945 A.D.)*, Alagappa University, New Delhi

Walsh, M. J. K. & Varnava, A. (2016). *The Great War and the British Empire: Culture and Society*, Routledge.

Watts, I. P. (2015). “Felsefi Zeka: Mektuplar, Sırasında Yazdır ve Deneme, Napolyon'un Kıta Ablukası”, *ISIS*, Volume 106, Number 4, December: S. 749-770.

BÖLÜM 7

ENERJİ POLİTİK AÇIDAN PANDEMİK GLOBAL KRİZ DEĞERLENDİRMESİ

Prof. Dr. A. Beril TUĞRUL*

*İstanbul Teknik Üniversitesi Enerji Enstitüsü, İstanbul- Türkiye, beril@itu.edu.tr beril@beriltugrul.info

GİRİŞ

"İnsanların, hayvanların ya da bitkilerin büyük bir bölümüne kısa zamanda bulaşan hastalık" anlamına gelen"Salgın" betimlemesi, her daim insanoğlu için depresif sorun olarak nitelenen bir olgu olmuştur. Böylesi bir durum, Çin'de ortaya çıkan bir virüs nedeniyle 2019 yılı sonu - 2020 yılı itibariyle ortaya çıkmış bulunmaktadır. Söz konusu salgın, bir Coranavirüs nedeniyle yaşanmış olmakla beraber virüsün daha önce görülenlerinden farklı bir karakter taşıması nedeniyle "Yeni Coranavirüs" olarak nitelenmiş ve ilk kez 2019'da tespit edildiği için de kısaca COVID-19 olarak tanımlanmıştır (Tuğrul, 2020).

Esasında, Coronavirüs'ler birçok kez salgın yaratmış tek hücreli yapılar olup, insanlarda çoğu kez soğuk algınlığı gibi başlayıp uzantısında zatürreye kadar evrilebilen solunum yolu enfeksiyonlarına ilişkin semptomlar göstermektedirler. COVID-19 da benzer şekilde solunum sorunları yaratmakta, takiben akciğerde ve kimi kez de diğer organları etkileyerek ölümcül enfeksiyonlara neden olarak önemli kayıplara neden olabilmektedir.

Dünyada, COVID-19'dan önce de önemli Coronavirüs salgınları yaşanmıştır. 21. Yüzyılda en çok bilinenleri SARS-CoV (**S**evere **A**cute **R**espiratory **S**endrome- **Co**rona**V**irus) ve MERS-CoV (**M**iddle **E**ast **R**espiratory **S**yndrome-**C**orona**V**irus) virüs salgınlarıdır. Kronolojik olarak bakıldığında 2002-2003

yıllarında önce SARS-CoV görülmüştür. Bu salgın da, yine Çin'den çıkarak yayılmış ve kamuoyunda daha çok "Kuş Gribi" olarak nitelenerek çeşitli dünya ülkelerinde tehdit oluşturmuştur. 2012 yılında ise Orta Doğu'da MERS-CoV, Solunum Yetmezliği Sendromu bağlamında yine farklı bir salgın görülmüştür.

Son olarak Aralık 2019 itibariyle Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan COVID-19 salgını önce Çin ve Uzak Doğu'da daha sonra İran ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde, takiben Amerika Birleşik Devletlerinde (ABD'de) görülmüş ve yaygınlaşmasını sürdürerek küresel salgın halini almıştır. Böylelikle, Çin'de ortaya çıkan COVID-19, önce bölgesel karakter taşırken 2020'nin ilk iki ayıyla birlikte küresel salgın niteliğini kazanmış bulunmaktadır. Bir başka deyişle, COVID-19 salgını tüm dünyayı tehdit eden önemli bir sağlık sorunu haline evrilmiştir. Bu bağlamda salgının Türkiye'de de tehdit unsuru oluşturan bir yaygınlık gösterdiği gözlenmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse, 100-120 nm çapında tek hücreli bir yaratık, 2020 yılı başı itibariyle tüm dünyayı esir almış bulunmaktadır.

Bu durum, gerçekte hayli felsefi bir durumu da ifade etmektedir. Şöyle ki; dünya doğasında var olan düzen çerçevesinde, esas itibariyle gözlediğimiz odur ki; büyük ve güçlü olan kendinden küçük ve zayıf olan için tehdit unsuru oluşturmaktadır. Bir başka deyişle büyük ve güçlü olan küçük ve zayıf olanı bertaraf etmekte ve doğal yaşam bu düzen çerçevesinde süregitmektedir.

Bu bağlamda, dünyada bir üst canlı olan insan, belki kas gücüyle değil ama akıl gücüyle doğadaki hemen neredeyse tüm canlılar için tehdit unsuru oluşturmaktadır. Şimdi ise, tek hücreli bir yaratık bir başka deyişle en küçük canlı türü, dünyadaki üst canlı türü olan insanı tehdit etmektedir. Dolayısı ile doğal yaşam döngüsü tamamlanmış olmaktadır diye düşünülebilir. Bu da COVID-19 salgınının soyut ve düşünsel yönünü oluşturmaktadır denebilir.

1. PANDEMİK SALGIN VE YARATTIĞI SORUNLAR

Hızlı yayılma karakteri gösteren COVID-19'un tedavisinin bilinmemesi ve semptomlarının ağır olması, hastalığa tehditkâr bir nitelik kazandırmıştır. Fazla olarak, hastalığın kuluçka döneminin 14 gün gibi pek de kısa olmayan bir süre olması ve bu süreçte virüsü almış kişilerin çevresine bulaştırabiliyor olması, salgının oluşturduğu riski daha da arttırmıştır.

Burada öncelikle, salgınların boyutları üzerinde durmak yerinde olacaktır. Bilindiği üzere, salgınlar için farklı nitelemeler kullanılmaktadır. Nitekim "Endemik", "Epidemik" ve "Pandemik" salgınlardan bahsedilebilir."Endemik Salgın"; belirli bir coğrafi alandaki bir toplulukta bir hastalığın veya bulaşıcı ajanın sürekli olarak var olması anlamına" gelmektedir. Bu bağlamda salgının endemik olması için o hastalıktan etkilenen her bir insanın hastalığı ortalama bir kişiye bulaştırma durumunun yaşanmış olması gereklidir (Endemik, Pandemik ve

Epidemik Arasında Ne Fark Vardır?, 2020). “Epidemik Salgın, “Bir hastalığın bir bölgede, bir toplumda veya bir grup insanda beklenenden daha fazla görülmesi” olarak tanımlanmaktadır. Bu tip salgına neden olan hastalık, bölgesel niteliğe sahip olup ani yayılmanın görüldüğü salgınlar olarak ifade edilmektedir. “Pandemik Salgın” ise “Bölgesel olmaktan çıkmış, küresel anlamda tüm toplum ve/veya toplumlara etkisini gösteren salgın hastalıklara verilen genel betimleme” olmaktadır.

COVID-19 salgını, Çin’de ilk ortaya çıktığında ve Uzak Doğu’da etkinliğini sürdürdüğü süreçte önce “epidemik” olarak nitelenmiş ancak takiben tüm dünyaya hayli hızlı yayılarak “pandemik” bir salgın halini almıştır. Bu bağlamda, küresel ölçekte (Mayıs 2020 ortası itibariyle) toplamda 4 milyonu aşan enfekte olmuş kişiden ve yüzbinlerle ifade edilen toplam kaybedilen vakadan bahsedilir olmuştur (Vakalara Genel Bakış, 2020). Bu durum, doğal olarak global endişe yaratmış ve tehditkar bir krize dönüşmüştür. Dolayısıyla da hastalıkla ilgili konular diğer tüm konuların önüne geçmiştir.

Söz konusu salgın doğal olarak öncelikle çözümlenmesi gereken bir sağlık sorunudur. Ancak salgının pandemik karakter kazanmasıyla sağlık sorunlarının uzantısında pek çok konuyu da ilgilendiren sorunları beraberinde getirmiştir. Bir başka deyişle COVID-19 Pandemik Salgını sadece sağlık sorunu olmaktan öte küresel hemen her konuyu etkileyen ve çok farklı yansımaları olacak bir metafor halini almıştır.

Böylesi bir salgın, hemen tüm dünya ülkelerinde sıkı ve ileri tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmıştır. Bunlar arasında; ülkeler arası hatta bölgeler ve şehirler arasında yer değiştirmeler engellenmiş, pek çok ülkede kısıtlı veya tam sokağa çıkma yasağı veya sınırlamaları hayata geçirilmiş ve de pek çok sektörde yavaşlama ve/veya sekteye uğrama durumu ortaya çıkmıştır. Örneğin; hava taşımacılığı başta olmak üzere tüm taşımacılık sektörü, turizm ve ilgili hizmet sektörleri, yeme-içme ile spor, eğlence sektörü salgından önemli ölçüde etkilenmiş sektörler olup bazılarında durma noktasına kadar gelinmiştir.

İmalat sektöründe de (alt sektörlere bağlı olarak değişkenlik görülse de) durum genellikle yavaşlama olarak kendini göstermiştir. Buna karşın sağlık sektörü ile bu sektöre ilişkin çeşitli ekipman ve elemanların imali konusunda ilgili üretim sektörlerinde yoğunluk yaşanmıştır.

Konuyu biraz daha detayda ele alırsak; yaşanan COVID-19 salgını, tüm dünyada ilgili tedbirlerin alınmasının elzem hale getirmesiyle doğal olarak, öncelikle salgının çıkış ülkesi olan Çin'den geliş-gidişlerin denetlenmesini gündeme gelmiştir. Dolayısıyla ilk olarak uçak yolcuları üzerinden ve daha sonra deniz yolu yolcularında virüsün tespit edilmesiyle Çin bağlantılı yolcuların tümünün kontrol altına alınması söz konusu olmuştur. Daha sonra salgının farklı ülkelere yayılmasıyla önce virüsün görüldüğü ülkelerden giriş yapan yolcuların taranması yoluna gidilmiştir. Salgının pandemik karakter kazanmasından sonra ise

ülkeler tüm sınır kapılarını kontrol altına almışlar ve nihayet birçok ülke sınırlarını kapatma noktasına kadar gelmiştir.

Bütün bunlardan ayrı olarak, hasta veya taşıyıcı olan kişilerin kullandığı eleman ve malzemelerin üzerinden de virüsün yayılmasının mümkün olabileceğinin belirtilmesinden sonra kargolar üzerinden endişeler ifade edilir olmuştur. Hal böyle olunca önce Çin ile takiben virüs görülen ülke ve bölgelerle yapılan ticaretin sorgulanması gündeme gelmiştir. Bu ise küresel bağlamda ekonomiyi baskı altına almıştır.

Çin açısından olay ele alınırsa; ABD'nin 2018'den itibaren bu ülkeye uyguladığı "Ticaret Savaşı" bağlamında ülke ekonomik dar boğaza girme durumuna gelmişken, salgının ortaya çıkmasıyla Çin ekonomisinde olumsuz etkiler pekişmiştir (Chong, T.T.L ve Li, X., 2019). Nitekim Çin,ABD ile Ocak 2020'de "Birinci Aşama Anlaşması" olarak tanımlanan bir sözleşme imzalama durumunda kalmıştır (The Guardian, 2020). Çin bakımından bazı tavizler içeren bu anlaşma, salgının Çin için yarattığı ilk önemli radikal ekonomik sonuç olarak nitelenebilir. Bu durum sadece Çin için değil (küreselleşmiş dünyada) aynı zamanda tüm ülkelerin az veya çok etkilenmesini ifade ediyor olmaktadır.

Burada şunu belirtmek de yerinde olacaktır ki; ülkelerin salgın karşısında, hastalıkla mücadele konusundaki davranışları ve refleksleri hayli farklı olmuştur. Başka bir deyişle hükümetlerin ve toplumların soruna yaklaşımları hayli değişik olmuş ve başka

başka tercihler kullandıkları görülmüştür. Bu bağlamda, ülkelerin ve yöneticilerinin konuya, insana ve değerlere bakışlarının ve davranışlarının, salgına kadar ileri sürdükleri ve savunduklarından hayli farklı olduğu gözlenmiştir. Fazla olarak devletler ve toplumlar arasındaki farklılıklar açık ve net olarak kendini göstermiş ve önceki imajları sorgulanır hale gelmiştir.

Burada Birlik ve Paktları da ele almak yerinde olacaktır. Bu bağlamda ilk akla gelen Avrupa Birliği (AB)'dir. Mart 2020 itibariyle Avrupa kıtasında etkinliğini ve yaygınlığını kuvvetle hissettiren COVID-19, Mart 2020 sonuna gelinirken pandemik salgının merkezi haline gelmiştir. Bir başka deyişle, salgın Avrupa Birliği için yadsınamaz boyutlara erişmiştir.

Öyle ki; hem hastaneler ve sağlık sistemleri yetersiz kalmış ve hem de maske vb. gibi nispeten basit gereksinimlerden, teknolojik aparatlara kadar her tür sağlık elemanının yetersizliği kendini net olarak göstermiştir. Bu durum, hem AB için hem de dünyanın AB'ye bakışı açısından gerçeklerle yüzleşme olarak düşünülebilir (European Commission, 2020).

Böylesi bir süreçte Avrupa Birliği ülkelerinin, nüfuslarını tehdit eden söz konusu bu ciddi sorun karşısında verdikleri tepkiler ve gösterdikleri refleks ve reaksiyonlar da "Birlik" ruhuna uygun olmayan şekilde tezahür etmiştir. Bir başka deyişle, (AB Başkenti olan) Brüksel merkezli ortak ve önemli bir inisiyatif sergilenememiş, keyfiyetin üye ülkelerin kendi refleks ve inisiyatiflerine bırakıldığı gözlenmiştir.

Oysa ki beklenen; AB'nin birlik ruhuyla hareket ederek ilgili faaliyet ve eylemleri organize edip ortak çözümleri üretmesiydi. Bir başka deyişle, üye ülkelerin birbirleriyle dayanışma ortamını yaratmaları ve ortak bir inisiyatifi hayata geçirmeleri ümit edilirdi. Ancak dayanışma refleksi bir yana, ülkeler arasında hayli ilginç olayların ortaya çıktığı da gözlenmiştir. Örneğin; AB içindeki bir ülkeye giden (parası ödenmiş) sağlık malzemelerine bir diğer AB üyesi ülke tarafından el konulması gibi durumların yaşandığı gözlenmiştir. Böylelikle, hem AB'ye üye ülkeler arasında ve hem de AB'nin dünyaya karşı olan imajında önemli sorunlar oluşmuştur.

Almanya, Fransa, İtalya ve Benelüks ülkelerinin bir araya gelmesiyle 1951'de Kömür-Çelik Topluluğu olarak kurulan ve 1957'de Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'na evrilen sonrasında 1992'de (Maastrich Anlaşmasıyla) önce Avrupa Topluluğu'na ve nihayetinde Avrupa Birliği (AB)'ne dönüşen siyasi ve ekonomik yapılanma (Brendonemk, 2016) COVID-19 salgını ile birlikte sorgulanır hale gelmiştir. Başka bir deyişle Kömür-Çelik Topluluğu ile başlayarak dönüşüm süreçleri geçirerek Avrupa'nın bütünleşmesine giden ve dünyada belli bir ağırlığı olduğu düşünülen birliktelik önemli ölçüde yara almıştır denebilir (Tuğrul, 2020c).

Avrupa Birliği, BREXIT süreciyle Ocak 2020'de AB'den ayrılan Birleşik Krallık'ın ayrılışını (Türko, Gökçenoğlu, (2020) daha tam içselleştirilememişken salgın nedeniyle yaşanan

olumsuzluklar AB'yi hayli yıpratıyor görünmektedir. Bu bağlamda halen 27 üyeli AB'de ortaya çıkan söz konusu sorgulamalar, COVID-19 Salgını geçtikten sonra kendini daha da net gösterecek gibi görünmektedir. Bu durumun AB'den gelecekte de ayrılmalara neden olabilecek boyutta sonuçlar doğurabileceği izlenimini vermektedir (DW, 2020).

Ocak 2020 sonu itibariyle BREXIT süreci bağlamında Avrupa Birliği'nden ayrılan Birleşik Krallık'ta da, COVID-19 salgınıyla birlikte yine umulmayan durumlar gözlenmiştir. Önce "Sürü Bağışıklığı" gibi bir felsefeyle hareket edileceği ifade edilmiştir. "Daha önceki enfeksiyonlar veya aşılama yoluyla bir popülasyonun büyük bir yüzdesinin bir enfeksiyona karşı bağışık hale gelmesiyle meydana gelen ve böylece bağışık olmayan bireyler için bir koruma önlemi sağlayan bulaşıcı hastalıklardan dolaylı bir koruma şekli" olarak ifade edilen "Sürü Bağışıklığı" aynı zamanda birçok insanın kaybını göze almak ve ilgili tedbirleri sıkı şekilde uygulamamak anlamına gelmektedir ki; bu durum insan haklarıyla bağdaşır bir durumu ifade etmemektedir. Bu bağlamda, Birleşik Krallık'ta ilgili tedbirlerin alınmasında geç kalınmış ve ülkede, beklenenin üzerinde etkilenme görülmüştür. Nitekim salgında enfekte olanlar arasında Kraliyet ailesi mensupları ve İngiltere Başbakanı da yer almıştır. Ayrıca, Birleşik Krallık'ta da sağlık sistemleri ve malzemelerin yetersizliği (ayrıldığı AB gibi aynen) görülmüştür.

Öte yandan, NATO (Kuzey Atlantik Paktı) daha tutarlı bir davranış göstermiş, bir askeri pakt olmasına karşın üye ülkeler arasında daha tutarlı bir birliktelik sergilenmiştir. Nitekim Türkiye, (AB üye adayı ülke durumunda olmasına karşın) AB yapısı üzerinden değil de, NATO paktı üzerinden birçok AB ülkesine ve ABD'ye sağlık malzemesi göndermiş bulunmaktadır.

Burada ABD'nin salgın nedeniyle yaşadığı süreç de sorgulanmaya muhtaçtır. 1990'lardan itibaren "monopol", bir başka deyişle tek kutuplu dünyanın liderliğini üstlendiği düşünülen bu ülke, salgının eyaletlerinde yayılmasıyla birlikte beklenmedik durumları ve sorunları yaşadığı görülmüştür. Her şeyden önce sağlık sisteminin salgından etkilenenlere yeterli olmadığı, fazla olarak ilgili aparat ve malzemelerin de hayli yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, ABD gibi dünya ekonomisinin lokomotifi olarak görünen ülkede sağlık tesis, eleman ve aparatlarının yetersiz olduğu açık bir şekilde gözlenmiştir. Fazla olarak sağlık sisteminin işleyişi de (örneğin; sağlık sigortası olmayanlara hizmet verilmemesi, hastaların statü ve yapılarına göre davranılması vb. gibi yaşanan olaylarla) sorgulanır olmuştur.

Bütün bunlardan ayrı "olarak; insan haklarına önem verdiğini her vesileyle dile getiren söz konusu ülkeler, COVID-19 Salgınıyla birlikte kendi içlerinde çelişkiye düşmüşlerdir. Bu bağlamda, yaşlılara özellikle de huzur evi ve/veya bakım

evindeki kişilere hizmet götürmedikleri ve kaderlerine terk ettikleri görülmüştür. Keza ırk ve statü ayrıcalığı uyguladıkları gözlenmiştir. Bir başka deyişle, en temel insan hakkı olan yaşam hakkını kendi vatandaşları da olsa yeterince sağlayamadıkları veya sağlamaktan imtina ettikleri anlaşılmıştır. Bu durum, insani yaklaşımlar, ülke yönetim anlayışları ve de yaşam felsefesi açısından sorgulanması gereken vahim bir durum yaratmaktadır.

2. ENERJİ POLİTİK AÇIDAN PANDEMİK SALGIN

COVID-19 Salgını ile ilgili yorumlar daha çok sağlık ve takiben ekonomi üzerinden yapılmaktadır. Yaşanan sağlık sorunları ve ekonomiye etkiler ilk akla gelen ve doğal olarak salgınla birlikte hemen kendini gösteren meselelerdir. , bunların uzantısında diğer bir öncelikli konu da enerji-politik yansımalardır. Nitekim enerji-politik sorunlar baş göstermeye başlamış olup bu sorunların devam etmesi halinde pandemik salgın geçtikten sonra da etkileri kuvvetle görülmeye devam edecektir. Bu bağlamda, burada tüm dünyayı etkileyen pandemik salgının (yukarıda açıklanan pandemik salgın etkileri uzantısında) enerji politik yansımaları üzerinde durulacaktır.

Konuya salgının çıkış ülkesi olan Çin'den başlamak yerinde olacaktır. 2018 ve 2019'da Ticaret savaşının hedefi olan Çin'de söz konusu ticaret savaşı etkileri yaşanıyorken COVID-19 salgınının tesirinde kalması ülkenin enerji politiğini doğrudan etkilemiştir. Şöyle ki; hem ticaret savaşı ve hem de salgın

nedeniyle ülkede üretim dâhil tüm sektör ve aktivitelerde önce yavaşlama sonrasında durma noktasına kadar gelinmiştir. Dolayısıyla Çin'de enerji kaynağı ihtiyacı önemli ölçüde düşmüştür.

Ekonomik olarak ve teknolojik üretim açısından dünyanın önde gelen ülkelerinden biri olan Çin'de meydana gelen söz konusu değişimler, Çin'in kendi enerji-politiğini olduğu kadar dünya enerji-politiğini etkiler duruma gelmiştir. Şöyle ki; Çin'de (sağlık dışında) tüm aktivitelerin yavaşlamasıyla enerji kaynağı gereksinimi düşmüş ve bu durumdan öncelikle dünya petrol fiyatları etkilenmiştir.

Salgının pandemik karakter kazanmasıyla dünyada hemen her sektörde görülen yavaşlamalar ve hatta durmalar petrol talebini önemli ölçüde düşürmüştür. Bu bağlamda, ham petrol fiyatları Ocak 2020'den itibaren düşüşe geçmiş ve Nisan 2020 itibariyle, önce son 1 yılın daha sonra da son 10 yılın en düşük seviyelerine kadar indiği görülmüştür (Şekil 1 ve Şekil 2) (Tuğrul, A.B 2020b, Tuğrul A.B., (2020c), Bu düşüş, petrol fiyatlarında iniş trendi olarak nitelenebilir mahiyettedir ve bu trendin hayli önemli olacağı öngörülmektedir.

Şekil 1 Petrol Fiyatlarında Son 1 Yıldaki Değişim (Nisan 2020 Başı İtibariyle)

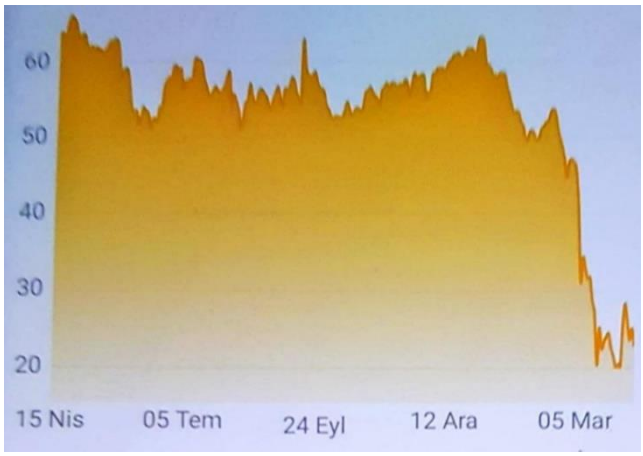

Şekil 1 incelendiğinde; Nisan 2020'in öncesindeki son bir yılda yaklaşık ilk 10 ay boyunca ham petrol varil fiyatlarının hafif sayılabilecek iniş çıkışlarla nispeten istikrarlı olarak kabul edilebilecek bir değişim gösterdiği görülmektedir. Ancak, 2020'nin başlarında (ki bu tarih salgının pandemik hale geldiği döneme rastlamaktadır) ham petrol varil fiyatlarında ani düşüş gözlenmiştir. Şekil 2'ye de bakıldığında ise, 2020 öncesindeki son 10 yıl için de, Mart-Nisan 2020'nin ham petrol varil fiyatında gelinen seviyenin yine en düşük değer olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 2 Son 10 Yıldaki Petrol Fiyatlarının Değişimi (Nisan 2020 Başı İtibariyle)

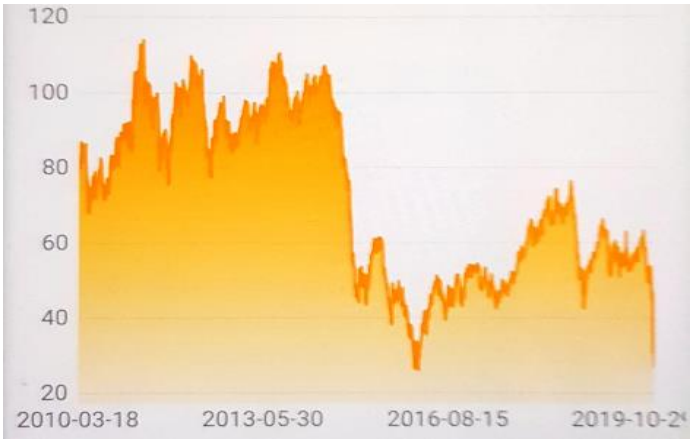

Ham petrol fiyatlarının düşüşünü biraz daha detaylı incelemek yerinde olacaktır. Böylesi bir salgın sonunda hemen her sektörde yaşanan yavaşlama nedeniyle petrol ihtiyacının düşmesi beklenebilir bir sonuç olarak düşünülebilir. Bu durumda ekonomik olarak beklenti oydu ki; talebin düşmesiyle petrol arzının, dolayısıyla da petrol çıkarımının düşürülerek petrol fiyat dengesinin sağlanmasıydı. Oysa, burada enerji-politik bağlamda bir manipülasyon yaşanmıştır. Bir başka deyişle petrol üretici ülkeler arasında farklı enerji-politik görüşler ortaya çıkmıştır.

Burada Suudi Arabistan ve Rusya arasında yaşanan enerji-politik görüş ayrılığı öne çıkmaktadır. En önemli ekonomik girdisi petrol ve doğal gaz satışı olan Rusya, fiyat kontrolünün sağlanması bağlamında petrol çıkarımını düşürmeyi ret etmiştir.

Bu durumda, petrol arzını düşürmek üzere çağrı yapmayı düşünen OPEC ülkeleri, üretimi düşürmekten vazgeçip petrol çıkarımı değerlerinin hemen aynı miktarlarda korumuşlardır.

Dünya petrol ihracatında kayda değer payı bulunan Suudi Arabistan'ın bu konuda önemli rol oynayan bir aktör olduğu gözlenmiştir. Rusya'nın petrol çıkarımını düşürmeyeceğine ilişkin kararını açıklamasından sonra Suudi Arabistan, petrol çıkarımını düşürmemeye devam edeceğini ve ilaveten arttıracağını da açıklamıştır. Benzer davranışlar Kuveyt ve Bahreyn gibi diğer petrol ihracatçısı ülkelerden de gelince petrol fiyatlarında böylesi dramatik düşüşler görülür olmuştur. Petrol çıkarımını kısmayıp artırmaya yönelik (kararlar ekonomik olmayan) enerji-politik kararlardır. Söz konusu enerji-politik hamlelerin, adı geçen ülkelerin birbirlerinin dünyada farklı bölgelerdeki enerji-politik hamlelerini yıpratma ve zayıf bırakmaya yönelik olduğu söylenebilir.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki; petrol ihracatçısı ülkeler, konuya talep güvenliği bağlamında yaklaşarak böylesi bir refleksi gösteriyor olmaktadırlar. Başka bir deyişle, petrol üreticisi ülkeler topluca hareket etmedikleri durumda, petrol üretimini düşüren ülke veya ülkeler müşterilerini kaybetme riski ile karşı karşıya kalacaktır. Zira (bir kısım ülke petrol üretimini kısarken) petrol çıkarımına devam eden petrol üreticisi ülke veya ülkeler petrolü daha ucuza satacağından haksız rekabet şartları oluşabilecektir. Bir başka deyişle, Rusya'nın petrol

üretiminde kısıntı yapmaması durumunda, petrol ithalatçısı ülkelerin (kısıntı yapan OPEC ülkeleri yerine kısıntı yapmayarak arz fazlasıyla daha ucuza satabilecek olan) Rusya petrolünün alıcısı durumuna geçebilme olasılığının bulunmasıdır.

Bir başka konu da OPEC ülkeleri ile Rusya arasındaki rekabettir. Gözlendiği üzere Rusya'nın en büyük gelir kaynağı enerji kaynaklarının (petrol ve doğal gaz) satışıdır. Bu bağlamda petrol satışının belirli bir seviyede tutulması Rusya için son derece önemlidir. Rusya'nın petrol üretiminde kısıntıya gitmesi halinde en sade anlatımla ekonomik gelir kaynağını düşürmesi anlamına gelmektedir. Bu durum ise, Rusya'nın sadece ülke içi dengelerini değil ülke dışında başta enerji-politik olmak üzere gündemde olan ataklarının finansını zora sokan bir durumu ifade etmektedir. Fazla olarak, OPEC ülkelerinin petrol çıkarımında kısıntıya gitmesi ve buna karşın Rusya'nın gitmemesiyle Rusya hem kendi talep güvenliğini sağlamlaştırırken yeni müşterilere açılıyor olmasıyla dünyadaki pozisyonunu da kuvvetlendirebileceği düşünülmüştür. Bir başka deyişle, kendi açısından (gelir kaynağını muhafaza ederek) farklı kazanımları elde etmesi mümkün olabileceği olasılığı ortaya çıkmıştır.

Tüm bu enerji-politik argümanlar çerçevesinde, salgının getirdiği yansımalarla birlikte Suudi Arabistan başta olmak üzere OPEC ülkelerinin petrol üretimine devam etmeleriyle petrol fiyatlarında önemli ölçüde düşme meydana gelmiştir. Bu

bağlamda, Rusya ile farklı konularda rekabette olan diğer ülkelerin de bu enerji-politik manüplasyonu destekledikleri gözlenmiştir. Hal böyle olunca (dolayısı ile petrol fiyatları düşünce) hem Körfez ülkeleri ve hem de Rusya için hayli sorunlu bir süreç kendini göstermiştir.

Öte yandan pandemik salgın yansımalarıyla yaşanan bu durum, büyük petrol şirketlerinin de zarar etmelerini gündeme getirmiştir. Nitekim ham petrol varil fiyatının 20 USD'ı görmesi sonrasında ABD, petrol üreticisi ülkelerden petrol çıkarımını kısmalarını talep etmiştir. Bu çağrıya önce Meksika bir miktar karşılık vermiş takiben OPEC ülkeleri ve Rusya da destek vermeye başlamışlardır. Bu arada Çin'de salgının kontrol altına alınmasıyla ve 1 Mayıs 2020 tarihi itibariyle enerji üreten ülkeler arasında üretimi kısma kararının alınmasıyla beraber petrol fiyatlarında bir hareketlenme görülmüş ve eski seviyesinin hayli altında olmakla berabe bir salınım yaşanmıştır (Şekil 1).

Bütün bu enerji-politik manüpülasyonlar petrol ihracatçılarını genel olarak olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla petrol çıkarımı yapan ülkelerin (farklı sektörlerdeki) bağlantılarını karşılamalarında sorunlar yaşanması mümkündür. Bu ise enerji politiğinin dünya ekonomisini etkileyeceği sonucunu doğuracaktır.

Öte yandan, Çin'in petrol temininde önemli bir rolü olan İran'ın da salgın nedeniyle Çin'in petrol alımının düşmesiyle durumdan

en çok etkilenen ülkeler arasında yer aldığı söylenebilir. Burada şunu belirtmek gerekir ki; İran, ABD ambargosu nedeniyle petrolü satacak ülke bulmakta hayli zorlanıyor görünüyordu. Bununla beraber salgın öncesinde İran ile Çin arasında petrol alımını içeren bir anlaşma imzalanmıştı. Ancak, imzalanan anlaşmanın (salgınla birlikte) beklenen düzeyde devreye girememesi nedeniyle İran zaten (ABD'nin kendisine uyguladığı ambargo nedeniyle) zora girmişken COVID-19 salgınını yaşamaya başlamıştır. Bu durumun zaman içinde İran'da farklı sonuçlara evrilebileceği de öngörülebilir.

Hal böyleyken, 21 Nisan 2020 tarihi itibariyle ABD'de "şok" olarak nitelenebilecek petrol fiyatı düşüşü yaşanmıştır. Bir başka deyişle tüm petrol tarihi boyunca görülmemiş şekilde ABD petrol fiyatları 0 USD seviyesine kadar gerilemiş ve hatta eksiye düşmüştür (Şekil 3). Bu durum iki sebebe dayandırılabilir. Birincisi; salgın nedeniyle sektörlerin yavaşlaması ve/veya durmasıyla ABD'de petrol talebinin önemli ölçüde düşmesidir. İkincisi ise; petrol talebinin düşmesiyle petrol üreticilerinin ellerinde kalan petrolün depolanması için (kontrat bitiş tarihi olan 21 Nisan2020 itibariyle) ilave kiralama bedeli ödemek durumunda kalmalarıdır. Dolayısı ile petrolde şimdiye kadar görülmemiş böylesi bir düşüş, en yalın ifadeyle; talebin düşmesi ve vadeli işlem kontratlarının kapatılmasıdır (Bizimhaber, (2020).

Şekil 3 Petrol Fiyatlarında (ABD'de) Görülen Dramatik Düşüş

Öte yandan, "saadet zinciri" gibi görünen "Petro-Dolar" Efsanesi'nin zora girdiği söylenebilir. Şöyle ki; reel petrol sektörü ile doğrudan ilişkisi olmayan finans çevrelerinin borsa üzerinden aldıkları yüksek miktardaki petrolü, petrol fiyatlarındaki değişimlerle kâra dönüştürenler için COVID-19 Salgını bir kâbus ortamı yaratmış olmaktadır. Bir başka deyişle, borsadan büyük miktarlarda petrol alan ve depolama veya işleme tesisleri ile ilgisi olmayanların, petrolün salgınının yaşanıyor olmasından dolayı ellerindeki petrolü satamamaları ve kontrat sonuna (21 Nisan 2020 tarihi itibariyle) gelmeleriyle petrolü elden çıkarma zorunluluğu ile karşılaşmaları nedeniyle petrol fiyatlarında böylesi bir tarihi düşüş yaşanmıştır.

Bu durum, başta ABD olmak üzere tüm dünyayı etkileyecek bir durumdur ve geleceğe yansıyacak sonuçlar doğuracaktır. Gerçi OPEC ve Rusya, 01Mayıs 2020 tarihi itibariyle petrol arzını

(toplamda günde 1 Milyon varil) kısma kararı almışlardır. Ancak, kısa vadede bu arz kısıntısının petrolün COVID-19 öncesindeki seviyelerinden hayli düşük bir değerde dengeleyecektir denebilir.

Pandemik salgın, petrol üreticisi ülkelerde geliri düşüreceğinden bu ülkelerin bağlantılarını ve ödemelerini etkileyecektir. Şöyle ki; bu durum petrol ihracatçısı ülkelerin kazancını düşüreceğinden global ölçekte dünya ekonomisindeki döngüyü negatif etkileyecektir. Bir başka deyişle Petro-Dolar döngüsü olumsuz etkilenecektir. Bu ise, tüm dünya ekonomisinde likidite sorunu yaratacaktır denebilir. Bu bağlamda, enerji politik manipülasyonlar da beklenebilir.

Öte yandan, petrol üreticisi olmayan ve salgını tüm ağırlığıyla yaşayan ülkeler açısından durum, salgın süresince olumlu görünmektedir. Nitekim birçok ülkede petrol ve petrol türevlerinin fiyatı düşmüştür. Bir başka deyişle, petrol fiyatlarının hayli düşmesi, petrol ithalatçısı ülkelerde petrol arz güvenliği sorunu yaşanmasını önlemiş olmaktadır. Dolayısı ile petrol tüketicisi ülkeler için ekonomiyi ayakta tutmak bağlamında düşük petrol fiyatları, ekonomileri destekler mahiyettedir. Bununla beraber, burada şunu da belirtmek gerekir ki; petrol varil fiyatlarının hızlı düşüşünün yaşanması enerji-politik açıdan olduğu kadar farklı konularda etkin olacak olayları tetikleyecektir. Bu durum genel bir krize dönüşebilme potansiyeli taşımaktadır.

Öte yandan, COVID-19 Pandemik Salgını, sağlığın önemini ve vazgeçilmezliğini hatırlatmış ve öne çıkarmıştır. Bu bağlamda, sağlık ve çevre sorunları bundan böyle üzerinde daha kuvvetle durulan konular olacaktır. Burada ilk gündeme gelen konulardan biri fosil yakıt kullanımının sorgulanması olacaktır. Bir başka deyişle, sera gazı salımlarına neden olan yakıtlardan çıkılmaya çalışılacaktır. İlk olarak kömür yakıtlı santraların kullanımının sorgulanması söz konusu olacaktır. Doğal gazlı santraların sera gazı salımı fosil yakıtlı santralar içinde nispeten daha az olduğundan doğal gaz kullanımı (orta vadede belki de artarak) devam edecektir. Burada petrol konusuna bakacak olursak dünyada, daha çok ekonomik tercihlerle fuel-oil santralarından zaten çıkılmaktaydı. COVID-19'dan sonra fuel-oil santralarından çıkış hızlanabilir. Burada esas sorgulanacak fosil yakıt (sera gazı salımı fazla olan) kömür olacaktır.

Sera gazı salımı az olan santralara geçişin desteklenmesinin öne çıkması durumunda önce yenilenebilir enerji santralleri (rüzgar, güneş ve hidrolik vb. gibi) tercih edilmeye çalışılacaktır. Ne var ki; bu santraller her istendiğinde (doğa şartlarına bağlı olduklarından) tam güçte çalıştırılamamaktadır. Başka bir deyişle rüzgar, güneş ve hidrolik santralar emre amade, dolayısıyla baz santraller değildirler. Oysa bilgi çağına giren dünyanın yadsınamaz boyutta elektrik gereksiniminin karşılanması zorunluluktur. Bu durumda, hem sera gazı salımı olmayan ancak emre amadeliği sağlayan baz santrallar nükleer santralar olmaktadır. Bir başka deyişle, dünya ülkelerinde

nükleer santrallara yönelimin arttığı gözlenecektir. Bunlardan öte, salgın nedeniyle özellikle AB ve ABD'de görülen; ülkelerin, bölgelerin ve eyaletlerin tekil çözüm geliştirme gereksinimi elektrik üretiminde de daha tekil ve lokal tercihleri öne çıkaracaktır. Bu ise mobil ve küçük nükleer santraların kullanımını gündeme getirecektir.

Ancak petrolün transportta kullanımı yakın vadede başatlığını sürdürecektir. Kara taşmacılığında petrol türevleri olan benzin ve motorin kullanımı (var olan trend bağlamında) azaltılmaya çalışılacaktır. Dolayısıyla elektrikli taşıtlar veya hiç değilse hibrit otomobillerin kullanımı teşvik edilecektir. Buna karşın havayolu taşımacılığında ve deniz taşımacılığında petrol türevlerinden vazgeçilmesi pek de mümkün görünmemektedir. Elektrikli taşıtların öne çıkması elektrik santralarına gereksinimi arttıracak, bu da büyük güçlerde elektrik üretebilen baz santral durumundaki nükleer santraların tercihi için ayrı bir unsuru oluşturacaktır.

Ancak, transportta kullanımından ayrı petrolün önemi yine de kuvvetle sürecektir. Zira günlük yaşantımızda kullandığımız gündelik elemanlardan ileri teknoloji ürünü elemanlara kadar petro-kimya ürünleri giderek başatlık kazanmıştır ve kazanmaya devam etmektedir. Metal kirliliği sorunları da düşünülürse alternatifi olan petro-kimya ürünlerinden vazgeçilemeyeceği anlaşılmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse petrol, farklı

versiyonlarla kullanımıyla önemini sürdürmeye devam edecektir.

Öte yandan COVID-19 pandemik salgınıyla birlikte, petrolün kaynak bölgelerden petrol kullanan ülkelere transferinde petrol boru hatlarının önemi kendini göstermiş bulunmaktadır. Pandemik salgın nedeniyle kara ve deniz taşımacılığında yaşanan sorunlar ve gecikmeler, petrol boru hatları için söz konusu olmamıştır. Bu durum önümüzdeki süreçte, petrol boru hatlarının daha da öne çıkacağı şeklinde yorumlanabilir.

Küresel ölçekte önemli kullanımı olan doğal gaz fiyatları da COVID-19 pandemik salgınından etkilenmiştir. Şekil 4'te doğal gaz fiyatları değişimi görülmektedir (Bradley, 2020). Hemen fark edildiği gibi doğal gaz fiyatları da hayli düşmüş, ancak yine de (düşük de olsa) bir taban fiyatın altına inmemiştir. Burada, doğal gazın sadece sanayide değil konut ısınmasında da önemli boyutlarda kullanılıyor olmasının etken olduğu söylenebilir. Bununla beraber yine de fiyat düşüşü doğal gaz ve LNG (sıvılaştırılmış doğal gaz) satan, ihracatçı ülkeler için önemli olmuştur. Bu durumun da zaman içinde küresel ekonomiye yansımaları beklenebilir

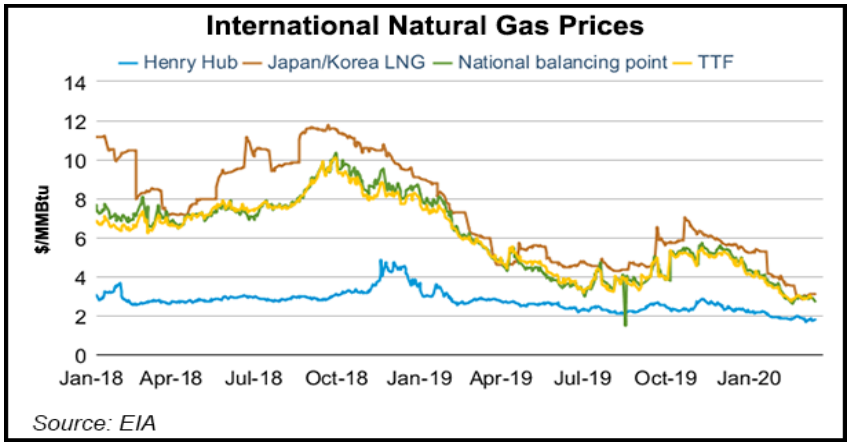

Şekil 4 COVID-19 Pandemik Salgın Sürecinde Doğal Gaz Fiyatlarındaki Değişim

Ayrıca ABD, kaya gazı çıkarımında başarılı olup fazla olarak kaya petrolü çıkarımı da yaptıktan sonra, bu fosil yakıtları dünyaya satma yönünde (COVID-19 öncesi) alt yapı oluşturmaya çalışmıştır. Ancak, kaya petrolü ve kaya gazı çıkarımında kullanılan ileri teknoloji yüksek maliyeti de beraberinde getirmektedir. COVID-19 salgınından sonra fosil yakıtlar sorgulanır olurken zaten pahalı olan kaya gazı ve kaya petrolü seçeneklerinin önemli ölçüde gündemden düşeceği düşünülebilir. Hele ki petrol fiyatlarında yaşanan dramatik düşüşle (eski petrol fiyatlarıyla bile pahalı bulunan) bu enerji kaynaklarının tercih edilişini hayli zorlaştıracaktır hatta uzunca bir süre gündemden kaldıracak nitelik taşımaktadır denebilir. Ancak, burada ABD, ekonomik rekabetten öte manüpülasyonlar da yapabilir ki; bu da farklı sorunları gündeme getirebilecektir.

Bütün bunlardan ayrı olarak, Çin nadir topraklar konusunda dünya gereksinimini karşılamada yadsınamaz bir öneme sahiptir. Çin'de dünyanın en zengin nadir toprak elementler rezervi bulunmakta olup tüm dünyadaki kaynağın üçte birinden fazlasına, (% 36 kadarına) sahiptir. Bu bağlamda, Çin dünyada en yüksek nadir toprak element üretimi yapan ülkesidir (Şekil 5) (Stratfor, 2019). Şunu belirtmek gerekir ki; nadir toprak elementler özellikle batarya üretiminde kullanılmakta olup bilumum pilli elektronik cihazlar ile elektrikli veya hibrit taşıtlar için büyük önem arz etmektedirler. Ayrıca, temiz veya yeşil enerji sistemleri olarak nitelenen güneş ve rüzgar vb. enerji sistemlerinde de kullanılmaktadırlar. Bunlardan ayrı olarak nükleer teknoloji ve nanoteknolojide kullanımları söz konusudur. COVID-19 pandemik salgınının görülmesinden sonra nadir toprak elementlere olan talebin hayli arttığı ve trend grafiğinde önemli salınımlar olduğu görülmektedir (Şekil 6) (U.S. Rare Earth Minerals,2019).

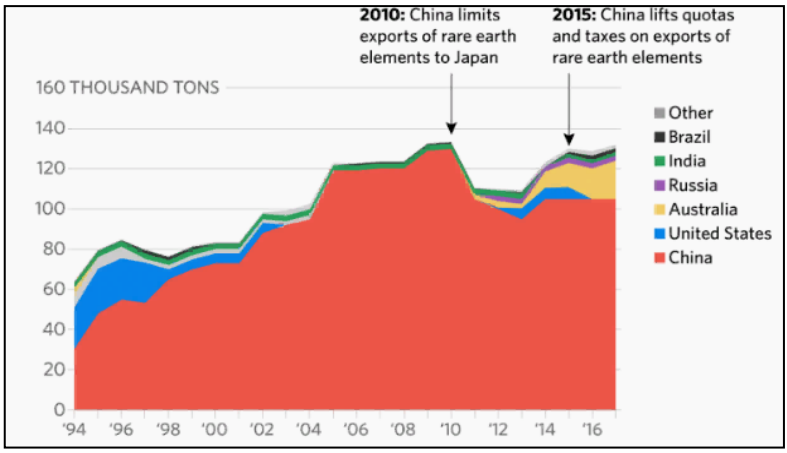

Şekil 5 Dünya Nadir Toprak Elementler Üretim Grafiği

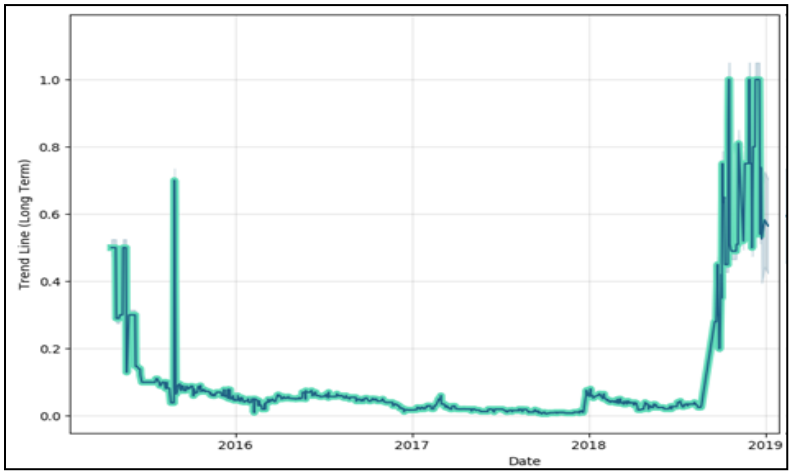

Şekil 6 Nadir Toprak Elementlerin Trend Grafiği

Çin'de pandemik salgının Mart 2020'den itibaren denetim altına alındığı belirtilmiş ve genel olarak üretimlerin giderek arttığı ifade edilmektedir. Bununla beraber, Çin'de yeni COVID-19 vakalarının görüldüğü de ifade edilmekte ve ikinci dalga olasılığının görülebileceğinden endişe edilmektedir. Böyle bir durumun ortaya çıkması halinde enerji-politik olarak (yukarıda

anlatılanlar bağlamında yeniden) etkilenmeler ortaya çıkabilecektir.

3. PANDEMİ ENERJİ POLİTİĞİNİN GÜVENLİĞE ETKİSİ

Enerji politik gelişmeler, çoğu kez konjüktürel olayları tetikleyen metafor olup dünya siyasetini ve global güvenliği etkileyebilecek potansiyele sahip olmaktadır. Bu bağlamda pandemik COVID-19 salgınının güvenliğe olabilecek olası etkilerini irdelemek yerinde olacaktır.

Yine konuya pandemik salgının çıkış ülkesi olan Çin'den başlamak uygun olacaktır. Bilindiği üzere 20. Yüzyılın son çeyreğinden başlayarak 21. Yüzyılda Çin, Uzak Doğu'nun "Parlayan Yıldız"ı olarak nitelenmektedir. Bu bağlamda, Çin arka arkaya gelen yıllarda global ölçekte en yüksek büyüme hızına sahip ülke durumunda olmuştur. Ancak, 2018 ve 2019 yıllarında ABD tarafından "Ticaret Savaşı" bağlamında hedef ülke haline de gelmiş bulunmaktadır. Pandemik Salgın sonrasında Çin kendisi açısından tavizler içeren bir anlaşmayı Ocak 2020 ortasında imzalama durumunda kalmıştır. Bir başka deyişle, 2018'den beri Ticaret Savaşı'na direnmeye çalışırken, Ticaret Savaşı'nın yaptırım uygulamalarına ilave olarak COVID-19 etkileriyle üretiminin düşmesiyle 15 Ocak 2020 itibariyle "Birinci Aşama Anlaşması" olarak nitelenen bir

sözleşmeyi imzalamıştır. Bu anlaşma, COVID-19 salgınının ilk stratejik sonucudur denebilir.

ABD ile Çin arasında imzalanan söz konusu bu "Birinci Aşama Anlaşması" ekonomik ve enerji-politik bazı tavizler içermektedir (Gökkoyun ve Zengin (2020). Enerji-politik olarak bu anlaşma ele alınacak olursa; önemli olarak nitelenebilecek ödünleri kapsadığı söylenebilir. Şöyle ki; Çin ABD'den (COVID-19'dan önce de zaten) pahalı olan kaya gazını kayda değer miktarlarda almayı taahhüt etmektedir. Bu önemlidir, zira Ticaret Savaşı'nın yaptırımları ve COVID-19 etkisiyle ekonomisi zora giren Çin'in bu angajmanı sağlayabilmesi zaman içinde hayli tartışmalı olabilecektir ve güvenlik sorununa evrilebilecek nitelik taşımaktadır.

Şubat 2020'den sonra Çin, pandemik salgını yendiğine ilişkin haberler gelmeye başlamıştır. Böylece de ekonomisi ve üretim faaliyetleri açılmaya başladığı gözlenmiştir. Bu arada şunu belirtelim ki; pandemik salgınla kıyasıya mücadele eden ve ekonomisi yavaşlayan ülkelerde zora giren kapanma durumuna gelen kurumlarda el değiştirmeler olduğu veya satılmaların gündeme geldiği görülmektedir. Burada, Çin'deki hisse hareketlenmeleri üzerinde de durulması gerekir (TradingView, 2020). Bu durumun da, konjüktürel güvenlik sorunlar yaratma potansiyeli taşıdığı söylenebilir.

Öte yandan, önemli kayıplar veren ABD'nin, salgına neden olan virüsü, en yetkili ağzından "Çin Virüsü" olarak nitelediği

gözlenmiştir. Böylesi bir ifade pandemik sorunun küresel bağlamda kontrol altına alındıktan sonra tüm kayıpların envanteri çıkarılarak Çin'den tazminat istenebileceği olasılığını kuvvetle gündeme getirmiş bulunmaktadır. Böyle bir durumda (diğer dünya ülkelerinin de olabilecek talepleri düşünülürse) tazminat meblağı devasa boyutlarda olabilecektir. Çin'in, büyük ihtimalle bu tazminatı karşılaması mümkün olmayacaktır veya Çin bunu karşılamayı ret edecektir. Bu durumda sorunun küresel bazda güvenlik sorununa evrilmesi olasılığı bulunmaktadır.

Bunlardan ayrı olarak ABD'de petrol fiyatlarındaki değişimlerin, ABD siyasi-güvenlik ilişkisini de içerdiği ifade edilmektedir. Nitekim Şekil 7'de bu durum görülmektedir (Yıldız, 2020)

Şekil 7 ABD'de petrol fiyatlarındaki değişimler ve ABD siyasi-güvenlik ilişkisi (Yıldız, 2020)

AB açısından olaya bakılacak olursa; AB pandemik salgın döneminde beklenen birlik ruhunu gösterememiştir. Bu husus,

AB birlik güvenliğini tehdit edebilecek nitelikte görülmektedir. Pandemi salgını sürecinde yaşananlar unutulmayacaktır. Her bir ülke diğerinden veya diğerlerinden göremediği desteği farklı mecralarda arayabilecektir. Belki çok kısa vadede olmasa da bu husus AB'nin kendi arasında güven sorunu olarak görülecektir.

Özellikle pandemiyi çok ağır yaşayan İtalya, İspanya ve Fransa'nın tutumu önemli olacaktır. Ayrıca, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde de AB sorgulaması yapılmaktadır. Bir başka deyişle, AB ülkesi birçok ülkede pandemik salgın öncesinde düşünülen AB güvenlik anlayışının güvenilirliği önemli ölçüde yara almıştır ve birliğin bütünlüğü koruması sorgulanır hale gelmiştir. AB belki dağılmayacaktır ancak üye ülkelerin birçoğu zaman içinde kendi güvenliklerini sağlama veya bu konuda inisiyatif kullanma yönünde hamle yapmaları çok muhtemeldir.

Avrupa Birliği'nden henüz çıkmış (hatta sürecin bir kısmını da yaşamakta olan) Birleşik Krallık da pandemik salgından önemli ölçüde etkilenen ülkelerden biridir. 19. Yüzyılda "Güneş Batmayan İmparatorluk" olarak nitelenen Birleşik Krallığın zaafları kendini göstermiştir. Pandemi sürecinde yaşananlar, ülke için güvenlik ve güvenilirlik konularını gündeme getirecektir. Birleşik Krallık'da, BREXIT sonrası zaten beklenen yeni paktlar ve işbirliği ortaklıklarının oluşumu hızlanabilir. İngiliz Milletler Topluluğu ve çevresinde oluşturulacak inisiyatifler güvenlik bağlamında da evrilebilecektir.

Petrol fiyatlarında yaşanan düşüş trendli gelişmeler, pandemik COVID-19 salgınını şiddetle yaşayan, petrol ithalatçısı olan ülkeler için enerji-politik açıdan olumlu yansımalar olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, birçok ülkede petrol ve petrol türevlerinin fiyatı düşmüştür. Bir başka deyişle, enerji arz güvenliği olumlu etkilenmiştir. Ancak, bu durumun fazla uzun sürmesi de beklenemez.

Düşüş trendi gösteren petrol fiyatları, petrol ihracatçısı ülkeleri hayli önemli şekillerde etkileyecektir. Rusya dâhil genellikle temel girdisi petrol gelirleri olan ülkeler için petrol fiyatlarının düşmesi enerji-politik yansımalarla OPEC ülkelerinde çalkantılara neden olabilecektir. Zira Rusya ve kimi petrol üreticisi ülkeler, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz başta olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde enerji-politik olayları ve/veya ilgili sıcak çatışmaları maddi olarak destekleyen aktörler durumundadırlar. Söz konusu bu ülkelerin artık eskisi kadar ilgili grupları destekleyemeyebilirler. Bu durum söz konusu bölgeler için güvenlik bağlamında olumlu olarak görülebilir. Ancak farklı enerji-politik olaylara da konjüktürel olarak evrilebilir. Bir başka deyişle, güvenlik bağlamında dengelerin değişmesi söz konusu olabilir.

Nitekim enerji politik açıdan önemli iki bölge olan Libya ve Yemen'de birbirine benzetilebilecek olaylar yaşanmıştır (Reuters-AA, 2020; AA, 2020a). COVID-19 salgınının hız kazanmasıyla her iki bölgede de ateşkes ilanları yapılmış,

sonrasında söz konusu ülkelerin BM'lerce tanınan hükümetlerine karşı özerklik ilanı veya hükümete el koyma gibi durumlar ortaya çıkmıştır. Ancak, bu gibi ön almaların dünya kamuoyundan destek görmediği de gözlenmiştir (AA,2020b). Tersine olarak özellikle Libya'da farklı bölgeler (en az 4 şehir) BM'lerce tanınan hükümete desteklerini açıklamışlardır (Stratejik Ortak, 2020). Görüldüğü üzere enerji-politik açıdan stratejik 2 ülkede de dengeler etkilenmiş ve benzer güvenlik gelişmeleri yaşanmıştır. Olaylar zaman içinde farklı güvenlik gelişmelerle devam etme potansiyeli taşımaktadır.

COVID-19 Salgını döneminde yine enerji-politik açıdan stratejik öneme haiz 3 ülkede (Sudan, Katar ve Venezuella'da) darbe girişimleri olduğu ancak başarılı olamadığı bildirilmektedir. Bir başka deyişle, enerji-politik açıdan son derece önemli olan söz konusu üç ülke de güvenliği ilgilendiren durumlar yaşanmıştır. Böylesi enerji-politik ve ekonomik çalkantılar ülkelerin içyapılarının karakterine bağlı olarak görüldüğü üzere güvenlik sorunlarını gündeme getirmektedir. Bir başka deyişle, enerji-politik kaynaklı olarak petrol tedarikçilerinde oluşabilecek karmaşa ile güç ve rol kaybı, COVID-19 salgınının ülkelerde neden olacağı düşünülen deformasyonlarla birleşerek tüm dünyayı ilgilendiren konjüktürel değişimler olarak yansıyabilir ki; bu da güvenlik sorunlarına alt yapı oluşturabilecek karakter taşıyabilme anlamına gelmektedir.

Petrol fiyatlarında ABD'de 21 Nisan 2020'de görülen dramatik düşüş, güvenlik açısından da önemli bir olaydır ve 1970'li yıllardan bu yana başat etkinliği olan Petro-Dolar sistemini tehdit eder mahiyettedir. Zaman içinde yaşananlar, bu sistemin zayıflaması ve hatta çökmesine neden olabilir. Bu da, COVID-19 salgınıyla yalnız petrol fiyatlarını ve ekonomiyi değil güvenliği de etkileyebilecek bir paradigma oluşturabileceği anlamına gelebilecektir.

Konuya ilişkin geçmişten elde edilen deneyimler, petrol fiyatlarında yaşanan çalkantılar ve uzantısında oluşan enerji-politik sorunların ve rekabetlerin dünyadaki güvenliği ve siyasi olayları yönlendirebildiğini göstermektedir. Daha net olarak belirtilmek gerekirse, petrol varil fiyatlarında sert iniş çıkışların olduğu zamanlarda genellikle sıcak çatışma ve savaşlar görülmektedir. Şekil 6'daki grafik yakın geçmişteki ve Şekil 8'deki (BP, 2015) grafik de 19. yüzyıldan bu yana kronolojik olarak petrol fiyatlarında oluşan gelişmelerin güvenlik ile olan ilişkisini göstermektedir.

Öte yandan, enerji-politik açıdan önem taşıyan bölgelerde çeşitli enerji-politik çekişme ve çatışmalar yaşanmaktadır. Bir başka deyişle enerji-politik kaynaklı güvenlik sorunları salgının gölgesinde devam ede gitmektedir. Bu bölgeler arasında Orta Doğu, Doğu Akdeniz, Körfez Bölgesi, Latin Amerika ve Afrika'nın farklı bölgeleri sayılabilir. Bu durum, pandemik bir salgında dahi enerji-politiğin vazgeçilmezliğinin en açık

göstergesidir diyebiliriz. Bu bağlamda, söz konusu zaten var olan ve enerji-politik çıkışlı güvenlik sorunlarının hız kesmediği görülmekte ve devam edebileceği izlenimi edinilmektedir.

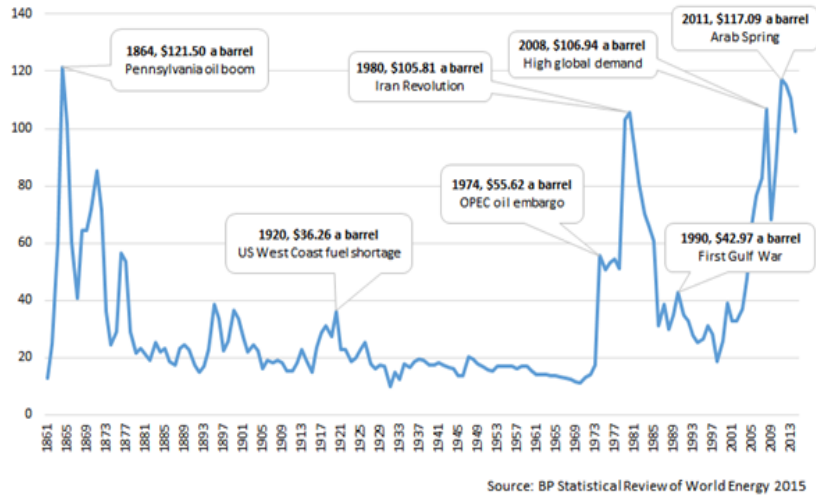

Şekil 8 Kronolojik Olarak Petrol Fiyatı Değişimi ve Yansımaları

SONUÇ

Görüldüğü üzere, "Yeni Corana virüs (COVID-19)"salgınının esas itibariyle Çin'den başlayıp daha sonra tüm dünyaya yaygınlaşarak pandemik salgın haline gelmesiyle, ülkeler kendi içlerine dönmek durumunda kalmışlar ve tabii ki sağlık konusunu öncelemişlerdir. Bununla beraber tümüyle önünün alınması, aylar ve hatta yıl veya yıllar sürebilecek böylesi bir pandemik salgın, sadece önemli bir sağlık sorunu olmanın çok ötesinde küresel ölçekte birçok konuda sorun ve risk oluşturabilecek nitelik taşımaktadır.

Sağlık dışında ilk akla gelen ve hemen kendini gösteren ekonomik sorunlar kadar ve hatta zaman içinde başat bir etkileme olarak kendini gösterecek konu, enerji güvenliği ve enerji temini konuları olacaktır denebilir. Bu bağlamda, pandemik salgının uzaması halinde enerji-politik dengelerin önemli ölçüde etkilenebileceği de öngörülebilir. Dolayısıyla, pandemik salgının ikinci, üçüncü dalga salgın etkileri olması halinde durumun daha da vahimleşebilmesi olasılığı bulunmaktadır

İlk olarak Çin'de görülen bu salgının etkilerinin dünyada sürmesi farklı sektörlerde yeni dengelerin oluşmasına neden olabilir. Bu arada salgını ilk kontrol altına alan yine Çin ve Uzak Doğu ülkeleri olduğu gözlenmektedir. Bu durum Çin için avantaj oluşturabilir. Buna karşın ABD tarafından, Çin'in virüsün ortaya çıkmasında ve yayılmasında sorumluluğu olduğu iddia edilmekte ve bunu başka ülkelerin de takip edebileceği izlenimi edinilmektedir. Bu durumda Çin'in büyük tazminat taleplerine muhatap olabileceği söylenebilir. Dolayısıyla da Çin'in ekonomisini sarsacak durumlar meydana gelebilir. Bu konu Çin'in enerji-politik bağlantılarını ve yatırımlarını etkileyebilir. Burada Çin'in reaksiyonu da önemlidir. Ancak şunu da belirtmek yerinde olur ki; böylesi durumların oluşması global ölçekte tehdit unsuru anlamına gelebilir ve hatta güvenlik sorunlarına evrilebilir.

Öte yandan ABD'de petrol fiyatlarında, (–) fiyatları görecek kadar kuvvetle yaşanan şok düşüş, Petro-Dolar hareketlerini etkileyecek düzeydedir. Bir başka deyişle Petro-Dolar döngüsü önemli yara almıştır. Pandemik salgının uzaması ve petrol fiyatlarının düşük fiyatlarda stabilleşmesi zaman içinde Petro-Dolar sisteminin tümüyle çökmesine bile evrilebilir. Bu durumdan dolayı global güçlerin önemli kayba uğraması mümkündür. Bu durum da küresel tehdit oluşturacak boyutta bir sorun olarak kendini gösterebilir.

Nitekim petrol fiyatlarında önemli ekstremlerin yaşandığı dönemlerde genellikle dünya gündeminde sıcak çatışmalar görüldüğü bilinmektedir. Halen tüm petrol tarihinin en dramatik düşüşünün yaşandığı düşünülürse, sadece enerji-politik değil global boyutta büyük risk oluşturabilecek bir durumla karşı karşıya olunduğu söylenebilir. Bir başka deyişle enerji-politik başlayıp güvenlik sorununa evrilebilecek küresel gelişmeler söz konusu olabilecektir.

Tüm bu açıklamalar doğrultusunda "Yeni Coranavirüs COVID-19" pandemik salgını ilk akla gelen beklentilerden öte sonuçlar doğurabilecek nitelikte bir metafor durumundadır. Salgın sırasında ülkelerin sorunla baş etme konusunda yaşadıkları, salgın sonrasında müttefiklik, birlik üyeliği gibi konuların sorgulanmasını gündeme getirecek şartları oluşturmuştur. Bir başka deyişle salgın, ülkelerin normatif değerlerini sarsacak düzeyde gelişmiş ve sağlığın yanı sıra enerji-politik, ekonomik

ve güvenlik konularına yansımaları olmuştur ve kuvvetle muhtemeldir ki olmaya da devam edecektir. Bu bağlamda, COVID-19 Pandemik Salgını ile birlikte çok farklı konularda **"hiçbir şeyin göründüğü gibi olmadığı"** anlaşılmıştır ve bunun sonucu olarak ta **"hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır"**.

KAYNAKLAR

AA (2020a) Yayınlanma Tarihi: 25.04.2020.

AA (2020b) Yayınlanma Tarihi: 26.04.2020.

Bizimhaber, (2020), https://www.bizimhaber.net/21-nisan-2020-abd-petrol-fiyatlari.html

BP (2015), Statistical Review of World Energy

Bradley, D, (2020), DespiteMid-YearBump, EIA Expects 2020 Natural GasPricestoAverageJust $2.11, NGI

Brendonemk, (2016), European Integration: Timeline&Political Body (Institutions, Processesand Procedures)

DW (2020) Koronovirüs AB'yi Siyasi Krize Sürüklüyor, https://www.dw.com/tr/koronavirüs-abyi-siyasi-krize-sürüklüyor/a-52986819, Erişim Tarihi: 07.05.2020

Chong, T.T.L ve Li, X., (2019).UnderstandingChina-US TradeWar: Causes, EconomicImpact, and theWorst-Case Scenario, *LauChor Tak Institute of Global Economics andFinance TheChineseUniversity of Hong Kong*, No.71,

Endemik, Pandemik ve Epidemik Arasında Ne Fark Vardır?, Olağanüstü Kanıtlar,

http://www.olaganustukanitlar.com/endemik-pandemik-ve-epidemik-arasinda-ne-fark-vardir/Erişim Tarihi: 09.05.2020.

EuropeanCommission, (2020) EU Coronavirus Response, March 2020.

Gökkoyun,S.C.,Zengin,D., (2020), Küresel Ticarette 5 trilyon Dolarlık Koronavirüs Tedirginliği, *AA*, 21.02.2020.

Reuters-AA, (2020) Yayınlanma Tarihi: 09.04.2020

Stratejik Ortak, (2020), Libya Son Durum Haritası (2020), https://www.stratejikortak.com/2020/05/libya-son-durum-haritasi.htmlErişim Tarihi: 05.05.2020

Stratfor, (2019), TheGeopolitics of Rare Earth Elements,

https://worldview.stratfor.com/article/geopolitics-rare-earth-elements, Erişim Tarihi: 14 Nisan 2020

TheGuardian, (2020), US and ChinasignPhaseOnetradedeal, but expertsaresceptical as it happened, (16 Jan. 2020)

TradingView, (2020), https://tr.tradingview.com/markets/stocks-china/market-movers-active/ Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2020.

Tuğrul, A. B. (2020a)," Yeni Corona Virüs Salgını ve Olası Enerji Politik Yansımaları", Enerji Dünyası, Mart 2020, 02(14) , S. 10-11.

Tuğrul,A.B (2020b) " Enerji Politik Açıdan COVID-19 Salgını", Euro Newsport, Mayıs- Haziran 2020, 91, S. 24-28.

Tuğrul, A.B. (2020c)**,** "Avrupa Birliği ve Enerji Politik Yönüyle COVID-19 Salgınının OlasıEtkileri-2", Enerji Dünyası, Haziran 2020, 04(17), s: 10-11.

Tuğrul A.B., (2020d), " Petrol Enerji Politiği ve Yansımaları", Enerji Dünyası, Nisan 2020, 04(15) , s: 10-11.

Türko, E. S. ve Gökçenoğlu, S. (2020). Avrupa Birliği tarihinde bir geri adım: Brexit. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(1), 573-589. (DOI: 10.33206/mjss.483512)

U.S. Rare Earth Minerals (2019), IncStockForecast, PricePrediction charts,https://walletinvestor.com/stock-forecast/usmn-stock-prediction/chart, Erişim Tarihi: 24 Nisan 2020

Vakalara Genel Bakış, https://www.google.com/search?q= covid

+19+dünya+ölüm+sayısı&oq=covid+19+dünya+ölüm+sayısı& sourceid=chrome&ie=UTF-8, Erişim Tarihi: 09.05.2020

Yıldız, T. (2020). Sıfırın altında 37: Petrol fiyatları neden ve nasıl düştü?https://sol.org.tr/haber/sifirin-altinda-37-petrol-fiyatlari-neden-ve-nasil-dustu-2318, Erişim Tarihi: 24 Nisan 2020

BÖLÜM 8

COVID-19 PANDEMİSİ VE ÇIKARILACAK DERSLER

Dr. Serdar DEMİR*
Dr. Gül KESKİN**

*Gaziantep Üniversitesi, Diş Hekimliği Fakültesi, Pedodonti ABD, Gaziantep, Türkiye dtdemir@gmail.com

**Gaziantep Üniversitesi, Diş Hekimliği Fakültesi, Pedodonti ABD, Gaziantep, Türkiye gulbeyret@hotmail.com

GİRİŞ

İnsanlık tarihi savaş ve salgınlarla doludur, ancak bazı salgınların neden olduğu ölüm ve korku hiçbir savaşla eşleştirilemez. Yakın tarihte H1N1 influenza A virüsü ile 500 milyon insan (1918'de dünya nüfusunun neredeyse 1/3'ü) enfekte olmuş, 25 ila 50 milyon kişi ise hayatını kaybetmiştir (Taubenberger vd. 2006; Taubenberger vd. 1997). 21.yüzyılda, virüslerin neden olduğu salgınlar arasında, insanlarda vahşi hayvan koronavirüs enfeksiyonları da yer almaktadır. Bu salgınlar, insanların gelecekte herhangi bir zamanda ortaya çıkabilecek daha büyük bir pandemiye cevap vermeye tamamen hazır olması gerektiğini hatırlatır (Taubenberger vd, 2019). Vahşi hayvan kaynaklı koronavirüsler, 20 yıldan az bir sürede insanda 3 ciddi bulaşıcı hastalığa neden olmuştur. İlk bulaşıcı hastalık Kasım 2002'de Çin'in Guangdong Eyaletinde bildirilmiştir (Ahmad vd. 2009). Virüsün kaynağı henüz tanımlanmamış olsa da bu hastalığın hızla yayıldığı ve birçok tıbbi personele bulaştığı belirtilmiştir. 21 Şubat 2003'te Guangdong'ta çalışan enfekte bir doktorun Hong Kong'a gitmesi virüsün küresel olarak yayılmasına neden olmuştur (Tsang vd, 2003). 15 Mart 2003'te Guangdong, Hong Kong ve Hanoi'den gelen vakaların raporlarını aldıktan sonra, Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nün resmi olarak "Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS)" olarak adlandırılan hastalık hakkında küresel bir uyarısı olmuştur (WHO: Severe Acute Respiratory Syndrome, 2003). Bu hastalık patojeninin yarasalardan kaynaklandığı ve

ara konağın maskeli palmiye misk kedisi olduğu bildirilmiştir (Wang vd. 2006; Hu vd. 2017).

Salgının başlangıcında, uluslararası toplumun bu tür bir salgın konusunda deneyimsiz olması nedeniyle hastalık ilk vakanın ortaya çıkmasından ancak 146 gün sonra resmi olarak teşhis edilebilmiştir (Fouchier vd. 2003). 2003 yılı Nisan-Mayıs ayları arasında, Çin hükümeti hastalık ile ilgili kapsamlı bir önleme ağı kurmuş ve salgının önlenmesi için 2 milyar yuan bütçe tahsis etmiştir. Sonrasında bir "Xiaotangshan" geçici hastanesi inşa edilerek, hastalar aktif olarak tedavi edilmiştir. Modern iletişim ağlarının kapsamının düşük olması nedeniyle bilgi iletişiminde zorluk yaşanmasına rağmen, epidemik yanıtın genellikle tatmin edici olduğu belirtilmiştir (Parashar vd. 2004). İlk SARS salgınının (Kasım 2002'den Temmuz 2003'e) kişiler arası aktarımı küresel iş birliği sayesinde başarıyla durdurulmuş olsa da, SARS koronavirüsünün (SARS-CoV) dünya çapında yayılması 32 ülkede 8447 vakaya ve 774 ölüme neden olmuştur (Parashar vd. 2004; WHO: Cumulative Number of SARS, 2003).

İkinci bulaşıcı hastalık 2012 yılında MERS-CoV'nin neden olduğu Orta Doğu Solunum Sendromu (Middle East Respiratory Syndrome) olarak adlandırılmıştır. İlk olarak Suudi Arabistan'da ortaya çıkan bu hastalık, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa ve Güney Kore gibi diğer ülkelere de yayılmıştır. Kasım 2019 sonu itibariyle dünya genelinde toplam 2468 kişi bu

virüsle enfekte olduğu ve ölüm oranının %34.4 olduğu bildirilmiştir (WHO: Mers Situation Update, 2019). Araştırma sonuçlarına göre, bu koronavirüsün yarasalardan kaynakladığı ve deve gibi bir ara konak yoluyla insanlara bulaştığı gösterilmiştir (Memish vd. 2019; Omrani vd. 2015).

Çin'de, 2019 yılında yarasa kaynaklı koronavirüse oldukça benzer olan yeni bir tür koronavirüs bildirilmiştir (Wu vd. 2020; Zhou vd. 2020). 31 Aralık 2019'da nüfusu 11 milyonu aşan Çin'in Hubei eyaleti merkezindeki en kalabalık şehirlerinden birisi olan Wuhan şehrinde etiyolojisi bilinmeyen 27 pnömoni vakası saptanmış,30 Ocak 2020 itibariyle teyit edilen ve resmi olarak bildirilen yerel vakaların sayısı 9.692'ye ulaşmıştır. Bu haliyle virüs, dünyada yaşanan önceki SARS vakalarının toplam sayısını aşmıştır (Pan vd. 2020).

Vakaların hepsinin balık, kümes hayvanları, yarasalar, dağ sıçanları, yılanlar gibi çeşitli canlı hayvan türlerini içeren Wuhan'ın Huanan Deniz Ürünleri Toptan Satış Pazarı ile bağlantılı olduğu bildirilmiştir. En çok kuru öksürük, nefes darlığı, ateş gibi klinik semptomlarla başvuruda bulunan hastaların görüntülemelerinde bilateral akciğer infiltratları saptanmıştır (Lu vd. 2020). Boğaz örneklerinden tanımlanan etken ajan, 7 Ocak 2020'de Çin Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi (CCDC) tarafından yürütülen çalışmalarla, Şiddetli Akut Solunum Sendromu Coronavirus 2 (SARS-CoV-2) olarak adlandırılmıştır. Hastalığa WHO tarafından COVID-19 adı

verilmiştir (WHO: Corona virüs disease situation Report – 51, 2020).

Bugüne kadar, COVID-19 ile enfekte hastaların çoğunda kuru öksürük, boğaz ağrısı ve ateş gibi hafif semptomlar gelişmiştir. Bu vakaların çoğu kendiliğinden düzelmiştir. Bununla birlikte bazılarında organ yetmezliği, septik şok, pulmoner ödem, şiddetli pnömoni ve Akut Solunum Sıkıntısı Sendromu (ARDS) gibi çeşitli ölümcül komplikasyonlar geliştiği bildirilmiştir (Chen vd. 2020). COVID-19 ile enfekte olanların %54,3'ünün ortalama 56 yaşında olduğu belirtilmiştir. Özellikle, yoğun bakım desteğine ihtiyaç duyan hastaların daha yaşlı ve kardiyovasküler, serebrovasküler, endokrin, sindirim ve solunum hastalığı gibi çoklu ilave hastalıklarının mevcut olduğu görülmüştür. Yoğun bakımda olanlarda dispne (nefes darlığı), baş dönmesi, karın ağrısı ve iştahsızlık gibi tıbbi sorunların görülme olasılıklarının yüksek olduğu bildirilmiştir (Wang vd. 2020).

30 Ocak 2020'de WHO, Çin'in COVID-19 salgınını, diğer ülkeler için yüksek risk teşkil eden Uluslararası Endişe Halk Sağlığı Acil Durumu olarak ilan etmiştir. Acil durum komitesi COVID-19'un yayılmasının erken tespit, izolasyon, hızlı tedavi ve temasları izlemek için sağlam bir sistemin uygulanmasıyla kesintiye uğratılabileceğini belirtmiştir (WHO, Novel Coronavirus(2019-nCoV), Situation Report – 12, 2020).

1. COVID-19 PATOFİZYOLOJİSİ

COVID-19'a beta koronavirüs olan SARS-CoV-2'nin neden olduğu bildirilmiştir. Bu virüs Corona viridae ailesinin alt familyasına ait tek sarmallı bir ribonükleik asit (RNA) yapısından oluşur (Şekil 1). SARS-CoV-2'nin dizi analizi, diğer korona virüslerinkine özgü bir yapı göstermiş olup, genomu 2003 yılında SARS salgınına neden olan önceden tanımlanmış bir koronavirüs suşuna benzetilmiştir (Lu vd. 2020). Yapısal olarak SARS koronavirüsü (SARS-CoV), insan anjiyotensin dönüştürücü enzim 2 ile doğrudan etkileşime giren 14 bağlanma kalıntısı içeren iyi tanımlanmış bir bileşime sahiptir. Bu amino asitlerden 8'i SARS-CoV-2'de korunmuştur [25]. İnsanlarda koronavirüslerin SARS-CoV ve MERS koronavirüs (MERS-CoV) tanımlanana kadar hafif solunum yolu enfeksiyonlarına neden olduğu düşünülmüştür. SARS-CoV-2'nin ortaya çıkışının altında yatan kesin patofizyolojik mekanizmalar tam olarak bilinmemektedir. Fakat SARS-CoV ile olan genomik benzerliklerin ortaya çıkan inflamatuar yanıtın şiddetli pnömoninin başlamasına yol açabilmesini açıklamaya yardımcı olabileceği bildirilmiştir (Fehr vd. 2015). Ancak laboratuvar çalışmaları sonuçlanana kadar SARS-CoV-2'nin kesin mekanizması varsayımsal kalmaktadır.

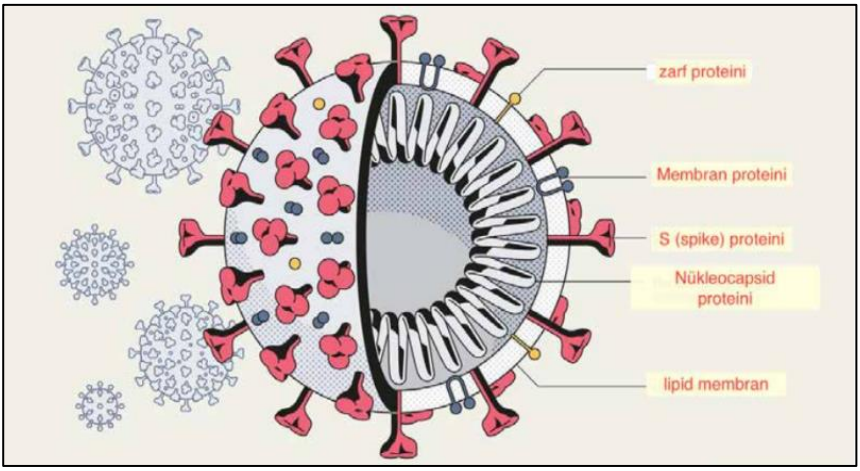

Resim 1. SARS-CoV-2'in yapısı (The Ekonomist, Manuel Bortoletti, 2020)

2. HASTALIĞIN BULAŞMA VE YAYILIMI

Şu anda COVID-19'un patofizyolojik özelliklerini tanımlayan az sayıda çalışma vardır ve yayılma mekanizması konusunda büyük bir belirsizlik bulunmaktadır. Güncel olarak insandan insana öksürme, hapşırma ve solunumu yoluyla ya da bireyin üzerinde virüs bulunan bir yüzeye veya nesneye temas ettikten sonra kendi ağzına, burnuna veya muhtemelen gözlerine dokunarak COVID-19 virüsünün bulaşabileceği bildirilmiştir. Yapılan erken çalışmalarda hiçbir semptom göstermeyen insanlardan da hastalığın bulaşabileceği (CDC: 2019 Novel Coronavirus, 2020), virüsün oluşturulan deney ortamında aerosol içinde 3 saat kadar yaşadığı ve insan kan ve dışkısından

da virüsün izole edildiği bildirilmiştir. (Van Doremelan vd. 2020), Ayrıca virüsün cam, plastik ve metal gibi yüzeylerde ortamın sıcaklık ve nem durumuna göre 9 güne kadar canlı kalabildiği (Tang vd, 2020) ve öksürme veya hapşırma yoluyla havada 8 metreye kadar yayılabileceği de bildirilmiştir (Yalçın, Diş Hekimliğinde Covid-19, 2020).

Tipik olarak, solunum virüsleri bir hasta semptomatik olduğunda en bulaşıcıdır. Bununla birlikte, COVID-19'un asemptomatik inkübasyon döneminin 2 ila 14 gün arasında olduğu tahmin edilirken, bu sürenin 24 güne kadar uzayabileceği bildirilmiştir (Lai vd. 2020; Li vd. 2020; Rothe vd. 2020).

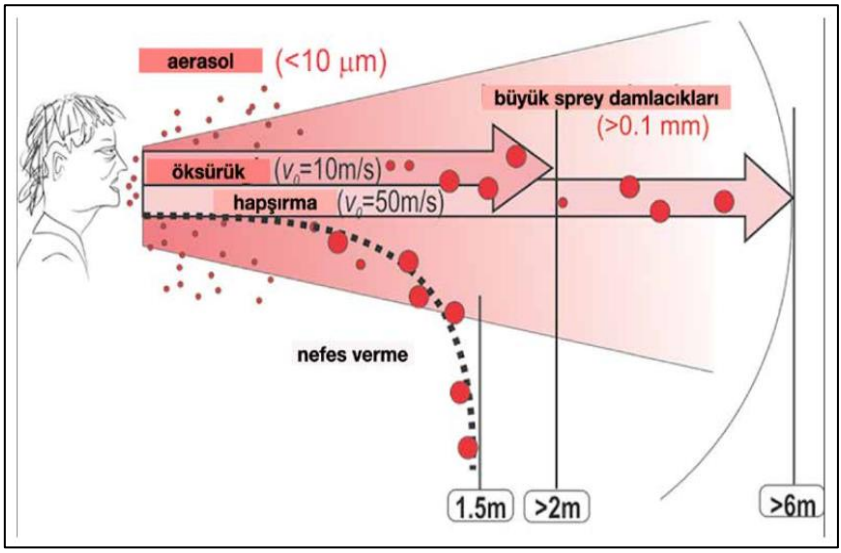

Resim 2. Virüsün öksürme ve hapşırma yoluyla yayılımı (Yalçın, Diş Hekimliğinde Covid-19)

3. KLİNİK BULGULAR VE TANI

COVID-19'un klinik özellikleri kuru öksürük, ateş, ishal, kusma ve kas ağrısı olarak bildirilmiştir. Çoklu komorbiditesi (ek hastalık veya bozukluk) olan bireylerin ciddi enfeksiyona eğilimli olabileceği ve Akut Solunum Enfeksiyonu (ARI) ile Akut Solunum Sıkıntısı Sendromu (ARDS) nedeniyle başvurabilecekleri belirtilmiştir (Chen vd. 2020; Huang vd. 2020). Ayrıca Amerikan Otolaringoloji Baş ve Boyun Cerrahisi Akademisi (AAOHNS), bireylerde başka bir solunum yolu hastalığı olmadığı sürece koku duyusunda azalma veya koku kaybı ve tat duyusu kaybı gibi durumlarda koronavirüs enfeksiyonu olasılığının dikkate alınması gerektiğini bildirmiştir (AAO-HNS, 2020).WHO ve CDC (Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri)'nin her ikisi de COVID-19 enfeksiyonu şüphesi oluşturacak anahtar klinik ve epidemiyolojik bulgular konusunda rehberlik etmiştir (Elsevier, Novel Coronavirus Information Center, 2020). Buna göre akut solunum enfeksiyonu (ARI), 38C° ya da üstü ateş, 10 gündür devam eden öksürük, yakın tarihte seyahat, Sars-CoV-2 tanısı konulmuş birey ya da tedavisini yapan sağlık görevlisi ile temasta bulunmak gibi unsurların tanıda kriter olabileceği bildirilmiştir (CDC: 2019 Novel Coronavirus, 2020; WHO: Clinical Management of Severe, 2020). Enfeksiyondan şüphelenilen hastalar için yapılan kapsamlı laboratuvar testleri sonucunda lökositoz, lökopeni ve lenfopeni, yüksek bir C-reaktif protein, eritrosit sedimantasyon

hızı, laktat dehidrojenaz, kreatinin ve uzun süreli protrombin zamanı görülebileceği bildirilmiştir (Wang vd. 2020).

Bronkoalveoler lavaj sıvısı üzerinde tam genom dizilemesi ve filogenetik analizin COVID-2019 enfeksiyonunu doğrulayabileceği bildirilmiştir (Zhu vd. 2020). Tanıda bilgisayarlı tomografi ile göğüs taraması sonucunda viral pnömoni ile uyumlu, akciğerler alveollerinde sıvı artışı ile oluşan konsolidasyon anomalileri (opasifikasyon) izlenebileceği gösterilmiştir (Shi vd. 2020). Hastalık, hastaların büyük bir çoğunluğunda hafif semptomlarla seyrederken, yüksek ateş, pnömoni, ARDS ve böbrek yetmezliği nedeniyle ölüm görülebildiği de belirtilmiştir (Chen vd. 2020; Wang vd. 2020).

4. TEDAVİ

Şu anda, COVID-19 için etkili bir antiviral tedavi veya aşı mevcut olmamakla birlikte çalışmalar devam etmektedir. Ateşin kotrol altına alınması için parasetamol türevi ilaçların ve mukolitik olarak guaifenesin gibi balgam söktürücülerin kullanılabileceği bildirilmiştir (Wang vd. 2020). Şiddetli akut solunum yolu enfeksiyonu, solunum bozukluğu, hipoksemi veya şoka giren hastalarda acil oksijen tedavisi ve gereken durumlarda sepsisi önlemek amacıyla geniş spektrumlu antibiyotik uygulanması tavsiye edilmiştir (Schultz vd. 2017; Zhu vd. 2020).

Çin Halk Cumhuriyeti Ulusal Sağlık Komisyonu tedavide IFN-α ve lopinavir / ritonavir kullanımını önermektedir. Bu öneri, bu ilaçların Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS) ile enfekte hastalarda mortalite oranlarını düşürdüğünü gösteren önceki araştırmalara dayanmaktadır (Chu vd. 2004). Bir nöraminidaz inhibitörü olan Oseltamivirin, COVID-19 üzerindeki etkinliği hakkında kesin bir kanıt bulunmamasına rağmen, Çin'deki tıbbi personel tarafından şüpheli enfeksiyonlar için kullanıldığı belirtilmiştir. Şiddetli bağışıklık reaksiyonları olan hastalar için glukokortikoidlerin de kullanılabileceği bildirilmiştir (Liu vd. 2020, Wang vd. 2020).

Hastalarda oksijen tedavisine rağmen artan solunum veya hipoksemi durumlarında ARDS'de görülen hipoksemik solunum yetmezliğinin gelişiyor olabileceği ve bu noktada mekanik ventilasyon desteğinin düşünülmesi gerektiği belirtilmiştir (WHO: Clinical Management of Severe, 2020).

5. ÖNLEME VE KORUNMA

WHO ile ABD Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri (CDC) dahil olmak üzere çeşitli organlar COVID-19'un daha fazla yayılmasını önleme konusunda tavsiyelerde bulunmuştur (CDC: 2019 Novel Coronavirus, 2020; WHO: Novel Coronavirus Advice, 2020). Buna göre yüksek riskli bölgelere seyahat etmekten, semptomatik kişilerle temastan ve bilinen COVID-19 salgını olan bölgelerden besin tüketiminden kaçınmayı

önermişlerdir. Kişisel olarak sık sık el yıkamanın yanında dezenfektan ile temel el hijyeninin sağlanması, yüz maskeleri, siper gibi kişisel koruyucu donanım (KKD) kullanımı ve kişilerle yaklaşık 2 m kadar sosyal mesafe oluşturulması da öneriler arasındadır (AAFP, Check list to Prepare, 2020).

6. COVID-19 SALGINI VE GELECEKTEKİ SALGINLARIN ÖNLENMESİ İÇİN DERSLER

Dünya nüfusunun artması ve ulaşım kolaylığı nedeniyle salgınların insanlara yönelik tehdidi sürekli artmaktadır. Salgınların öngörülmesi çok zor olmakla birlikte, önceki salgınlarla mücadele süreci gelecekteki salgınlara yanıt vermek için değerli bir deneyim sağlamaktadır. COVID-19 salgını, bununla başa çıkabilme yeteneğimizin sınırlarına meydan okumaktadır. Viral bulaşıcı bir hastalık olarak başlangıç zamanının Çin'deki en büyük ulusal tatil olan Bahar Şenliği'ne denk gelmesi 1 milyar insanın yaşadığı Hubei Eyaleti'nde temas sayısını arttırarak dezavantajlı bir durum yaratmıştır. Salgının Wuhan'da patlak vermesinin ardından başlangıçta bu eyalette maske ve hastane malzemeleri gibi tıbbi gereçlerin temini konusunda sıkıntılar yaşanmıştır. Böylece ülkenin diğer bölgelerinden malzeme toplamaya başlanmış ve acilen Hubei Eyaleti'ne aktarılmıştır. 6 Şubat 2020 itibariyle, eyalette hâlâ malzeme sıkıntısı olduğu görülmüştür (Pan vd. 2020).

Bu pandemide kötü bir sınav vermiş olan Çinli araştırmacıların çıkardığı bazı dersler olmuştur. Bununla ilgili olarak; ciddi

bulaşıcı hastalıklarla ilgili önemli bilgilerin zamanında güncellemelerle olabildiğince doğru ve şeffaf olunması gereklidir. Virüslerin herhangi birine yayılma potansiyeli olduğundan dolayı, halkı hijyenik kılmanın ve hastalığın yayılmasını en aza indirmenin yollarından haberdar etmenin önemi son derece büyüktür. Kamu bilincini kolaylaştırmak, paniğe ve rahatsızlığa neden olabilecek yanlış söylentileri azaltmak için kamu yönetimi ve medya dürüst ve de sorumlu olmalıdır. Yaygın halk sağlığı çabalarına karşısında yapıcı eleştiriler de dahil olmak üzere kamu söylemi hakkı, pandeminin çeşitli yönlerine yönelik optimal stratejiler elde etmek için korunmalı ve hatta teşvik edilmelidir. Küresel olarak, ülkeler sağlam önlemler almalı ve önleyici ve koruyucu önlemler uygulamalıdır. Kamu desteği ve ihtiyaç duyulan sağlık sistemleri için tıbbi kaynaklara yeterli erişim ve dağıtımın sağlanması için hükümet desteği ve çabaların koordinasyonu gereklidir (Song vd. 2020).

WHO'ya göre, karantina ve kişisel koruma, bulaşıcı solunum yolu hastalıklarının yayılmasının engellemesinde en iyi iki yoludur (WHO, İnfection prevention, 2020). Pandeminin belirlenmesinden sonra Çin'in ülke çapındaki Wuhan karantinasının COVID-19'un yayılmasını önemli ölçüde azalttığı görülmüştür. Kendini korumak, başkalarını korumak anlamına gelir, çünkü kişinin güvenliği tüm topluluğun güvenliğine bağlıdır ilkesinden hareketle Wuhan'daki COVID-19'un erken evrelerinden sonra, Çin'de yaşayan insanların çoğu hastalığın

yayılmasını azaltmak için, WHO tarafından da önerilen bir strateji olan, maske kullanımına başlamıştır (Song vd. 2020). Wuhan'ın tecrübesi bize kişisel korumanın önemi ve etkinliği hakkında hem trajik hem de cesaret verici bilgiler vermiştir (Chu vd. 2020).

Wuhan'ın bazı hastanelerinde, Ocak ayından Mart 2020'ye kadar 54 doktor ve hemşirenin SARS-CoV-2 virüsü ile enfekte olduğunu göstermiştir. Enfekte olanların %22'sinin bulaşıcı hastalık gibi yüksek riskli bölümlerde çalıştığı, geri kalan %78'inin ise COVID-19 hastaları ile daha az temasta olan bölümlerde çalıştıkları bildirilmiştir. Şaşırtıcı bir şekilde, şehre tıbbi destek sağlamak için başka bölgelerden Wuhan'a gönderilen 42.600 doktor ve hemşirenin, ön hatlarda gece gündüz çalışmalarına rağmen COVID-19 ile enfekte olmadıkları görülmüştür. Bu durum yeterli kişisel koruyucu ekipman ve donanıma sahip olmaları ile ilişkilendirilmiştir. Bu da yeterli kişisel korunma ile COVID-19'un yayılmasının önleyebileceğine dair sonuçlar çıkarılabileceğini göstermektedir (Song vd. 2020).

Bu durum gelecekteki salgınlarla uğraşırken bizim için bir uyarı çağrısı gibidir. Bir halk sağlığı acil durumu sırasında hükümet, tıbbi kurumlar ve kitleler arasındaki uyumlu koordinasyon çok önemlidir. Bu pandemide virüsün yayılmasını en üst düzeyde önlemek için, hükümetlerin kamuoyuna açıkladıkları rehber ve önlemlerinin önemi ön plana çıkmıştır. Aynı zamanda uluslararası tıbbi sistemdeki iş birliği, bilimsel araştırma

sonuçlarının klinik tanı ve tedavide zamanında kullanılarak hükümetlerin bu konudaki yaklaşımları için bilimsel temel oluşturacaktır. Ayrıca, uluslararası hükümetlerin uluslararası hızlı iletişiminin virüsün dünya çapında yayılmasını önlemeye hizmet ettiği görülmüştür (WHO: Novel Coronavirus Situation Report –20, 2020).

Önceki yıllarda olan salgınlarda televizyon ve diğer medya organları salgın önleme bilgileri için ana iletişim kanallarıydı. Ancak yaşadığımız COVID-19 salgınının gerçek zamanlı bilgileri, televizyon, internet gibi iletişim yollarıyla ülke ve dünya çapına gerçek zamanlı olarak iletildiği görüldü. Bu teknolojiler, doğru bir şekilde salgın önleme ve kontrolünü büyük ölçüde kolaylaştırmıştır (Al-Surimi vd. 2017).

İnsanların günlük alışverişlerinde hastalık bulaşma ihtimaline karşı toplumların e-ticaretteki gelişme düzeyleri, daha fazla viral bulaşmayı önlemek için insanlar arasında doğrudan temas içermeyen avantajlar sağlayabilir (Pan vd. 2020).

Bu salgının önlenmesi ve kontrolünde kullanılan etkili önlemlerden ve karşılaşılan sorunlardan dersler çıkaran hükümetlerin, gelecekteki halk sağlığı sorunlarına yanıt verirken daha sağlıklı ve acil bir karar vermesiyle sorunun çözümünü daha kolay organize etmeleri muhtemeldir. Hükümetlerin bilimsel araştırmalara rehberlik etmesi ve tıbbi bakım materyallerini tahsis etmesi gereklidir. Aynı zamanda kapsamlı salgın önleme hızlı ve etkili bir şekilde uygulanmalıdır. Bu

yapılırken hükümetlerin tıbbi bilgileri düzenli olarak rapor etmesi ve uluslararası iş birliğini sağlaması ve gerekli durumlarda kısıtlayıcı tedbirleri uygulaması gerekmektedir (Xie vd. 2020).

Salgın ile mücadelede hastalığın teşhisi, virüs izolasyonu, finansal destek ve geçici hastane yapımı oldukça önemlidir. Salgının büyümesiyle başa çıkmak için, salgının kaynaklandığı alanlarda kapsamlı trafik ve seyahat kısıtlamalarının etkili olduğu görülmüştür. Aşıların, antikorların ve antiviral ilaçların geliştirilmesi gibi bilimsel başarılar, salgınların tespitinde ve mortalitenin azaltılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bilimsel araştırma kaynaklarını entegre etmek, araştırma yatırımını artırmak, uluslararası ve yerli bilim adamları arasında doğrudan iş birliğini güçlendirmenin yanında, bilimsel araştırma sonuçlarının klinik uygulamalarını hızlandırmak, salgının yayılmasını önleme veya virüsün ortadan kaldırılmasını hızlandırma yeteneğini arttıracaktır (Pan vd. 2020).

Pandemiklerin nasıl tedavi edileceği her zaman dünya çapında ele alınması gereken önemli bir konudur. 2003 yılında SARS olayı, 2018 yılında 221 ülkeden herhangi birinin askeri harcamalarını aşan 30 milyar dolarlık küresel ekonomik kayba neden olmuştur (WHO: Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS)- Update 27, 2003). Şu anda gelecekteki bir küresel salgınınla yüzleşmek için gerekli olacak fonların açık bir tahminine sahip değiliz, ancak birçok durumda hastalığın neden

olduğu kayıplardan çok daha az maliyetli olacağını varsaymak güvenlidir (Dixon vd. 2002; Keoghbrown vd. 2008). Genel olarak bir pandemi için hazırlık yapmak, temel sağlık hizmetlerini desteklemek, araştırma ve geliştirmeyi teşvik etmek, bölgeler arası iş birliğini ve acil müdahale sistemleri ile biyogüvenlik yönetimini güçlendirmenin yanında ayrıca dünya sağlık ve güvenliğinin dengeli gelişimini teşvik etmek faydalar sağlayabilir (Pan vd. 2020).

Ülkemizde COVID -19 pandemisi, hükümetimiz ve Sağlık bakanlığımız tarafından iyi bir şekilde yönetilmektedir. Pandeminin ilan edilmesi ile birlikte ocak ayında '2019-nCoV Hastalığı Sağlık çalışanları Rehberi yayınlanmıştır (T.C. Sağlık Bak. Sağlık çalş. Rehberi, 2020). Virüsün ilk görüldüğü 10 Mart 2020 tarihinden itibaren süreç takip edilerek gerekli uyarıların yapıldığı ve önlemlerin alındığı görülmüştür. 3 Mayıs 2020 tarihi itibariyle ülkemizde görülen toplam vaka sayısı 126 045 iken, hayatını kaybeden toplam vatandaşımızın sayısı 3347 olarak bildirilmiştir. Bu veriler ile diğer ülkelerin verilerini karşılaştırdığımız zaman pandeminin ne kadar iyi yönetildiği görülmüştür (T.C Sağlık Bak. Günlük Koronavirüs Tablosu, 2020).

Sonuç olarak dünya toplumlarının salgınlardan ders çıkarılarak yeni salgınlara hazırlanması bir gereklilik olarak görülmelidir. Bu konuda ülke yönetimlerinin gerekli yatırımları oluşturarak ilaç ve aşı çalışmaları için bilimsel araştırmaların desteklemesi,

yeterli sağlık elamanlarının yetiştirilmesi, hastane yapımı, tıbbı cihaz üretimi ve acil durumlar için ulusal pandemi yanıt rehberlerinin sürekli olarak güncel tutulması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

s://doi.org/10.1056/NEJMoAAFP (American Academy of Family Physicians) Checklist to Prepare Physician Offices for COVID-19. https://www.aafp.org/dam/AAFP/documents/patient_care/public_health/COVID-19%20Office%20Prep%20Checklist.pdf. Erişim Tarihi: 28.04.2020

AAO-HNS (The American Academy of Otolaryngology–Head and Neck Surgery): Anosmia, Hyposmia, and Dysgeusia Symptoms of Coronavirus Disease.https://www.entnet.org/content/aao-hns-anosmia-hyposmia-and-dysgeusia-symptoms-coronavirus-disease. Erişim Tarihi: 28.04.2020

Ahmad, A., Krumkamp, R., & Reintjes, R. (2009). Controlling SARS: a review on China's response compared with other SARS-affected countries. *Tropical medicine & international health : TM & IH*, *14 Suppl 1*(Suppl 1), 36–45. https://doi.org/10.1111/j.1365-3156.2008.02146.x

Al-Surimi, K., Khalifa, M., Bahkali, S., El-Metwally, A., & Househ, M. (2017). The Potential of Social Media and Internet-Based Data in Preventing and Fighting Infectious Diseases: From Internet to Twitter. *Advances in experimental medicine*

and biology, *972*, 131–139. https://doi.org/10.1007/5584_2016_132

CDC: Centers for Disease Control and Prevention, 2019 Novel Coronavirus, (2020) https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/about/transmission.html. Erişim Tarihi: 26.04.2020

Chen, N., Zhou, M., Dong, X., Qu, J., Gong, F., Han, Y., Qiu, Y., Wang, J., Liu, Y., Wei, Y., Xia, J., Yu, T., Zhang, X., & Zhang, L. (2020). Epidemiological and clinical characteristics of 99 cases of 2019 novel coronavirus pneumonia in Wuhan, China: a descriptive study. *Lancet (London, England)*, *395*(10223), 507–513. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30211-7

Chu, C. M., Cheng, V. C., Hung, I. F., Wong, M. M., Chan, K. H., Chan, K. S., Kao, R. Y., Poon, L. L., Wong, C. L., Guan, Y., Peiris, J. S., Yuen, K. Y., & HKU/UCH SARS Study Group (2004). Role of lopinavir/ritonavir in the treatment of SARS: initial virological and clinical findings. *Thorax*, *59*(3), 252–256. https://doi.org/10.1136/thorax.2003.012658

Chu, J., Yang, N., Wei, Y., Yue, H., Zhang, F., Zhao, J., He, L., Sheng, G., Chen, P., Li, G., Wu, S., Zhang, B., Zhang, S., Wang, C., Miao, X., Li, J., Liu, W., & Zhang, H. (2020). Clinical characteristics of 54 medical staff with COVID-19: A retrospective study in a single center in Wuhan, China. *Journal of medical virology*, 10.1002/jmv.25793. Advance online publication. https://doi.org/10.1002/jmv.25793

Dixon, S., McDonald, S., & Roberts, J. (2002). The impact of HIV and AIDS on Africa's economic development. *BMJ (Clinical research ed.)*, *324*(7331), 232–234. https://doi.org/10.1136/bmj.324.7331.232

Elsevier, Novel Coronavirüz İnformation Center. (2020). https://www.elsevier.com/connect/coronavirus-information-center

Fehr, A. R., & Perlman, S. (2015). Coronaviruses: an overview of their replication and pathogenesis. *Methods in molecular biology (Clifton, N.J.)*, *1282*, 1–23. https://doi.org/10.1007/978-1-4939-2438-7_1

Fouchier, R. A., Kuiken, T., Schutten, M., van Amerongen, G., van Doornum, G. J., van den Hoogen, B. G., Peiris, M., Lim, W., Stöhr, K., & Osterhaus, A. D. (2003). Aetiology: Koch's postulates fulfilled for SARS virus. *Nature*, *423*(6937), 240. https://doi.org/10.1038/423240a

Hu, B., Zeng, L. P., Yang, X. L., Ge, X. Y., Zhang, W., Li, B., Xie, J. Z., Shen, X. R., Zhang, Y. Z., Wang, N., Luo, D. S., Zheng, X. S., Wang, M. N., Daszak, P., Wang, L. F., Cui, J., & Shi, Z. L. (2017). Discovery of a rich gene pool of bat SARS-related coronaviruses provides new insights into the origin of SARS coronavirus. *PLoS pathogens*, *13*(11), e1006698. https://doi.org/10.1371/journal.ppat.1006698

Huang, C., Wang, Y., Li, X., Ren, L., Zhao, J., Hu, Y., Zhang, L., Fan, G., Xu, J., Gu, X., Cheng, Z., Yu, T., Xia, J., Wei, Y., Wu, W., Xie, X., Yin, W., Li, H., Liu, M., Xiao, Y., … Cao, B. (2020). Clinical features of patients infected with 2019 novel coronavirus in Wuhan, China. *Lancet (London, England)*, *395*(10223), 497–506. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30183-5

Kampf, G., Todt, D., Pfaender, S., & Steinmann, E. (2020). Persistence of coronaviruses on inanimate surfaces and their inactivation with biocidal agents. *The Journal of hospital infection*, *104*(3), 246–251. https://doi.org/10.1016/j.jhin.2020.01.022

Keogh-Brown, M. R., & Smith, R. D. (2008). The economic impact of SARS: how does the reality match the predictions?. *Health policy (Amsterdam, Netherlands)*, *88*(1), 110–120. https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2008.03.003

Lai, C. C., Liu, Y. H., Wang, C. Y., Wang, Y. H., Hsueh, S. C., Yen, M. Y., Ko, W. C., & Hsueh, P. R. (2020). Asymptomatic carrier state, acute respiratory disease, and pneumonia due to severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 (SARS-CoV-2): Facts and myths. *Journal of microbiology, immunology, and infection = Wei mian yu gan ran za zhi*, . Advance online publication. https://doi.org/10.1016/j.jmii.2020.02.012

Li, Q., Guan, X., Wu, P., Wang, X., Zhou, L., Tong, Y., Ren, R., Leung, K., Lau, E., Wong, J. Y., Xing, X., Xiang, N., Wu, Y.,

Li, C., Chen, Q., Li, D., Liu, T., Zhao, J., Liu, M., Tu, W., … Feng, Z. (2020). Early Transmission Dynamics in Wuhan, China, of Novel Coronavirus-Infected Pneumonia. *The New England journal of medicine*, *382*(13), 1199–1207. https://doi.org/10.1056/NEJMoa2001316

Liu, K., Fang, Y. Y., Deng, Y., Liu, W., Wang, M. F., Ma, J. P., Xiao, W., Wang, Y. N., Zhong, M. H., Li, C. H., Li, G. C., & Liu, H. G. (2020). Clinical characteristics of novel coronavirus cases in tertiary hospitals in Hubei Province. *Chinese medical journal*, 10.1097/CM9.0000000000000744. Advance online publication. https://doi.org/10.1097/CM9.0000000000000744

Lu, H., Stratton, C. W., & Tang, Y. W. (2020). Outbreak of pneumonia of unknown etiology in Wuhan, China: The mystery and the miracle. *Journal of medical virology*, *92*(4), 401–402. https://doi.org/10.1002/jmv.25678

Lu, R., Zhao, X., Li, J., Niu, P., Yang, B., Wu, H., Wang, W., Song, H., Huang, B., Zhu, N., Bi, Y., Ma, X., Zhan, F., Wang, L., Hu, T., Zhou, H., Hu, Z., Zhou, W., Zhao, L., Chen, J., … Tan, W. (2020). Genomic characterisation and epidemiology of 2019 novel coronavirus: implications for virus origins and receptor binding. *Lancet (London, England)*, *395*(10224), 565–574. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30251-8

Memish, Z. A., Mishra, N., Olival, K. J., Fagbo, S. F., Kapoor, V., Epstein, J. H., Alhakeem, R., Durosinloun, A., Al Asmari, M., Islam, A., Kapoor, A., Briese, T., Daszak, P., Al Rabeeah,

A. A., & Lipkin, W. I. (2013). Middle East respiratory syndrome coronavirus in bats, Saudi Arabia. *Emerging infectious diseases*, *19*(11), 1819–1823. https://doi.org/10.3201/eid1911.131172

Omrani, A. S., Al-Tawfiq, J. A., & Memish, Z. A. (2015). Middle East respiratory syndrome coronavirus (MERS-CoV): animal to human interaction. *Pathogens and global health*, *109*(8), 354–362. https://doi.org/10.1080/20477724.2015.1122852

Pan, X., Ojcius, D. M., Gao, T., Li, Z., Pan, C., & Pan, C. (2020). Lessons learned from the 2019-nCoV epidemic on prevention of future infectious diseases. *Microbes and infection*, *22*(2), 86–91. https://doi.org/10.1016/j.micinf.2020.02.004

Pang, X., Zhu, Z., Xu, F., Guo, J., Gong, X., Liu, D., Liu, Z., Chin, D. P., & Feikin, D. R. (2003). Evaluation of control measures implemented in the severe acute respiratory syndrome outbreak in Beijing, 2003. *JAMA*, *290*(24), 3215–3221. https://doi.org/10.1001/jama.290.24.3215

Parashar, U. D., & Anderson, L. J. (2004). Severe acute respiratory syndrome: review and lessons of the 2003 outbreak. *International journal of epidemiology*, *33*(4), 628–634. https://doi.org/10.1093/ije/dyh198

Rhodes, A., Evans, L. E., Alhazzani, W., Levy, M. M., Antonelli, M., Ferrer, R., Kumar, A., Sevransky, J. E., Sprung, C. L., Nunnally, M. E., Rochwerg, B., Rubenfeld, G. D., Angus,

D. C., Annane, D., Beale, R. J., Bellinghan, G. J., Bernard, G. R., Chiche, J. D., Coopersmith, C., De Backer, D. P., … Dellinger, R. P. (2017). Surviving Sepsis Campaign: International Guidelines for Management of Sepsis and Septic Shock: 2016. *Intensive care medicine*, *43*(3), 304–377. https://doi.org/10.1007/s00134-017-4683-6

Rothe, C., Schunk, M., Sothmann, P., Bretzel, G., Froeschl, G., Wallrauch, C., Zimmer, T., Thiel, V., Janke, C., Guggemos, W., Seilmaier, M., Drosten, C., Vollmar, P., Zwirglmaier, K., Zange, S., Wölfel, R., & Hoelscher, M. (2020). Transmission of 2019-nCoV Infection from an Asymptomatic Contact in Germany. *The New England journal of medicine*, *382*(10), 970–971. https://doi.org/10.1056/NEJMc2001468

Schultz, M. J., Dunser, M. W., Dondorp, A. M., Adhikari, N. K., Iyer, S., Kwizera, A., Lubell, Y., Papali, A., Pisani, L., Riviello, B. D., Angus, D. C., Azevedo, L. C., Baker, T., Diaz, J. V., Festic, E., Haniffa, R., Jawa, R., Jacob, S. T., Kissoon, N., Lodha, R., … Global Intensive Care Working Group of the European Society of Intensive Care Medicine (2017). Current challenges in the management of sepsis in ICUs in resource-poor settings and suggestions for the future. *Intensive care medicine*, *43*(5), 612–624. https://doi.org/10.1007/s00134-017-4750-z

Shi, H., Han, X., Jiang, N., Cao, Y., Alwalid, O., Gu, J., Fan, Y., & Zheng, C. (2020). Radiological findings from 81 patients with

COVID-19 pneumonia in Wuhan, China: a descriptive study. *The Lancet. Infectious diseases*, *20*(4), 425–434. https://doi.org/10.1016/S1473-3099(20)30086-4

Song, X. J., Xiong, D. L., Wang, Z. Y., Yang, D., Zhou, L., & Li, R. C. (2020). Pain Management During the COVID-19 Pandemic in China: Lessons Learned. *Pain medicine (Malden, Mass.)*, pnaa143. Advance online publication. https://doi.org/10.1093/pm/pnaa143

Tang, A., Tong, Z. D., Wang, H. L., Dai, Y. X., Li, K. F., Liu, J. N., Wu, W. J., Yuan, C., Yu, M. L., Li, P., & Yan, J. B. (2020). Detection of Novel Coronavirus by RT-PCR in Stool Specimen from Asymptomatic Child, China. *Emerging infectious diseases*, *26*(6), 10.3201/eid2606.200301. Advance online publication. https://doi.org/10.3201/eid2606.200301

Taubenberger, J. K., Kash, J. C., & Morens, D. M. (2019). The 1918 influenza pandemic: 100 years of questions answered and unanswered. *Science translational medicine*, *11*(502), eaau5485. https://doi.org/10.1126/scitranslmed.aau5485

Taubenberger, J. K., & Morens, D. M. (2006). 1918 Influenza: the mother of all pandemics. *Emerging infectious diseases*, *12*(1), 15–22. https://doi.org/10.3201/eid1201.050979

Taubenberger, J. K., Reid, A. H., Krafft, A. E., Bijwaard, K. E., & Fanning, T. G. (1997). Initial genetic characterization of the 1918 "Spanish" influenza virus. *Science (New York, N.Y.)*,

275(5307), 1793–1796. https://doi.org/10.1126/science.275.5307.1793

The Ekonomist, Understanding SARS-CoV-2 and the drugs that might lessen its power https://www.economist.com/briefing/2020/03/12/understanding-sars-cov-2-and-the-drugs-that-might-lessen-its-power Erişim Tarihi: 23.04.2020

Tsang, K. W., Ho, P. L., Ooi, G. C., Yee, W. K., Wang, T., Chan-Yeung, M., Lam, W. K., Seto, W. H., Yam, L. Y., Cheung, T. M., Wong, P. C., Lam, B., Ip, M. S., Chan, J., Yuen, K. Y., & Lai, K. N. (2003). A cluster of cases of severe acute respiratory syndrome in Hong Kong. *The New England journal of medicine*, *348*(20), 1977–1985. https://doi.org/10.1056/NEJMoa030666

Türkiye Cumhuriyeti Günlük Koronavirüs Tablosu: https://covid19.saglik.gov.tr Erişim Tarihi: 03.05.2020

Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, 2019-nCoV Hastalığı Sağlık Çalışanları Rehberi. (2020). https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/haberler/ncov/2019-nCov_Hastal_Salk_alanlar_Rehberi.pdf Erişim Tarihi: 24.04.2020

Van Doremalen, N., Bushmaker, T., Morris, D. H., Holbrook, M. G., Gamble, A., Williamson, B. N., Tamin, A., Harcourt, J. L., Thornburg, N. J., Gerber, S. I., Lloyd-Smith, J. O., de Wit, E., & Munster, V. J. (2020). Aerosol and Surface Stability of SARS-CoV-2 as Compared with SARS-CoV-1. *The New*

England journal of medicine, *382*(16), 1564–1567. https://doi.org/10.1056/NEJMc2004973

Wang, L. F., Shi, Z., Zhang, S., Field, H., Daszak, P., & Eaton, B. T. (2006). Review of bats and SARS. *Emerging infectious diseases*, *12*(12), 1834–1840. https://doi.org/10.3201/eid1212.060401

Wang, D., Hu, B., Hu, C., Zhu, F., Liu, X., Zhang, J., Wang, B., Xiang, H., Cheng, Z., Xiong, Y., Zhao, Y., Li, Y., Wang, X., & Peng, Z. (2020). Clinical Characteristics of 138 Hospitalized Patients With 2019 Novel Coronavirus-Infected Pneumonia in Wuhan, China. *JAMA*, *323*(11), 1061–1069. Advance online publication. https://doi.org/10.1001/jama.2020.1585

WHO: Clinical Management of Severe Acute Respiratory Infection when Novel Coronavirus (nCoV) Infection Is Suspected: Interim Guidance, (2020) https://apps.who.int/iris/handle/10665/330893 Erişim Tarihi: 24.04.2020

WHO: Coronavirus disease (COVID-2019) situation Report – 51. Geneva: World Health Organization. (2020). https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/2020031 Erişim Tarihi: 24.04.2020

WHO: Cumulative Number of Reported Probable Cases of SARS. (2003). https://www.who.int/csr/sars/country/2003_06_30/en/. Erişim Tarihi: 26.04.2020

WHO: Infection prevention and controlduring health care when COVID-19 is suspected. Interim guidance 19 March 2020. https://www.who.int/publications-detail/infection-prevention-and-control-during-health-care-when-novel-coronavirus-(ncov)-infection-is-suspected-20200125. Erişim Tarihi: 25.04.2020

WHO: Mers Situation Update. (2019). http://applications.emro.who.int/docs/EMROPub-MERS-SEP-2019-EN.pdf?ua=1&ua=1 Erişim Tarihi: 24.04.2020

WHO: Novel Coronavirus(2019-nCoV), Situation Report – 12. (2020). https://apps.who.int/iris/handle/10665/330777 Erişim Tarihi: 26.04.2020

WHO: Novel Coronavirus(2019-nCoV)Situation Report –20. (2020) https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200209-sitrep-20-ncov.pdf?sfvrsn=6f80d1b9_4. Erişim Tarihi: 25.04.2020

WHO, Novel Coronavirus (2019-nCoV) Advice for the Public. (2020) https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public Erişim Tarihi: 27.04.2020

WHO: Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS) - multi-country outbreak – Update 16 mart 2003 (2003). https://www.who.int/csr/don/2003_03_16/en/. Erişim Tarihi: 24.04.2020

WHO: Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS) - multi-country outbreak – 11 nisan 2003 Update 27

https://www.who.int/csr/don/2003_04_11/en/ Erişim Tarihi: 25.04.2020

Wu, F., Zhao, S., Yu, B., Chen, Y. M., Wang, W., Song, Z. G., Hu, Y., Tao, Z. W., Tian, J. H., Pei, Y. Y., Yuan, M. L., Zhang, Y. L., Dai, F. H., Liu, Y., Wang, Q. M., Zheng, J. J., Xu, L., Holmes, E. C., & Zhang, Y. Z. (2020). A new coronavirus associated with human respiratory disease in China. *Nature*, *579*(7798), 265–269. https://doi.org/10.1038/s41586-020-2008-3 Erişim Tarihi: 26.04.2020

Xie, XF., Zheng, R., Xie, DM., Wang, H. (2020). Analysis on Psychological Panic Phenomenon of SARS. *Acta Sci Nat*, 41(Suppl 4):628e39.

Yalçın, S. Diş Hekimliğinde COVİD-19 Pandemisi, Dentram Diş Klinikleri. https://www.dentram.com/haberler/dis-hekimliginde-yeni-donem-covid-1-9-pandemisi-ve-alinacak-onlemler/ Erişim Tarihi: 02.05.2020

Zhou, P., Yang, X. L., Wang, X. G., Hu, B., Zhang, L., Zhang, W., Si, H. R., Zhu, Y., Li, B., Huang, C. L., Chen, H. D., Chen, J., Luo, Y., Guo, H., Jiang, R. D., Liu, M. Q., Chen, Y., Shen, X. R., Wang, X., Zheng, X. S., … Shi, Z. L. (2020). A pneumonia outbreak associated with a new coronavirus of probable bat origin. *Nature*, *579*(7798), 270–273. https://doi.org/10.1038/s41586-020-2012-7

Zhu, N., Zhang, D., Wang, W., Li, X., Yang, B., Song, J., Zhao, X., Huang, B., Shi, W., Lu, R., Niu, P., Zhan, F., Ma, X., Wang, D., Xu, W., Wu, G., Gao, G. F., Tan, W., & China Novel Coronavirus Investigating and Research Team (2020). A Novel Coronavirus from Patients with Pneumonia in China, 2019. *The New England journal of medicine*, *382*(8), 727–733. httpa2001017

BÖLÜM 9

PANDEMİK KÜRESEL KRİZ VE SOSYAL HAYATA ETKİLERİ: YENİ KORONAVİRÜS (2019-NCOV) ÖRNEĞİ

Serdar GÖKTÜRK*

GİRİŞ

Koronavirüs ilk olarak Çin'in Hubey eyaletine bağlı Vuhan kentinde 12 Aralık 2020 tarihinde tespit edildi ve 7 Ocak 2020'de Dünya Sağlık Örgütü, hastalığın SARS olmadığını fakat yeni tip bir koronavirüsten kaynaklandığını açıkladı. Yarasalardaki bir betakoronavirüsün insana geçerken mutasyona uğramış hali olan yeni tip koronavirüse "2019-nCov" adı verildi. Dünya Sağlık Örgütü, 11 Mart 2020 tarihinde koronavirüsü (Covid-19), pandemi (salgın) olarak nitelendirildiğini duyurdu. Dünya Sağlık Örgütü tarafından "Covid-19" adı verilen "yeni tür Coronavirüs salgını" dünyanın en ücra köşelerine bile ulaşmışken virüsün yol açtığı sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel etkiler tüm dünyada görülmeye başlanmıştır (www.ntv.com.tr, 2020; tr.euronews.com, 2020).

Tüm dünyanın gündemi haline gelen bu önemli toplumsal gerçekliği akademik açıdan da incelemenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Çalışma literatüre dayalı bir çalışma olup, birincil kaynaklardan daha çok ikincil kaynaklardan faydalanılarak "pandemi ve sosyal etkileri" literatürel açıdan açıklanmaya çalışılmıştır.

PANDEMİ KAVRAMI ve TÜRLERİ

Pandemi; eski Yunanca'da pan (tüm) + demos (insanlar) manasına gelir ve dünya genelini etkileyen salgın hastalık olarak tanımlanabilir (Dizer ve Demirpek, 2009: 29-30). Bulaşıcı salgın hastalıklar epidemiler olarak bilinir. Pandemiler ise Epidemilerin daha geniş alanlara kimi zaman bir kıtaya, hatta tüm yeryüzünün tamamına yayılarak, insanlar veya hayvanlarda hastalık ve ölümlere sebebiyet veren şeklidir (Aslan, 2020: 35). Başka bir deyişle salgının pandemi veya epidemi olarak isimlendirilmesi yayılma alanlarının genişliği ile ilgilidir (www.toraks.org, Erişim Tarihi: 26.04.2020). Amvas Vebası,

Kolera, Kara Veba, Hong Kong Gribi, İspanyol Gribi, Çiçek Hastalığı, Kuş Gribi, Domuz Gribi gibi pandemiler tarihten, HIV, COVID-19 ise etkisi halen devam eden pandemiler arasında gösterilebilir (Aslan, 2020: 36-38).

PANDEMİ VE KRİZ İLİŞKİSİ

İnsanların, devamlı hareket ederek diğer canlı türlerini yurtlarından etmek konusunda özel bir yetenekleri vardır. Bu yüzdendir ki bugün olduğu gibi geçmişte de farkında olmadan anormal koşulların oluşmasına yol açmışlardır. Çok büyük boyutlarda salgın hastalıkların ortaya çıkışı ve çok hızlı bir şekilde yayılmasında insan faktörü birinci ve ana etkendir. İnsanların sıkışmış olduğu yerleşim yerleri, mikropların evrim geçirmesi için son derece uygun ortamlardır. Çöp yığınları üretmek, suya yabancı madde karıştırmak ve atmosferi kirletmek kentlerin öne çıkan özelliklerindendir. Toplumlar, kendilerine ait çöplüklerin yakınında hayat sürmeye başladıklarında, mikropların kolayca hedefi olmuş ve hatırı sayılır sayıda hastalık edinmişlerdir. (Özden ve Özmat, 2014: 61).

Dünyada canlı varlıkların birbirleri ile olan etkileşimlerinden ötürü pek çok pandemi ortaya çıkmış, kavimlerin, toplumların ve uygarlıkların yok olmasına sebep olmuştur. 1347 yılında ortaya çıkan veba salgını Avrupa halkının % 25' ini yok etmiştir. Amerika kıtasının keşfedilmesi ile birlikte yerli nüfusun %95'i çiçek hastalığından dolayı yaşamını yitirmiştir. Hindistan'da 1817 yılında başlayan kolera salgını dünyayı bütünüyle sarmış, 1817 ve 1918 yılları arasında ortaya çıkan yedi büyük kolera salgınında on binlerle ifade edilecek sayıda kişi hayatını kaybetmiştir. Geride bıraktığımız yüz yıl içinde ise, daha çok viral etkenlerin yol açtığı pandemiler gözlemlenmiştir. İspanya'da 1918 yılında ortaya çıkan grip (H1N1) salgınında 40 milyon insan, 1957 yılında ortaya çıkan Asya gribinde (H2N2)

100.000 insan, 1968 Hong-Kong gribinde (H2N2) 700.000 insan hayatını kaybetmiştir. Salgınların görüldüğü dönemlerde ülkelerin sağlık sistemleri çökmüş, tüm imkanlar seferber edilmesine rağmen pandemi öncesi hazırlıkların yeterli olmaması nedeniyle çok sayıda can kaybı yaşanmıştır (Dizer ve Demirpek, 2009:29-30). Buna bağlı olarak salgın hastalıkların devletler ve milletler açısından ciddi krizlere yol açtığı sonucuna varmak mümkündür. Bu nedenle salgın hastalıklar toplumların ciddi ve kapsamlı tedbirler almasını zorunlu kılmıştır. Bu tedbirler arasında karantina önemli bir yere sahiptir. Çünkü salgın hastalıklar; göçler, hac seyahatleri, ekonomik ve ticari ilişkiler ekseninde yayılım göstermiştir. Bu durumda kentlere dışarıdan gelen insanlar için izolasyon ve karantina uygulamasına gidilmiş, hastalıkların kente girişi ve yayılımına engel olunmaya çalışılmıştır. Ancak bu durumun tamamıyla başarılı olduğunu söylemek doğru olmaz, çünkü tedbirli, özverili yaşayan ve çalışan insanların yanında tedbirsiz kişilerin varlığı çoğu kez hastalıkların yayılmasında ciddi bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır (Yiğit, 2019: 347). Salgın hastalıkların yayılması ülkeler ve toplumlar açısından hayatı durma noktasına getirmiş, bilhassa sosyal ekonomik ve psikolojik olarak buhranlara yol açmıştır.

PANDEMİ KAVRAMI EKSENİNDE YENİ KORONAVİRÜS (2019-NCOV)

Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19), ilk olarak Çin'in Vuhan Eyaleti'nde Aralık ayının sonlarında solunum yolu belirtileri (ateş, öksürük, nefes darlığı) gelişen bir grup hastada yapılan araştırmalar neticesinde 13 Ocak 2020'de tanımlanan bir virüs olarak ortaya çıkmıştır (www.covid19bilgi.saglik.gov.tr, 2020). SARS-COV-2, COVID-19'a sebep olan yeni bir koronavirüs alt çeşididir. Bu virüs ailesi zoonotik olarak tabir

edilir ve hayvanlardan insanlara bulaşmak sureti ile hastalık yapabilmektedir (Akpınar ve Üstün, 2020: 12).

Şu anda Yeni Koronavirüs' ün patofizyolojik karakterini tanımlayan sayılı çalışma vardır ve yayılma özellikleri konusunda büyük bir muamma bulunmaktadır. Güncel anlamda insandan insana öksürme, hapşırma ve solunum yoluyla ya da kişinin üzerinde virüs var olan bir yüzey veya nesneye temas etmesi akabinde kendi ağzına, burnuna veya gözlerine dokunarak COVID-19 virüsünün kişiyi enfekte edebileceği bildirilmiştir. Yapılan erken çalışmalarda herhangi bir belirti göstermeyen insanlardan da hastalığın bulaşabileceği, virüsün meydana getirilen deney ortamında aerosol içinde 3 saate kadar ölmediği ayrıca insan kan ve dışkısında da virüsün muhafaza edildiği otoritelerce bildirilmiştir. Dahası virüsün cam, plastik ve metal gibi yüzeylerde sıcaklık ve nem durumuna göre 9 güne kadar yaşamını sürdürebildiği ve hapşırma veya öksürme vasıtasıyla havada 8 metreye kadar yayılabilme karakteri taşıdığı bildirilmiştir (Demir ve Keskin, 2020: 4).

Dünya Sağlık Örgütü 11 Mart 2020 tarihinde yapmış olduğu: *"Son iki hafta içinde, Çin dışındaki COVID-19 vakalarının sayısı 13 kat arttı ve etkilenen ülke sayısı üç kat arttı. Şu anda 114 ülkede 118.000'den fazla vaka var ve 4.291 kişi hayatını kaybetti. Binlerce kişi hastanelerde hayatları için savaşıyor. Önümüzdeki gün ve haftalarda, vaka sayısını, ölüm sayısını ve etkilenen ülke sayısının daha da artmasını bekliyoruz. DSÖ bu salgını 24 saat boyunca değerlendirmektedir ve hem endişe verici yayılma ve şiddet seviyeleri hem de endişe verici eylemsizlik seviyeleri ile derinden ilgileniyoruz. Bu nedenle COVID-19'un bir salgın olarak nitelendirilebileceği değerlendirmesini yaptık. Pandemi hafif veya dikkatsizce kullanılan bir kelime değildir. Yanlış kullanıldığında, mantıksız bir korkuya ya da savaşın bittiğini haksız yere kabul etmeye ve*

gereksiz acı ve ölüme yol açabilecek bir kelimedir. Durumu bir salgın olarak tanımlamak, DSÖ'nün bu virüsün yarattığı tehditle ilgili değerlendirmesini değiştirmez. DSÖ'nün yaptıklarını değiştirmez ve ülkelerin ne yapması gerektiğini değiştirmez. Daha önce bir koronavirüsün ateşlediği bir salgın görmedik. Bu bir koronavirüsün neden olduğu ilk pandemidir" (www.who.int, 2020) şeklindeki açıklamasıyla koronavirüs salgınını bir pandemi olarak kabul ederek salgının derinliğini ve krize dönüşme potansiyelini ifade etmiştir.

YENİ KORONAVİRÜS'ÜN (2019-NCOV) VAKA OLARAK TÜRKİYE'DE GÖRÜLMESİ VE YAYILIM SÜRECİ

Ülkemizde resmi verilere göre ilk korona virüs vakasının görülme tarihi 10 Mart 2020'dir (www.covid19bilgi.saglik.gov.tr, 2020). Belirtilen tarihten itibaren vakaların 10 Mart- 21 Nisan 2020 arasındaki seyri ve etkisi tablo 1. de verilmiştir.

Tablo 1: Covıd-19'un 10 Mart- 21 Nisan 2020 arasındaki seyri ve etkisi

Tarih	Toplam Test Sayısı	Toplam Vaka Sayısı	Toplam Vefat Sayısı	Toplam Yoğun Bakım Hasta Sayısı	Toplam Entübe Hasta Sayısı	Toplam İyileşen Hasta Sayısı
10 Mart 2020		1				
11 Mart 2020		1				
12 Mart 2020		1				
13 Mart 2020		5				
14 Mart 2020		6				
15 Mart 2020		18				
16 Mart 2020		47				
17 Mart 2020		98	1			
18 Mart 2020		191	2			
19 Mart 2020		359	4			
20 Mart 2020		670	9			
21 Mart 2020		947	21			
22 Mart 2020		1236	30			
23 Mart 2020		1529	37			
24 Mart 2020		1872	44			
25 Mart 2020		2.433	59			
26 Mart 2020		3.629	75			
27 Mart 2020	47.823	5.698	92	344	241	42
28 Mart 2020	55.464	7.402	108	445	309	70

29 Mart 2020	65.446	9.217	131	568	394	105
30 Mart 2020	76.981	10.827	168	725	523	162
31 Mart 2020	92.403	13.531	214	847	622	243
1 Nisan 2020	106.799	15.679	277	979	692	333
2 Nisan 2020	125.556	18.135	356	1.101	783	415
3 Nisan 2020	141.716	20.921	425	1.251	867	484
4 Nisan 2020	161.380	23.934	501	1.311	909	786
5 Nisan 2020	181.445	27.069	574	1.381	935	1.042
6 Nisan 2020	202.845	30.217	649	1.415	966	1.326
7 Nisan 2020	222.868	34.109	725	1.474	987	1.582
8 Nisan 2020	247.768	38.226	812	1.492	995	1.846
9 Nisan 2020	276.338	42.282	908	1.552	1.017	2.142
10 Nisan 2020	307.210	47.029	1.006	1.667	1.062	2.423
11 Nisan 2020	340.380	52.167	1.101	1.626	1.021	2.965
12 Nisan 2020	376.100	56.956	1.198	1.665	978	3.446
13 Nisan 2020	410.556	61.049	1.296	1.786	1.063	3.957
14 Nisan 2020	443.626	65.111	1.403	1.809	1.087	4.799
15 Nisan 2020	477.716	69.392	1.518	1.820	1.052	5.674
16 Nisan 2020	518.143	74.193	1.643	1.854	1.040	7.089
17 Nisan 2020	558.413	78.546	1.769	1.845	1.014	8.631
18 Nisan 2020	598.933	82.329	1.890	1.894	1.054	10.453

19 Nisan 2020	634.277	86.306	2.017	1.922	1.031	11.976
20 Nisan 2020	673.980	90.980	2.140	1.909	1.033	13.430
21 Nisan 2020	713.409	95.591	2.259	1.865	1.006	14.918

Kaynak: (www.covid19bilgi.saglik.gov.tr, 2020).

YENİ KORONAVİRÜS (2019-NCOV) PANDEMİSİ İLE İLGİLİ TÜRKİYE'DE UYGULAMAYA KONULAN DÜZENLEYİCİ İŞLEMLER

COVID-19 enfeksiyonu bir pandemi'dir ve tablo 1'den anlaşılacağı üzere yayılma hızı alınan tüm önlemlere karşın yüksek seyretmektedir, tedavi ya da önleyici tıp alanında kullanılabilecek bir ilaç tedavisi veya korumada etkili bir aşı günümüz itibari ile bulunmamaktadır (Akpınar ve Üstün, 2020: 16). Buna bağlı olarak dünyada olduğu gibi ülkemizde de gerek vaka görülmeden önce gerekse vaka görüldükten sonra devlet tarafından sosyal yaşamı derinden etkileyen tedbirler alınmış, toplumda yerleşik bazı sosyal alışkanlıklarla yaşam tarzları yeniden gözden geçirilmiş ve şekillenmiştir (Kırık ve Özkoçak, 2020: 135).

Cumhurbaşkanlığı tarafından 20 Mart 2020 tarihinde yayınlanan genelgede; "*Sağlık Bakanlığı bünyesindeki Koronavirüs Bilim Kurulu'nun mezkur hastalığın ülkemizde yayılımının önlenmesine dair tavsiyeleri hasebiyle; ulusal ve uluslararası düzeyde açık veya kapalı alanlarda düzenlenecek her türlü bilimsel, kültürel, sanatsal ve benzeri toplantıların veya aktivitelerin Nisan ayı sonuna kadar ertelenmesi* (www.mevzuat.gov.tr, 2020), 22 Mart 2020 tarihinde yayınlanan

genelgede ise "*Çalıştırılma biçimine bakılmaksızın kamu kurum ve kuruluşlarında çalışanlara, uzaktan çalışma, dönüşümlü çalışma gibi esnek çalışma yöntemleri uygulanabilir*" hükümleri yer almıştır (www.mevzuat.gov.tr, 2020).

İçişleri Bakanlığı tarafından 15 Mart tarihinde yayınlanan genelgede *"Koronavirüs (covid-19) salgınından vatandaşları korumak ve salgının yayılmasını engellemek için Sağlık Bakanlığı ile yapılan değerlendirilmelerde;* ***Umuma Açık İstirahat ve Eğlence Yerleri*** *olarak faaliyet yürüten ve vatandaşların çok yakın bir mesafede bir arada bulunarak hastalığın bulaşma riskini artıracağı, bu nedenle pavyon, diskotek, bar, gece kulüplerinin 16 Mart saat 10:00 itibariyle geçici süreliğine faaliyetleri durdurulacağı"* (www.icisleri.gov.tr, 2020), 16 Mart 2020 tarihinde yayınlanan genelgede *"tiyatro, sinema, gösteri merkezi, konser salonu, nişan/düğün salonu, çalgılı/müzikli lokanta/kafe, gazino, birahane, taverna, kahvehane, kıraathane, kafeterya, kır bahçesi, nargile salonu, nargile kafe, internet salonu, internet kafe, her türlü oyun salonları, her türlü kapalı çocuk oyun alanları (AVM ve lokanta içindekiler dahil), çay bahçesi, dernek lokalleri, lunapark, yüzme havuzu, hamam, sauna, kaplıca, masaj salonu, SPA ve spor merkezlerinin faaliyetleri geçici bir süreliğine bugün saat 24:00 itibariyle durdurulacağı"* (www.icisleri.gov.tr, 2020), 21.03.2020 tarihinde yayınlanan genelgede *"gece yarısı saat* ***24:00*** *itibariyle içkili ve/veya içkisiz tüm lokanta ve restoranlar ile pastane ve benzeri işyerleri, sadece paket servis, gel-al benzeri şekilde, müşterilerin oturmasına müsaade etmeden hizmet verileceği. Bu nedenle lokanta/restoranlar ile pastane ve benzeri işyerlerinin oturma alanlarını kaldırmalarının sağlanacağı, bu alanlara müşteri kabul etmemeleri konusunda gerekli işlemlerin yapılacağı"* (www.icisleri.gov.tr, 2020), 21.03.2020 tarihinde yayımlanan genelgede *"****saat 24.00****'den sonra 65 yaş ve üstü vatandaşlarımız*

ile anılan kronik rahatsızlıklara sahip vatandaşlarımızın ikametlerinden dışarı çıkmaları, açık alanlarda, parklarda dolaşmaları ve toplu ulaşım araçları ile seyahat etmeleri sınırlandırılarak sokağa çıkmalarının yasaklanması" (www.icisleri.gov.tr, 2020), 29.03.2020 tarihinde yayınlanan genelgede *"salgın sürecinde sosyal izolasyonun önemine vurgu yapılarak* ***30 Mart 2020 tarihi Pazartesi saat 00.01'den itibaren İstanbul, Ankara ve İzmir illerinde kayıtlı ticari taksilerin trafiğe çıkışlarında plakasının son hanesine göre sınırlamaya gidileceği"*** **(**www.icisleri.gov.tr, 2020), 24.03.2020 tarihinde yayınlanan genelgede *"İl/ilçelerde tüm marketler 09:00-21:00 saatleri arasında hizmet vereceği, market içindeki en fazla müşteri sayısı müşteriye doğrudan hizmet sunulan toplam alanın (depolar, idari bürolar vb. hariç) onda biri kadar olacağı, örneğin marketin müşterilerin hizmetine sunulan alanı 100 metrekare ise aynı anda içeride en fazla 10 müşteri olması, tüm marketler, hizmet alanı büyüklüğüne göre içeride bulunabilecek maksimum müşteri sayısını market girişlerine asarak ilan edeceği, içeride belirlenen sayıda müşteri bulunması için gerekli tedbirlerin alınacağı, market içinde belirlenen sayıda müşteri var ise içerden müşteri çıkmadan başka müşterinin içeriye alınmayacağı, marketler aynı zamanda içeriye girmek için bekleyen müşterilerin en az bir metre mesafe ile beklemeleri gerektiğinin sürekli hatırlatılacağı, market girişinde görülecek şekilde bu hususu belirten afişin asılacağı" İl/ilçelerdeki tüm şehir içi ve şehirlerarası çalışan toplu taşıma araçları (şehirlerarası yolcu otobüsleri dahil); araç ruhsatında belirtilen yolcu taşıma kapasitesinin %50'si oranında yolcu kabul edebileceği; araç içindeki yolcuların oturma şekli yolcuların birbirleriyle temasını engelleyecek şekilde olacağı"* (www.icisleri.gov.tr, 2020), şeklinde sosyal hayatı düzenleyici ve kısıtlayıcı hükümler yer almıştır.

16.04.2020 Tarihinde kabul edilen ve 17.04.2020 tarihinde resmi gazete de yayımlanan 7244 Sayılı "*Yeni Koronavirüs (Covıd-19) Salgınının Ekonomik ve Sosyal Hayata Etkilerinin Azaltılması Hakkında Kanun İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"* ile sosyal mesafe ve izolasyon konusunda alınan tedbirlerin süreleri düzenlenerek tedbirler genişletilmiştir (www.resmigazete.gov.tr, 2020).

Bu düzenlemelere ek olarak 10.04.2020 tarihinden itibaren 2 gün süreyle (www.icisleri.gov.tr, 2020), 17.04.2020 tarihinden itibaren 2 gün süreyle (www.icisleri.gov.tr, 2020), 22.04.2020 tarihinden itibaren 4 gün süreyle (www.icisleri.gov.tr, 2020), 30.04.2020 tarihinden itibaren 3 gün süreyle (www.icisleri.gov.tr, 2020), 30 Büyükşehir statüsünde bulunan illerimiz ile Zonguldak ilimiz olmak üzere toplam 31 ilde sokağa çıkma kısıtlamalarına gidilmiş yanısıra bazı sınır ülke kara hudut kapıları kapatılmış ve yurt dışı uçuş kısıtlaması getirilmiştir. Eğitim ve öğretime ara verilmiş, kamuya açık alanlarda toplu etkinlikler kısıtlanmış, kamuda esnek çalışma sistemine geçilerek, tüm spor müsabakaları ertelenmiş ertelenmiştir (www.tuba.gov.tr, 2020).

Yeni Koronavirüs' ün ülkemizde görülmesi öncesinde ve akabinde gerek devlet ve resmi kurum yetkililerince gerekse sivil toplum örgütlerince evde kalınması yönünde çağrılarla birlikte alışılagelmiş sosyal alışkanlıkların virüsün yayılmasını kolaylaştıracağı ve mevcut krizi derinleştireceği vurgusunda bulunularak bu yönde kamu spotları hazırlanmış, sosyal medya hesapları üzerinden paylaşımlar yapılmıştır. Süreç içerisinde hükümet çeşitli koruma önlemleri uygularken, sağlık birimleri ise tedavi görecek çok sayıda hastalık kapmış insanın oluşturacağı büyük hastalık dalgalarının önünü almak için çalışmalarını sürdürmüştür (Mutlu ve Özsarı, 2020: 56). Özellikle sosyal izolasyonun artmasıyla birlikte toplum evde

daha fazla vakit geçirmeye başlamıştır. Bu durum sosyal medya kullanımının giderek artmasının yanında, sosyal paylaşım ağları alternatif iletişim platformları arasında yerini almıştır haline gelmiştir. (Kırık ve Özkoçak, 2020: 145).Sağlık Bakanlığı Resmi Facebook hesabı üzerinden yapılan paylaşımlara ait Fotoğraflar aşağıda sıralanmıştır:

Fotoğraf 1: Sağlık Bakanlığı Resmi Facebook hesabı üzerinden yapılan paylaşım.

Kaynak: (www.facebook.com, 2020).

Fotoğraf 2: Sağlık Bakanlığı Resmi Facebook hesabı üzerinden yapılan paylaşım.

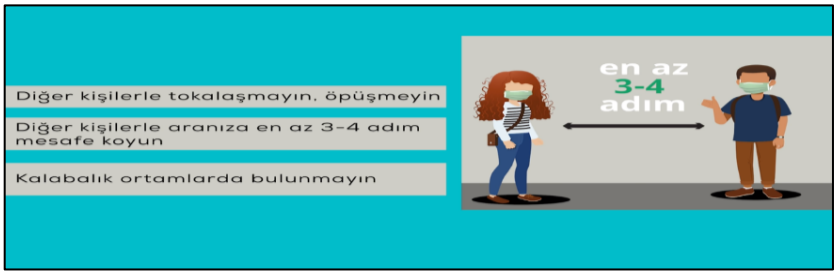

Kaynak: (www.facebook.com, 2020).

Fotoğraf 3: Sağlık Bakanlığı Resmi Facebook hesabı üzerinden yapılan paylaşım.

Kaynak: (www.facebook.com, 2020).

Fotoğraf 4: Sağlık Bakanlığı Resmi Facebook hesabı üzerinden yapılan paylaşım.

Kaynak: (www.facebook.com, 2020).

Fotoğraf 5: Sağlık Bakanlığı Resmi Facebook hesabı üzerinden yapılan paylaşım.

Kaynak: (www.facebook.com, 2020).

Fotoğraf 6: Sağlık Bakanlığı Resmi Facebook hesabı üzerinden yapılan paylaşım.

Kaynak: (www.facebook.com, 2020).

Fotoğraf 7: Sağlık Bakanlığı Resmi Facebook hesabı üzerinden yapılan paylaşım.

Kaynak: (www.facebook.com, 2020).

Fotoğraf 3: Sağlık Bakanlığı Resmi Facebook hesabı üzerinden yapılan paylaşım.

Kaynak: (covid19bilgi.saglik.gov.tr, 2020).

YENİ KORONAVİRÜS (2019-NCOV) PANDEMİSİNİN SOSYAL HAYATA ETKİLERİNE DAİR VERİLER

Bu başlık altında Yeni Koronavirüs pandemisi'nin sosyal hayata dair etkileri ile ilgili olarak internet tabanlı bazı veriler bir araya getirilmiştir.

Ülkemizde Salgın Sonrası Topluluk Hareketliliği

Ülkemizde salgın sonrası topluluk hareketlerine ilişkin verilere göre, alışveriş ve eğlence alanları, toplu taşıma, park alanları, market ve eczanelerin kullanımı ile iş yerindeki hareketlilik önemli ölçüde azalma gösterirken, halkın ikamette bulunma ortalamalarında artış yaşanmıştır (Tablo 2).

Tablo 2: Ülkemiz de Salgın Sonrası Topluluk Hareketliliği

Ülkemizde Salgın Sonrası Topluluk Hareketliliği		
Alışveriş ve Eğlence Alanları	↓	%75 Azaldı
Toplu Taşıma Kullanımı	↓	%71 Azaldı
Park Alanları Kullanımı	↓	%58 Azaldı
İş Yerindeki Hareketlilik	↓	%45 Azaldı
Market ve Eczanelerin Kullanımı	↓	%39 Azaldı
İkamette Bulunma	↑	%17 Arttı

Kaynak: (www.turizmgunlugu.com, 2020).

İstanbul İli Evde Kalma, Yaya, Toplu Taşıma ve Özel Araç Hareketliliğinin Yüzdelik Dağılımı: Vaka Tespiti Öncesi ve Sonrası Yüzdelik Dağılımı

İstanbul ili verilerine göre salgın öncesi dışarı çıkan kişi sayısının oranı %75 iken evde kalanların oranının %25 olduğu görülmektedir. Salgın sonrası dönemde ise evde kalanların oranı %84'e ulaşırken, dışarı çıkan kişilerin oranı %26 kadardır.

Grafik 1: İstanbul İli Evde Kalma, Yaya, Toplu Taşıma ve Özel Araç Hareketliliğinin Yüzdelik Dağılımı-Vaka Tespiti Öncesi ve Sonrası Yüzdelik Dağılımı

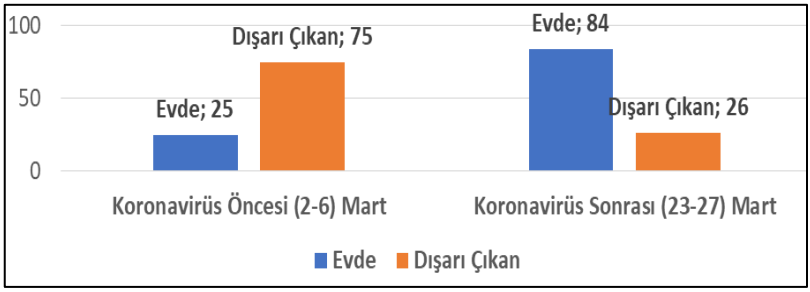

Kaynak: (www.ibb.istanbul/, 2020).

Ulaşım tercihlerine ilişkin verilere göre, yaya ulaşım, toplu taşıma ve araç kullanım oranlarına göre salgın öncesi dönemde en yüksek oranın %43 ile yaya ulaşımı olduğu, salgın sonrası dönemde ise %54 oranında özel araç kullanımının tercih edildiği görülmektedir.

Grafik 2: İstanbul İli Evde Kalma, Yaya, Toplu Taşıma ve Özel Araç Hareketliliğinin Yüzdelik Dağılımı-Vaka Tespiti Öncesi ve Sonrası Yüzdelik Dağılımı

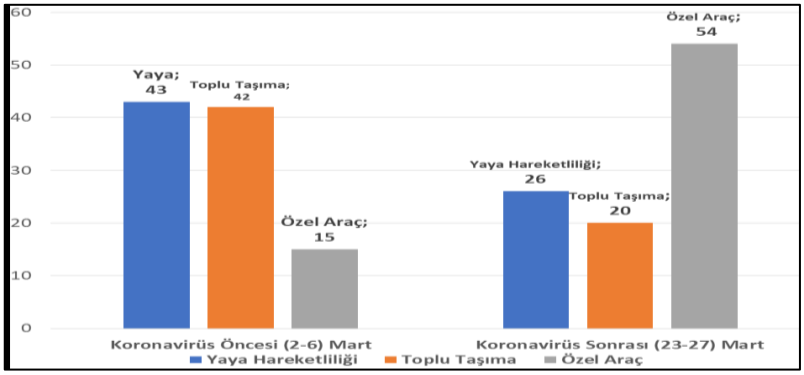

Kaynak: (www.ibb.istanbul/, 2020).

Alınan Kişisel Önlemlere Bağlı Olarak Değişiklik Gösteren Sosyal Alışkanlıklar: 2020 Mart ve Nisan Ayı Verileri

Salgın döneminde alınan kişisel önlemlere bakıldığında en yüksek oranların kişisel hijyen kuralları ve sosyal mesafeye ilişkin "Sürekli ellerimi yıkıyorum (su, sabun, alkol içerikli el dezenfektanı ile)" ve "İnsanlarla tokalaşmamaya, temas etmemeye çalışıyorum" şeklindeki ifadeler olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Alınan Kişisel Önlemlere Bağlı Olarak Değişiklik Gösteren Sosyal Alışkanlıklar:2020 Mart ve Nisan Ayı Karşılaştırması

Alınan Kişisel Önlemler	Mart	Nisan
Sürekli ellerimi yıkıyorum (su, sabun, alkol içerikli el dezenfektanı ile)	94%	89%
İnsanlarla tokalaşmamaya, temas etmemeye çalışıyorum	82%	87%
Bulunduğum kapalı yerleri sık sık havalandırıyorum	75%	82%
Öksürürken ağız ve burnumu tek kullanımlık bir mendille kapatıyorum	65%	66%
Bağışıklık sistemimi güçlendirecek önlemler alıyorum	63%	65%
Soğuk algınlığı veya grip hastası kişilerden 1 metre uzakta duruyorum	57%	57%
Hasta olduğumda evde istirahat ediyorum	40%	32%
Öksürük, ateş ve nefes darlığı şikayetim olduğunda doktora gidiyorum	34%	23%
Hasta olduğumda maske takıyorum	28%	39%
Hayvansal ürünler tüketmeden önce iyice pişiriyorum	27%	28%

Kaynak: (www.bthaber.com, 2020).

Salgın Sonrası Bazı Büyük Şehirlerde Sohbet Yazılımı ve Kişi Başı Grup İçi Mesajlaşma Sayısı: 2020 Yılı Şubat ve Mart Ayları Karşılaştırması

Salgın Sonrası Bazı Büyük Şehirlerde Sohbet Yazılımı ve Kişi Başı Grup İçi Mesajlaşma Sayısının en yüksek oranda görüldüğü şehir New York olmuştur.

Grafik 2: Salgın Sonrası Bazı Büyük Şehirlerde Sohbet Yazılımı ve Kişi Başı Grup İçi Mesajlaşma Sayısı- 2020 Yılı Şubat ve Mart Ayları Karşılaştırması

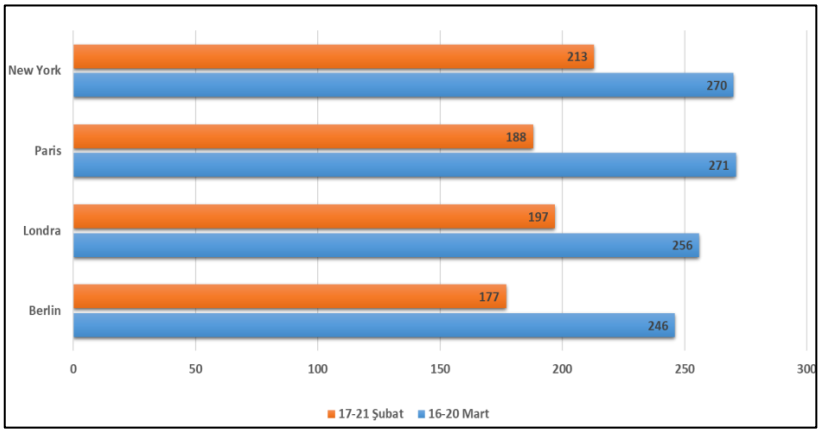

Kaynak: (www.bbc.com, 2020).

YENİ KORONAVİRÜS (2019-NCOV) PANDEMİSİNİN SOSYAL HAYAT AÇISINDAN SONUÇLARI

Geçtiğimiz dönemlerde görülen salgınlar sınırlı ulaşım ve uzaklık gibi etkenlerden dolayı tüm dünyada aynı anda her coğrafya'da görülmemiştir (Alpago ve Alpago, 2020: 104). Buna karşılık gelişen ulaşım imkanları ile birlikte artan sosyal etkileşim Yeni Koronavirüs'ün yayılma hızı, ve can kaybı ortalamalarını yükseltmiştir. Diğer salgınlarda olduğu gibi nüfus kaybı ile birlikte ekonomik ve sosyal yönden toplumda büyük bir tahribata sebep olurken; bulaşıcılık ve bulaşıcılığın önlenmesi fikir ve ihtiyacının gelişmesi, halk sağlığı alanında güncel politikaların oluşturulması ve bakım hizmetleri veren

kurumların açılması gibi alanlarda koruyucu sağlık hizmetlerinin gelişmesine yönelik adımlar atılmasının yanında insanların sosyal etkileşimini en aza indirmek adına bir takım tasarruf ve tedbirlerin alınmasını gerekli kılmıştır (Özden ve Özmat, 2020: 84). Salgınının önlenmesi ve korunmanın en güncel, etkili ve hızlı çözüm yolu sosyal izolasyon ile sosyal mesafeyi korumaktır. Sosyal izolasyon, kişi ile toplum arasında kısmî temas hali ya da bütünüyle temas yoksunluğunu ifade eden bir kavramdır (Üstün ve Özçiftçi, 2020: 145). Toplumun korunması için eğitime ara verilmesi, iş, çalışma ve ticaret hayatının esnetilerek yeniden düzenlenmesi, toplu etkinliklerin iptali, salgın dönemleri için hayati önem arz etmektedir. Bütün bu yaşananlar, temkinli olmayı, sosyalleşme isteğinin dengelenmesini, ev dışı ortamlarda yemek yeme ve zaman geçirme alışkanlıklarını gözden geçirilmesini, hatta bu alışkanlıklardan vazgeçilmesini zorunlu kılmaktadır. Tüm dünyayı ilgilendiren yeni tip koronavirüs pandemisi adeta yeni bir dünya düzeninin şekillenmesine neden olmuş ve toplumsal hareketliliği ciddi şekilde etkilemiştir (Kırık ve Özkoçak, 2020: 134). Hayatın sokakta olduğu ile ilgili düşüncelerin geçerliliğini yitirdiği, "evin en güvenilir alan" olduğunun anlaşıldığı bir dönem geçici süreliğine de olsa başlamış ve sosyal etkileri kısa sürede hayatlarımıza yansımıştır (Aslan, 2020: 41).

KAYNAKÇA

Akpınar, Funda, Üstün, Yaprak, (2020). "Kadın hastalıkları ve doğum pratiğinde SARS-COV-2 (COVID-19) enfeksiyonu ile ilgili güncel bilgiler", *Türk Kadın Sağlığı ve Neonatoloji Dergisi*, 2(1), ss.13-16.

Alpago, Hasan, Alpago, D. Oduncu, (2020). "Koronavirüs Salgınının Sosyoekonomik Sonuçları", *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), ss. 99-114.

Aslan, Recep, (2020). "Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid-19", *Ayrıntı Dergisi*, 8 (85), ss. 35-41.

Demir, Serdar, Keskin, Gül, (2020). "Covıd-19 Pandemisi ve Çıkarılacak Dersler" Gaziantep Üniversitesi, Diş Hekimliği Fakültesi Pedodonti Ana Bilim Dalı.

Dizer, Ufuk, Demirpek, Uğur, (2009). "Pandemilerde Kan Hizmetleri", *İnfeksiyon Dergisi*, 23 (1), ss. 29-34.

Kırık, A. Murat, Özkoçak, Vahdet, (2020). "Yeni Dünya Düzeni Bağlamında Sosyal Medya ve Yeni Koronavirüs (Covıd-19) Pandemisi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(45), ss.133-154.

Özden, Kemal, Özmat, Mustafa, (2020). "Salgın ve Kent: 1347 Veba Salgınının Avrupa'da Sosyal, Politik ve Ekonomik Sonuçları", *İdeal Kent Dergisi*, 5 (12), ss. 60-87.

Türkmen, Mutlu, Özsarı, Arif, (2020). "Covid-19 Salgını ve Spor Sektörüne Etkileri", *Uluslararası Spor Kültürü ve Bilimi Dergisi*, 8(2), ss. 55-67.

Üstün, Çağatay, Özçiftçi, Seçil, (2020). "COVID-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması", *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(1), ss.142-153.

Yiğit, S. Ceylan, (2019). "Arşiv Belgelerine Göre Filistin'de Salgın Hastalıklar Ve Alınan Önlemler Üzerine Bir Değerlendirme", *Beytülmakdis Araştırmaları Dergisi*, 19 (3), ss. 335-354.

https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirus-hastaligi-nedir, Erişim Tarihi: 26.04.2020.

https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the- media-briefing-on-covid-19---11-march-2020, Erişim Tarihi: 27.04.2020.

https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/gunluk-vaka.html, Erişim Tarihi: 27.04.2020.

https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-koronavirus-tedbirleri-konulu-ek-genelge gonderildi, Erişim Tarihi: 29.04. 2020.

https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/CumhurbaskanligiGenelgeleri/20200320-3.pdf, Erişim Tarihi: 29.04.2020.

https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/CumhurbaskanligiGenelgeleri/20200322-4.pdf, Erişim Tarihi: 29.04.2020.

https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-coronavirus-tedbirleri-konulu-ek-genelge-gonderdi, Erişim Tarihi: 29.04. 2020.

https://www.icisleri.gov.tr/65-yas-ve-ustu-ile-kronik-rahatsizligi-olanlara-sokaga-cikma-yasagi-genelgesi, Erişim Tarihi: 29.04.2020.

https://www.icisleri.gov.tr/koronavirus-salgini-ile-mucadele-kapsaminda-lokantalarla-ilgili-ek-genelge, Erişim Tarihi: 30.04.2020.

https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-koronavirus-tedbirleri-kapsaminda-ticari-taksilerle-ilgili-genelge, Erişim Tarihi: 30.04.2020.

https://www.icisleri.gov.tr/koronavirus-salgini-ile-mucadele-kapsaminda-marketlerle-ilgili-ek-genelge, Erişim Tarihi: 30.04.2020.

https://www.icisleri.gov.tr/2-gun-sokaga-cikma-yasagi, Erişim Tarihi: 02.05.2020.

https://www.icisleri.gov.tr/17-19-nisan-tarihleri-arasinda-30-buyuksehir-ve-zonguldak-il-sinirlari-icerisinde-sokaga-cikma-yasagi, Erişim Tarihi: 02.05.2020.

https://www.icisleri.gov.tr/30-buyuksehir-ve-zonguldak-ilinde-23-24-25-26-nisan-tarihlerinde-uygulanacak-sokaga-cikma-kisitlamasi, Erişim Tarihi: 02.05.2020.

https://www.icisleri.gov.tr/31-ilde-30042020-03052020-tarihlerinde-uygulanacak-sokaga-cikma-kisitlamasi, Erişim Tarihi: 02.05.2020.

https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200417-2.htm, Erişim Tarihi: 30.04.2020.

http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/Covid-19%20Raporu-Final+.pdf, Erişim Tarihi: 08.05.2020.

https://www.toraks.org.tr/halk/Page.aspx?d=219, Erişim Tarihi: 26.04.2020.

https://www.facebook.com/saglikbakanligi/videos/2368820776855363/, Erişim Tarihi:30.04.2020.

https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/videolar, Erişim Tarihi: 30.04.2020.

https://www.turizmgunlugu.com/2020/04/09/infografik-google-covid-19-topluluk-hareketliligi/, Erişim Tarihi: 10.05.2020.

https://www.ibb.istanbul/News/Detail/36645, Erişim Tarihi: 09.05.2020.

https://www.bthaber.com/turkiyede-koronavirus-salgini-ile-ilgili-arastirma-yapildi/,Erişim Tarihi: 10.05.2020.

https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52234428, Erişim Tarihi: 10.05.2020.

https://tr.euronews.com/2020/05/04/dunyada-covid-19-salg-n-n-ilk-100-gununde-yasananlar-ilk-nerede-ortaya-c-kt-nas-l-yay-ld, Erişim Tarihi: 12.05.2020.

https://www.ntv.com.tr/video/ntv-programlari/dunyanin-haberi-12-mart 2020,eVLIjREgKUWR7Jm76gtNnA, Erişim Tarihi: 12.05.2020.

BÖLÜM 10

PANDEMİK VİRÜS SALGINLARINDA CRISPR GEN MÜHENDİSLİĞİ İLE TANI, ARAŞTIRMA VE TEDAVİ YAKLAŞIMLARI

Dr. Cihan TASTAN*

*Acıbadem Labcell Hücresel Tedavi Laboratuvarı, İstanbul, Türkiye, cihantastan.ct@gmail.com

GİRİŞ

Yüzyıllardır dönemsel olarak görülen pendemik salgınlar, büyük nüfusların hayatlarını kaybetmelerine sebep olmuştur. Bunun gibi belki de dünya tarihinde görülen en yaygın salgın olarak 2019 Aralık ayında kendini gösteren Yeni Koronavirüs 2019 (COVID-19) pandemisidir. Yeni Koronavirüs pnömonisi (COVID-19), Şiddetli Akut Solunum Sendromu ile İlişkili Koronavirüs (SARS-CoV-2)'ün neden olduğu oldukça bulaşıcı bir akut solunum hastalığıdır[1-4]. SARS-CoV-2'nin yakın takibi pandeminin kontrol edilmesi için vaz geçilmez bir öneme sahiptir. Bununla birlikte, mevcut salgın sırasında COVID-19'un teşhisi ile ilişkili çeşitli zorluklar vardır[5-7]. İlk olarak, çok sayıda vaka olduğundan, teşhis test kapasitesini aşmakta ve örnek işleme için hızlı bir çözüme ihtiyaç duyulmasını önermektedir[8]. İkincisi, SARS-CoV-2 diğer önemli koronavirüs türleri ve alttürleri ile yakından ilişkilidir, bu nedenle saptama analizleri SARS-CoV-2'ye etkin bir şekilde spesifik değilse yanlış pozitif sonuçlar verebilir. Üçüncüsü, SARS-CoV-2 enfeksiyonundan şüphelenilen hastalarda bazen farklı bir solunum yolu viral enfeksiyonu veya SARS-CoV-2 ve diğer solunum virüsleri ile koenfeksiyonlar olabilir[9]. Pandemik salgınların genetik mühendislik yöntemlerinden CRISPR ile takibi ve belki tedavisi, klasik olarak yapılmakta olan COVID-19 salgınına sebep olan SARS-CoV-2 virüsünün izolasyonu, ardından RT-PCR ve sekanslaması işlemlerine etkin bir alternatif çözüm sağlayabilir[5,6,10]. SARS-CoV-2'nin ortaya çıkışı ve salgını,

dolaşan SARS-CoV-2'yi teşhis etmek veya hedeflemek için CRISPR gen düzenleme teknolojileri gibi hızlı, hassas ve spesifik yeni araçlara duyulan ihtiyacı vurgulamıştır. Bu nedenle, bu bölümde, COVID-19 pandemisi ile son derece spesifik, stabil ve etkili bir şekilde savaşmak için teşhis ve tedavilerde devrim yaratabilecek CRISPR-Cas tanı testi ve tedavi yöntemlerini içeren güçlü gen düzenleme yaklaşımlarını tartışacağız.

1. SARS-COV-2 ENFEKSİYONU İÇİN CRISPR-CAS TANI VE TEDAVİ ARAÇLARI

CRISPR (Düzenli Aralıklarla Kümelenmiş Kısa Palindromik Tekrarlar)-Cas (CRISPR ile ilişkili) sistemleri, genleri düzenleme ve gen ekspresyonunu modüle etme yeteneğimizi geliştirmiştir. Mekanizma doğal olarak bakterileri, istilacı bakteriyofajlara ve diğer yabancı nükleik asitlere karşı korur[11]. Cas9 gibi DNA hedefleme efektörleri, DNA bakteriyofajlarına karşı koruma sağlar ve tip III ve VI efektörleri için RNA hedefleme aktivitesi, RNA patojenlerine karşı savunma sağlar. Bu, CRISPR efektörlerinin hem DNA hem de RNA virüslerine karşı savunma yapan memeli hücrelerine yardımcı olmak için yeniden programlanabileceğini düşündürmektedir. Gerçekten de, son zamanlarda yapılan Cas9 uygulamaları CRISPR efektörlerinin çift zincirli DNA virüslerinin veya tek zincirli RNA (ssRNA) virüslerinin memeli hücrelerde DNA ile

replikasyonunu baskılayabildiğini göstermiştir[11-18]. Buna ek olarak, birçok tek zincirli (signle stranded) ssRNA virüsü insan patojenidir ve bu hastalıklar için yeni antiviral stratejilere ihtiyaç duyulduğunu vurgulayan ABD Gıda ve İlaç İdaresi (FDA)'da onaylı terapiler çok sınırlı sayıdadır[19]. Son zamanlarda karakterize edilen RNA- ve DNA-hedefleyen Cas9 ortologları (benzerleri), düşük RNA-bölünme etkinliğine sahip olduklarından ve hücresel DNA üzerindeki hedef dışı etkileri uyarabildiğinden, bu ihtiyaçları çözme olasılığı daha düşüktür[14,20]. RNA hedefleyen CRISPR efektörleri, gelecek vaat eden olası bir antiviral yaklaşım sunmaktadır. Sınıf 2 tip VI CRISPR enzimi olan Cas13 ile ilgili son çalışmalar, memeli hücreleri de dâhil olmak üzere çeşitli model sistemlerde RNA'yı etkili bir şekilde hedefleme ve inaktive etme yeteneğine sahiptir[21-28]. Dahası, Cas13, CRISPR dizisini işleyebilir ve tekli CRISPR RNA'yı (crRNA'lar [29]) dışarı çıkarabilir, böylece çoklanmış hedefleme uygulamalarına izin verdiği çeşitli çalışmalarda rapor edilmiştir. CRISPR dizi işleme aktivitesinin yanı sıra, Cas13, spesifik olmayan yüksek hassasiyetli enzimatik raportör kilidini açma (SHERLOCK) yaklaşımı olarak teşhis uygulamaları için kullanılabilecek bir enzimatik aktiviteye sahiptir[8,30,31]. Ayrıca, çeşitli Cas13 ortologları, memeli hücrelerinde yapılan son çalışmalarda belirlendiği üzere konak transkriptom üzerinde minimum hedef dışı etkilere sahiptir[21,25,26,28]. Bu, Cas13'ün çok çeşitli memeli virüslerini hedefleyecek ve yok edecek şekilde programlanabileceğini ve

yeni bir antiviral platform olarak yararlı olabileceğini düşündürmektedir.

2. VİRAL SALGINLAR İÇİN CRISPR TEŞHİS YAKLAŞIMLARINDA SON GELİŞMELER

CRISPR bir genom düzenleme aracı olarak popülerlik kazanmasına rağmen, teşhis potansiyeli araştırmacılar tarafından da fark edilmeye başlanmıştır. CRISPR'nin işlevselliği, son birkaç yıl içinde hedef DNA/RNA bölgesine özgü genetik düzenleme aracı yerine bir hedef bulma aracı olarak ortaya çıkmıştır. Cas12a (DNA'ya özgü) ve Cas13 (RNA ile çalışır), CRISPR teşhisinde özellikle iki popüler nükleazdır. Mekanizmanın bir kısmı, spesifik bağlanma için hedef sekansı tamamlayıcı bir kılavuz RNA olan Cas9'unkine benzer. Cas12 ve Cas13 nükleazlarının şaşırtıcı bir özelliği, trans veya kollateral kesme aktivitesi göstermeleridir. Hedefi bulduktan sonra, nükleazlar yakın bölgedeki diğer hedeflenmemiş nükleik asit moleküllerini de kesecektir. Bu özellik, CRISPR tanılamasında görsel bir okuma için tanı/teşhis sistemleri oluşturmak üzere kullanılmasına olanak sağlamıştır.

2017 yılında, SHERLOCK (Spesifik Yüksek hassasiyetli Enzimatik Tanı Kilidi) adı verilen ilk CRISPR tabanlı nükleik asit tespit tekniği, Feng Zhang'ın grubu tarafından açıklandı[32]. Bu teknik, klinik olarak ilgili örneklerden RNA veya DNA'nın çoğullamalı, taşınabilir ve ultra hassas bir şekilde algılanmasına

olanak sağlamıştır. SHERLOCK, DNA veya RNA'nın rekombinaz aracılı polimeraz ön amplifikasyonu ve akabinde, <15 dakikalık bir kurulum süresi ile 1 saatten daha kısa sürede sonuç veren floresan veya kolorimetrik okumalar yoluyla Cas13 veya Cas12 aracılı saptama sağlamaktadır. SARS-CoV-2 için açık erişimli SHERLOCK araştırma protokolleri ve tasarım kaynakları CRISPR-Cas13 kullanmaktadır. Cas13 enzimleri, genomu düzenlemeden geni hedefleyebilir ve parçalayabilir, bu da genom dizisini kalıcı olarak değiştirmeden gen ekspresyonuna müdahale etmek için potansiyel terapötik hale getirir.

Son zamanlardaki koronavirüs (COVID-19) salgını, küresel sağlık için büyük zorluklar ortaya koymaktadır. Feng Zhang, Omar Abudayyeh ve Jonathan Gootenberg, SARS-CoV-2 için CRISPR-Cas13 tabanlı teşhis kitine benzer şekilde, Pardis Sabeti, Hayden Metsky ve Cameron Myhrvold, bir bioRxiv ön baskısında[33] tarif ettikleri gibi spesifik olarak SARS-CoV-2 ve altmış altı ilgili virüsü tespit etmek için bir test tasarım aracı ve bir araştırma yöntemi geliştirdiler.

Açıklanan araştırma teknikleri, kağıt şeritleri kullanan SHERLOCK tabanlı COVID-19 teşhis testlerine benzemektedir. SHERLOCK sistemi CRISPR-Cas13 tabanlıdır ve hasta numunelerindeki spesifik olarak farklı RNA virüslerini tespit edebilir. Sistem benzersiz nükleik asit dizilerini arar ve görsel bir okuma sağlamak için gebelik testine benzeyen bir test şeridi

kullanır. Hazırlanan bir numune ile birlikte basit bir kağıt şerit testinde, virüsün mevcut olup olmadığını belirlemek için şerit üzerinde bir çizgi belirir. Bu amaçla, sentetik SARS-CoV-2 RNA fragmanları kullanarak iki COVID-19 bağlanma bölgesi tanıyan iki RNA kılavuzu tasarlamış ve analiz edilmiştir. SHERLOCK sistemini oluşturan CRISPR-Cas13 riboprotein kompleksi sayesinde, bir COVID-19 hasta örneğinde SARS-CoV-2 viral RNA varlığını tespit edilebilmektedir[8,32,34]. Mevcut qPCR testleri için ekstrakte edilen RNA örnekleri kullanılabilir. Son yöntemlerinde Zhang ve arkadaşları (2020), pozitif kontrol testleri olarak sentetik COVID-19 virüs RNA fragmanları ile birlikte COVID-19 genomuna özgü iki gen, S geni ve Orf1ab'ı hedeflemiştir[34].

SHERLOCK COVID-19 virüs tespit yöntemi üç ana adımdan oluşur:

1. Rekombinaz polimeraz amplifikasyon (RPA) teknolojisi kullanılarak sentetik viral RNA'nın amplifikasyonu, ardından amplifiye DNA'nın tekrar RNA'ya in vitro transkripsiyonu

2. Özel sekansları hedefleyen Cas13 ve crRNA yardımıyla RNA saptaması. Ticari olarak temin edilebilen bir kağıt seviye çubuğu kullanılarak görsel renk okuması, ayrılan raportör RNA'yı spesifik antikor bantları üzerinde etiketlenmiş uçlarla yakalar. Çalışma, SHERLOCK'un 10-100 kopya / µl hasta numunesi duyarlılığında koronavirüs hedef RNA sekanslarını saptayabildiğini göstermiştir[34]. Bu, hastanın nazal örneklerinden

saflaştırılan RNA'nın, özel aletler olmadan bir saatten daha kısa bir sürede COVID-19 varlığı açısından analiz edilebileceğini göstermiştir.

Sabeti ve ark. SARS-CoV-2 ve benzer virüslerin, tek veya çoklu panelleri seçebilecekleri ilgili solunum virüsleri dahil altmış yedi virüsü tanımlamak için CRISPR-Cas13 tabanlı bir test tasarlamaya izin veren web tabanlı bir platform geliştirdi[33]. Araştırmacılar ayrıca SHERLOCK SARS-CoV-2[33] teşhis kitine odaklanarak bu araçları detaylandıran bir bioRxiv ön baskı yayınladılar. Testler, mikrolitre başına 10 kopya hassasiyetle hem floresan hem de görsel okuma kullanılarak sentetik RNA fragmanları üzerinde kontrol edildi. Sağlanan protokol diğer altmış altı benzer virüsün tanısında da kolayca kullanılabileceği öne sürülmektedir[33]. Bu durum, birçok olası pandeminin hızla teşhis ve takibinde çoklu enfeksiyon takibi sağlayabilmesi açısında oldukça önemli bir gelişmedir.

2018'de Mammoth Biosciences, Cas12a[35] kullanarak DNA'nın tespiti için DNA endonükleaz hedefli CRISPR trans teşhis yöntemi (DETECTR) adlı yeni bir araç duyurdu. CRISPR-Cas9 gibi, güdümlü, çift zincirli DNA kopmaları üretme yeteneğine dayanarak, Cas12a gen düzenleme için kullanılmaktadır[35]. DNA kılavuzlu DNA bağlanmasının, tek iplikli DNA'nın (ssDNA) moleküllerini tamamen parçalayan Cas12a tarafından bölünme işlemini başlattığı bildirilmiştir. Ek olarak, hedef ile aktive edilen, spesifik olmayan tek sarmallı kırılma sağlayan

deoksiribonükleaz (ssDNase), CRISPR-Cas12 tip V enzimlerinin diğer bir özelliğidir[35]. İzotermal amplifikasyon ile birlikte Cas12a ssDNase aktivasyonu DETECTR yöntemi, çok düşük bir konsantrasyonda hedef DNA'yı tespit edebilmektedir[33,35]. DETECTR, insan papillomavirüsünün hasta örneklerinde hızlı ve doğru bir tanımlamasına izin verir, böylece moleküler tanı için yeni bir platform sağlamaktadır[35].

Mammoth Biosciences ekibi, CRISPR[33]'a dayalı olarak tasarlanmış numunelerden SARS-CoV-2 genomundan iki gen, N-geni ve E-geninin tanımlanmasını protokollerindeki aşağıdaki adımlar ile test etti.

1. Ters transkripsiyon aracılı izotermal amplifikasyon (RT-LAMP) kullanılarak numunelerden ekstrakte edilen RNA'nın amplifikasyonu.

2. SpCas12a ve Synthego tarafından sağlanan spesifik dizileri hedefleyen crRNA'yı kullanarak DNA'nın saptanması.

3. Piyasada bulunan daldırma kağıt şeritlerini SHERLOCK ile aynı yöntemle kullanarak görsel okuma.

DETECTR (duyarlılık aralığı 70-300 kopya / µl giriş) ile SHERLOCK tabanlı protokole (duyarlılık aralığı 10-100 kopya / µl) kıyasla, DETECTR platformu daha hızlı algılamaya izin verdiği rapor edilmiştir (60 dakika yerine 30 dakika). Bu büyük ölçüde Cas13a tabanlı algılama[33] için gereken ilave IVT

adımlarına harcanan zamandan tasarruf sağlayan sistem basamaklarının bypass edilmesinden kaynaklanmaktadır.

DETECTR yöntemi, 30 dakika gibi kısa bir sürede SARS-CoV-2 RNA'sını tanımlamak için modifiye edilebilmektedir. Böyle hızlı bir teşhis yöntemi, havaalanları ve hastaneler gibi yüksek riskli alanlarda özellikle yararlı olacaktır[33]. Algoritma çıktıları genomik çeşitlilik açısından kapsamlıdır ve oldukça hassas ve doğru olması beklenmektedir. SARS-CoV-2 prototipleri bir CRISPR-Cas13 tespit sistemi ile deneysel olarak taranmıştır. Araştırmacılar, SARS-CoV-2, filogenetik olarak ilişkili virüsler ve klinik olarak spesifik virüsler[33] dahil 67 viral türü ve alt türünü tanımlamak için teşhis tasarımlarını geliştirmektedirler.

3. CRISPR-CAS13, SARS-COV-2'YE KARŞI ANTİVİRAL BİR SİSTEM OLARAK UYARLANMIŞTIR

Ölümcül Ebola, Zika ve grip dâhil olmak üzere insanları enfekte edebilen virüslerin yaklaşık üçte ikisinde tek sarmallı bir RNA genomu vardır ve bu tür virüslerin herhangi biri için FDA onaylı bir tedavi yoktur. Aşılar, bulaşıcı hastalıklara karşı savaşa bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır, ancak sadece 16 virüsün FDA[19] tarafından onaylanmış aşıları vardır. Viral ve konakçı hedef inhibitörleri sınıflandırmak için küçük moleküllü tarama yöntemleri gibi antiviral ilaçlar geliştirmek için birçok yeni girişim ortaya çıkmıştır. Bu hedeflerin güçlü inhibitörlerini tanımlamak, aynı zamanda ilaç direnci veya ortaya çıkan

patojenler karşısında antiviral gelişmeyi geciktirebilecek biyolojik veya mekanik bir anlayış gerektirmektedir[36]. Dahası, insan viral patojenleri çok karmaşıktır ve hızla gelişir, hem gelişimsel zorluğun hem de uyarlanabilir antiviral terapötik platformlara büyük bir ihtiyacın her pandemi salgınında ne denli büyük olduğu anlaşılmaktadır. Antiviral yöntem, Cas13 aracılı viral RNA bölünmesini yine Cas13 tabanlı bir teşhis okumasıyla birleştiren Cas13 destekli Viral İfade ve Okuma (CARVER) adlı uçtan uca bir geliştirme platformu olarak tanımlanmıştır [32,36]. Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (MIT) ve Harvard'daki bir ekip tarafından geliştirildiği açıklanmıştır. Bu yöntem ile insan hücrelerinde RNA bazlı virüsler hedeflenerek öldürülebilecektir[36]. Araştırmanın, insan kültürü hücrelerde antiviral olarak Cas13 veya herhangi bir CRISPR cihazını ilk kullananlardan biri olduğuna inanılmaktadır[36]. Son zamanlarda araştırmacılar, insan RNA'sını kesmek ve düzenlemek için bir yöntem olarak ve virüslerin, bakterilerin veya diğer hedeflerin varlığını tespit etmek için bakterilerdeki viral RNA'yı doğal olarak hedefleyen Cas13'ü uyarlamayı sıklıkla kullanmaktadırlar. Cas13'ün hücrelere verilmesi oldukça kolaydır. İnsanları potansiyel olarak enfekte edebilen yüzlerce ssRNA viral türünde Freije ve ark. binlerce olası Cas13 crRNA hedef sahasını hesaplamıştır[36]. İlk olarak, Cas13'ün insanları enfekte ettiği bilinen veya tahmin edilen türlerden 350'den fazla viral genomu hesaplayarak analiz ederek memeli ssRNA virüslerini hedeflemedeki geniş kullanışlılığını araştırmıştır[36].

Araştırma, Cas13'ün üç farklı ssRNA virüsünde viral replikasyonu inhibe etme yeteneğini deneysel olarak test etmiştir: lenfositik koriyormenitit virüsü (LCMV); influenza A virüsü (IAV); ve VSV. Cas13 tabanlı CARVER'ın güçlü bir antiviral ve teşhis teknolojisi platformu olarak pandemi salgınlarında önümüzdeki yıllarda kullanabileceği düşünülmektedir [36].

4. COVID-19 PANDEMİSİ İLE MÜCADELEDE CRISPR-CAS13 TABANLI PAC-MAN YAKLAŞIMI

CRISPR-Cas13 tabanlı bir teknoloji olan PAC-MAN (İnsan hücrelerinde Profilaktik Antiviral CRISPR), insan akciğer epitel hücrelerinde SARS-CoV-2 sekanslarını ve canlı influenza A virüsü (IAV) genomunu etkili bir şekilde bozabilmektedir[37]. Korunmuş viral bölgeleri hedefleyen bir grup CRISPR RNA (crRNA) tasarlanarak SARS-CoV-2 genomunu inaktive etmek için crRNA'lar belirlenmiştir. Çalışma, PAC-MAN yaklaşımının H1N1 IAV37 için solunum hücresel viral replikasyonunu azaltabildiğini göstermiştir. Biyoinformatik değerlendirme, en basit altı crRNA grubunun tüm koronavirüslerin %90'ından fazlasını hedefleyebildiğini göstermiştir. PAC-MAN yöntemi, ortaya çıkan pandemik suşları ele almak için şüphesiz aceleyle uygulanabilecek bir pan-koronavirüs yöntemidir[37]. Ayrıca, PAC-MAN stratejisinde ortaya çıkan viral hedeflere, SARS-CoV-2 ve IAV'ye karşı memeli hücrelerinde Cas13d'nin RNA

güdümlü RNA endonükleaz aktivitesini yeniden yerleştirilmiştir. Bu, SHERLOCK ve canlı hücresel görüntüleme ile birlikte tanı amaçlı kullanımlarına ek olarak CRISPR-Cas13 sistemlerine bir yenisini dahaeklemiştir[30,32,36-38]. Önceki çalışmalar, Cas13a / b sistemlerinin ssRNA virüslerini inhibe edebildiğini göstermiştir. PAC-MAN, Cas13d tabanlı bir aracın, akciğer epitel hücre kültürlerinde SARS-CoV-2 fragmanlarının ve IAV'nin RNA dizilerini başarıyla hedefleyebildiğini ve parçalayabildiğini göstermiştir. Bu yaklaşım bir kavram kanıtı olsa da ve aynı zamanda replikasyona hazır SARS-CoV-2 virüslerinin kullanımını ve hayvan modellerinde insanlarda klinik kontrollerden daha önce validasyonun test edilmesini gerektirecek olsa da, hızlı bir şekilde uygulamak için tamamen benzersiz bir yöntemdir. Etkili aşıları olmayan yükselen patojenlere karşı insanlarda büyük antiviral savunma sağlayabilir. Hücreye aktarım zorluklarının üstesinden gelinirse ve bunun gibi bir strateji terapötik olarak kullanılabilir ve geleneksel aşılara nazaran birçok potansiyel yararlar sunmaktadır. Geleneksel aşılar, bağışıklık sisteminin, konakçı immün yanıtının viral kaçırma olasılığını arttıran yüksek bir mutasyon oranı gösteren yüzey proteinlerinden türetilen viral proteinler veya peptitlerle hazırlanmasına dayanır[39]. Aksine, bu, korunmuş bölgeleri hedefleyebilen ve virüsün mutasyon yoluyla çok daha büyük olasılıkla inhibisyondan kaçabilecek genetik tabanlı tedavi stratejilerine ihtiyacı doğrulamıştır [28].

SONUÇ

COVID-19 salgını, SARS-CoV-2'den kaynaklanan özellikle bulaşıcı bir akut solunum yolu hastalığıdır. Sürveyans ve tedavi için yeni koronavirüsün ortaya çıkışı ve salgını, CRISPR-Cas12/13 tabanlı SHERLOCK, DETECTR, CARVER ve PAC-MAN gibi gen düzenleme yaklaşımlarını içeren hızlı, hassas, kararlı, üretilmesi kolay ve hedefe özgü yeni terapötik teknolojilere acil ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle, bu bölümde, gelecekte geleneksel aşı ve ilaçlara nazaran etkili biyoteknolojik ilaçlar olabilecek DNA veya RNA bazlı CRISPR teknolojilerini özetledik.

KAYNAKÇA

1. Zhou P, Yang X Lou, Wang XG, et al. A pneumonia outbreak associated with a new coronavirus of probable bat origin. Nature. 2020;579(7798):270-273. doi:10.1038/s41586-020-2012-7
2. Huang C, Wang Y, Li X, et al. Clinical features of patients infected with 2019 novel coronavirus in Wuhan, China. Lancet. 2020;395(10223):497-506. doi:10.1016/S0140-6736(20)30183-5
3. Diao K, Han P, Pang T, Li Y, Yang Z. HRCT imaging features in representative imported cases of 2019 novel coronavirus pneumonia. Precis Clin Med. 2020;3(1):9-13. doi:10.1093/pcmedi/pbaa004
4. Li Q, Guan X, Wu P, et al. Early Transmission Dynamics in Wuhan, China, of Novel Coronavirus-Infected Pneumonia. N Engl J Med. 2020;382(13):1199-1207. doi:10.1056/NEJMoa2001316

5. Wu F, Zhao S, Yu B, et al. A new coronavirus associated with human respiratory disease in China. Nature. 2020;579(7798):265-269. doi:10.1038/s41586-020-2008-3

6. Zhu N, Zhang D, Wang W, et al. A novel coronavirus from patients with pneumonia in China, 2019. N Engl J Med. 2020;382(8):727-733. doi:10.1056/NEJMoa2001017

7. Liu W, Li H. COVID-19: Attacks the 1-Beta Chain of Hemoglobin and Captures the Porphyrin to Inhibit Human Heme Metabolism. (December 2019).

8. Myhrvold C, Freije CA, Gootenberg JS, et al. Field-deployable viral diagnostics using CRISPR-Cas13. Science (80-). 2018;360(6387):444-448. doi:10.1126/science.aas8836

9. Wang M, Wu Q, Xu W, et al. Clinical diagnosis of 8274 samples with 2019-novel coronavirus in Wuhan Department of Clinical Laboratory , Renmin Hospital of Wuhan University , Wuhan Key Laboratory of Combinatorial Biosynthesis and Drug Discovery , Ministry of Education and School of P. medRxiv. 2020:1-18.

10. Tastan C, Yurtsever B, Sir G, et al. SARS-CoV-2 Isolation and Propagation from Turkish COVID-19 patients. bioRxiv. January 2020:2020.04.23.056309. doi:10.1101/2020.04.23.056309

11. Wright A V., Nuñez JK, Doudna JA. Biology and Applications of CRISPR Systems: Harnessing Nature's Toolbox for Genome Engineering. Cell. 2016. doi:10.1016/j.cell.2015.12.035

12. Liu X, Hao R, Chen S, Guo D, Chen Y. Inhibition of hepatitis B virus by the CRISPR/Cas9 system via targeting the conserved regions of the viral genome. J Gen Virol. 2015. doi:10.1099/vir.0.000159

13. Ophinni Y, Inoue M, Kotaki T, Kameoka M. CRISPR/Cas9 system targeting regulatory genes of HIV-1 inhibits viral replication in infected T-cell cultures. Sci Rep. 2018. doi:10.1038/s41598-018-26190-1

14. Price AA, Sampson TR, Ratner HK, Grakoui A, Weiss DS. Cas9-mediated targeting of viral RNA in eukaryotic cells. Proc Natl Acad Sci U S A. 2015. doi:10.1073/pnas.1422340112

15. Ramanan V, Shlomai A, Cox DBT, et al. CRISPR/Cas9 cleavage of viral DNA efficiently suppresses hepatitis B virus. Sci Rep. 2015. doi:10.1038/srep10833

16. Roehm PC, Shekarabi M, Wollebo HS, et al. Inhibition of HSV-1 Replication by Gene Editing Strategy. Sci Rep. 2016. doi:10.1038/srep23146

17. Wang Z, Wang W, Cui YC, et al. HIV-1 Employs Multiple Mechanisms To Resist Cas9/Single Guide RNA Targeting the Viral Primer Binding Site. J Virol. 2018. doi:10.1128/jvi.01135-18

18. Yin C, Zhang T, Qu X, et al. In Vivo Excision of HIV-1 Provirus by saCas9 and Multiplex Single-Guide RNAs in Animal Models. Mol Ther. 2017. doi:10.1016/j.ymthe.2017.03.012

19. De Clercq E, Li G. Approved antiviral drugs over the past 50 years. Clin Microbiol Rev. 2016. doi:10.1128/CMR.00102-15

20. Strutt SC, Torrez RM, Kaya E, Negrete OA, Doudna JA. RNA-dependent RNA targeting by CRISPR-Cas9. Elife. 2018. doi:10.7554/eLife.32724

21. Abudayyeh OO, Gootenberg JS, Essletzbichler P, et al. RNA targeting with CRISPR-Cas13. Nature. 2017. doi:10.1038/nature24049

22. Abudayyeh OO, Gootenberg JS, Franklin B, et al. A cytosine deaminase for programmable single-base RNA editing. Science (80-). 2019. doi:10.1126/science.aax7063

23. Aman R, Ali Z, Butt H, et al. RNA virus interference via CRISPR/Cas13a system in plants. Genome Biol. 2018. doi:10.1186/s13059-017-1381-1

24. Aman R, Mahas A, Butt H, Ali Z, Aljedaani F, Mahfouz M. Engineering RNA virus interference via the CRISPR/Cas13 machinery in arabidopsis. Viruses. 2018. doi:10.3390/v10120732

25. Bawage SS, Tiwari PM, Santangelo PJ. Synthetic mRNA expressed Cas13a mitigates RNA virus infections. bioRxiv. 2018. doi:10.1101/370460

26. Cox DBT, Gootenberg JS, Abudayyeh OO, et al. RNA editing with CRISPR-Cas13. Science (80-). 2017. doi:10.1126/science.aaq0180

27. Zhao X, Liu L, Lang J, et al. A CRISPR-Cas13a system for efficient and specific therapeutic targeting of mutant KRAS for pancreatic cancer treatment. Cancer Lett. 2018. doi:10.1016/j.canlet.2018.05.042

28. Konermann S, Lotfy P, Brideau NJ, Oki J, Shokhirev MN, Hsu PD. Transcriptome Engineering with RNA-Targeting Type VI-D CRISPR Effectors. Cell. 2018. doi:10.1016/j.cell.2018.02.033

29. Shmakov S, Abudayyeh OO, Makarova KS, et al. Discovery and Functional Characterization of Diverse Class 2 CRISPR-Cas Systems. Mol Cell. 2015. doi:10.1016/j.molcel.2015.10.008

30. Gootenberg JS, Abudayyeh OO, Kellner MJ, Joung J, Collins JJ, Zhang F. Multiplexed and portable nucleic acid detection platform with Cas13, Cas12a and Csm6. Science (80-). 2018. doi:10.1126/science.aaq0179

31. Gootenberg JS, Abudayyeh OO, Lee JW, et al. Nucleic acid detection with CRISPR-Cas13a/C2c2. Science (80-). 2017. doi:10.1126/science.aam9321

32. Kellner MJ, Koob JG, Gootenberg JS, Abudayyeh OO, Zhang F. SHERLOCK: nucleic acid detection with CRISPR nucleases. Nat Protoc. 2019. doi:10.1038/s41596-019-0210-2

33. Metsky HC, Freije CA, Kosoko-Thoroddsen T-SF, Sabeti PC, Myhrvold C. CRISPR-based surveillance for COVID-19 using genomically-comprehensive machine learning design. bioRxiv. 2020:2020.02.26.967026. doi:10.1101/2020.02.26.967026

34. Zhang F, Abudayyeh OO, Gootenberg JS, Sciences C, Mathers L. A protocol for detection of COVID-19 using CRISPR diagnostics--张锋20200214. Bioarchive. 2020:1-8.

35. Chen JS, Ma E, Harrington LB, et al. CRISPR-Cas12a target binding unleashes indiscriminate single-stranded DNase activity. Science (80-). 2018. doi:10.1126/science.aar6245

36. Freije CA, Myhrvold C, Boehm CK, et al. Programmable Inhibition and Detection of RNA Viruses Using Cas13. Mol Cell. 2019;76(5):826-837.e11. doi:10.1016/j.molcel.2019.09.013

37. Abbott TR, Dhamdhere G, Liu Y, et al. Development of CRISPR as a prophylactic strategy to combat novel coronavirus and influenza. bioRxiv. 2020:1-20. doi:10.1101/2020.03.13.991307

38. Yang LZ, Wang Y, Li SQ, et al. Dynamic Imaging of RNA in Living Cells by CRISPR-Cas13 Systems. Mol Cell. 2019. doi:10.1016/j.molcel.2019.10.024

39. Carrat F, Flahault A. Influenza vaccine: The challenge of antigenic drift. Vaccine. 2007. doi:10.1016/j.vaccine.2007.07.027

BÖLÜM 11

PANDEMİK GLOBAL KRİZİN EĞİTİME ETKİLERİ

Mehmet Can TEZEKİCİ*

*Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi Gaziantep/Türkiye, MAYIS, 2020

GİRİŞ

İnsanın olduğu her yerde adından söz edilen kavramlardan eğitimin varlığı, insanlık tarihi kadar eskidir. Geçmişten günümüze her çağda somut yahut soyut olarak varlığını sürekli devam ettiren eğitim, insanoğlunun yeryüzünde varoluşuyla başlayan, zamanla gelişim gösteren, açısı genişleyen, zenginleşen ve değeri gittikçeartan bir olgudur. Gün geçtikçe kendisini yenileyen ve değişim gösteren eğitimin bu denli büyüklüğü tanımıyla da aynı ölçüdedir. Hayattaki en önemli olgularımızdan birisinin olduğunun anlaşılması genelde eksikliğinde hissedilmektedir. Dünyaya gelen her bireyin doğduğu andan ölünceye dek içerisinde bulunduğu bu süreç atılan her adımda önem arz etmektedir. Bu bir serüvendir. İçerisinde birçok âlemden eserler barındıran uçsuz bucaksız bir dünya.

Hayat gayemiz doğru şekilde yaşamak olduğu müddetçe eğitim bizi bir şekilde karşılamaktadır. Küçük yaşlarda temel ihtiyaçların öğrenimi ile başlayan bu süreç zamanla değişim göstererek yaşın gerektirdiği şekilde her an karşımıza çıkabilecek bir değerdir. Günlük yaşantımızda verilen çoğu geleneksel eğitimden farklı olarak, çağımızdave ülkemizde ise milli eğitim adı altında farklı şekillerde devam etmektedir. Milli eğitimin önemini ise Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün şu sözleriyle anlayabiliriz. "Eğitimdir ki, bir milleti ya hür, bağımsız, şanlı, yüce bir millet halinde yaşatır; ya da bir milleti

esirlik ve yoksulluğa düşürür".(Atatürk Araştırma Merkezi, 2020) Atatürk'ün sözlerinden de anlaşılacağı üzere temel eğitimlerini tamamlamış bireyler milli değerlerine sahip çıkan bir yol izleyecek eğitimlerine devam etmelidir.

Bir diğer konu ise krizlerdir. Krizin beklenmeyen, şaşırılan, daha öncede tahmini zor bir olgu olduğunu sözlük anlamını bilmeden de anlayabiliriz. Hemen hepimizin günlük hayatında beklemediği bir durum ile karşı karşıya kaldığında şaşkınlıkla karşıladığı, bir süre üzerinden etkisini atamadığı, korku ve panik halinde bulunduğu, normalleşme için adımlar atmada çekingen kaldığı ve dahası bu süreçte çeşitli zararlar gördüğü illaki olmuştur. Olmasa bile doğal yaşam içerisinde her varlık bu ve benzeri durumlar ile ömrü boyunca illaki karşılaşacaktır. Buna birçok örnek vermek mümkündür. Dünya üzerinde etkisini gösteren salgın(pandemi) bunun en güncel örneklerindendir. Covid-19 Yeni Tip Coronavirüsü pandemisini yaşadığımız son dönemlerde krizin; tanımına, belirtilerine, etkilerine farklı örnekleri bu salgın ile görmek mümkündür.

Eğitim ise bu kriz süreçlerinde etkilenen değerlerden bir tanesidir. Yaşamın her değerlerinin etkilendiği evrensel pandemik kriz dönemlerinde eğitimde de büyük etkiler gözlemlenmektedir. Bu tip kriz dönemlerinde çocuk, genç, yetişkin bireylerin günlük standartlarından eğitime devam etmesinin veya etmemesinin kendi içerisinde birtakım etkileri bulunabilmektedir. Eğitimin yer ve zaman fark etmeksizin

devam ettiği bir gerçektir. Fakat bilhassa ülkemizden yola çıkarak bu ve benzeri doğal afet dönemlerinde milli eğitim temellerinde bazı aksamalar olabilmektedir. Çeşitlerinin bulunduğu eğitimin bir kısmı devam ediyor olsa da büyük bir kısmında birtakım yarım kalınan noktalar olabilmektedir.

Genç nüfus mevcudunun yoğun ve öğrenci sirkülasyonunun çok olduğu ülkemizde olası krizlerde bağımlı nüfusumuzun kontrolünü elde tutmalı ve gerek eğitim gerekse diğer ihtiyaçlarını karşılama konusunda gerekli adımları atmalıyız. Nitekim eğitim çağındaki nüfusumuzun birçoğunun bakıma muhtaç olduğunu yani yaşları küçük öğrencilerin varlığı ve ayrıca örgün eğitim programlarının belirli bir düzen ve süreçte ilerleyiş gösterdiğini düşünecek olursak kriz dönemlerinde alınacak olan tedbirlerle eğitimin sürekliliğinin sağlanması gerekmektedir. Bu eksende bir takım tedbir ve önlemlerin alınmasının gerekliliği ihtiyaç dönemlerinde daha çok ortaya çıkmaktadır.

Bu araştırmamızda evrensel düzeyde karşımıza çıkan krizlerin eğitim üzerindeki etkileri temelinde çeşitli konularda karşılaşılan durumlar neler olduğu bilakis ülkemiz eğitim sistemi ile ilgili olarak ne gibi önlemler alınabileceği konusunda çeşitli fikirler gündeme getirilmiştir.

Tanımlar

1. Eğitim ve Özellikleri

Eğitim nedir sorusuna birçok cevap verilebilir. Eğitim sürekli devam eden bir süreçtir. Belirlenen amaçlar doğrultusunda bireyi yetiştirme sürecidir. Belirtilen süreçte kazanılan her türlü bilgi, beceri, davranış, tutum ve değerler bireyin karakterinin değişmesine etki eder. Karakteri değişim gözlenen, bilgi ve beceriler ile çevrelenen birey ise toplumsal düzen üzerinde olumlu değişme ve gelişmeler meydana getirmektedir.(Akbaş, 2004, s. 26) Öyleki eğitim, insanın toplumsal hal ve tutumlarına, ahlaki ve fiziki ölçülerine ve yaşama anlayışına doğru bir biçimde gösterdiği uyumluluğuna destek olan bir zaman dilimidir. Eğitim kelimesinin öğretim ile karıştırılmaması en önemli noktalardan birisidir. Öğretim belli bir plan ve program çerçevesinde belirlenen yerlerde ve vakitlerde gerçekleştirilirken, eğitim bunun tam aksine hayatın her yerinde ve anında sabit bir program olmadan gerçekleşmektedir. Bu sebeple eğitim daha kapsamlı bir unsurdur. Öğretimi de kapsadığı şeklinde yorum yapmak çokta yanlış olmayacaktır. Eğitim ve öğretim devletler düzeyinde kurulan çeşitli kurumlarla yürütülmektedir. Ülkemizde ise eğitim alanında birçok faaliyet Milli Eğitim Bakanlığı adı altında yürütülmektedir. Bunun ilk temelleri 17 Mart 1857 tarihinde Maarif-i Umumiye Nezareti adıyla Eğitim Bakanlığı olarak kurulmuştur(Aydın, 2004, s. 12).

Genel olarak bakıldığında her şeyin temelinin aile olduğundan yola çıkarsak, eğitim içinde bu durum çok farklı değildir.

İnsanın dünyaya geldiği ilk andan itibaren, en temel gereksinimlerinde dahi belli bir sıra halinde aldığı eğitim silsilesi ile olmaktadır. Tabi doğal olarak aileler, yaşadıkları toplumun değer yargılarını da dikkate alarak, çocuklarını seviyeli ve yetenekli birer birey olarak yetiştirebilmek için, toplumun değerlerine yakın ve bu konuda yeterli seviyede olmalı ayrıca zor yaşam koşullarında ebeveynlikle ilgili motivasyon ve bilgiye ihtiyaç duymaktadırlar (Şahin & Özbey, 2007, s. 8). Tamda bu aşamada eğitimin belirli bir yaş grubuna değil, her kesime hitap eden ve her dönemde ihtiyaç duyulan bir unsur olduğundan bahsedebiliriz.

Eğitimin kendi içerisinde birçok özelliğinden bahsetmek mümkündür. Çelikkaya (1990) bu özellikleri şu şekilde sıralamıştır:

Eğitim, yönlendirmelerin bulunduğu faaliyetler bütünüdür.

Eğitim, belli başlı kural ve yöntemleri bulunan bir bilimdir.

Eğitim teknik olarak görülse de teorik temelli bir yönlendirmeler bütünüdür.

Eğitim, insan için vardır.

Eğitim denilince milli oluşu ön plana çıkar. Uygulamada millidir.

Eğitim, birtakım amaçları bulunan öğretimdir.

Eğitim, bir davranışlar bütünüdür. Eğitimin meyvesi davranışlarda gizlidir,

Tekrar ve ısrardan ibarettir. Bu haliyle de eğitim bir süreç ürünüdür(Çelikkaya, 1990, s. 67-71).

1.1.Eğitim Türleri

Eğitimin bir süreç olduğundan bahisle, belli bir amaçta sonuca ulaşmak veya bir oluşumu meydana getirmek için birbirini izleyen olayların ya da durumların akışıdır(Arslan, ve diğerleri, 2009, s. 12), şeklinde tanımlanabilir. Literatürde yerleşik olarak süreç temelli eğitim türleri planlaması zaman, er ve uygulanış şekli itibariyle farklı türlere ayrılmaktadır.Bu türler ile ilgili düzenleme 14.06.1973 tarih ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 18'inciMaddesinde Türk Milli Eğitim sisteminin örgün ve yaygın eğitim olmak üzere ikiana bölümden oluştuğundan bahsederek örgün eğitimin; okul öncesi eğitimi, temeleğitim, ortaöğretim ve yükseköğretim aşamalarını yaygın eğitimin ise, örgüneğitim yanında veya dışında düzenlenen eğitim faaliyetlerinin tümünü kapsadığıhükmüne yer verilmiştir (Milli Eğitim Temel Kanunu, 1973).

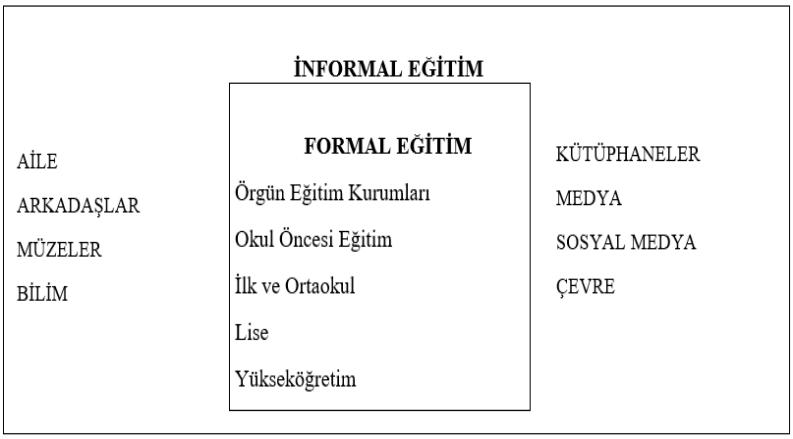

Şekil 1. Formal ve İnformal Eğitim Bağlantısı (Salmi, 1993, s. 18)

Temel bir anlayışla iki farklı türde eğitim yöntemi belirtilen şekilde karşımıza çıkmaktadır. İnformal ve formal eğitimin yanı sıra;formal eğitimin alt başlıkları olarak taban alınan ve bu şekilde anılmasının yanlış olmadığı, örgün ve yaygın eğitim şeklinden de söz edebiliriz. Genel hatlarıyla bunların her biri günlük yaşantımızda farkında olmadan yaşadığımız, bir parçası olduğumuz eğitim türleridir.

1.1.1. İnformal Eğitim

Hayat boyunca kendiliğinden oluşan bir aşamadır. Belli bir plan, program ya da amaç ürünü değildir. Bir bütün düşünüldüğünde olarak kendiliğinden, tesadüfen ve gelişi güzel olarak gerçekleşir. İnsanın çoğunlukla karşısına çıkan durumlar ve çeşitli şahıs ve oluşumlarla etkileşimi esnasında farkında olmaksızın, istem dışı bir şeyler öğrenir. Örneğin; sosyal medya

unsurlarından, arkadaş çevresinden elde ettiğimiz, öğrendiğimiz herşeyin formal öğrenmelerdir.İnformal eğitimde iki farklı ve önemli öğrenme yöntemi gözlem ve taklittir. Daha çok küçük yaşlarda ebeveyn ve ailemizden edinimlerimizin, öğrendiklerimizin birçoğu yine görerek gözleyerek yapılan taklit ile öğrenilmiş olan informal öğrenmelerdir. İlerleyen aşamalarda ise yine etrafımızda başta eğitimin temeli öğretmenlerimiz olarak bazı kişilere karşı özenti duyar, taklit eder kendimizi ona benzeterek taklidimiz gibi olma arzusu içerisinde bulunabiliriz (Arslan, ve diğerleri, 2009, s. 16). Bu gibi durumlara ise gözlem yolu ile elde edilmişin formal davranışlardır. Bu iki yöntem nedeniyle informal davranışların bir kısmı istenmeyecek tasvip edilmeyecek yanlış ve zararlı tutum, davranışlarda olabilmektedir. Bu sebeple yaşadığımız dönemde formal eğitimin tesir alanı çoğaltılarak bu sakıncaları ortadan kaldırılmak için çalışmalar yapılmaktadır. Öte yandan Bireyler informal eğitimde kendiliğinden öğrendikleri ve sonucunda bir teste tabii olmayacakları için yani hakkında kaygı duymadıklarından, informal öğrenme bazı bireyler için daha cazip ve teşvik edici gelmektedir. Ayrıca aynı eksende bu bireylerin sosyal aktivitelerinde daha rahat olmalarını formal eğitimi bir kısıtlama olarak algıladıklarından söz edilebilir(Yaşar, 2013, s. 19).

1.1.2. Formal Eğitim

Formal eğitim, belirli bir amacı olan daha önceden hazırlanmış programlar dâhilinde öğretmen, akademisyen ya da eğitimciler önderliğinde işletilen eğitimdir(Communities, 2000, s. 8).Tanımdan da anlaşılacağı gibi belirli bir plan ve program dâhilinde yapılması en belirgin tanımıdır. Öncesinde çizilen yol ile bireyde görülmek istenen hedef ve amaçları ile bunları uygulamaya koyabilecek düzenli eğitim ve test yapılarını içeren uygulama bütünü olarak tanımlanan programlar yardımıyla gerçekleştirilir. Bu formal eğitim süreci gerekli hazırlık akabinde ilgili öğretmen tarafından planlanır, uygulanır ve sonuçları izlenir. Eğitim tüm evreleri göz önüne alındığında başlangıcından zamanından bitişine değin özel bir çevre düzeyinde kontrollü olarak uygulama aşamasıdır. Belirtilen tüm süreçlerin belli seviyelerinde ve genellikle sonunda farklı tiplerde değerlendirme işlemleri uygulanır. Bu aşamada okullarda yapılan eğitimformal eğitim olduğunu apaçık ortaya koymaktadır. Fakat formal eğitim pozisyonu itibariyle bir çatı altında yapılan eğitim gibi gözükmektedir. Yani okul dışına çıkıldığı zaman informal eğitimi kapsamaktadır gibi bir anlayış yanlış bir durumdur. Çünkü son yıllarda gerçekleşen ve birçoğu uygulamalı gerçekleştirilen okul dışı öğrenme, eğitim de formal eğitim kapsamına girmektedir. Salmi (1993), yaptığı çalışmasında okul dışı eğitim ile informal eğitim karıştırıldığını belirtilen durumlar arasında benzer yönler bulunduğunu fakat farklı yönlerinin daha fazla olduğundan söz etmektedir. Benzer yönler anlamında genel itibariyle her iki türünde okul harici bir

yerde gerçekleşebileceğini lakin okuldan farklı bir yerde yine öğrenme faaliyetlerinin belirli program ve müfredat doğrultusunda daha önceden planlanmış zaman ve mekânlarda ilgili eğitimcirefakatinde yapılmasının, informal eğitim ile arasındaki farklardan birisi olduğunu belirtir (Salmi, 1993, s. 18).

1.1.1.1. Örgün Eğitim

Belirli bir yaş grubundaki kişilere, resmi kanallı olarak Milli Eğitimin hedefleri çerçevesinde düzenlenmiş eğitim programlarıyla okul adı verilen yerleşkeler çatısı altında bir program dâhilinde düzenli olarak yapılan eğitime örgün eğitim denmektedir. Son yıllarda örgün eğitim sisteminin kapsadığı alan çok genişlemektedir. Mesleki anlamda bireyleri geleceğe yönelik meslek seçmedeki önceliklerini düşünerek alan düzeyinde eğitim kurumları ile her geçen gün yeni örgün eğitim sistemi ile karşımıza çıkmaktadır. Örgün eğitimin en önemli özelliklerinden birisi bir plan program ve müfredat kapsamında gerçekleşiyor olmasıdır(Sürmen, 2011, s. 3).

Mevcut düzende olası bir salgın hastalıkta, doğal afette yani daha açık bir tanımlamayla istenmeyen ve beklenmeyen bir durum olarak nitelenen kriz dönemlerinde en çok etkilenen ve üzerine yapılacak çalışmalarla titizlikle önem verilmesi gerek alanların başında örgün eğitim gelmektedir diyebiliriz.

1.1.1.2. Yaygın Eğitim

Yaygın eğitim, örgün eğitim sisteminin yapısında daha önceden katılım sağlamış, devam eden süreçte herhangi bir örgün eğitim düzeninde kayıtlı bulunan şahısların katıldığı, Millî Eğitim ya da eğitimin öncülüğüde göre ilgili resmi kurum organları tarafından düzenlenen ve denetlenen ancak düzenin plan program ve müfredatları sivil olgularca sağlanan zaman ve mekânın önceden belirlendiği eğitim ve öğretim faaliyetleri bütünün oluşturduğu eğitim türüdür. Günümüzde yaygın eğitimi; halk eğitim merkezleri, hobi ve sanat kursları, sürücü kursları, mesleki eğitim kursları, resmi kurumlar tarafından belirlenen meslek edindirme etkinlikleri, üniversiteler aracılığıyla verilen sürekli eğitim merkezleri, yabancı dil kursları, çeşitli sivil toplum kuruluşlarının düzenlediği eğitim programları, çeşitli resmi ve özel kuruluşların düzenlediği hizmet içi eğitim faaliyetleri olarak sıralamak mümkündür. Bu eğitim düzeni bitiminde şahısların almış oldukları eğitime çerçevesinde kazandıkları bilgi, beceri ve tecrübeleri değerlendirilir. Yaygın eğitim programları sonucunda bireyin katıldığı etkinlikler ve aldığı eğitimler sertifika, diploma, başarı belgesi vb. ile ilgili programı düzenleyen kuruluş tarafından belgelendirilir (Ceyhan, 2016, s. 14).Yaygın eğitim ile informal eğitimin ikisinin de okul dışı yerlerde gerçekleşmesi bu iki olgunun karıştırılmasına neden olmaktadır. Yaygın eğitimde plan program ve bir hedef vardır. Yaygın eğitime örnek verecek olursak Türkiye'de yaygın olan dershaneleri, özel öğretim kurumlarını ya da hobi kurslarını

düşünecek olursak yer, zaman ve planlamanın önceden belirlenmiş kurallar ile gerçekleştiğini görülecektir(Yaşar, 2013, s. 13). Yaygın eğitim her ne kadar örgün eğitimden farklı bir düzende devam ediyor olsa da denetleyenin resmi kurumlar olduğunu ve yine bir plan dâhilinden gerçekleştiğini düşünecek olursak ortak yönlerinin olduğundan bahsedebiliriz.

2. Uzaktan Eğitim

Kaynakları incelediğimizde uzaktan eğitim alanında farklı tanımların yapıldığını görebilmekteyiz. Dijital çağın hayatımızdaki varlığının gün be gün gelişim göstererek artış sağladığı günümüzde, uzaktan eğitimde aynı şekilde bu temelde hayatımıza girip gelişen teknoloji ile varlığını farklı biçimlerde ilerleyerek sürdürmektedir.

Genel bir tanım olarak uzaktan eğitim, eğitimci ve eğitilenin birbirinden bağımsız mekân ve zaman diliminde (yahut aynı zaman diliminde) uygulanan öğreti bütünü olarak tanımlanabilir(Kör, Çataloğlu, & Erbay, 2013, s. 269). Genellikle internet tabanlı uygulamalar aracılığıyla dijital kitle iletişim araçları üzerinden oluşturulan eğitim ortamı günümüzde ülkemizde en çok kullanılan yöntemlerin başındadır. Başlarda farklı illerdeki eğitim kurumlarının öğrencilerine kolaylık anlamında ortaya çıkardığı bir sistem olarak tanımlayabiliriz. Fakat çağın şartlarını uyum sağlayacak şekilde en çokta yaşanılan salgın dönemlerinde uzaktan eğitimin faydaların görülmektedir. Verilen bilgilerin analiziyle yola çıkarak uzaktan

eğitimin özelliklerinden bahsedecek olursak şu şekilde sıralayabiliriz:

Çoğunlukla bilindik yol ve yöntemlerle eğitim-öğretim olanağına sahip olamamış kişilerin bulunduğu, eğitimci ve öğrencinin birbirinden bağımsız olduğu ortamlarda olduğu, diğer eğitim stillerine göre yaş aralığının ve vaktin daha geniş olduğu, bu eğitim çeşidi için amacına uygun özel olarak hazır hale getirilmiş eğitim ekipmanları ve programının bulunduğu, sosyal yaşantıdaki normal eğitim yöntemlerine göre eğitimci ve öğrencinin daha iyi bir ikili ilişkisinin iletişimin bulunduğu eğitim türüdür (Kör, Çataloğlu, & Erbay, 2013, s. 270).

Ülkemizde uygulanan uzaktan eğitim uygulamalarını alışılmış geleneksel eğitim sitemi uygulamaları ile birçok konuda ayrıldığını söyleyebiliriz. Bu farklılıklar Şekil 2 de belirtildiği gibidir.

Geleneksel Eğitim Ortamı	İnternet Tabanlı Uzaktan Eğitim Ortamı
Ders tabanlı	Tartışma tabanlı
Yapısal	Esnek
Amaca yönelik	Sonuca yönelik
Çoğunlukla öğretmen merkezli	Bağımsız öğrenci
Geniş sınıflar	Küçük sınıflar
Öğretmen bilgi kaynağıdır	Öğretmen bilgiye yönlendirir

Şekil 2.Geleneksel Eğitim ve İnternet Tabanlı Uzaktan Eğitimin Karşılaştırılması(Kırık, 2014, s. 86)

SONUÇ -DEĞERLENDİRME

Uzak Doğu'da ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra tüm dünyayı etkisi altına alan Koronavirüs (Covid-19) hemen her sektörde aksamalara ve değişimlere neden oldu. Türkiye'de ilk vakanın görüldüğü 11 Mart tarihinden itibaren ilgili tüm birimler sorumlu oldukları alanlarda çeşitli kararlar alarak uygulamaya koydular. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen hızlı gelişmeler Koronavirüs (Covid-19) öncesinde her sektörde olduğu gibi, eğitim sektörünü de etkilemekteydi. Koronavirüs (Covid-19) salgınıyla birlikte bu etkinin önemi tüm eğitim çevrelerince daha iyi kavranmış oldu. Yüz yüze eğitime verilen arayla birlikte Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından daha önce kullanılan EBA'nın TRT vasıtasıyla televizyona taşınması, üniversitelerin ve bazı özel okulların online ders altyapılarını devreye alarak derslerini dijital ortamda gerçekleştirmeye başlaması, eğitimde dijitalleşme sürecini hızlandırmıştır. Eğitimde dijitalleşme birçok fırsatı beraberinde getirmektedir. Bu fırsatların eğitim sistemine olumlu katkı verebilmesi için özellikle öğretmenlerin dijital eğitime adapte olması gerekmektedir. Son yıllarda yapılan yatırımlar ve eğitimlerle sınıfların, okulların teknolojik altyapıları, öğretmenlerin teknolojik bilgi ve becerilerinde olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Bu olumlu gelişmeleri eğitim-öğretim süreçlerinin geneline yayarak ve sistemi dijital araçlarla destekleyerek hem içerisinde bulunduğumuz süreçte hem de sonraki süreçte eğitim de kalite artışını destekleyecektir. Bu

süreçte öğretmenlerin teknolojik bilgi ve becerileri desteklenirken, dijital eğitime uygun interaktif içerik geliştirmeleri için gerekli eğitimler verilmelidir.Bu dijital tabanlı eğitim sürecinde eğitici ve öğrenci arasında iletişim de bir başka araştırma konusu olmalıdır. Genel hatları ile bu duruma değinmek gerekirse, üç farklı düzeyde öğrencilerin hizmetine sunulan EBA ara yüzü ve EBA TV kanalları üzerinden eğitim kesintisiz devam etmektedir. Böylece öğrenciler yüz yüze eğitime verilen arada hem günlerini verimli şekilde geçirmekte hem de eğitimlerinden geri kalmamaktadır. Ancak öğrencilerin öğretmen denetiminden uzak bir şekilde yalnızca dijital eğitim sürecine katılması bazı istenmedik sonuçlara sebep olabilir. öğrencilerini takip etmesi ve süreci irtibatlı şekilde yürütmeleri elzemdir. Öğrencinin çalışma ortamı, dijital ortamda sunulan dersleri takip süresi, veli-öğrenci arasındaki iletişim gibi öğrencinin hem akademik hem de psikolojik gelişimini etkileyecek unsurların öğretmen tarafından takip edilmesi ve müdahale ihtiyacı olan noktalarda gerekli müdahalelerin yapılması bu sürecin öğrenciler için en etkili ve verimli şekilde geçirilmesine katkıda bulunacaktır. Öğrencilerin oyundan, etkinlikten ve iletişimden uzak bir şekilde geçirdiği günlerde sıkılmaları olağandır. Bu süreçte öğrencilerin akranlarıyla iletişim kurmalarına ve sohbet etmelerine imkan tanıyacak sanal toplu görüşmeler öğretmenler tarafından ayarlanabilir. Öğretmenlerin yıllardır edinmiş olduğu tecrübeler ve alışkanlıklar sınıf ortamındadır. Eğitim-öğretim süreçleri ilk kez

bu denli büyük ölçüde sınıf dışına taşınmıştır. Özellikle bu süreçte öğretmen-öğrenci ilişkisinin kopmaması önemlidir. Süreç içerisinde öğretmenler teknolojinin farklı imkanlarını kullanarak öğrencileriyle olan iletişimlerini canlı tutabilir ve öğrencilerin akademik gelişimlerini takip etmek imkanına sahip olabilirler. Koronavirüs (Covid-19) salgını sırasında bir zorunluluk olarak hız kazanan eğitimde dijitalleşme süreci tüm sistemde köklü değişiklikleri beraberinde getirmektedir. Özellikle öğretmenlerin sahip olması gereken becerilerin değişeceği öngörülmektedir. Bu değişiklikleri mevcut öğretmen eğitimleriyle gerçekleştirmek oldukça güçtür. Eğitimin dijitalleşmesiyle birlikte öğretmen eğitimlerinin de dijital ortamda yapılması hem daha etkili sonuçların alınmasına hem de kaynakların etkili ve verimli kullanılmasını sağlayacaktır. Dijital ortamda geliştirilecek öğretmen eğitimlerinin diğer dijital eğitim içeriklerinde olduğu gibi interaktif olması birinci önceliktir. Dinleyicinin eğitime odaklanmasını ve eğitime katılımını sağlayacak şekilde hazırlanmış öğretmen eğitim içerikleri, öğretmenlerin ihtiyaç duyduğu ve duyacağı becerilerin kazandırılması konusunda yararlı olacaktır

KAYNAKÇA

Akbaş, O. (2004). Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II.Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi, Eğitim*

Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Arslan, P. D., Ersözlü, Y. D., Aydoğan, Y. D., İskender, Y. D., Helvacı, Y. D., & Turhan, Y. D. (2009). Eğitimle İlgili Diğer Bazı Temel Kavramlar. *Eğitim Bilimine Giriş.* içinde Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Atatürk Araştırma Merkezi. (2020). *Samsun Öğretmenleriyle Konuşma.* 04 10, 2020 tarihinde https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/samsun-ogretmenleriyle-konusma adresinden alındı

Aydın, D. (2004). İlköğretim 4. ve 5. Sınıfta Sosyal Bilgiler Dersinin Öğretimin ve Öğretimde Yaşanan Güçlükler(Bitlis Örneği). *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Sınıf Öğretmenliği Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.

Ceyhan, Ö. (2016). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Tarih Öğrenirken Başvurduğu İnformal Kaynaklara İlişkin Görüşleri. *Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı*.

Communities, C. o. (2000). Brussels: Comission of the European Communities. *A Memorandum on Lifelong Learning*.

Çelikkaya, Y. D. (1990). Eğitim Olgusunun Özellikleri. *Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*(2), 67-72.

Kırık, A. M. (2014). Uzaktan Eğitimin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye'deki Durumu. *Marmara İletişim Dergisi*, 73-94.

Kör, H., Çataloğlu, E., & Erbay, H. (2013). Uzaktan ve Örgün Eğitimin Öğrenci Başarısı Üzerine Etkisinin Araştırılması. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 267-279.

Milli Eğitim Temel Kanunu. (1973). *Milli Eğitim Temel Kanunun 18. Maddesi.* Mevzuat: https://www.mevzuat.gov.tr /MevzuatMetin/1.5.1739.pdf adresinden alındı

Salmi, H. (1993). Helsinki: University of Helsinki Deparmant of Teacher Education Doctoral Dissertation. *Motivation and Learning in Informal Education.*

Sürmen, Y. G. (2011). Türk Milli Eğitiminde Örgün Eğitimin Yeri ve Okul Öncesi Eğitim. *Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, İnsan Kaynakları ve Örgütsel Değişim Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.

Şahin, Y. D., & Özbey, B. U. (2007). Aile Eğitim Programlarına Niçin Gereksinim Duyulmuştur? Aile Eğitim Programları Neden Önemlidir? *Aile ve Toplum Eğitim-Kültür Araştırma Dergisi*, *3*(12), 7-12.

Yaşar, Ö. (2013). Akıllı Telefonların İnformal Öğrenme İçin Kullanımının İncelenmesi. *Bahçeşehir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Bilgi Teknolojileri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.

BÖLÜM 12

SAĞLIK VE KÜLTÜR İLİŞKİSİ

Hayriye Nisa AYDEMİR*

*Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi ABD, Gaziantep,Türkiye, hnisa.aydemir@gmail.com

GİRİŞ

Sağlık, hastalık ve tedavi kavramları, her kültürde bulunan ve farklı şekillerde idrak edilen kavramlardır. Başka bir deyişle bir cemiyetin sağlık algısı ile başka bir cemiyetteki sağlık algısı benzer olmayabilir. Cemiyetin sağlıkla alakalı bedel yargıları, bakış açısı ve iyileştirme biçimi o cemiyetin kültürünün özelliklerini gözler önüne serer. Kültürler arasındaki değişiklikleri dikkate alarak baktığımızda, sağlık-hastalık kavramları ve bunun etrafındaki çoğu kavram kültürden kültüre değişir yani görecelidir. Sağlık ve hastalık, en az bir istikametiyle kültürün bir mahsulüdür. Tedavi süresince kullanılan yöntemler açısından, hastalığın nedenlerine ilişkin cemiyetin algısı önemli bir yere sahiptir. Hastalık algısı hastalığın tespitini, tespit de tedavi sürecini belirler. Farklı toplumlardaki çeşitli hastalık ve sağlık algıları hastalık ve sağlığın yalnızca modern tıp uzmanlarınca belirlenip tedavi edilemeyeceğini göstermektedir. Kültürel değerlerin gün yüzüne çıkarılması, kişilerin sağlık-hastalık kavramları ve beraberindeki sürece bakışı, bu durumun cemiyet açısından önemi sadece çağdaş tıp çalışmalarıyla sağlanamaz (Kaplan, 2010).

Özellikle son zamanlarda kültürel değerlerin sağlıkla ilintili yönü, neredeyse tüm toplumlarda aşırıya varacak bir tıbbi anlayış tesirindedir. Sağlık-hastalık ile alakalı evreleri, tıbbi terminolojiyle idrak etme ve bu çizgide görme yönelimi artmıştır. Çağdaş tıp, fertlerin gerçekliklerini hayatlarında, meselelerini çözüme kavuşturma istemini eritmektedir. Herşeye rağmen sağlık-hastalık kavramı, birçok fikirsel kalıptan sıyrılarak yaşamın kendisinde ve hatta merkezinde yer alan hareketli bir gerçeklik olarak görülmelidir. Bundan ötürü fertlere sağlık dolu bir hayatı benimsetmek için sağlık-hastalık kapsamını daha geniş bir kültür anlayışı ile değerlendirmek gerekmektedir.

Modern halk sağlığıyla alakalı fikirleri özümseyen, bu fikirleri bütüncül bir anlayışla değerlendirip, katılım sağlama imkânı veren, makul seçimlerle meseleleri çözümleme yeteneğine sahip olan fertler sadece sağlığa destek veren, değerleri, bilgileri, davranışları ve normları içeren kültürün ürünü olarak karşımıza çıkabilir. Ferdin mutlak sağlık bilgileri edinmesi yetmemektedir, sağlık-hastalık ile alakalı değerleri anlamak, hayat biçimlerini geliştirmek, öz değerlendirme yapabilmek ve buna benzer temel yeteneklerin de geliştirilmesi gereklidir. Sağlık kültürünün geliştirilmesindeki esas, toplumun sağlık seviyesini yükseltmektir (Tabak, 2002).

1. SAĞLIK VE HASTALIĞIN TANIMI

Sağlık ve hastalık kelimelerini net bir şekilde tanımlamak hayli zordur. Çünkü her bireyin kendince bir sağlık ve hastalık tanımı bulunur. Sağlık bir fikir, bir bilimsel bilgi değil, işlemekte olan bir vücudun resmidir (İnanç vd., 2003). Daha düne kadar sağlık; "sakatlığın ve rahatsızlığın olmayışı", gibi dar bir açı içinde belirlenirken hastalık da bundan nasibini alarak "sağlıklı olmama" şeklinde tanımlanmıştır, bu tariflerin fertlere etki eden sosyal ve psikolojik yönlerine önem vermediğini akla getirmiştir (İnanç vd.,2003; Birol, 1997). Hâlbuki sağlık; biyolojik, fiziksel, ekonomik, sosyal ve kültürel faktörlerden etkilenmektedir (Birol, 1997).

Bazı cemiyetlerde sağlıklı olmak ya da sağlıklı kabul edilmek için gereken ölçütlerden biri, şahsın kendi sorumluluğundaki işleri yapıp yapmamasıdır. Bir cemiyette hastalık kabul edilen

bir vaziyet, farklı bir cemiyette hastalık olarak görülmeyebilir (Birol, 1997). Örneğin, doktor tarafından hasta olarak tanımlanan bir kimse sorumlu olduğu işleri yerine getirebiliyor ve günlük yaşantısını sürdürebiliyorsa sağlıklı sayılmaktadır (Tuncel vd., 1992). Bazı cemiyetlerde, romatoid artrit, verem vb. süreğen rahatsızlıkları bulunanlar hasta olarak kabul edilmezler. Süreğen hastalığı olanlara hasta sayılma istisnası, ancak ekonomik olarak gelişmiş cemiyetlerde tanınmaktadır. Hasta ve hastalık kavrayışı, sağlık kavrayışında olduğu gibi cemiyetten cemiyete değişmektedir. Evrensel olarak cemiyetler, hastalıkla alakalı çıkmazlar karşısında inanç sistemlerine baş vururlar (Tuncel vd., 1992). Çoğu kez sağlık-hastalık kavramından tüm bireylerin aynı şeyi anladıkları düşünülür. Hâlbuki sağlık-hastalık algısı çağdan çağa ve toplumdan topluma farklılık gösterir (Cirhinlioğlu, 2001).

Hastalık, yalnızca hücrelerde ve dokularda meydana gelen farklılıkların oluştuğu bir vaziyet değildir ve sadece biyolojik bir vetire şeklinde de değerlendirilemez. Bununla beraber kültürel ve sosyal bir vakıadır. Birol'un da eserinde bahsettiği şekilde, Bernard ve Cannon hastalık kavramını, bireyi etrafından bağımsız düşününmenin imkânsız olduğuna dikkat çekip, "iç ortam" kavramını açıklamış, sonra "hastalığı hem iç ortamdaki dengenin bozulması, hem de iç ortam ile dış ortam arasındaki ilişkinin bozulmasından kaynaklandığını, hastalığın sadece bu dengenin bozulması olmayıp, bazı adaptasyon mekanizmaları ile bozulan bu dengenin düzeltilmesi çabası" olduğu şeklinde ifade etmişlerdir (Birol, 1997). Kültürel ve toplumsal farklılıklar gösteren sağlık-hastalık kavramları, ister öznel

ister nesnel manada olsun ferdi seviyede, psikolojik, fizyolojik; toplumsal seviyede de farklılığı ifade eder. Ferdin hasta olarak tanımlanma sürecinde, etrafındakilerin veya hem ferdin hem de etrafındakilerin beraber değerlendirilmeleri ehemmiyet taşır (Oskay, 1993).

2. KÜLTÜRÜN TANIMI

Eliot açısından kültür; doğumdan vefata, sabahtan akşama dek ve hatta uykuda dahi milletin sahip olduğu inançların tümü, bir nevi tam bir hayat biçimidir (Bostancı, 2003). Kültür, bir cemiyetin maddi-manevi alanlarda oluşturduğu mahsullerin tümüdür (Örnek, 1971). Kültür, semboller aracılığıyla bilinerek nesilden nesile aktarılmakta ve bir cemiyeti öbürlerinden farklı kılan bir kıymet düzeni oluşturmaktadır (Güvenç, 1996). Kültür, bir grup insan tarafınca bilinen, paylaşılan, kuşaktan kuşağa aktarılan kıymetler, inançlar, davranış ve tavırlar, örf ve adetler olarak belirlenmektedir. Her birey bir kültüre haizdir, kültür hayatın dokusudur. Kültür, tabiatın oluşumlarına karşı insanların ortaya çıkardığı şeylerin tamamıdır (Bekar, 2001; Güvenç, 1996). Bir camianın hayat tarzı şeklinde de tanımlanabilir kültür, insanlarca içinde yaşam sürdürdüğü camianın bir üyesi olarak kazandığı her türlü birikimin meydana getirmiş olduğu kompleks bir yapıdır (Türkdoğan, 1991).

Bugün her ülkede, bireylerin sağlıkla alakalı kimi inançları vardır (Dirican ve Bilgel, 1993). Misalin, çoğu az gelişmiş bölgede olduğu gibi Mısır'da hastaneler, sağlığa kavuşmak için değil, insanların mezara gittiği yer olarak düşünülür ve hastane yapımına tepki gösterilir. Zira hasta, sağlık kurumunu, ailesinin kendisi için ümitlerini

kaybettiği yer olarak algılar. Mısır'da en geniş hastane olan "Kasr El Aini" sağlık kurumu için bir laf vardır: "İçine giren can verir, içinden çıkan yine doğar" (Tezcan, 1984). Bireyin ya da bireylerin hastalığı rehabilitasyon biçimleri, hastalığı algı etme tarzları, besin çeşitleri ve pişirmede kullanılan usulleri, uyku rutinleri, giyim-kuşam biçimleri, konut kullanım şekilleri, yenilikleri kabullenme tarzları vs. her kültürde değişen unsurlardır ve görebiliriz ki kültür, hastalıkların oluşum ve algı ediliş süreçlerinde oldukça önemli tesire sahiptir. (Türkdoğan, 1991; Özen, 1993).

3. SAĞLIK VE KÜLTÜR İLİŞKİSİ

İnsanların ihtiyaç duyduğu aktiviteler, moral, sanat, yasalar, ananeler, inanç, gelenek ve görenekler, sanat, yetenek ve alışkanlıkları kapsayan kültür, farkında olmaksızın edinilir, evrenseldir, her kültür birbirinden farklıdır, zindedir, muhteliftir, izafidir (Clark, 2003). Kültürün önemli bir yapı taşı olarak fikirler, irtibat, adet, ananeler, inançlar insan tavırlarının bir tamıdır (Brach ve Fraser, 2002). Bir hayat şekli olan kültür pozitif veya negatif şekilde sağlığı dolaylı yollarla tesirler. Aile düzeni, aile ve toplumdaki cinsiyete dayalı roller, cinsel tutumlar, çocuk yetiştirme, eğitim, din, dil, zamana uyma, ekonomik seviye, konutluluk örüntüleri, vefat, nüfus siyasetleri, beden imgesi, giyim, beslenme, iş hayatı, ideolojiler gibi kültürel etmenler cemiyetten cemiyete farklılaşır (Bolsoy ve Sevil, 2006). Ferdin kültürü, sağlık bilgisini, sağlık inanç ve uygulamalarını, sağlığı idrak etmeyi, sağlık tutumlarını, hastalığı kabullenmeyi, sağlık hizmetlerinden faydalanmayı, sağlık personeli ile bağlantı kurmayı, sağlık

personellerinin rollerine ait görüşleri, temennileri, sağlık bakımında önerilenleri, rehabilitasyonu kabullenmeyi tesirler (Clark, 2003).

Kültür, sağlık tavırlarında bir tehlike etmenidir. Sağlık neticede, tutumlarla ilintili olduğundan grubun kültürüne bağlanır. Bir tercih şeklinde düşünülmez, neticede kültür yargılanır, oysa kavmi özellik doğuştan gelen bir özellik olup değiştirilemez. Sağlık-kültür ilişkisinde birçok yaklaşım bulunmaktadır (Batlaş, 2000). Misalin absolutizm yaklaşımına baktığımızda, hastalık ve sıhhat kültürle ilişkilendirilmezken, relativizm yaklaşımında başkalaşımların orijini kültürdür, üniversalizm yaklaşımında ise, tüm birey özellikleri kâinatsal ebatta ortaktır, kültürel faktörler bunları yönlendirir (Gallagher, 2006). Her cemiyette sağlık ve hastalık kavramlarıyla alakalı görüşler değişkenlik gösterir. Misalin, oğulların ergenlik yarıyılı evvelinde sünnet edilmesi gibi, kimi müslüman ülkelerde kız çocukların sünnet edilmesi olmazsa olmaz ananesel bir uygulama iken, Batı cemiyetlerinde, kız çocukların sıhhatini, hayatını negatif etkileyen ehemmiyetli hasarlı bir uygulama olarak değerlendirilir. Bazı cemiyetlerde kadının kilolu olması bir hoşluk ölçütü iken, bazı toplumlarda bir hastalıktır. Lohusalık sendromundan korunmak, lohusa anneyi ve yeni doğmuş bebeği yalnız koymamak, kırmızı kurdele bağlamak, kırmızı örtü örtmek, çocuğun göbek bağını camiye, mektebe gömmek, bebek bakımında bebeğin altına toprak sermek, çocuk yaşasın diye ismini Yaşar koymak, nazardan hastalıktan korunmak için tütsüleme, kurşun döktürme gibi uygulamalar pek çok cemiyette ve ülkemizde de yaygın adetlerdir (Bayık ve Bahar, 1981; Öncel, 2009). Ülkemizde yöresel ağızda sağlık deyişleri bölgeden bölgeye değişir. Misalin, bazı bölgelerde yeni doğum yapmış anneden gelen ilk süt "ağız" olarak adlandırılır, hamile kadına "yüklü" denir,

vücutta göğüs bölgesine “böğür”, çok yaşlılara “çökek” denir. İshal hastalığına “sürgün”, banyo yapmaya “çimdirmek, çimçim” denir (Öztek, 1992).

Sağlık hizmetlerinin aktarımında sağlık personelinin ulusun dilini, ulusla bütünleşmiş kültürünü biliyor olması, hastanın hayat niteliğini tesirler. Hasta bireyin bakımı için kendi aldığı kararları, özerkliği, hastalıkla mücadele, yardım ihtiyacı, hasta fert olarak rol temennileri, hastalığa ait inançları ve hasta ile sağlık personeli ilişkileri toplumdan topluma kültürel değişiklikler gösterir. Misalin, bazı cemiyetlerde kanser gibi ölümcül hastalıklar, hastaya söylenmez saklanır ya da ölümle alakalı konularda konuşmak tabudur. Bazı ülkelerde ise ölümcül hastalık hastaya sarihçe söylenir ve böylece hasta kendisini ölüme hazırlar. Her kültürde hayat şekli ve tedaviye geçim değişiklik gösterir. Hasta kişi ya da hastanın yakınları sağlık personelinin yürüttüğü çağdaş tıp uygulamalarının yanısıra ananesel uygulamalara veya alternatif tıbba da başvurur (Surbone vd., 2011).

Sağlık-hastalık konusu kültürel kalıplarca şekillenir ve anlam kazanır. Misalin, acıya karşı kültürel tavırlar çocukluk döneminin başlarından itibaren ebeveynler ve akraba gruplarından bilinmek suretiyle ferde nakledilir. Bu şekilde çocuk acıya karşı ne şekilde davranacağını bilmektedir (Türkdoğan, 1991). Hastalık olgusuna atfedilen kıymet kültürel açıdan değişiklik gösterebilir. Sözgelişi, Trahom hastalığının yaygın olduğu bir bölgede, çocuk görme yetisini kaybettiğinde aile “çocuğumuz hafız olacak” diye mutluluk duyabilir. Erken ölümlerin fazla, hayat şartlarının da zor olduğu bir toplumda ölümle alakalı davranış ve uygulamalar beklendiği gibi

olmayabilir. Bazı kültürlerde hastalık sebebiyle acı çekmek veya can vermek dinsel bir değer taşır (Dirican ve Bilgel, 1993).

Hastalık sınıflandırmalarında, nedenlerine göre ananesel rehabilitasyon metotlarının tercih edilmesinde bu inanç ve kaideler tesirlidir. Seçilen metotlarla hasta ya sağlığına kavuşur ya da can verir. Hasta iyileşirse ananesel metot itibar kazanır, can verirse de bu vaziyet rehabilitasyonun tesirli olmadığına bağlanmaz; vaziyet ekseriyetle dinsel inançlar doğrultusunda açıklanır (Türkdoğan, 1991).

3.1. Sağlık ve Hastalığı Etkileyen Kültürel Faktörler

Antropolog, epidemiyolog ve sosyologların araştırmalarında tespit edilen kültürel faktörleri aşağıdaki gibi dizebiliriz.

Ekonomik Yapı: Refahın cemiyetteki dağılımı, kazancın, ev, giyinme, beslenme vs. için yeterli olup olmaması gibi hususları kapsar.

Aile Yapısı: Çekirdek ya da geniş aile olup olmadığı, etkileşim düzeyi ile aile fertleri arasındaki bağları ve karşılıklı desteği, ailesel başarının mı yoksa ferdi başarının mı ehemmiyetli olduğu, çocuk yetiştirme sorumluluğu, savunma, yaşlı, zayıf ve hastaların bakımı gibi işlerin aile fertleri arasında ne şekilde iş bölümü yapıldığı gibi konuları kapsar.

Cinsiyet Rolleri: Kadın ve erkek arasındaki iş paylaşımı; çalışan- hanede olan- yemek yapan- çocuk bakımıyla ilgilenen kişinin kim olduğu, kadın ve erkeğin beklentileri, istekleri,

sorumlulukları ve sosyal hakları, kişilerin davranışına ait kültürel inançları vs. sağlığa tesir edebilir.

Evlilik Örüntüleri: Çok eşli, tek eşli izdivaçlar, endogamik-ekzogamik evlilikler, akraba evlilikleri sıhhati etkileyebilir. Sözgelimi, akraba evlilikleri hemofili, talasemi (Akdeniz anemisi) gibi genetik geçişli hastalıkların görülmesini artırabilir.

Cinsel Davranış: Evlilikten önce gerçekleşen ve evliliğin içindeki cinsel ilişkiler, tabular, kadına ve erkeğe has cinsel kurallar, toplumdaki hudutlu kesimlere uygulanmakta olan cinsel tutumlar, kadında ve erkekte homoseksüellikle alakalı normlar, gebelik, menstruasyon, emzirme sürecindeki cinsellikle alakalı yaklaşımları içerir.

Önleyici Örüntüler: Gebelik planlaması ve kontrolü, kürtaja ait kültürel tutumların kadın sıhhatini nasıl etkileyeceği, cinsel yolla geçen hastalıkların dağılması (Hepatit B ve AIDS vb.) gibi davranışlar kültüre göre farklılıklar göstermektedir.

Nüfus Politikası: Optimum aile büyüklüğüne (misalin, Çin'de bir çocuklu aile siyaseti) ve çocuğun cinsiyetine ait inançları kapsar.

Hamilelik ve Doğum Pratikleri: Gebelik, doğum, doğum sonrası süreçte anneyle ve bebekle ilgili beslenme, giyinme gibi konulardaki uygulamaları kapsar.

Vücut İmajındaki Değişmeler: Vücuda ait kültürden kültüre farklılık gösteren imajla alakalı değişimleri içerir. Misalin,

kozmetik ürünlerin tesiri, estetik işlemlerin tesiri, vücut biçimine ilişkin zayıflık, uzunluk gibi görüşlerle alakalı farklılıkları kapsar.

Beslenme: Yemek pişirmek için kullanılan yöntemler, nasıl bir hazırlık sürecinden geçtiği, kullanılan araç-gereçler, gıda olan ve gıda olmayan şeylerin ayırımı, sıcak-soğuk gıda ayrımı, besinlerin besleyiciliğine ait anlayışlar, gebelik, menstruasyon, emzirme dönemi, hastalık gibi vaziyetlerde özel beslenme şekilleri, vejetaryenlik-veganlık gibi seçimler, yeme rutinleri ve revaçta olan yemekler gibi konuları kapsar.

Giyinme: Cinslerde giyim şekillerine ait kültürel unsurları idrak etmeleri, belli bir kesimde nasıl giyinildiğini, giyim-kuşamda revaçta olan hususlar, birtakım rahatsızlıkların bunlarla ilişkisinin olup olmadığı şeklindeki konuları kapsamaktadır. Misalin, bazı kültürlerde uzun elbiseler giyme ve peçe takma alışkanlıkları kemik hastalıklarına, deri hastalıklarına sebebiyet verebilmektedir.

Kişisel Hijyen: Şahsi hijyenin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği, kullanılan yöntemler, yıkanma ve temizlik alışkanlıkları sağlık-hastalık konusuyla yakından ilişkilidir.

Konut Düzenlemeleri: Konut kullanım tazları, konut inşa etme, hayat alanlarının bölümlere ayrılması, oda planlaması, evin apartman dairesi olması ya da müstakil ve bahçeli olması gibi ölçütler kişilerin fizyolojik ve tinsel sağlığı konusunda etkiye sahip olabilir.

Genel Sağlık Düzenlemeleri: Çöplerin nasıl yok edildiği veya değerlendirildiği, su kaynaklarının kullanılması, gıda imalatının ve dağıtımının ikamet alanlarıyla yakınlığı gibi hususlar sağlık-hastalık açısından ehemmiyetlidir. Son zamanlarda nüfusun hızlı artışı, şehirlere göçler ve bunların sonucunda temiz su kaynaklarına ulaşmak ve çöpleri değerlendirmek, çevre sağlığı gibi meseleleri gün yüzüne çıkarmıştır.

Meslekler: Kadın ve erkeklerin değişik veya benzer meslekleri izleyip izlemediği, belirli mesleklerin toplum içinde belirli fertlere, ailelere veya gruplara ayrılıp ayrılmadığı (misalin, Hindistan'da kast sisteminde olduğu gibi), çiftçilik, balıkçılık, madencilik gibi belirli teknikleri kullanmayı gerektiren mesleklerin sebep olduğu hastalıklar (ölümler, travmalar, bulaşıcı hastalıklar), endüstrileşmiş ülkelerdeki çağdaş mesleklerin sebep olduğu hastalıklar, misalin boya işçilerinde mesane kanserinin fazla görülmesi şeklinde hususlara dikkat çeker.

Din: Din, sosyal sistem içinde sosyo-kültürel yapının bir parçasıdır. Sağlık-hastalık yönelimi dini hayat görüşleri ile iç içedir. Dini hayat çoğu zaman hastanın dünyasına tesirde bulunur.

Alışkanlıklar: Doğum, ölüm, düğün merasimleri, yerleşim düzeni, kullanılan su ve gıda kaynaklarına bağlı rahatsızlıklar gibi hususları kapsar.

Kültüre Bağlı Stres: Kültürel değerlere, hedeflere, prestij hiyerarşilerine, normlara, tabulara ya da beklentilere ait konuların hastalık ile ilişkisi incelenir.

Göçmen Statüsü: Muhacirlerin, tutum, dil, giyim, beslenmede somutlaşan ve yeni kültüre geçim sağlayıp sağlamadıkları, ayrımcılığa mevzu olup olmadıkları, yerli topluluğun cefasına ya da ırkçılığa maruz kalıp kalmadıkları; göç sonrası aile yapısı, dini yaşantının değişip değişmediği, yerli topluluğun kültürü ve göçe ait davranışları kapsar.

Madde Kullanımı: Alkol, sigara, çay, kahve, alışkanlık yapıcı reçeteli-reçetesiz ilaçların kullanımı gibi hususlar ele alınır.

Boş Zaman Alışkanlıkları: Eğlence, spor, sanat aktivitelerinin, hobilerin yaralanma veya hastalık risk unsuru içerip içermediği şeklindeki konuları içerir.

Ev Hayvanları ve Kuşlar: Ev hayvanlarının fertlerle ilişkileri, evdeki yaşam koşulları, bu hayvanların viral hastalıklar, toksoplazma gibi çeşitli hastalıklarla olan ilişkisi incelenir.

Kendi Kendini Tedavi Stratejileri Ve Terapiler: Halk arasında başvurulan çeşitli metotlar (rehabilitasyonlar, özel yiyecekler, bitkisel ilaçlar) ele alınır (Özen, 1994).

SONUÇ

İnsanoğlu biyolojik bir varlık olarak toplum yani cemiyet dediğimiz grupların içinde yaşama birtakım kazançlar sağlamaktadır. Her cemiyetin kendine has kültürü, özgün tavırları vardır. Bireyin doğumundan ölümüne kadar süren hikâyesinde giyim, barınma, yemek yeme stili, aile içindeki ilişkiler, roller, sağlık-hastalık algısı, tedavi uygulamaları vs. cemiyetten cemiyete değişir. Bu tutumlar, cemiyetin hayat tecrübelerinin birikimi olan kültürün bir mahsulüdür. Cemiyetlerde özellikle az gelişmiş bir cemiyette, ulusun sağlıkla alakalı tutum ve alışkanlıklarını değiştirmek isteyen sağlık personelinin başarılı olabilmesi için çalıştığı yerdeki ulusun kültürüyle ilgili bilgi sahibi olması gerekir. Sağlık çalışanlarının millete istenen seviyede hizmet verebilmesi, hitap edilen kesimin bu hizmetleri kabul edebilmesi, hizmetlere ulusun katılımının sağlanabilmesi ve ulusun mevzu ile alakalı eğitilebilmesi için kültürel farklılıklarının, özelliklerinin çok iyi öğrenilmesi şarttır.

KAYNAKÇA

BATLAŞ, Zuhal (2004) . *Sağlık Psikolojisi*, Remzi Kitapevi: İstanbul, ss. 102.

BAYIK, Ayla, BAHAR, Zuhal (1981). "Doğurgan Çağdaki Kadınların Geleneksel Uygulamalarına İlişkin Bir Çalışma", *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 1(1): 1-13.

BEKAR, Mine (2001). "Kültürler Arası (Transkültürel) Hemşirelik", *Toplum ve Hekim* 6(2): 136-141.

BİROL, Leman (1997). *Hemşirelik Süreci*, 3. Baskı, Etki Matbaacılık Yayıncılık Ltd. Şti.: İzmir.

BOLSOY, Nursen, SEVİL, Ümran (2006) "Sağlık Hastalık ve Kültür Etkleşimi", *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 9(3):78- 87.

BOSTANCI, Naci (2003). *Toplum ve Kültür*, Sosyolojiye Giriş, Edit. İhsan Sezal, Martı Yay.: Ankara, ss. 111.

BRACH, Cindy, FRASER, Irene (2002). "Culturally Competent Health Care: An Analysis of the Business Case", *Quality Management in Health Care*, 10(4): 15-28.

CİRHİNLİOĞLU, Zafer (2001). *Sağlık Sosyolojisi*, 1. Basım, Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti.: Ankara.

CLARK, JM. (2003). *Caring for Populations*, Community Health Nursing, 4th Edition, Prentice Hall, 99-147.

DİRİCAN, Rahmi (1990). *Toplum Hekimliği*, Hatiboğlu Yayınevi: Ankara.

DİRİCAN, Rahmi, BİLGEL, Nazan (1993). *Halk Sağlığı*, 2. Basım, Uludağ Üni. Basımevi: Bursa.

FİDAN, Nurettin, ERDEN, Münire (1988). *Eğitim Bilimine Giriş*, Repa Eğitim Yayınları: Ankara.

GALLAGHER, Ann (2006). *The ethics of Culturally Competent Health and Social Care*, Papadopoulos I(Ed), Transcultural Health

and Social Care, Development of Culturally Competent Practitioners, Edited by. Butterworth, Heinemann, Elsevier: London, 65-84.

GÜVENÇ, Bozkurt (1996). *İnsan ve Kültür*, 7. Basım, Remzi Kitapevi: İstanbul, ss. 101-103.

İNANÇ, N., HATİPOĞLU S., YURT V., AVCI E., AKBAYRAK N.,ÖZTÜRK E. (2003). *Hemşirelik Esasları*. 4. Baskı, Damla Matbaacılık Ltd. Şti.: Ankara.

KAPLAN, Melike (2010). "SAĞLIK VE KÜLTÜRÜN BULUŞTUĞU ALAN: TIBBİ ANTROPOLOJİ", *Folklor/Edebiyat Dergisi,* 16(64): 225-235.

ÖNCEL, Selma (2009). "Çocuk Bakımında Bazı Kültürel Yaklaşımlar", *Hemşirelik ve Ebelikte Kültürlerarası Yaklaşımlar Sempozyumu*, 9-10 Nisan, ss. 70-78.

ÖRNEK, Sedat Veyis (1971). *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: Ankara, ss. 148.

OSKAY, Ünsal (1993). *Medikal Sosyolojide Bazı Kavramsal Açıklamalar*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: İzmir, 4: 90-132.

ÖZEN, Sevinç (1993). *Sosyolojide Bir Alan: Sağlık Sosyolojisi Ve Sağlık-Toplumsal Yapı İlişkileri*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: İzmir, 4: 73-85.

ÖZEN, Sevinç (1994). *Sağlık Ve Sosyokültürel Yapı Değişkenleri*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: İzmir, 5: 133-145.

ÖZTEK, Zafer (1992). *Halk Dilinde Sağlık Deyişleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yük. Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

TABAK, Ruhi Selçuk (2002). "Sağlık Kültürü Ve Gençlik", *8. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi*: Diyarbakır.

TEZCAN, Mahmut (1984). *Sosyal ve Kültürel Değişme*, Ankara Üni. Eğitim Bilimleri Fak. Yay.: Ankara.

TUNCEL, Nur, ŞANLI, Türkan, PERK Müeyyet (1992). *Halk Sağlığı Hemşireliği*, T.C. Ana. Üni. Yay.: Eskişehir.

TÜRKDOĞAN, Orhan (1991). *Kültür ve Sağlık-Hastalık Sistemi*, Araştırma İnceleme Dizisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: Ankara.

BÖLÜM 13

GLOBAL PANDEMİDE TURİZM EKONOMİSİ

Halil BENLİ*

*Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi Gaziantep,Türkiye

GİRİŞ

20. yüzyıl ile birlikte hızla artan seviyede Dünya ekonomilerinin birbirleri ile olan entegrasyonu, ülkelerin birbirlerine olan üretim ihtiyaçlarını kaçınılmaz seviyeye getirmiştir. Ülkeler, en iyi ve en ucuz şekilde mal ve hizmet üreten ülkelerden ihtiyaçlarını karşılayarak kendi ülkelerinde yük oluşturan mal ve hizmeti başka bir ülkeden temin ederek kendi ekonomilerini dengelemeye çalışmaktadırlar. Kavramsal olarak buna küresel ekonominin oluşması gözü ile bakıldığında ortaya birbirine sürekli ihtiyaç duyan ekonomiler çıkmaktadır.

Küreselleşme ülke ekonomilerinin dünya ekonomisi ile entegrasyonu; diğer bir ifadeyle dünyanın tek bir pazarla bütünleşmesi olarak tanımlanabilir. Küreselleşmenin ön aşaması, bir bölge içerisinde yer alan komşu ülkelerin kendi aralarında Ortak Pazar oluşturmalarının, ekonomik sorunlara ortak çözümler aramalarını ifade eden bölgesel entegrasyonlardır. Küreselleşme, son on beş yıldır küçülen ve giderek bireysel ve toplumsal yönleriyle birbirine benzeşen ve bütünleşme içine giren böyle bir dünyada tüm ülkeler arasında mal, hizmet ve sermaye piyasaları yönünden artan ekonomik entegrasyonu ve tüketim alışkanlıklarındaki benzeşmeyi ifade etmek için sıkça kullanılan bir kavramdır (Aydemir vd., 2007).

Dünya ülkelerini aynı zaman diliminde etkileyen birçok sebep (Savaş, Salgın, Afet, Siyasi Olaylar) küresel ekonomileri zora sokmuş, ihtiyaçların karşılanmamasına sebebiyet vermiştir.

Küresel anlamda meydana gelen bu tür durumlar karşısında her ülke kendi başının çaresine bakmaya çalışmıştır. Bu durum küresel ve yerel ekonomide olumlu ve olumsuz anlamda birçok sonucun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bazı ülkeler ihtiyaçlarını kendi ekonomileri içinde çevirmeyi başararak yeni bir ekonomik atılım meydana getirmiş, bazı ülkelerde yeni buluşlar yaparak ortaya çıkan durumu avantaja çevirmiştir.

2. Dünya Savaşı yıllarında penisilin üretiminin yaygınlaşması en güzel örneklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 2. Dünya Savaşı hemen hemen dünya üzerindeki herkesi etkiler. O yıllarda İngiltere'deki fabrikaların birçoğu savaşta kullanılacak ürünler ürettiği için İngiliz bilim insanları Howard Florey ve Ernst Chain penisilin üretiminin İngiltere'de yapılamayacağını düşünürler. Bu yüzden de fikir ve çalışmalarını ilaç üretimi için gereken şartların nispeten daha iyi olduğu Amerika Birleşik Devletleri'ne taşırlar. Penisilinin bir ilaç olarak satışa sunulması ve dünya çapında üne sahip olması ürünün ABD'ye gelmesinden sonra gerçekleşir. ABD bu durumu kendi ekonomi ve tıp dünyasının gelişmesi için bir fırsat olarak kullanmış olup; Ayrıca bu bilimsel keşif müttefik kuvvetleri yakından etkilemiştir. Penisilin sayesinde müttefik kuvvetler bakterilerin sebep olduğu hastalıklardan daha az etkilenir ve savaşta daha az kayıp verirler. Bilim insanlarının bu buluşu belki de savaşın seyrini değiştiren etmenlerden bir tanesi olmuştur (Şen , 2016). Covid 19 virüsü ile ilgili oluşan krizinde ülkelerin ekonomisini

nasıl etkileyeceği ve hangi ülkelerin bu durumu ekonomik gelişme haline dönüştüreceği önümüzdeki süreçte belli olacaktır.

2019 Aralık ayından beri dünyayı etkisi altına alan Covid-19 virüsü de ülkelerin kendi vatandaşlarını korumak adına hızlı adımlar atmaya çalıştıkları bir dönem ortaya çıkarmıştır. Virüsün yayılmasını engellemek adına ülkeler hızla diğer ülkeler ile olan her türlü teması keserek tedbirler almaya çalışmışlardır. Hükümetler virüsün yayılımını önlemek amacıyla ülke içerisinde insanlar arası iletişimi kesmek adına fabrikaları, işletmeleri okulları kapatarak sokağa çıkma yasakları ile tedbirler almaya çalışmışlardır. Tüm dünyada hükümetler tarafından uluslararası ve ulusal düzeyde alınan tedbirler ekonomide birçok farklı sonuçların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiş, ülke ekonomileri olumsuz yönde etkilenmiştir.

1. COVİD-19

Koronavirüsler, çok çeşitli hayvan türlerini ve insanları enfekte edebilen virüsleridir. Şiddetli ani solunum yetmezliği sendromu (SARS) ortaya çıkana kadar, insan korona virüsleri soğuk algınlığının %15-30'unun nedeni olarak biliniyordu. Soğuk algınlığı genellikle hafif seyreden ve kendi kendini sınırlayan enfeksiyonlardır.

Yeni korona virüs türleri ise 2002 yılından itibaren görülmeye başladı. Hastalık normal soğuk algınlığı semptomlarından daha

ağır seyirli solunum yolu enfeksiyonu şeklinde kendini gösterdi. Bunlardan ilki Şubat 2003'de Çin'in Guangdong bölgesinde ilk önce yarasalardan misk kedilerine ve kedilerden insanlara bulaştığı düşünülen şiddetli ani solunum yetmezliği sendrom (Sağlık Bakanlığı, Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2019). SARS'dır. İkinci yeni korona virüs enfeksiyonu, 2012 yılında Suudi Arabistan'da görülen ve deveden insana bulaştığı düşünülen Orta Doğu solunum sendromudur MERS' dir. Aralık 2019'da Çin'in Vuhan Kentindeki Huanan deniz ürünleri pazarından kaynaklandığı tahmin edilen ve 2019-nCoV olarak adlandırılan virüs enfeksiyonu, şu an tüm dünyayı etkisi altına alan yeni korona virüs hastalığıdır. Hastalık 7 Ocak 2020'de daha önce insanlarda tespit edilmemiş yeni bir korona virüs olarak tanımlanmıştır (Uludağ, 2020).

Salgının başlangıcında ilk tespit edilen vakaların Wuhan'da canlı hayvan satan ve daha sonra hastalık kaynağı olabileceği düşünülerek kapatılan pazar yeri ile bağlantılı olduğu görülmüştür. Ancak aradan zaman geçtikçe hastalığın insandan insana yayıldığı anlaşılmıştır. Salgının insandan insana bulaşma süreci ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda COVID-19 un esas olarak damlacık yoluyla ve hasta kişilerin öksürme veya hapşırma yolu ile yüzeylere saçtığı damlacıklara temas sonrası insanların bu damlacıkların olduğu yerlere temas etmesi ile bulaştığı, yada hasta kişilerle yakın temas sonrası bu damlacıkların direkt olarak kişiye bulaşması yolu ile bulaştığı anlaşılmıştır.

2. PANDEMİ

Pandemi dünyada birden fazla ülkede veya kıtada, çok geniş bir alanda yayılan ve etkisini gösteren salgın hastalıklara verilen genel isimdir.

Pandeminin toplum düzeyindeki etkisi hastalığın bulaştırıcılığına, hastalık oluşturma yeteneğine, toplumdaki şahısların bağışıklık durumuna, bireyler arası temas ve toplumlar arası ulaşım özelliklerine, risk faktörlerinin varlığına, sunulan sağlık hizmetlerine ve iklime bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Pandemi devlet ve toplum için yaşamsal öneme sahip faaliyetleri ve toplum yaşamındaki olağan akışı etkilemektedir. Buna bağlı olarak zorluklara ve ekonomik kayıplara neden olabilmektedir. İş ve eğitim kurumlarındaki devamsızlığın en önemli nedenlerinden biridir. Pandemi şiddetinin algılanışına bağlı olarak, işe devamsızlık kamu düzeninin bozulmasına neden olabilir (Sağlık Bakanlığı, Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2019).

Covid 19 hastalığı ile ilgili olarak 31 Aralık 2019'da Dünya Sağlı Örgütü, Çin'in Wuhan şehrinde sebebi bilinmeyen pnömoni vakaları hakkında bilgilendirildi. Kısa zamanda 44'e ulaşan pnömoni vakalarının şehirde bulunan deniz ürünleri pazarı ile epidemiyolojik olarak bağlantılı olduğu görüldü. Yeni tip Koronavirüs, 7 Ocak 2020'de Çinli araştırmacılar tarafından izole edildi ve geçici olarak "2019-nCoV" şeklinde

isimlendirildi. 13 Ocak'ta Tayland'da ilk importe vaka görüldü. Daha sonra Japonya, Güney Kore ve Amerika başta olmak üzere birçok ülke importe vakalarını bildirilmeye başladı. 30 Ocak'ta DSÖ Koronavirüsü Uluslararası Sağlık Acil Durumu olarak ilan etti ve 11 Şubat'ta yeni koronavirüsün sebep olduğu hastalığın "Koronavirüs hastalığı-2019 (COVID-19)"olarak adlandırılacağını duyurdu. 11 Mart'ta ülkemizde ilk pozitif vaka saptanmasının hemen ardından DSÖ; 12 Mart 2019 da bir açıklama yaparak COVID-19'u pandemi olarak ilan etti (Dikmen vd., 2020).

3. TURİZM SEKTÖRÜ

Turizm sektörü talep boyutu itibariyle meydana gelen farklı durumlara olumlu veya olumsuz bir şekilde ani tepkiler verebilen dinamik bir yapıya sahiptir. Uluslararası ölçekte ilgi ile takip edilen ve gerçekleştirildikleri bölgelerde ciddi rakamlarda ziyaretçi akışı sağlayan organizasyonlar, ev sahibi ülkelerde gelir yaratıcı etkiye sahip eşsiz çekicilikler turizm sektöründen elde edilen gelirler üzerinde pozitif bir etki oluştururken; terör saldırıları, siyasi olaylar ve salgın hastalıklar gibi beklenmeyen ve yaşanması arzu edilmeyen bir dizi durum da küresel çapta seyahat ile ilgili planların değiştirilmesi, rezervasyonların iptali ve sınırların, salgının görüldüğü ülke vatandaşlarına kapatılması gibi turizm sektörü açısından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Öngörülemez durumlar

arasında yer alan salgın hastalıklar da ortaya çıktığı bölge, yayılım ve bölgedeki gelişmelere göre güveni azaltmaktadır. (ACAR, 2020). Elde edilen veriler özellikle uluslararası seyahatlerin, yerel düzeyde ortaya çıkan bu salgını kanatlandırarak dünyanın farklı yerlerine yayılmasında önemli bir role sahip olduğunu göstermektedir.

Dünya Turizm Örgütü salgının başladığı dönemde resmi web sitesinde 20 Şubat 2020 de yayınladığı açıklamasında kriz dönemlerinde turizmin toplumun ayrılmaz bir parçası olarak sorumluluğunu yerine getirmesi gerektiğini, sektörün insanları ve refahını ilk sıraya koyduğunu, turizm sektörünün işbirliği yapmasının virüsün yayılmasını durdurmak, insanlar ve topluluklar üzerindeki etkisini sınırlamak için hayati önem taşıdığını belirtmiştir. Seyahat yapacak kişilerin virüsün bulaşma tehdidini sınırlamak için seyahat etmeden önce kendilerini bilgilendirme sorumluluğuna sahip olduklarını, Dünya Sağlık Örgütü ve kendi ulusal sağlık yetkililerinin tavsiyelerine uymaları gerektiğini belirtmiştir (www.unwto.org 2020).

Kültür ve Turizm Bakanlığı 2019 yılı verilerine göre Türkiye'yi 45.1 milyonu yabancı olmak üzere toplam 51.7 milyon kişi ziyaret etmiş ve bir önceki yıla göre %12.1'lik bir artış olmuştur. Aynı dönemde turizm geliri ise %16,9 luk artışla 34.5 milyar dolara ulaşmıştır. Turizm Bakanlığı belgeli 4761 adet konaklama tesisinde 2019 yılında 211.3 milyon geceleme yapılmıştır. Yine ülkemizden de 2019 yılında 9.6 milyon

vatandaşımız yurtdışına ziyaret amaçlı seyahat etmiştir. Bu rakamlar turizmin hem ülke ekonomisi hem de istihdam açısından ülkemiz için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Ülkemizde 2020 yılının ilk iki ayında ziyaretçi sayıları, önceki yılın aynı dönemlerine göre Ocak ayında (%16.11) ve Şubat ayında (%3.76) artış göstermiştir. Bu eğilim 2020 sezonunun geçmiş yıllara göre daha yoğun geçeceği şeklinde beklenti oluşturmuştur. Ancak beklenmeyen küresel salgın COVID-19'un ilk vakası ülkemizde 10 Mart 2020 tarihinde tespit edilmiştir. Hem ülkemizde hem de diğer ülkelerde vaka sayısının her geçen gün artmasına paralel olarak dünya genelinde seyahat yasakları birbiri ardına yürürlüğe girmiştir (Atay, 2020).

Pandemi daha önceki dünyada yaşanan krizler baz alındığında turizm ekonomisi için eşi görülmemiş bir kriz olarak nitelendirilmektedir. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), 2020 yılında uluslararası turizmde COVID-19 sebebiyle, % 45 oranında bir düşüş yaşanacağını tahmin etmektedir. Eylül 2020 ayına kadar iyileşme ertelenirse bu oranın % 70'e yükselebileceği öngörülmektedir. İç turizm de sınırlama önlemlerinden büyük ölçüde etkilenmektedir, ancak iyileşme aşamasından sonra iç turizmde daha hızlı bir toparlanma beklenmektedir (Bahar ve İlal, 2020).

Tablo 1: Türkiye ye gelen yabancı ziyaretçi sayısının yıllara göre dağılımı (Ocak-Şubat Mart)

TURKIYE'YE GELEN YABANCI ZIYARETÇILERIN YILLARA VE AYLARA GORE DAGILIMI

	YILLAR			% DEGIŞIM ORANI	
AYLAR	2018	2019	2020*	2019/2018	2020/2019
OCAK	1 461 570	1 539 496	1 787 435	5,33	16,11
ŞUBAT	1 527 070	1 670 238	1 733 112	9,38	3,76
MART	2 139 766	2 232 358	718 097	4,33	-67,83
NİSAN	2 655 561	3 293 176		24,01	
MAYIS	3 678 440	4 022 254		9,35	
HAZİRAN	4 505 594	5 318 984		18,05	
TEMMUZ	5 671 801	6 617 380		16,67	
AĞUSTOS	5 383 332	6 307 508		17,17	
EYLÜL	4 792 818	5 426 818		13,23	
EKİM	3 755 467	4 291 574		14,28	
KASIM	1 966 277	2 190 622		11,41	
ARALIK	1 950 705	2 147 878		10,11	
TOPLAM	39 488 401	45 058 286		14,11	
3 AYLIK TOPLAM	5 128 406	5 442 092	4 238 644	6,12	-22,11

(*): Veriler geçicidir. Kültür ve Turizm Bakanlığı web sitesi 19.05.2020

Windows'u

2020 yılı Mart ayında Ülkemizi ziyaret eden yabancı sayısında geçen yılın aynı ayına göre %67,83 azalış kaydedilmiştir.

COVID-19 nedeni ile Uluslararası uçuşların durdurulması başta olmak üzere sınırların kapatılarak seyahat engellerinin konulması ile insan sağlığı açısından alınan tedbirler Türkiye ye gelen yabancı ziyaretçi sayısında önemli bir düşüş göstermiştir. Tablodan da görüleceği üzere her yıl artarak devam eden yabancı ziyaretçi sayısı ülkemizde mart ayında vaka görülmesi üzerine çok yüksek oranda düşüşe geçmiştir. 2020'nin İlk 3 Ayında Ziyaretçi Sayıları istatistiğine bakıldığında Yabancı Ziyaretçi sayısı 4 238 644 olmuş bir önceki sene verilerine göre % -22,11 azalmıştır. Yurtdışı İkametli Vatandaş sayısı 1 213 356 olarak gerçekleşmiş % -14,41 azalma olmuştur. Toplamda 5 452 000 kişi ülkemize gelmiş olup % - 20,52 oranın azalma meydana gelmiştir (Turizm İstatistikleri, 2020).

Tablo2 : Türkiye yıllara göre turizm geliri (Ocak-Şubat-Mart)

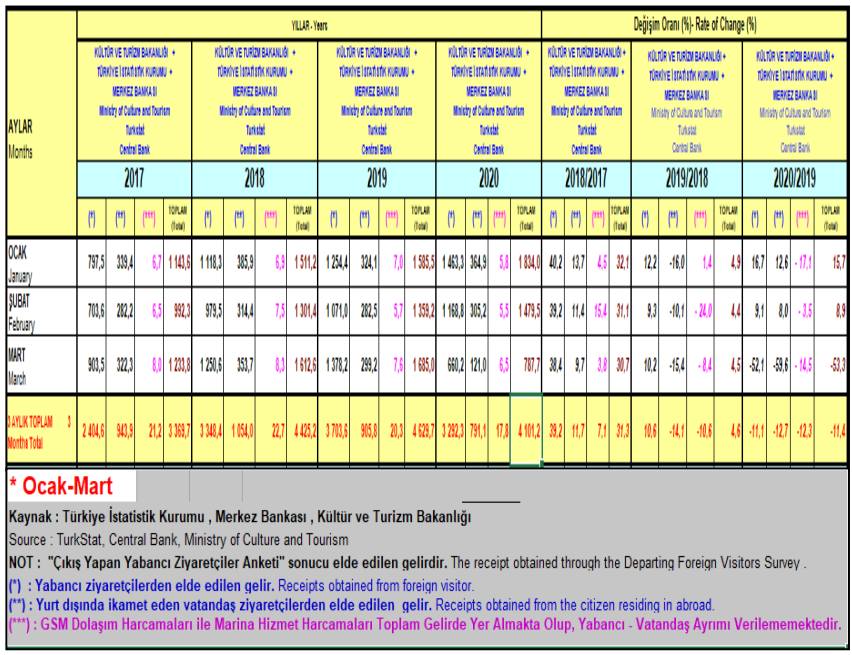

AYLAR Months	YILLAR - Years																Değişim Oranı (%)- Rate of Change (%)											
	KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI • TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU • MERKEZ BANKASI Ministry of Culture and Tourism Turkstat Central Bank																KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI • TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU • MERKEZ BANKASI Ministry of Culture and Tourism Turkstat Central Bank											
	2017				2018				2019				2020				2018/2017				2019/2018				2020/2019			
	(*)	(**)	(***)	TOPLAM (Total)	(*)	(**)	(***)	TOPLAM (Total)	(*)	(**)	(***)	TOPLAM (Total)	(*)	(**)	(***)	TOPLAM (Total)	(*)	(**)	(***)	TOPLAM (Total)	(*)	(**)	(***)	TOPLAM (Total)	(*)	(**)	(***)	TOPLAM (Total)
OCAK January	797,5	339,4	6,7	1 143,6	1 110,3	385,9	6,9	1 511,2	1 254,4	324,1	7,0	1 585,5	1 463,3	364,9	5,8	1 834,0	40,2	13,7	4,5	32,1	12,2	-16,0	1,4	4,9	16,7	12,6	-17,1	15,7
ŞUBAT February	703,6	282,2	6,5	992,3	979,5	344,4	7,5	1 301,4	1 071,0	282,5	5,7	1 359,2	1 168,8	305,2	5,5	1 479,5	39,2	11,4	15,4	31,1	9,3	-18,1	-24,0	4,4	9,1	8,0	-3,5	8,9
MART March	903,5	322,3	8,8	1 233,8	1 250,6	353,7	8,3	1 612,6	1 378,2	299,2	7,6	1 685,0	660,2	121,0	6,5	787,7	38,4	9,7	-3,8	30,7	10,2	-15,4	-8,4	4,5	-52,1	-59,6	-14,5	-53,3
3 AYLIK TOPLAM 3 Months Total	2 404,6	943,9	21,2	3 369,7	3 340,4	1 054,0	22,7	4 425,2	3 703,6	905,8	20,3	4 629,7	3 292,3	791,1	17,8	4 101,2	39,2	11,7	7,1	31,3	10,6	-14,1	-10,6	4,6	-11,1	-12,7	-12,3	-11,4

* Ocak-Mart

Kaynak : Türkiye İstatistik Kurumu , Merkez Bankası , Kültür ve Turizm Bakanlığı

Source : TurkStat, Central Bank, Ministry of Culture and Tourism

NOT : "Çıkış Yapan Yabancı Ziyaretçiler Anketi" sonucu elde edilen gelirdir. The receipt obtained through the Departing Foreign Visitors Survey .

(*) : Yabancı ziyaretçilerden elde edilen gelir. Receipts obtained from foreign visitor.

(**) : Yurt dışında ikamet eden vatandaş ziyaretçilerden elde edilen gelir. Receipts obtained from the citizen residing in abroad.

(***) : GSM Dolaşım Harcamaları ile Marina Hizmet Harcamaları Toplam Gelirde Yer Almakta Olup, Yabancı - Vatandaş Ayrımı Verilememektedir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı web sitesi 19.05.2020 saat:19.00 ekran görüntüsü

Ülkemize gelen ziyaretçi sayıları ile birlikte turizm gelirlerine bakıldığında 2019 yılının ilk 3 ayında elde edilen gelir de 2020 yılının ilk 3 ayına göre %11,4 oranında azalma gerçekleşmiştir Kültür ve Turizm bakanlığının yayınlamış olduğu gelir istatistikleri verilerine göre bu şekilde düşüşün 2016 yılında yaşanmış olduğu görülmektedir. 2016 yılında ülkemizde yaşanan hain darbe girişimi göz önüne alındığında Turizm sektörünün her türlü olaya nasıl tepki verdiği ve çok hassas olduğu görülecektir (Turizm İstatistikleri, 2020).

Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de işsizlik önemli ekonomik sorunların başında gelmektedir. Hizmetler sektörü içinde yer alan turizm emek yoğun bir sektördür ve bu sektör tüm ülkeler için işsizlik sorununa bir çözüm olarak algılanmıştır. Türkiye ekonomisinde turizmin istihdama katkısı incelendiğinde turizm sektörünün toplam istihdam içerisinde aldığı payın genelde % 8 civarında gerçekleştiği görülmektedir. Yayınlanan son verilere göre, 2018 yılı itibarıyla konaklama, yiyecek ve içecek hizmetleri, seyahat acentesi, tur operatörü hizmetleri, spor, eğlence ve dinlence faaliyetleri ile havayolu taşımacılığında çalışan toplam sigortalı sayısı 1.021.438 olarak gerçekleşmiştir. Sektörün olumsuz etkilenmesi aynı zamanda istihdamında azalmasına sebebiyet verecektir (Bahar ve İlal, 2020).

4. ETKİLERİ AZALTICI ÖNLEMLER

Salgınla mücadele kapsamında bilim kurullarının en önemli tavsiyesi sosyal mesafenin korunması olarak ortaya çıkmıştır. Virüs özellikle yakın temas sonucunda her geçen gün yayılmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü bulaşma riskini azaltmak için elleri su ve sabunla sık sık yıkamak, düzenli olarak alkol bazlı bir el dezenfektanı kullanmak, sosyal mesafeyi korumak, göz, burun ve ağza dokunmaktan kaçınmak, solunum hijyeni uygulamak, sosyal alanlarda yüz maskesi kullanmak, zaruri ihtiyaç olmadıkça kalabalık ortamlarda bulunmamak gibi önlemler ortaya koymuştur (Uludağ, 2020).

Ülkelerde bu çerçevede insanların seyahatlerinde sağlık faktörüne öncelik vereceği için turist sağlığı konusu turizm sektörünün gelecekteki ana gündemlerinden birisi olmuştur. Bu kapsamda Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile Koronavirüs bilim kurulunun hastalığın ülkemizde yayılmasını önlemek için kurulun tavsiyeleri kapsamında ulusal ve uluslararası düzeyde açık veya kapalı alanlarda düzenlenecek her türlü bilimsel, kültürel ve sanatsal ve benzeri toplantıların veya aktivitelerin ertelenmesi uygun görülmüştür (Resmi Gazete, 2020).

İşletmelerin bu durumdan ekonomik olarak zarar göreceği aşikar olduğundan dolayı bir nebzede olsa işletmeleri rahatlatmak adına Kültür ve Turizm Bakanlığı da yayınladığı genelgelerle **turizm sezonunu açamayan ya da faaliyetlerine ara veren konaklama tesislerinin**, söz konusu genelgenin yayımı tarihinden önce teyit edilen ve tesise girişi **01 Mayıs 2020 tarihinden önce olan rezervasyonlarının veya aynı tarihten önce konaklama içermeyen diğer etkinliklerinin**, konaklama tesisinin faaliyetine ara vermesi veya sezon açılışının gerçekleştirmemesi nedeniyle konaklama tesisi tarafından **iptal edilmesi durumunda, konaklama** tesisleri hakkında 2634 sayılı Turizm Teşvik Kanununun 33'ncü maddesinin birinci fıkrasının (d) ve (e) bentleri kapsamında işlem uygulanmayacağını bildirmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020).

Genel ekonomik, sektörel, bölgesel kriz veya zorlayıcı sebeplerle işyerindeki haftalık çalışma sürelerinin geçici olarak en az üçte bir oranında azaltılması veya süreklilik koşulu aranmaksızın işyerinde faaliyetin tamamen veya kısmen en az dört hafta süreyle durdurulması hallerinde, işyerinde üç ayı aşmamak üzere sigortalılara çalışamadıkları dönem için gelir desteği sağlayan bir uygulama olarak işyerlerine kısa çalışma ödeneği desteği sağlanmıştır. Kısa çalışma uygulamasından yararlanılabilmesi için işyerinde kısa çalışma uygulanan dönemde 4857 sayılı İş Kanununun 25 inci maddesinin birinci fıkrasının (II) numaralı bendinde yer alan sebepler dışında bir gerekçeyle işveren tarafından işçi çıkarılmaması gerekmektedir. Bu şekilde istihdamın düşürülmeden krizin atlatılması sağlanmak istenmiştir (Demir vd., 2020).'ın yapmış olduğu anket çalışmasında turizm işletmelerinin büyük bir kısmının kısa çalışma ödeneğinden faydalandığını göstermiştir.

Ülkemizin Turizm sektöründen elde ettiği ekonomik gelirin önemi düşünüldüğünde insan sağlığı ile ilgili konulara öncelik veren uygulamaların öne çıkacağını ve turizm işletmelerinin de stratejilerinde bu konunun çok önemli olacağını söylemek mümkündür. Dolaylı olarak turizme bağımlı birçok sektörün de var olduğu dikkate alındığında, salgının etkisi turizme bağımlı sektörleri (Ulaşım, Tarım, Mevsimsel İşçi vb.) çok daha şiddetli etkileyecektir. Mesela havayolu şirketlerinin Ulusal ve Uluslararası uçuşu kısıtlaması bile turizm sektörünün lokomotif kollarından ulaşımı tamamen felç etmiştir.

Hayatın normalleşmesi durumunda öncelikle 2020 yılının kalan aylarında turizm sektörünü neler beklediğine baktığımızda, ciddi bir belirsizliğin olduğu çok açıktır. COVID-19'a ilişkin aşı ve kesin tedavi bulunmadan insanların ne derece sosyalleşmeye açık olacağı ve kalabalık ortamlara gireceği ciddi bir sorundur. Tablo 3 te görüleceği gibi virüsün hayatımızın halen içerisinde olduğu ülkemizin bu alanda göstermiş olduğu çabaların boşa gitmemesi için tedbirlerde esnememenin bir süre daha devam etmesi gerekmektedir. Kısa dönemde talebin oluşması ve yönlendirilmesi turizm sektörünün önündeki en önemli sorunlardan birisidir. Bu sorunun aşılması için tüm paydaşların işbirliği içerisinde çözüme yönelik ortak hareket etmeleri gerekmektedir. Akademisyenlerin bu süreçteki rolü ise sorun çözmeye odaklı, sektör ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikli araştırmalar yapma ve sonuçları sektördeki ilgili paydaşlar ve kamu ile paylaşmaktır.

Tablo3: Türkiye Günlük Koronavirüs Tablosu 19.05.2020 Saat: 21.00

Yaşanan salgın krizi sonrası normalleşme sürecinde birçok şeyin eskisi gibi olmayacağı öngörülmektedir. 21. yüzyılın en ciddi

krizlerinden birisi olarak nitelenebilecek COVID-19 salgını sonrasında turizm sektöründe de ciddi bazı değişimlerin olacağı söylenebilir. Turist sağlığını önceliğine alan ve teması en aza indirecek akıllı uygulamaların kullanımının hızla yaygınlaşacağı söylenebilir. Özellikle seyahate katılan her bireyin akıllı telefon sahibi olduğu ve kolay internete erişebildiği dikkate alındığında, mobil akıllı uygulamalara yönelik talepte artış olacağı öngörülebilir. Dolayısıyla, turizm sektöründe faaliyet gösteren tüm tarafların da rekabet edebilirliğini korumak veya rekabet üstünlüğü sağlamak için akıllı mobil uygulamaları en kısa sürede etkin ve verimli kullanmayı tercih etmeleri kaçınılmazdır (Atay , 2020).

Sağlık bakanlığının 19.05.2020 tarihli web sitesinde vermiş olduğu istatistiklere göre (Tablo 3) ülkemizde yapılan test sayısı 1.675.517 olup; 151.615 kişinin COVID-19 a yakalandığı, bu kişilerden 112.895 inin iyileştiği, 4199 kişinin hastalıktan dolayı hayatını kaybettiği anlaşılmıştır. Hayatını kaybeden kişi sayısında ilk vakanın görüldüğü günden itibaren çok büyük düşüş olduğu, bununla beraber iyileşen hasta sayısının oranın hızla arttığı görülmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Direktörü Kluge, Türkiye'nin Covid-19'a yönelik başarılı mücadelesinin akademik yayınlara aktarılması gerektiğini ifade ederek "Türkiye'nin Avrupa için ne kadar güçlü ve önemli bir işbirliği ortağı olduğunu, bizim için ne kadar büyük önem taşıdığını bir kez daha vurgulamak isterim.

Ekibinizde yer alan uzmanlarınızla birlikte, Türkiye'nin Covid-19'la mücadelesindeki büyük tecrübesinin konu edildiği bir çalışma hazırlamaktan büyük memnuniyet duyacağım' demiştir.

Türkiye'nin sağlık sistemindeki dönüşümün büyük bir başarı olduğunu vurgulayan Kluge, bu başarının Covid-19 mücadelesine de yansıdığını ifade etmiştir. Kluge, Türkiye'nin yürüttüğü sürecin "en iyi uygulamalar" başlığıyla diğer ülkelerle de paylaşılması konusunda DSÖ'nün son derece istekli olduğunu kaydetti (www.saglik.gov.tr, 2020).

Türkiye nin yakalamış olduğu bu başarı pandemi krizinde önemli bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Sağlık turizmi bu süreçte iyi değerlendirilirse, hastaneleri, çalışanları, yatakları, turistik tesisleri dinamik hale getirerek, kadrolarını güçlendirerek, sadece sağlık turizminden büyük bir gelir elde edilebilir. Yapılacak ciddi bir yapılanmayla ziyaretçileri yaz ve kış ayrımı olmaksızın Türkiye'ye çekip, hastanelerin olduğu bölgelerdeki oteller aktif hale getirilebilir. Türkiye'ye bir saat uçuş mesafesinde olan 12; 4 saat uçuş mesafesinde olan 57 ülke olduğu değerlendirildiğinde; bu insanların kaliteli ve ucuz sağlık hizmeti alması noktasında Türkiye oldukça önemli bir arza sahiptir. Pandemi krizi bir defa daha göstermiştir ki Türk hekimleri artık sağlık hizmeti konusunda çok iyi eğitimlidir.

Tüm ülkelerdeki sağlık harcaması her geçen gün artmakta olup; günümüzde sağlık turizmi kapsamında tüm dünya genelinde bir hasta trafiği bulunmaktadır. Şu an ki pazarın büyüklüğü ise 500

milyar dolardır. Böylesi bir pazardan Türkiye'nin aldığı pay %1 ile 5-6 milyar dolar civarındadır. İlerleyen süreçte bu payın %1'den, %10'a çıkması 50 milyar doların ülkeye döviz girdisi olarak girmesi demektir. Aynı zamanda bu durum salgın nedeni ile kısıtlanan uluslararası uçuş yasaklarının da kalkmasını ve havayolu sektörünün de bu pastadan yaralanmasını sağlayacaktır. Türkiye'nin sağlık turizminde kazanacağı bu gelir, Türkiye'nin dış ticaret ile cari açığının otomatik olarak kapanması anlamına gelmektedir. Türkiye'nin sağlık hizmetini ve kalitesini, pandemi sürecinde, Avrupa'da çok da iyi sağlık hizmeti alamayan Avrupalı vatandaşlara rahatlıkla pazarlamak mümkündür. Bundan sonra değişecek olan tatil anlayışında, sağlık hizmeti ile turizm hizmetini birleştirerek ürün sunmak Türkiye'nin turizmden elde edeceği geliri de arttıracaktır (Bahar ve İlal, 2020).

Turizm in önemli ayaklarından biri olan seyahat acentalarına da bu süreçte önemli sorumluluklar düşmektedir. Tüketim alışkanlıkları değişmiş müşteri kitlelerine hazırlıklı olmalıdırlar. Acentalar değişen tüketici davranışlarını yakından izlemeli, duruma göre pozisyon alıp ürün ve hizmetlerini uygun hale getirmelidirler. Covid-19 salgını sürecindeki evde kal kampanyaları, izolasyonlar, insanları teknolojik araçları daha fazla kullanmaya, online hizmetleri daha fazla deneyimlemeye fırsat sunmuştur. Bu nedenle tüketicilerin bu alışkanlıkları göz önünde bulundurulmalıdır. İşletmeler rutin işleyişte teknolojik imkanlarını daha geniş çaplı kullanmaları, mobil uygulamalara

yer vermeleri, online satış ve pazarlama kanallarını geliştirmeleri gerekecektir. Ayrıca bu durum değişen çevre koşulları ve tüketici davranışları karşısında ürün farklılaştırma sürdürülebilirlik ve rekabet açısından seyahat acentalarına avantaj sağlayabilecektir (İbiş, 2020).

Turizm sektörünün tüm saç ayaklarının kontrollü ve sağlıklı turizmin geliştirilmesi için hem kriz aşamasında hem de krizden sonraki süreçte turizmin sürdürülebilirliği ve krizin en az hasarla üstesinden gelinmesi açısından sorumluluk alması gereklidir. Kontrollü ve sağlıklı turizm, özellikle konaklama ve ulaşım hizmetlerinde konukların ve sektörde çalışanların sağlığını ve hijyenini ön plana çıkaran, çalışanların sektöre güvenmeleri için istihdam edilebilirliğini devam ettiren hem çevreye hem de yerel halkı dikkate alan bir turizm modeli olmalıdır. İşletmeler satış, pazarlama, hizmetin sunumu ve dizaynı, hijyen, sağlık ve pek çok alanda artık daha dinamik olmak zorundalardır. Bu süreçten sonra hijyen ve temizlik başta olmak üzere insanların tatilde aradığı şeyler değişecektir. Temizlik, hijyen ve sağlık açısından tasarlanacak görsel ve yazılı mesajlar değişik reklam mecraları ile sosyal medya hesaplarında sürekli paylaşılmalıdır (Bahar ve İlal, 2020).

Turizm işletmeleri ile ilgili yapılan anket çalışmasında turizm işletmelerinin büyük çoğunluğunun bu dönemde herhangi bir planlama yapmamış olması, olayları salgının seyrine ve sektörün eğilimine bıraktığının bir göstergesidir. Ancak sonrasında

Koronavirüs (Covid-19) salgınının henüz Türkiye'ye ulaşmadan önce bazı turizm işletmelerinin endişe ve korkuları nedeniyle geç de olsa bazı tedbirleri aldığı, bu süreçte faaliyetine devam eden turizm işletmelerinin dışında, yeni sezon hazırlığı yapan işletmelerin büyük bir kısmının mevcut çalışanları için hükümetin sağladığı "kısa çalışma ödeneğinden yararlanması için başvuru yaptığı görülmüştür. Bu ödeneğe hak kazanamayan çalışanların mağdur olmaması için bazı işletmeler onları işletmede tutarak, bazıları da kısmi çalışma yöntemi uygulayarak ücret ödemeye devam etmişlerdir. Bu süreçte turizm işletmelerinin insan kaynakları ile ilgili bir başka politikası ise, yeni iş gören almaması yönünde olmuştur. Turizm işletmeleri bunlara ek olarak mevcut çalışan sayısını azaltmak, ücretli-ücretsiz izne çıkarmak gibi insan kaynakları uygulamaları ile krizi atlatmaya çalışmaktadır (Demir 2020). Bu araştırma turizm sektörünün krizi atlatabilmesi için hükümetlerin sektöre daha fazla ekonomik yardımda bulunması gerektiğini, aynı zamanda işletmelerin planlamaları konusunda Kültür ve Turizm Bakanlığının aktif rol alarak işletmeleri yönlendirmeleri gerektiğini göstermektedir

SONUÇ

Tüm dünyayı bir anda etkisi altına alan COVID-19 salgını öncelikle insan sağlığını çok büyük oranda etkilemiştir. Bununla birlikte virüsün yayılmasını önlemek üzere alınan önlemler

kapsamında da dolaylı yollardan tüm insanlığı etkisi altına almıştır. Öncelikle tüm sosyalleşmeyi bitirmiş, alışkanlıklarımızın değişmesine sebebiyet vermiştir. Yaşam alanlarımızda kısıtlanmış şekilde yaşamak biz insanoğlu için özellikle de 21. Yüzyılda artık kendini ve çevresini geliştiren, yapabildiklerinin sınırını arttırmaya çalışan insanoğlu için çok zordur. Bu zorluğunda üstesinden gelmek için yeni gelişmelere, buluşlara ihtiyaç duyduğumuz aşikârdır. Tarihte yaşanan bu tür kriz dönemleri de buluşların ortaya çıktığı dönem olarak görülmektedir.

Turizm sektörünün yaşanan küresel ve bölgesel her türlü gelişme karşısında hassas bir sektör olmasından dolayı covid-19 salgınından en çok etkilenecek sektör olduğu anlaşılmıştır. Türkiye' nin bulunduğu coğrafya olarak Asya ve Avrupa üzerinde bir köprü olması, üç tarafının deniz olması, tarihsel olarak birçok kültürün yaşadığı zenginliğe sahip olması, üç büyük dinin kutsal olarak kabul ettiği bir coğrafyaya sahip olması, gelişen ekonomisi ile uluslararası organizasyonların tercih merkezi haline gelmesi, aynı anda birçok mevsimi bir arada yaşayabilecek bir coğrafyada bulunması turizm sektörünün ekonomi içindeki payını her yıl arttırmasını sağlamıştır. COVID-19 salgını karşısında turizm sektörünü devam edilebilir hale getirmek için öncelikle insan sağlığı ön planda tutularak bilim kurullarının tedbirlerinin sektör tarafından harfiyen uygulanması gerekmektedir. Salgın ile ilgili turizm sektöründe çalışan personelin eğitilmesi, insanların

değişecek turizm talepleri olacağından dolayı işletmelerin ve seyahat acentalarının müşterinin taleplerini dikkate alarak yeni dönem turizm uygulamaları ortaya koymaları gerekmektedir.

Hükümetin turizm sektörüne desteğini devam ettirmesi, özellikle istihdam konusunda sektöre yardımda bulunarak dönemsel istihdamın çok büyük olduğu sektörü desteklemesi gerekmektedir. Ülkemizin yakalamış olduğu sağlık alanındaki başarıların sağlık turizmi açısından büyük bir ekonomi oluşturacağı düşünüldüğünde sektörün bu alanda da gelişimini sağlaması gerekmektedir. Son olarak kontrollü ve sağlıklı turizmin sağlanması için hükümetlerin, işletmelerin ve turistlerin yani turizm sektörünün tüm bileşenlerinin bilinçli şekilde yaşamayı/yaşatmayı öğrenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, Y. (2020). 'Yeni Koronavirüs (Covıd-19) Salgını Ve Turizm Faaliyetlerine Etkisi'. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.1, ss 7-21.

Atay , L. (2020). 'COVID-19 Salgını ve Turizme Etkileri'. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, C.17, S.1, ss 168-172.

Aydemir, C., Kaya, M. (2007). 'Küreselleşme Kavramı ve Ekonomik Yönü'. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.6, S.20, ss 260-282.

Bahar, O., İlal, N.Ç. (2020). ‘Coronavirüsün (Covid-19) turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkileri’. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, C.6, S.1, ss 125-139.

Demir, M., Günaydın, Y., Demir, Ş., Şen (2020). ‘Koronavirüs (Covid-19) salgınının Türkiye'De Turizm Üzerindeki Öncülleri, Etkileri Ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi’. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, C.6, S.1, ss 80-107.

İbiş, S. (2020). ‘Covıd-19 Salgınının Seyahat Acentaları Üzerine Etkisi’. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.1, ss 85-98.

Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020, 04 16). Bakanlık Genelgesi 2020/5. *Yeni Coronavirüs(COVID-19)*. Ankara.

Resmi Gazete. (2020, Mart 20). Cumhurbaşkanlığı Genelgesi 2020/3. *Organizasyonların Ertelenmesi*. Ankara.

Sağlık Bakanlığı, Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2019). Pandemik influenza ulusal hazırlık planı. Ankara.

Dikmen, Uğraş, Asiye, Kına, Hatice, Mediha, Özkan, Seçil, İlhan, Mustafa, Necmi (2020). ‘COVID-19 Epidemiyolojisi: Pandemiden Ne Öğrendik’. *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*, C.4, S.1, ss 29-36.

Uludağ, Ö. (2020). ‘Koronavirüs enfeksiyonları ve yeni düşman: COVID-19’. *Adıyaman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, C.6, S.1, ss 118-127.

Elektronik Kaynaklar

https://www.saglik.gov.tr/(2020.05.13). https://www.saglik.gov.tr/TR,65590/saglik-bakani-koca-dso-avrupa-direktoru-kluge-ile-gorustu.

https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/penisilin (02.01.2016). TübitakBilimGenç:https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/penisilin.

https://yigm.ktb.gov.tr (19.05.2020). https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.

https://www.unwto.org/. (2020, 05 18). UNWTO: https://www.unwto.org/unwto-statement-on-the-novel-coronavirus.

BÖLÜM 14

PANDEMİLERDE TİCARET İLİŞKİSİ VE ALINAN TEDBİRLER

Selim CARASUN*

*Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi ABD, Gaziantep,Türkiye, carasunselim@gmail.com

GİRİŞ

İnsanoğlunun tarihin birçok dönemlerinde karşı karşıya kaldığı doğal felaketlerden biride salgın hastalıklardır. Salgın hastalıklar coğrafya, iklim, sosyo-ekonomik koşullar, toplumların kültürel alışkanlıkları ve sağlık bilgisi bilgileri ile yakından ilişkilidir. Salgınlar günümüzde olduğu gibi geçmiş dönemlerde de insanlığın en büyük sorunlarından olmuştur. Uygun ortam ve şartlarda hemen ortaya çıkan salgınlar milyonlarca insanın ölümüne neden olmuşlardır. Salgının küresel etkisi ve milyonlarca insanı etkilemesi beraberinde demografik, sosyal ve ekonomik alanlarda çok önemli etkileri olmuştur (Arık, 1991).

Küresel salgınlar pandemiler insanlık tarihi boyunca belli dönemlerde ortaya çıkmış ve çok etkili bir şekilde insanları etkilemiştir. Pandemiler insanların sosyal hayatlarını çevreleri ile etkileşimlerini, seyahatlerini ve ekonomilerini derinden etkilemiştir. Bu etkilerden kurtulmak veya en aza indirmek için bir takım tedbirler geliştirerek bu salgınla birlikte yaşamaya ve bu salgından kurtulmaya çalışmışlardır. Devletler kendi ülkelerinde bu salgınlar ile ilgili tüm hayatı etkileyen tedbirler ve kısıtlamalar getirmişlerdir. Son dönemde tüm dünyayı etkileyen ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak nitelendirilen koronavirüs (Covid-19) ile mücadele kapsamında Dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de vatandaşlarımızı korumak ve salgının yayılımını engellemek amacıyla birçok

tedbire başvurulmuştur (www.batmanism.saglik.gov.tr, 07.05.2020).

Şehirlerin ve şehirleşmenin ortaya çıkması ve gelişmesiyle birlikte insanların bir arada yaşamaları yapılan yapıtların çok katlı ve birbiri ile hemen hemen iç içe olması, insanların yakın ilişki içinde olmaları salgınlar hastalıkları insan toplulukları üzerinde, özellikle de nüfusun yoğun olduğu yerlerde hızlı bir şekilde yayılmasına ve ölümlere yol açmıştır. Bu tür salgınlar, insan ölümleriyle beraber ekonomik ve sosyal alanda da önemli değişim, dönüşüm ve gelişmeleri çok önemli bir şekilde etkilemiştir. Bununla birlikte ekonomik ve sosyal hayatta birtakım tedbirler ve bu tedbirlere bağlı değişiklikler kısa zamanda ortaya çıkmış, başta para ve finans piyasaları, ticaret, eğitim ve hizmet sektörü olmak üzere ekonomik ve sosyal alanda önemli yapısal bir değişim ve dönüşümü tetiklemiştir (www.tuba.gov.tr, 07.05.2020). Salgınlar hayatımızın birçok alanını etkilediği gibi ekonomik hayatı tümden etkilemiş dönemlere göre farklı tedbirlerin hayata geçilmesine ve ekonomik hayat üzerinde oluşan baskını azaltmak için her alanda farklı uygulamalar ortaya konulmuştur.

1. PANDEMİNİN TANIMI

İnsanlık tarihinde toplumların en büyük korkularından biri salgın hastalıklardır. İnsanların yaşayış biçimleri, kültürleri, maddi imkânları, hastanelerinin kaliteleri ve tedavi yöntemleri gibi etkenler bu salgın hastalıklarda kendisini etken olarak gösteren hususlardır. Gelişen ve hızlı ilerleyen teknoloji günlük hayatımızı kolaylaştırırken dünyayı da küçülterek bütünleştirmiştir. Günümüzde ülkeler arası seyahatler ve kentleşmenin artması dünyanın herhangi bir yerinde olan gelişmeleri hızlı bir şekilde yayılmasını değişip güçlenerek etkisini artırmasını sağlamaktadır. Salgın hastalıklar artık çok uzak yerlere dahi hızlı bir şekilde ulaşabilmekte ve dünyanın genelini kapsayabilmektedir (Şandır, 2014). Toplumun büyük bir kısmını etkisi altına alan salgın hastalıklar insanlar tarafından gerek bu hastalıklara yakalanmamak gerekse yakalanmış insanların bu hastalıktan kurtulmaları için çeşitli tedavi yöntemleri ve günlük hayatlarında farklı önlemler almalarına neden olmuştur. Tarihte sık sık yaşanan salgın pandemileri toplumları her açıdan etkilemiş ve insanların yaşamlarını devam ettirmek ve bu salgından kurtulmak için farklı önlemler almaya itmiştir (Kaplan, 2015). Salgın pandemilerin de, hastalıkla başlatılan savaşta; salgını önlemek, salgına yakalanmış insanları hangi düzen içerisinde tedavi ettirileceği ve nerede bakılacağı, bu hastalık ile ilgili yapılacak tüm çalışmaları ve bu salgın döneminde alınacak olan tedbirler bu salgın pandemilerin de yapılan savaşta etkili olmuştur (Çobanoğlu, 2020).

Pandemiler ya da pandemik hastalıklar belirli bir yerde sınırlı olmayıp bir ülkeden diğer ülkelere hatta tüm dünyada kendisini gösteren bulaşıcı salgınlara verilen isimdir. Pandemiler dünyada yaygın bir şekilde yayılarak tüm insanlığı tehdit eden bulaşıcı hastalıktır (www.mediaclick.com.tr, 03.05.2020). Bir hastalığın pandemi olarak ilan edilmesi Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından yapılıyor. Bir hastalığın pandemi olabilmesi için istikrarlı bir şekilde, dünyanın farklı noktalarında, kitleler üzerinde görülmeye başlaması gerekiyor. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tanımlamasına göre bir pandemik ancak aşağıdaki üç koşulu sağladığında başlamış sayılır. Nüfusun daha önce maruz kalmadığı bir hastalığın ortaya çıkışı, Hastalığa sebep olan etmenin insanlara bulaşması ve tehlikeli bir hastalığa yol açması, hastalık etmeninin insanlar arasında kolayca ve devamlı olarak yayılması, aynı zamanda bulaşıcı olması gereklidir (www.sabah.com.tr, 03.05.2020).

Enfeksiyondan korunma ve kontrol önlemlerini uygulayarak; enfeksiyonun toplumda hızlı ve kontrolsüz bir şekilde yayılmasını azaltmak ve böylece pandeminin erken dönemlerinde belli önlemler alarak enfekte olacak kişi sayısını ve pandemi nedeniyle ortaya çıkacak vakaları kontrol altına alarak vaka sayılarını azaltmak için pandemiler dünya genelinde ilan edilir. Pandemi tarihine baktığımızda insanlığı etkileyen 21 pandemi meydana gelmiştir. Çok sayıda insanın ölümü ile

sonuçlanan ve dünyayı en çok etkileyen salgınlar arasında; Veba, Kolera, Grip, Domuz Gribi, Sars, Mers, Covid-19 gibi hastalıklar pandemi olarak ilan edilen hastalıklardandır (www.medipol.com.tr, 06.05.2020).

2. TİCARETİN TANIMI

Ticaret geçmişi insanların birbirleri ile olan ilişkilerin başladığı zamana kadar götürülebilir ve ekonominin tarihinden daha eskidir. İnsanlar birbirleri olan ilişkilerinde üretim fazlası ürünlerini satıp kazanç sağlamak, değiş tokuşunu kapsayan faaliyetler ticaret olarak tanımlanmaktadır (Çekin, N. 2020). Ticaret, ekonomi dilinde kazanç sağlamak amacıyla mal alıp satma olarak tanımlanır. Ticaretin çok eski zamanlardan günümüze kadar farklı coğrafi koşulların ve kültürlerin içinde bulunan ülkelerin kazanç ve gelir kaynağı olmuştur. Belli bir bölgede olan ve yaygın olmayan ürünlerin; maden, baharat, silah, ipek gibi ürünlerin ticareti zamanla çeşitlenmiştir. Ticareti belirleyen ana unsur ise arz-talep dengesidir. Üretilen mal ilk aşamasından son aşamasına kadar çeşitli işlemlerden geçerek tüketiciye son şekliyle satılır bu satıştan tüccarlar kar elde ederler. Dünyamızda etkili olan siyasi, ekonomik, ülkeler arası ilişkiler ve salgın hastalıklar ticaret ile aynı doğrultuda hareket eder (www.ekodialog.com, 07.05.2020).

İnsanları birbirleri ile etkileşimleri ve ürelin malların satımı iç ve dış ticaret olarak gerçekleşmektedir. İç ticaret; üretilen malın

ülkenin iç piyasasında ürüne belirtilen fiyat ile satımına denir (www.ekodialog.com, 07.05.2020). Dış ticaret ise üretilen ürünlerin ulusal sınırlar dışına çıkarak satılmasıdır (www.muhasebedersleri.com, 07.05.2020). Son dönemlerde Gelişen teknoloji ticaret faaliyetlerinin de gelişmesine ve daha çok kişiye ulaşmasında etkili olmuştur. Bu ticari faaliyetlere E-Ticaret diğer bir adıyla Dijital ticarette denilmektedir. E-Ticaret; dijital veya fiziksel olarak teslim edilebilen; tüketicileri, firmaları ve hükümetleri kapsayan mal ve hizmet ticaretinde dijital olarak etkinleştirilmiş işlemler bütünü olarak tanımlanmaktadır. Dijital ticaretle birlikte ise, ticaretin çok yönlü ve geniş kitlelere ulaşması gündeme gelmiştir. E-Ticaretin gelişmesiyle birlikte ürünlerin sipariş, gönderim, iade ve tüketici tarafından yapılan itirazlar (tümü dijital olarak yapılabilen) süreçlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlanmış ve uluslararası ticarete dâhil çok yönlü olarak kitlelere ulaşmıştır (www.ticaret.gov.tr, 07.05.2020).

3. PANDEMİ VE TİCARET İLİŞKİSİ

3.1.Dış Ticarete Etkisi

Pandemiler yayıldıkları dönemde ticari ilişkileri ve ticaret faaliyetleri üzerinde sürekli etkileri olmuştur. Veba pandemisi çıktığı ve yayılmaya başladığı dönemde ticari düzeni sekteye uğratmış, iktisadi hayatı büyük ölçüde etkilemiştir. Hastalığın neden olduğu ölümler ve bu ölümlerin artmasıyla oluşan göçler

iş ve çalışma hayatını olumsuz etkilemiştir. Tarım ve hayvancılık yeteri derecede yapılamamıştır. Buda temel ihtiyaç maddelerinde kıtlığa ve fiyatların yükselmesine neden olmuştur. Ortaya çıkan pahalılık birey ve toplumları etkilediği kadar, devletlerinde ekonomileri üzerinde olumsuz neticeler bırakmıştır (Arık, 1991). Osmanlı döneminde pandeminin ticaret hayatında yarattığı etki ve yayılmasını engellemek için Osmanlı devleti 1838 yılında veba salgının yayılması ile ilgili ticari faaliyetlerde diğer ülkelerle ilişkilerinin bozulmasına rağmen bir takım önlemler alarak veba salgınını durdurmayı başarmıştır. İstanbul'a gelen gemileri boğazda durdurarak sağlık belgelerini göstermelerini istemiş belgesi olmayan gemileri bir aya süre ile taşıdıkları mallar ile birlikte karantinaya almıştır (Apéry, 2004). Pandemiler ticari hayatı ve bu ticaret ile birlikte ülkeye gelecek olan ürünlerin salgını daha fazla yayılmasını önlemek için dış ticarette ülkelerin almış oldukları tedbirlerdir. Dış ticarette aldıkları tedbirler haricinde ülke içerisinde de turizm, gıda, sağlık, yolcu taşımacılığı, marketler, alışveriş merkezleri, lojistik gibi birçok alanda pandeminin ticarete olan etkisini azaltmak için tedbirler alınmıştır.

Salgın hastalıkların kıtalararasında yayılmasında en önemli etkenlerden biri ticarettir. Ticaret ülkeler arasındaki en büyük etkileşim olması, devamlılık arz etmesi ve sürekli bir seyir halinde olması salgın hastalıklarının yayılmasında önemli etkendir. Örnek olarak: 14.yüzyılın ortalarına doğru Çin ve orta Asya'da çıkan veba salgını bütün Asya ya bulaşıp, Anadolu yolu

ile Avrupa ve Afrika'ya yayılmıştır. Çin den Avrupa ve Afrika'ya yayılan salgın Çin in ticaret merkezi olması ve ipek yolu ile yapılan ticaret ile yayıldığının göstergesidir. Ülkeler arasında ki ticaret bu yayılmaya tek başına neden olmamıştır (Kuş, 2014). Veba üzerine yapılan araştırmalarda hastalığın kemirgenleri etkileyen bir hastalık olduğu ve insanlara bu kemirgenler tarafından geçen pireler yoluyla bulaştığı ispatlanmıştır. Bu nedenle hastalığın önlemesine yönelik tedbirler alınmış ve hijyen konusuna önem verilmiştir. Liman kentlerinden başka liman kentlerine yapılan ticaretlerde fareler aracılığı ile hızla yayılmaya başlamıştır ve vebanın rotası dikkat çekici bir şekilde kara ve deniz ticaret yolları üzerinde olmuştur (Ayar ve Kılıç, 2017).

Dünya ticaret örgütü, tüm dünyayı etkisi altına alan covid-19 pandemisi ile ilgili ticaret hayatını olumsuz yönde etkileyeceğini ve bu yıl ticaretin yüzde 13 ile 32 arasında düşeceği yönünde bekletişini bildirmiştir. Bu düşüşün ticaret hacimlerinde etkisinin oldukça fazla olacağını özellikle elektronik ve otomotiv ürünleri başta olmak üzere diğer bütün alanlarda düşüşün olacağıdır. Covid-19 pandemisi alınan ulaşım ve seyahat kısıtlamaları nedeniyle olumsuz yönde etkilenecektir (www.dunya.com, 09.05.2020).

Salgınların ülke içerisine yayılmasını engellemek ve diğer ülkelerden ülke içine hasta gelmesini engellemek için sınır kapılarında tedbirler alınmaktadır (www.und.org.tr, 07.05.2020).

Ülkemiz son dönemde Covid-19 pandemisi ile ilgili ülke sınır kapılarını kapatarak bir takım önlemler almıştır. Araçları ile Türkiye sınırına gelen şoförler için 14 karantina uygulaması yerine sınır kapılarına hızlı test kitleri göndererek her şoföre test yapılması ve sonucu negatif çıkan şoförlerin seferlerine devam ettirilmesi uygulaması başlamıştır (www.lojiport.com, 07.05.2020). Ayrıca Ticaret Bakanlığı tarafından sınır kapılarındaki ticaretin daha etkin uygulanması için Temassız Ticareti hayata geçirdi. Temassız ticaret salgının ticareti etkilememesi için sınır kapılarında; Ticaretin insan teması olmadan sınır kapılarında ve limanlarda en uygun yöntemlerle hayata geçirerek, gümrük kapılarındaki tampon bölgelerde; şoför değişimi, konteynır değişimi, dorse değişimi gibi geliştirilen yöntemler ile uygulanıyor (www.ticaret.gov.tr, 07.05.2020). Tampon bölgede örnek olarak kara yolu ile ıraktan gelen araçları önce dezenfekte edip daha sonra aracı teslim alacak şoförlerin değişimi yapılıyor ve bu şekilde dışarıdan gelen sürücülerin ülke içine girmelerine izin verilmiyor. Türk sürücülerin ise yalnızca sağlık bakanlığına bağlı personeller tarafından karantina uygulamalarına tabi olarak girişlerine izin verilmektedir (www.aa.com.tr, 07.05.2020). İran ile demir yolu ticaretini ise; insan geçişi ve teması olmadan sadece vagonların geçişine izin verilen bir yöntem ile uygulanıyor. Kapı köydeki vagonlar, ülkemizdeki lokomotifler tarafından itilerek İran tarafındaki lokomotifler tarafından da ülkelerine çekilmektedir. Bu sayede ticaret temassız ve risksiz bir şekilde yapılmaktadır.

Deniz yolu ile yapılan ticarette ise; yük gemilerini şoförsüz bir şekilde Ro-Ro gemilerine yükleyerek karşı ülkedeki kendi çekicisi ve şoförü ile gelen yükü alması sağlanıyor. Aynı işlem ülkemize gelen araçlarda da kullanılıyor kendi ülkemizdeki şoförler ve araçlarla teslim alıyoruz. Bu geliştirilen uygulama ile ticaretin salgından etkilenmesini engellemektedir (www.tobb.org.tr, 07.05.2020).

3.2.Turizm Sektörüne Etkisi

Pandemilerin turizm sektörünü olumsuz yönde etkilemiş ve tatilcilerin salgından korunmak için kalabalık yerlerden uzak durmaları ekonomik olarak sektörü sıkıntıya sokmuştur. Salgın hastalıkların bulaşmasını engellemek ve insan toplu halde bir arada durmaları bir birleri ile olan temaslarını engellemek için turizm sektöründe bazı önlemler alınmıştır.

Salgın hastalıklar; turistik bir bölgenin turistler açısından cazibesini ve çekiciliğini yitirmesine sebep olmaktadır. Turizm sektörü doğal afetler, salgın hastalıklar, ekonomik krizler ve terör olaylarından en çok etkilenen sektörlerin başında gelmektedir. Salgın hastalıkların varlığı ziyaretçi algılarını olumsuz yönde etkileyerek turizm merkezinin çekicilik ve huzur açısından olumsuz etkilenmekte ve turist sayısında azalmaya neden olmaktadır (Çeti ve Ünlüönen, 2019).

Salgınların turizm sektörüne etkisini 2002 yılında Çin ortaya çıkan ‘de ortaya çıkan sars salgını Dünya sağlık örgütü verilerine göre 1 Kasım 2002-31 Temmuz 2003 tarihleri arasında toplam 8096 bulaşma vakası görülürken 774 ölüm gerçekleşmiştir. Vaka sayısının en çok görüldüğü ülkeler Çin (5327), Hong Kong (1755), Tayvan (346), kanada (251) ve Singapur olarak sıralanmaktadır. Bu ülkelere sars salgınından önce gelen turist sayıları ve vakaların görülmeye başladıktan sonra gelen turist sayıları arasında 5 ülkenin de salgının görülmeye başladığı yıllarda turist sayılarında düşüşler gözlemlenmektedir (Çeti ve Ünlüönen, 2019).

Tablo 1: SARS salgını sonrası ülkelerin gelen turist sayıları

Yıl	**Gelen Turist Sayısı (Bin) – Değişim Oranı (%)**									
	Endonezya		**Vietnam**		**Mısır**		**Çin**		**Tayland**	
2002	5 033	-	2 628	-	4 906	-	36 803	-	10 873	-
2003	4 467	**-11,25**	2 429	**-7,57**	5 746	**17,12**	32 970	**-10,41**	10 082	**-7,27**
2004	5 321	19,12	2 928	20,54	7 795	35,66	41 761	26,66	11 737	16,42
2005	5 002	-6,00	3 477	18,75	8 244	5,76	46 809	12,09	11 567	-1,45
2006	4 871	-2,62	3 583	3,05	8 646	4,88	49 913	6,63	13 822	19,50
2007	5 506	13,04	4 229	18,03	10 610	22,72	54 720	9,63	14 464	4,64

3.3. Kara ve Havayolu Ekonomisine Etkisi

Salgın hastalıklarının bir yerden başka bir yere bulaşmasını engellemek ve kontrolsüz bir şekilde yayılmasının önüne geçmek, salgının fazla olduğu bir yerden az olan bir yere giderek salgının daha çok yayılmasının engellemek için bazı tedbirler alınmıştır. Bazı özel durumlar haricinde illere giriş çıkışların yasaklanması ve izine tabii tutulması, havayolu ve kara yolu yolcu taşımacılığında tedbirlerin alınması yolcu taşımacılığı ticaretini olumsuz etkileşmiştir.

Covid-19 salgının yayılmasını engellemek için 28.03.2020 tarihinde bazı tedbirler alınmıştır. Bu tedbirler kapsamında; Covid-19 salgınının yayılmasının önüne geçmek ve fiziksel temas, hava yolu vb. yollarla çok hızlı bulaşması, enfekte insan sayısının çok hızlı artmasından dolayı insanların ülke içerisinde seyahatlerini belli kurallara bağlamıştır. Kurulların oluşturulması ve seyahat edecek olan vatandaşlara belli şartlar dâhilinde seyahat izin belgesi oluşturulmasına başlanmıştır. Havayolu ile yapılacak uçuşlarda yolcuların, seyahat izin belgeleri almaları seyahat izin belgesi olmayan yolculara uçuş izni verilmeyeceği, şehirlerarası yolcu taşımacılığı yapan otobüs seferlerinin valilik iznine bağlanması yönünde karar alınmıştır (www.icisleri.gov.tr, 09.05.2020). Seyahat İzin Kurulunca; şehirlerarası otobüs seyahat izin belgesi verilenler tarafından yapılan başvurular ve otobüsün yolcu taşıma kapasitesinin %50'si oranında yolcu kabul edilebileceği, otobüs firmalarının

şehir içi faaliyetlerinin yasaklanması tedbirleri alınmıştır (www.kirsehir.gov.tr, 10.05.2020).

Covid-19 pandemisinin havacılık sektörüne etkileri ve alınan tedbirler ile olumsuz yönde etkilenmiştir. Hastalığın ilk görüldüğü Çin'in Wuhan kentinden sonra hastalığın güney Kore, Hong Kong ve Japonya'da da görülmesi uçuşların durdurulmasına ve tedbirler alınmasına neden olmuştur. Daha sonra İran, İtalya ve ispanyada artan vaka sayıları havacılığı durdurma noktasına gelmiştir. Ocak ayında azalan hava trafiği diğer aylarda da aynı şekilde azalmıştır. Salgının merkezinin Avrupa olması ve ABD de vaka sayılarının hızla artması havacılık sektöründe seferlerin durdurulmasına yol açmıştır (Macit ve Macit, 2020).

Aşağıdaki tabloda Mart 2020'de uluslararası yolcu kapasitesi %32 azalarak, sadece salgın yaşayan devletlerde değil, küresel ölçekte de önemli bir düşüş yaşanmıştır. Hava trafiğindeki azalmanın ilk salgın ülkeleriyle sınırlı olmadığı diğer ülkeleri de etkilediği görülmektedir. Salgının bütün ülkelerin uçuşlarında önemli bir azalma meydana gelmiştir (Macit ve Macit 2020).

Tablo 2: Ülkelerin Uluslararası Yolcu Koltuk Kapasitelerindeki Azalma (Mart/2020)

Ülke	Planlanan Kapasite Değişimi	Kapasite Değişimi (%)	Ülke	Planlanan Kapasite Değişimi*	Kapasite Değişimi (%)
Çin	14,734,300	-82	Almanya	4,277,933	-25
İtalya	6,852,300	-60	İngiltere	3,387,241	-16
Kore	6,511,100	-70	ABD	3,217,641	-14
Japonya	5,686,700	-50	İspanya	2,599,048	-20
Almanya	5,331,200	-28	BAE	2,465,717	-20
Hong Kong	5,305,300	-76	Türkiye	2,277,434	-31
ABD	4,617,500	-18	Fransa	2,106,010	-18
Tayland	4,451,400	-45	Singapur	2,031,900	-35
İngiltere	4,261,200	-19	Tayland	1,744,454	-29
Tayvan	4,026,700	-62	Suudi Arabistan	1,712,474	-30
İspanya	3,289,600	-23	Hindistan	1,643,127	-24
Singapur	3,172,100	-43	Malezya	1,537,179	-33
(BAE)	3,106,000	-24	İsviçre	1,380,332	-24
Fransa	2,839,300	-22	Endonezya	986,192	-27
Türkiye	2,769,000	-34	Avusturya	966,037	-26
Vietnam	2,564,200	-55	Japonya	935,256	-20
Malezya	2,424,100	-41	Kanada	871,795	-12
Hindistan	1,926,300	-27	Portekiz	812,785	-20

Suudi Arabistan	1,734,900	-31	Danimarka	807,531	-25
Filipinler	1,626,200	-44	Hollanda	789,914	-12
İsviçre	1,567,900	-26	Polonya	788,068	-21
Endonezya	1,402,000	-32	İsrail	788,068	-39
Kanada	1,125,900	-15	Belçika	781,479	-26
Avusturya	1,119,300	-28	Vietnam	754,856	-34
Rusya	1,081,500	-18	Katar	714,608	-16
Avustralya	1,058,200	-23	Mısır	707,091	-25
Hollanda	1,027,200	-14	İsveç	673,186	-22
Belçika	1,000,500	-29	Fas	638,169	-28
Katar	968,400	-20	Rusya	631,076	-12
Portekiz	948,100	-22	Avustralya	619,167	-16
Dünya Toplamı	121,831,580	-32	**Dünya Toplamı**	58,262,776	-20

3.4. Perakende sektörü (Alışveriş merkezleri)

Covid-19 salgını, insanların hayatlarında önemli değişikliklere yol açmıştır. Özellikle sokağa çıkma yasağı, karantinalar, çalışma saatlerinde esneklik, iş yerlerinin geçici bir süreyle kapatılması örnek olarak gösterilebilir. Salgının başlaması ile birlikte çoğu iş yerleri kepenk kapatmak durumunda kalmıştır. Kapatılan iş yerlerinin kira sözleşmeleri ve kapalı olan iş yerlerinin faaliyetinin olmaması iş yeri sahiplerine kira ödeme

güçlüğü getirmiştir (Kayış, 2020). Perakende sektörü içerisinde faaliyet gösteren birçok markaya ait mağazalar kamu sağlığı açısından 19 Mart 2020 tarihinde alınan tedbir kapsamında geçici olarak kapanmaya başlamıştır. Salgının önlenmesi açısından alınan bu tedbirler sektördeki esnafı özellikle kira ödemeleri konusunda zor durumda bırakmıştır. Salgının tüm dünyada etkili olması sebebi ile şirketler ürünlerin tedarikinde de aksaklıkların olduğu ve dünya genelinde tedarik zincirlerinin karşılanmasında zorlukların yaşandığı gözlemlenmektedir (www.campaigntr.com, 10.05.2020).

Alınan tedbirlerin insan sağlığı açısından önemli oluşu ve insanların evlerinden dışarı ya çıkmamaları yönünde alınan tedbirler, Mağazalar ve AVM'ler de ziyaretçi sayısında ciddi düşüşlerin yaşanmasına neden oldu. Bu durum ürün satışlarında azalmaya ve iş yerlerinin cirolarında kayıplar yaşamalarına neden olmuştur (www.hizmetix.com.tr, 10.05.2020).

Perakende sektöründe oluşan ekonomik sıkıntıyı ve son dönemde Covid-19 salgınındaki azalma 23 Mart'tan bu yana kepenklerinin kapalı olan alışveriş merkezleri, salgın sonrasında durumu durumun salgın öncesindeki gibi olmayacaktır. Alışveriş merkezlerinin 11 Mayıs 2020 tarihinden itibaren belli kurallar çerçevesinde açılacağı, salgının sektöre uğrattığı zararın bir kısım azaltılamaya çalışılacaktır (www.aa.com.tr, 10.05.2020).

SONUÇ

Pandemi salgınları sadece insan hayatını sağlık yönüyle etkilemekle kalmıyor insanların sosyal, kültürel ve ekonomik hayatlarını da derin etkiliyor. Tüm bu olumsuz koşullar altında hem salgının yayılması ile mücadele hem de ekonomik, sosyal hayatın normalleşmesi ve az etkilenmesi için tedbirler alınmaktadır. Bu tedbirler ilk etapta salgını tanımak nasıl ve ne şekilde yayıldığını tanımak olarak gerçekleşmektedir. Yayılan salgına karşı tüm dünyada ortak tedbirler alınmakta ve ülkeler kendi içlerinde bu tedbirlere ek tedbirler alarak salgını kontrol altına almaya ve yayılmasını engellemeye çalışmaktadır. Salgının yayılmasını engellemeye yönelik tedbirler haricinde salgının etkilediği ticaret sektörüne yönelik tedbirlerde alarak ülkelerin ekonomilerinin kötüye gitmemesi ve üretilen ürünlerde hem iç he dış piyasa da eksiklik olmaması için gerekli tedbirler alınmaktadır.

Ülkemizde Covid-19 pandemisinin ilk görüldüğü tarihten itibaren kademeli olarak tedbirler alınmıştır. Seyahat kısıtlamaları, sokağa çıkma yasağı, maske takma zorunluluğu gibi tedbirlerle salgının kontrol altına almaya çalışmıştır. Salgından olumsuz etkilenen ticaret sektörü ve insanların dışarı ile temastan kaçınmalarını sağlayan internet sitelerinden yaptıkları alışverişlerde e-ticaret etkin bir şekilde kullanmalarına neden olmuştur. Salgın hastalıklarda alınan tedbirler ve çözüm öneriler, ticaret olan etkisinin engellenmesi ve farklı çözüm

önerileri ile birlikte ekonomik hayatın, iç ve dış ticaretin etkilenmemesi amaçlanmaktadır.

KAYNAKÇA

Apéry, F. (2004). Un Pharmacıen Face À La Peste Dans L'empıre Ottoman. Osmanlı Bilimi Araştırmaları, 6(1), 16-35.

Arık, F. Ş. (1991). ''Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları''. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 15(26), 27-57.

Ayar, M., & Kılıç, Y. (2017). ''Osmanlı'da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme''. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17(2), 163-181.

Çekin, S. E., & Nuroğlu, E. (2020). ''Ticaret Savaşlarının Uluslararası Ticaret ve Reel Ekonomiye Etkisi''. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* (27), 73-79.

Çeti, B., & Ünlüönen, K. (2019). ''Salgın Hastalıklar Sebebiyle Oluşan Krizlerin Turizm Sektörü Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi''. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi,* 22(2), 109-128.

Çobanoğlu, N. (2020). ''Bireysel, Profesyonel, Toplumsal, Bilimsel ve Anadolu Kliniği'' *Tıp Bilimleri Dergisi,* 25(1), 36-42.

www.kirsehir.gov.tr 10.05.2020. http://www.kirsehir.gov.tr/otobus-seferleri-ile-ilgili-alinan-tedbir-kararlari.

www.tuba.gov.tr (07.05.2020). http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/Covid-19%20Raporu-Final.

Kaplan, E. (2015). ‘’XIII-XV. Yüzyıllar Arasında Suriye Bölgesinde Veba Salgınları’’. *International Journal of Science Culture and Sport*, 3(3), 525-534.

Kayış, F. (2020). ‘’Koronavirüs (covid-19) Salgınının Konut ve Çatılı İş Yerleri Kiralarına Etkileri Üzerine Düşünceler’’. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,* 7(4), 65-84.

KUŞ, C. (2014). ‘’Geç Ortaçağ’da Meydana Gelen Veba Salgınlarının Demografik ve İktisadi Etkileri Üzerine Bazı Düşünceler’’. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi , 10* (1), 45-59.

Macit, A., & Macit, D. (2020). ‘’Türk Sivil Havacılık Sektöründe Covıd-19 Pandemisinin Yönetimi’’. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7*(4), 100-116.

www.aa.com.tr(07.05.2020). https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/bakan-pekcan-temassiz-ticaretle-tir-ve-vagon-gecisleri-artti.

www.aa.com.tr(10.05.2020). https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/kovid-19-tedbirleri-kapsaminda-kapatilan-avmler-11-mayistaki-acilisa-hazirlaniyor.

www.batmanism.saglik.gov.tr (07.05.2020). https://batmanism.saglik.gov.tr/pandemi-ile-mucadelekapsaminda-psikososyal.

www.campaigntr.com (10.05.2020). https://www.campaigntr.com/covid-19-salgininin-perakende-sektorune-etkisi.

www.dunya.com (09.05.2020). https://www.dunya.com/dunya/dto-kuresel-ticarette-dusus-yuzde-32yi-bulabilir-haberi.

www.ekodialog.com (07.05.2020). https://www.ekodialog.com/Konular/ic-dis-ticaret-nedir.

www.hizmetix.com.tr (10.05.2020). http://hizmetix.com.tr/avm-perakende-avm/covid-19-avmlerin-gelecegini-de-degistirdi.

www.icisleri.gov.tr (09.05.2020). https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-koronavirus-tedbirleri-kapsaminda-ucakotobus-seferleri-genelgesi.

www.lojiport.com (07.05.2020). https://www.lojiport.com/utikadtan-kara-sinir-kapilarini-rahatlatacak-oneriler.

www.mediaclick.com.tr (03.05.2020). https://www.mediaclick.com.tr/blog/pandemi-pandemic-nedir-corona-virus-pandemik-hastalik-midir.

www.medipol.com.tr (06.05.2020). https://www.medipol.com.tr/bilgi-kosesi/bunlari-biliyor musunuz/pandemi-nedir-corona-virusu-neden-pandemi-ilan-edildi.

www.muhasebedersleri.com (07.05.2020). https://www.muhasebedersleri.com/dis-ticaret/dis-ticaret.

www.sabah.com.tr.(03.05.2020). https://www.sabah.com.tr/saglik/2020/03/31/pandemi-nedir-neden-ilan-edilir-dso-tarafindan-pandemi-ilan-edilen-salgin-hastaliklar-nelerdir.

www.ticaret.gov.tr (07.05.2020). https://ticaret.gov.tr/hizmet-ticareti/elektronik-ticaret/dijital-ticaret-tanim-ve-kavramlar.

www.ticaret.gov.tr (07.05.2020). https://ticaret.gov.tr/hizmet-ticareti/elektronik-ticaret/dijital-ticaret-tanim-ve-kavramlar adresinden alındı

www.ticaret.gov.tr (07.05.2020) . https://ticaret.gov.tr/haberler/bakan-pekcan-kovid-19-salginina-karsi-temassiz-ticaret-cozumunu-anlatti adresinden alındı

www.tobb.org.tr (07.05.2020). https://www.tobb.org.tr/sayfalar/detay.php?rid=9595&1st=haberler.

www.und.org.tr (07.05.2020). https://www.und.org.tr/sektorel-bilgiler/covid-19-salgininin-yuk-ve-yolcu-tasimaciligina-etkisi.

BÖLÜM 15

PANDEMİNİN TOPLUM VE BİREY PSİKOLOJİSİNE ETKİSİ

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ*

Sait KATRANCI**

*Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Şehitkâmil, Gaziantep, Türkiye, ytansu@gmail.com,

**Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi, Gaziantep/Türkiye

1. PANDEMİ NEDİR?

Pandemi kavramını genel olarak açıklayacak olursak; bir epideminin çok fazla insanı, ülkeyi ve kıtayı etkilemesi durumudur. Epidemi ise; bir hastalık veya sağlıkla ilgili durumun bir toplumda beklenenden fazla gözlenmesidir. Geçmişten günümüze dünya üzerinde birçok pandemi ve epidemi durumu meydana gelmiştir. Bunların başlıcaları Britanya Adalarında etkili olmuş 664 Vebası (MÖ 668-664), Avrupa'da yaşanmış Justinianus Veba Salgını (MÖ 542-541), Atina'da yaşanmış Antoninus Vebası, Kıbrıs Vebası (MÖ 266-250), Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'da etkili olmuş Antoninus Vebası gibi, milattan önceye dayanan, dünya üzerinde etkisi hatırda kalmış ve kaynaklara geçmiş pandemilerdir (Aslan, 2020).

Günümüz özelinde inceleyecek olursak; Aralık 2019'da Çin'in Hubei bölgesi başkenti Wuhan'da başlamıştır. Belirlenebilen bir sebep olmaksızın gelişen, tedavi ve aşılara cevap vermeyen bir zatürre görülmesi üzerine SARS CoV-2 olarak adlandırılan hastalığa yeni bir koronavirüsün neden olduğu anlaşılmış, hastalık bir salgın haline dönüşmüştür. Hastalığın tüm dünya da görülmesi üzerine 11 Mart 2020'de salgın "pandemi" olarak ilan edilmiştir(Aslan, 2020). Geçmişte meydana gelen pandemilerin yayılma hızını günümüz pandemisi ile kıyasladığımızda aradaki fark çok açıktır. Bunun sebebi etken olan virüs veya bakteri epidemisi olmakla beraber asıl etken ulaşım mesafelerinin

daralmış olmasıdır. Gelişen teknoloji ve hava yolu trafiğinin artması ile bu çok daha kolay hale gelmiştir. Bu durum; Çin de ortaya çıkan virüs ün, Çin e göre dünya nın öbür ucunda görülmesinin başlıca sebebi virüsün taşıyıcı mahareti ile kolay bir şekilde taşınmasından kaynaklıdır. Bu etken dünya da hastalığın belli bir kesime bulaşmama ihtimalini ortadan kaldırmıştır.

Hastalığın bu denli kolay bir şekilde yayılması ve bulaşması insanlarda tedirginlik, korku başta olmak üzere çeşitli ruhsal bozukluklara sebep olmaktadır. Bu makalede pandeminin içeriğinden ziyade birey ve toplum üzerindeki psikolojik etkiler anlatılmaya çalışılmaktadır.

2. PANDEMİNİN TOPLUM PSİKOLOJİSİNE ETKİSİ

Topluluklarda yaşayan bireylerin davranışları ahlaki normlar ve değerler ile düzenlenmektedir (Greene, 2013). “Doğru” olanı yapanlara saygı duyulur ve kamuoyu tarafından takdir edilirken, “yanlış” olanı yapanlara değer kaybettirir ve sosyal olarak dışlanır (Leach, Bilali ve Pagliaro, 2015). Bu sosyal uygulama mekanizmaları, insanları paylaşılan öncü ilkeleri benimsemeye ve içselleştirmeye teşvik ederek 'yanlış' olarak görülen ve yasal anlaşmalara ve resmi yaptırımlara dayanmayan davranışlardan kaçınarak 'doğru' olarak kabul edilenleri yapmaya motive eder (Ellemers ve van den Bos, 2012). Bu açıklamalar ışığında yukarda anlatılanların bütününe toplum psikoloji diyebiliriz. Bu bağlamda toplum içerisinde bir pandemi var ise toplum

içerisindeki bireylerin doğru ve yanlışları tartışılır hale gelir. Artık birey münferit düşünemez ve kendi normları toplum normlarına evrilir.

Salgın ortamında bireysel düşünmemeyi şu şekilde de açıklayabiliriz. İnsanlar genellikle başkasının kazancının (özellikle de rakip bir gruptan birinin) kendileri için bir kayıp olabileceğini düşünürler. Tabiki bunun tam tersi de geçerlidir. (Peters, Lipkus ve Diefenbach, 2006; Meegan, 2010). Sıfır toplamlı düşünme, başka birinin enfeksiyonunun kendisi ve diğer herkes için bir tehdit olduğu pandemik enfeksiyonun sıfır toplamlı olmayan doğasına huzursuzca oturur (Folch, Hernandez, Barragan ve Franco-Paredes, 2003). Yani kendi ve çevresinde salgın belirtilerinin görülmemesi, birey için tehdit dışı değildir. Sıfır toplamlı düşünme, gerekli olanın ötesinde koruyucu malzemeleri (dezenfektan, maskeler, hatta aşılar) biriktirmenin psikolojik olarak zorlayıcı olabileceği anlamına gelir, ancak bunu yapmakla kendi kendini yenebilir. Bu davranış kendi psikolojisini sadece lokal olarak kısa vadede rahatlatır.

Bir pandemi sırasındaki merkezi duygusal tepkilerden biri korkudur. İnsanlar, diğer hayvanlar gibi, ekolojik tehditlerle mücadele için bir dizi savunma sistemine sahiptir (LeDoux, 2012; Mobbs, Hagan, Dalgleish, Silston ve Prévost, 2015). Bir tehditten kaynaklanan olumsuz duygular bulaşıcı olabilir (Kramer, Guillory ve Hancock, 2014) ve korku tehditlerin daha yakın görünmesini sağlayabilir(Cole, Balcetis ve Dunning,

2012).Belki de pandeminin en ürkütücü tarafı toplumları kitlesel boyutta etkilemesinden kaynaklıdır. Pandemiler sırasında viral iletimin yavaşlatılması davranışlarda önemli değişiklikler gerektirir. Bu tarz davranışlar toplumları çoğu kez negatif olarak etkilemiştir. Sosyal ve kültürel bağlamların çeşitli yönleri, davranış değişikliğinin kapsamını ve hızını etkiler.

Sosyal ağlar, bir salgın sırasında hem zararlı hem de faydalı davranışların yayılmasını artırabilir ve bu etkiler ağ yoluyla arkadaşlara, arkadaşların arkadaşlarına ve hatta arkadaşlarının arkadaşlarına yayılabilir (Christakis ve Fowler, 2013). Virüsün kendisi insandan insana yayılır ve zincir halkalarının merkezi olarak bulunan insanlar daha fazla insanla temas ettiğinden, genellikle ilk enfekte olanlar arasındadır (Christakis ve Fowler, 2010). Ancak bu aynı merkezi insanların hastalığı yavaşlatmak için etkili olabilirler. Çünkü el yıkama ve fiziksel uzaklaşma gibi olumlu müdahaleleri çok çeşitli insanlara göstererek yayabilirler (Kim ve diğerleri, 2015). Bazı araştırmalar, müdahalelerin daha büyük bir kısmının müdahaleyi alan insanlar üzerindeki doğrudan etkilerden değil, davranışı kopyalayan sosyal ilişkileri üzerindeki dolaylı etkilerden kaynaklanabileceğini göstermektedir (Bond ve diğerleri, 2012). Bu nedenle, iyi bağlantılı bireyleri hedefleyerek ve davranış değişikliklerini başkalarına görünür ve dikkat çekici yaparak her türlü davranış değişikliği çabasının etkisini artırabiliriz. Enfeksiyonları yavaşlatmanın önemi göz önüne alındığında, insanların başkalarının önleyici tedbirlere erişiminin kendileri

için bir fayda olduğunu bilmelerini sağlamak faydalı olabilir. Bu bağlamda ek olarak toplum içerisinde daha geniş kitlelere nüfus edebilecek insanların bilinçli bir şekilde insanlara pandemi hakkında bilgi vermesi ve yol göstermesi çok daha faydalı olabilir.

Salgın olan toplumlarda toplumların hatta birey bazında insanların karar verme mekanizmalarında farklılıklar ortaya çıkabilir. Bu durum pandemi sırasında ahlaki karar verme, belirsizliği ortaya çıkarır. Sosyal etkileşimlerin başkalarını etkileyip etkilemeyeceği belli değildir. Faydaları veya zararları belirsiz olduğunda insanlar başkaları için fedakârlık yapmakta daha az istekli olabilirler (Gino, Norton ve Weber, 2016; Garcia, Massoni ve Villeval, 2020). Örneğin, hastayken işe gidip gitmeyeceğine karar verme konusundaki varsayımsal senaryolarda, Amerikalı ve İngiliz katılımcılar, bir iş arkadaşına bulaşacaklarından emin olmadığı zaman evde kalmaya daha az istekli olacaklarını bildirdiler. Bununla birlikte, işe giderken ciddi bir hastalık geçirecek yaşlı bir iş arkadaşına bulaşma riskiyle karşı karşıya kaldıklarında, katılımcılar evde kalmak için daha istekli olacaklarını bildirdiler (Kappes ve diğerleri, 2018). Bu nedenle, belirsiz olsalar bile en kötü senaryolara odaklanmak insanları başkaları için fedakârlık yapmaya teşvik edebilir.

İnsanlar ahlaki kararlar aldıklarında, başkalarının kendilerini bencilce davrandıkları için nasıl yargılayacağını düşünürler

(Barclay ve Willer, 2007; Milinski, Semmann ve Krambeck, 2002). Zararlı eylemler, zararlı işlemlerden daha sert bir şekilde yargılanır (Cushman ve Young, 2011; Ritov ve Baron, 1990) ve var olan durumdan saparak zarar vermek, varsayılan olarak zarar görmekten daha çok suçlanır (Ritov ve Baron, 1992; Tetlock ve Boettger, 1994). Bu nedenle, bir pandemi sırasında pasif veya varsayılan kararlar yerine aktif kararlar olarak "her zamanki gibi iş" ile devam etme kararlarını reddetmek, bu tür davranışları daha az kabul edilebilir hale getirebilir.

3. PANDEMİNİN BİREYSEL OLARAK ETKİSİ

Toplum içerisinde görülen salgın hastalığın bireysel olarak psikolojisini incelenmesi, toplum olarak psikolojisinin incelenmesinden cok farklı bir yerde değildir aslında. Çünkü bireylerin etkilendiği durum birleşerek topluma yansımaktadır. Birey olarak alınan tedbirler ya da tam tersi alınmayan önlemler toplumu doğrudan etkilemektedir. Onun içindir ki birey olarak alınan tedbirler tedavisi henüz bulunmamış bir salgının, epidemi zirvesini ötelemek ve sağlık sistemin bir anda çökmesini engellemek üzeredir (Aslan, 2020)

Pandemi ortamında insan vücudu ve metabolizması olağandışı tepkiler verir. Bunların başlıcaları tehdit algısı, duygu ve risk algısında değişmeler, önyargı ve izole hissi, panik atak durumu, aşırı derecede kaygı, depresif ve depresyon bozukluğu gibi psikolojik durum bozuklukları baş gösterir. Bu psikolojik

değişimler belli bir düzeye kadar normal karşılanabilir. Bu etkenleri alt başlıklar halinde kısaca inceleyecek olursak;

3.1. Tehdit

İnsanlar, diğer hayvanlar gibi, ekolojik tehditlerle mücadele için bir dizi savunma sistemine sahiptir (LeDoux, 2012; Mobbs, Hagan, Dalgleish, Silston ve Prévost, 2015) Herhangi bir tehditten kaynaklanan etki sonucunda korku doğar ve etrafındaki bireylere de bulaşıcı etkiye sahiptir (Cole, Balcetis ve Dunning, 2012). Korku; tehditle başa çıkabildiklerini hissettiklerinde insanların davranışlarını değiştirmelerine neden olur, ancak eylem yapmak için çaresiz hissettiklerinde savunma tepkilerine yol açar (Witte ve Allen, 2000).

3.2. Risk Algısı ve Duygu Bozukluğu

Duygular genellikle risk algılarını yönlendirir, bazen gerçek bilgilerden daha çok gerçek olmayan durumlara odaklanmaya yönlendirir insanı (Slovic, Finucane, Peters ve MacGregor, 2004; Loewenstein, Weber, Hsee ve Welch, 2001). Odak değişikliği insan metabolizmasını genellikle olumsuz yönde etkiler. Hele ki odak noktası olumsuz bir durum üzerine ise durum risk algısını tetikler ve sonucu daha kötü durumlara evrilir.

3.3. Ön Yargı ve İzole Hissi

Korku ve tehdit deneyiminin sadece insanların kendileri hakkında nasıl düşündükleri değil, aynı zamanda başkaları

hakkında, özellikle de dış gruplar hakkında nasıl hissettikleri ve onlara tepki gösterdikleri için değişik sonuçları vardır. Örneğin, hastalık ile tehdit edilmesi genellikle daha yüksek seviyelerde başka kültürlerin yaşantıları ile ilişkilidir (Schaller ve Neuberg, 2012). Daha büyük korku ve algılanan tehdit dış gruplara karşı daha fazla hoşgörüsüzlük ve cezalandırmayla psikolojik olarak tetikler (Feldman ve Stenner, 1997; Jackson ve diğerleri, 2019; Marcus, Sullivan, Theiss-Morse ve Wood, 1995). Bu hoşgörüsüzlük kendinden olmayan herkes için önyargılı davranmasına, kendini sosyal yaşantıdan ve hayatın akışından izole etmesine sebep olur.

3.4. Panik Atak

Günümüz toplumun bireylerinde, tehlikede olduğunda, özellikle de kalabalıklarda panik halinde olduğuna dair yaygın bir inanç vardır. Yani, kendini korumanın dışında körü körüne ve aşırı derecede hareket ederler ve potansiyel olarak herkesin hayatta kalmasını tehlikeye atarlar (Clarke, 2002). Bu kavram günümüzde pek çok bilim insanı tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Şüphesiz, bazı insanlar bencilce davranırlar. Ama bu durumu yaşayan ve panik atak semptomlarının görüldüğü kişiler genellikle savunmasız olanlardır. Sonuç olarak daha fazla sıkıntı yaşayan da bu gruptan olanlardır (Drury, 2018).

3.5. Kaygı

Pandemi ortamında toplumda ki bireylerin öngöremediği; yarın için karşılaşacağı durumun belirsizliği, bireyin kaygı

duymasının başlıca sebebidir. Bu belirsizliğe salgın ortamında alınan tedbirlerin çekirdek topluluğa (aile) ekonomik olarak yansımaları kaygı katsayısını arttırır ve sağlıksız düşünmeye sevk eder.

3.6. Depresif Olma ve Depresyon Hali

Pandeminin tedavisinin veya aşının bulunamaması durumunda; salgını yavaşlatmak için en hayati stratejilerden biri "sosyal mesafe" dir. Bu tedbirin alınmasıyla birlikte, insanların birbirinden uzaklaştırma, başkalarıyla bağlantı kurmamak insan içgüdüsü ile çatışır (Baumeister ve Leary, 1995). Sosyal bağlantı, insanların duyguları düzenlemelerine, stresle başa çıkmalarına ve zor zamanlarda esnek kalmalarına yardımcı olur (Jetten ve diğerleri, 2012; Rimé, 2009; Williams, Morelli, Ong ve Zaki, 2018). Aksine, yalnızlık ve sosyal izolasyon stres yükünü kötüleştirir ve genellikle zihinsel, kalp damar sistemi ve bağışıklık sağlığı üzerinde zararlı etkiler yaratır (Haslam ve diğerleri, 2018; Hawkley ve Cacioppo, 2010). Bu durumlar neticesinde insan kendini depresif hisseder. Sürecin uzamasıyla beraber bu durum bireylerin depresyona girmesine sebep olur.

3.7. Pandeminin Ömrünün, Toplum Psikoloji Üzerine Yansımaları

Pandeminin ilan edilmesi, üzerinde yaşadığımız gezegendeki tüm insanları etkileyebilecek durumda olması durumunda ortaya çıkmıştır. Bu tehdidin ortadan kalkması mevcut salgının tedavinin ya da aşısının bulunmasıyla ilişkilidir. Bu durumun

devam etmesi toplumlar üzerinde alışılagelmiş yaşantılarının köklü değişimlere uğrattığı için insan psikolojisine yansıması olumsuz yönde olduğu görülmektedir. Virüssüz hane halkları için bile, pandemi, özellikle kronik anksiyete ve ekonomik zorluklar açısından büyük bir stresör olarak işlev görecektir. Bu etkiler, sosyal izolasyonu ve ilişki zorluklarını artırabilecek öz-izolasyon politikaları ile daha da kötüleşebilir.

Bilim insanları bu sonuçları hafifletebilecek stratejiler belirlediler. Birincisi, psikolojik açıdan, yalnızlık, kişinin yeterince sosyal bağlantı yaşamadığının öznel bir durumu olarak yorumlanırken, tecrit sosyal etkileşimlerin nesnel bir eksikliği olarak görülmektedir (Cacioppo ve Patrick, 2009). Bu, bir kişinin izole edilebileceği, ancak yalnız ya da bir kalabalığın içinde yalnız kalabileceği anlamına gelir. Dolayısıyla, "sosyal mesafe" terimi, kişinin anlamlı etkileşimleri kesmesi gerektiği anlamına gelebilir. Bu kavram çoğu zaman toplum için can sıkıcı görülmektedir. Ancak bu durumun yararlı bir alternatif terim olduğu, insanların fiziksel olarak ayrıldıklarında bile sosyal bağlantının mümkün olduğunu vurgulanarak, yardımcı olmak için bu kavrama "fiziksel mesafe" tabiri denebilir.(Aslan, 2020).

SONUÇ

Yaşadığımız şu günlerde Dünya ve ülkemiz ölçeğinde olağanüstü bir süreçten geçtiğimiz söylenebilir. Bu durum dünya genelinde ve ülkemiz özelinde 'Pandeminin' her boyutta yaşanmasıdır. Bu durum kimsenin alışık olmadığı bir durum olmakla birlikte çeşitli sorun ve sonuçları da beraberinde getirmektedir. Bu günleri 3-4 ay öncesinde dile getirilmiş bir olay olsa idi kimsenin ihtimal vermeyeceği aşikârdır. Hal böyle olunca durumun neticesinde insanlar üzerinde çeşitli duygusal reaksiyonlar ve travma etkisi görülmeye başlanmıştır. Bu duygusal ve travma reaksiyonların başlıcaları; şaşkınlık, üzüntü, kaygı, endişe, korku, geleceğe yönelik olumsuz düşünceler gibi farklı duygusal tepkimelerdir. Pandemi ortamında bu tarz ruhsal değişimlerin belli bir oranda olması tabii ve doğaldır. Bu kaygı ve değişimlerin temelinde insan içgüdüsünün hayatta kalma dürtüsü yatmakta olduğu düşünülmektedir.

Pandeminin toplum üzerindeki etkisi, birey bazında incelenirse bireylerin üzerinde yarattığı etkinin bileşkesidir diyebiliriz. Bu tepkilerin çoğu duygusal tepkiler olup birey üzerinde; şaşkınlık, geleceğe yönelik kaygı-endişe, depresif olma hali gibi duygusal bozukluklar başlı çalarıdır. Bu tepkiler pandemi ortamında tüm bireyler de görülür diyebiliriz (İstisnai durumlar dışında). Asıl olan bu duygusal tepkilerin doğal olduğunu özümseyip, anlayarak, dinleyerek sağlıklı reaksiyonlar göstermektir. Ancak bu şekilde sağlıklı reaksiyon gösteren bireyler,(tüme varırsak

toplumlar) psikolojik olarak sağlıklıdır ve ruh sağlığı açışından etkilenmemiştir diyebiliriz.

Diğer taraftan yine toplum için tehdit olabilecek başka bir durum ise korku ve tedirginlik halidir. Bu durumda olan bireyler, sürekli sevdiklerinin tehlikede olduğunu düşünür ve onların daha güvenli ortamda yaşatma isteği içindedir. Bu şekilde güvenli ortamı pandemi ortamında bir anda sağlayamayacağı için kendisini suçlu hisseder ve sevdikleri dışında herkese saldırgan davranmaya meyil eder.

Toplum için yukardaki saydıklarımızdan belki de daha tehlikeli olan bir durum var ki o da umursamazlık ve aldırmazlık halidir. Bu tarz davranış içinde olan bireyler pandemi ortamında potansiyel bulaştırıcı olduğunu hiçbir zaman kabul etmez ve hayatını kesintisiz yaşamaya devam eder. Bu durum çevresi başta olmak üzere toplum için büyük tehlike doğurur.

Sonuç olarak toparlayacak olursak; birey bakımından ve bileşkesi toplum genelinde bir takım ruhsal değişkenlerin olması kabul edilebilir seviyedir. Ruhsal acıdan bu tarz değişimler esnasında hayatın akışı içerisinde gerçeğe odaklanmak, alınan tedbirleri uygulamak ve farkında olmak gerekir. Kaygı boyutunu üst safhaya taşıyacak olan; zihnimizin tehlikeyi büyük, kendimizi küçük görmesidir. Bunun yerine, ‘biz güçlü olduğumuz için şu an hayattayız’ prensibini aklımızdan çıkarmamamız gerekir.

KAYNAKLAR

Barclay, P. & Willer, R. (2007), "Partner choice creates competitive altruism in humans." *Proc. R. Soc. B Biol. Sci.* 274, 749–753.

Baumeister, R. F. & Leary, M. R. (1995), "The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation." *Psychol. Bull.* 117, 497–529.

Bond, R. M. *et al.* (2012), "A 61-million-person experiment in social influence and political mobilization." *Nature* 489, 295–298.

Christakis, N. A. & Fowler, J. H. (2013), "Social contagion theory: examining dynamic social networks and human behavior." *Stat. Med.* 32, 556–577.

Christakis, N. A. & Fowler, J. H. (2010), "Social network sensors for early detection of contagious outbreaks." *PloS One* 5, e12948.

Clarke, L. (2002), " Panic: Myth or Reality?" *Contexts* 1, 21–26.

Cole, S., Balcetis, E. & Dunning, D. (2012), "Affective Signals of Threat Increase Perceived Proximity." *Psychol. Sci.* doi:10.1177/0956797612446953.

Cushman, F. & Young, L. (2011), "Patterns of moral judgment derive from nonmoral psychological representations." *Cogn. Sci.* 35, 1052–1075.

Drury, J. (2018), “The role of social identity processes in mass emergency behaviour: An integrative review.” *Eur. Rev. Soc. Psychol.* 29, 38–81.

Ellemers, N. & van den Bos, K. (2012), “Morality in Groups: On the Social-Regulatory Functions of Right and Wrong.” *Soc. Personal. Psychol. Compass* 6, 878–889.

Feldman, S. & Stenner, K. (1997), “Perceived Threat and Authoritarianism.” *Polit. Psychol.* 18, 741–770.

Folch, E., Hernandez, I., Barragan, M. & Franco-Paredes, C. (2003), “Infectious diseases, non-zero-sum thinking, and the developing world.” *Am. J. Med. Sci.* 326, 66–72.

Garcia, T., Massoni, S. & Villeval, M. C. (2020), “Ambiguity and excuse-driven behavior in charitable giving.” *Eur. Econ. Rev.* 124, 103412.

Gino, F., Norton, M. I. & Weber, R. A. (2016), “Motivated Bayesians: Feeling Moral While Acting Egoistically.” *J. Econ. Perspect.* 30, 189–212.

Greene, J. (2013), “*Moral Tribes: Emotion, Reason and the Gap between Us and Them*” The Penguin Press, New York

Haslam, C. et al. (2018), “*The New Psychology of Health : Unlocking the Social Cure*.” Routledge, New York

Hawkley, L. C. & Cacioppo, J. T. (2010), “Loneliness matters: a theoretical and empirical review of consequences and

mechanisms.” *Ann. Behav. Med. Publ. Soc. Behav. Med.* 40, 218–227.

Jackson, J. C. et al. (2019), “Ecological and cultural factors underlying the global distribution of prejudice.” *PloS One* 14, e0221953.

Jetten, J. et al. (2017), “Advancing the social identity approach to health and well-being: Progressing the social cure research agenda.” *Eur. J. Soc. Psychol.* 47, 789–802.

Kappes, A. et al. (2018), “Uncertainty about the impact of social decisions increases prosocial behaviour.” *Nat. Hum. Behav.* 2, 573–580.

Kim, D. A. et al. (2015), “A Randomised Controlled Trial of Social Network Targeting to Maximise Population Behaviour Change.” *Lancet Lond. Engl.* 386, 145–153.

Kramer, A. D. I., Guillory, J. E. & Hancock, J. T. (2014), “Experimental evidence of massive-scale emotional contagion through social networks.” *Proc. Natl. Acad. Sci.* 111, 8788–8790.

Leach, C. W., Bilali, R. & Pagliaro, S. “Groups and morality.” in *APA handbook of personality and social psychology, C. 2: Group processes* 123–149 (American Psychological Association, 2015).

LeDoux, J. (2012), “Rethinking the Emotional Brain.” *Neuron* 73, 653–676.

Loewenstein, G. F., Weber, E. U., Hsee, C. K. & Welch, N. (2001), "Risk as feelings." *Psychol. Bull.* 127, 267–286.

Marcus, G. E., Sullivan, J. L., Theiss-Morse, E., & Wood, S. L. (1995), "*Cambridge studies in political psychology and public opinion. With malice toward some: How people make civil liberties judgments."* Cambridge University Press, Cambridge

Meegan, D. V. (2010), "Zero-Sum Bias: Perceived Competition Despite Unlimited Resources." *Front. Psychol.* 1,

Milinski, M., Semmann, D. & Krambeck, H.-J. (2002), "Reputation helps solve the 'tragedy of the commons." *Nature* 415, 424–426.

Mobbs, D., Hagan, C. C., Dalgleish, T., Silston, B. & Prévost, C. (2015), "The ecology of human fear: survival optimization and the nervous system." *Front. Neurosci.* 9, 55.

Peters, E., Lipkus, I. & Diefenbach, M. A. (2006), "The Functions of Affect in Health Communications and in the Construction of Health Preferences." *J. Commun.* 56, 140–162.

Recep A, (2020), "Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid-19." *Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı* C. 8, S. 85, 35-36.

Recep A, (2020), "Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid-19." *Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı* C. 8, S. 85, 36-37.

Recep A, (2020), "Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid-19." *Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı* C. 8, S. 85, 39-40.

Rimé, B. (2009), "Emotion Elicits the Social Sharing of Emotion: Theory and Empirical Review." *Emot. Rev.* 1, 60–85.

Ritov, I. & Baron, J. (1990), "Reluctance to vaccinate: Omission bias and ambiguity." *J. Behav. Decis. Mak.* 3, 263–277.

Ritov, I. & Baron, J. (1992), "Status-quo and omission biases." *J. Risk Uncertain.* 5, 49–61.

Schaller, M. & Neuberg, S. L. (2012) "Danger, Disease, and the Nature of Prejudice(s)." *Advances in Experimental Social Psychology* (ed. Zanna, J. M. O. and M. P.) C.46 1–54

Slovic, P., Finucane, M. L., Peters, E. & MacGregor, D. G. (2004), "Risk as Analysis and Risk as Feelings: Some Thoughts about Affect, Reason, Risk, and Rationality." *Risk Anal.* 24, 311–322.

Jetten, J., Haslam, C., & Haslam, S. A. (Eds.). (2012), "*The social cure: Identity, health and well-being*." Psychology Press.

Williams, W. C., Morelli, S. A., Ong, D. C. & Zaki, J. (2018), "Interpersonal emotion regulation: Implications for affiliation, perceived support, relationships, and well-being." *J. Pers. Soc. Psychol.* 115, 224–254.

Witte, K. & Allen, M. (2000), “A Meta-Analysis of Fear Appeals: Implications for Effective Public Health Campaigns.” *Health Educ. Behav.* 27, 591–615.

BÖLÜM 16

KORONAVİRÜS (COVİD-19) İLE SARS KARŞILAŞTIRMASI

Ünsal YAKIT*

*Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi, Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep,Türkiye

GİRİŞ

Şiddetli Akut Solunum Yolu Sendromu (İngilizce: Severe Acute Respiratory Syndrome, kısaca SARS) (https://www.who.int/csr/sars/en/24.03.2020), insanları etkileyen, şiddetli akut solunum yolu sendromu koronavirüsünün (SARS-CoV) neden olduğu solunum yolu sendromudur (https://www.cdc.gov/sars/about/fs-SARS.html, 24.03.2020). Kasım 2002 ve Temmuz 2003 tarihleri arasında Hong Kong'da başlayan SARS salgını neredeyse pandemik hale gelmiş ve dünya çapında 8422 vaka ve 916 ölüm görülmüştür. Dünya Sağlık Örgütü ölüm oranını %10.9 olarak açıklamıştır. Haftalar içinde SARS 2003 yılının başlarında Hong Kong'dan 37 ülkede yayılmıştır. Çoğunlukla Çin, Tayvan, Singapur, ABD ve Kanada gibi ülkelerde görülen bu salgın Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve Hastalık Kontrol Merkezi (CDC) başta olmak üzere pek çok yerel ve küresel dernek ve kuruluşun yoğun işbirliği ile aşılmıştır. Ülkemizde görülmediği bilinen bu salgın ciddi bir tehdit oluşturmuştur. (https://www.who.int/csr/sars/country/2003_08_15/en/,01Kasım 2002-07 Ağustos 2003 Ülkelere Göre Vaka Özet Tablosu, 24.03.2020), (https://www.toraks.org.tr/news.detail=902, 24.03. 2020).

Şiddetli Akut Solunum Yolu Sendromu Koronavirüsü 2 ya da kısaltmasıyla **SARS-CoV-2**, Aralık 2019'da varlığını belirten pozitif yönelimli ve tek iplikçikli RNA virüsü olan yeni tip bir koronavirüstür. Virüsün insandan insana bulaştığı

ve Çin'den başka diğer ülkelerden gelen raporlar sonucu bulaşma hızının Ocak 2020 ortalarında daha da hızlandığı görülmüştür. Virüs, 2019-2020 Vuhan zatürre salgını sırasında zatürre olan bir hastada, pozitif bir örnek üzerinde yapılan nükleik asit testinden sonra genomik olarak dizilmiştir. Virüsün kuluçka dönemi (bulaşmasından semptomların oluşmaya başladığı süre) 2 ila 24 gün arasındadır ve bu dönemde de virüs bulaşıcıdır.(https://www.who.int/publications-detail/surveillance-case-definitions-for-human-infection-with-novel-coronavirus-(ncov).24.03.2020)

Ocak 2020'de, salgını araştıran sağlık komisyonu ekibi başkanı Zhong Nanshan'a göre Çin'in Guangdong eyaleti'nde, insandan insana bulaşma doğrulanmıştır. (https://www.cbc.ca/news/health/coronavirus-human-to-human-1.5433187,24.03.2020) Şu anda yeni virüs için spesifik bir tedavi mevcut değildir, ancak mevcut anti-virallerin kullanılabilme ihtimali olabilir. (https://www.reuters.com/article/us-china-health-pneumonia-who-idUSKBN1ZD16J ,24.03.2020) Çin bilim insanları hastalığa dair bir aşı üretmiş olmakla birlikte bu konudaki klinik insan çalışmalarının Nisan ayında başlayacağı öngörülmektedir. (https://time.com/5790545/first-covid-19-vaccine/,24.03.2020)

Kasım 2002 ve Temmuz 2003 tarihleri arasında Çin, Hong Kong'da başlayan ve neredeyse pandemik hale gelmiş Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS)(Şiddetli Akut Solunum

Yolu Sendromu) ile yine Şiddetli akut solunum yolu sendromu koronavirüsü 2 veya CoVID-19 veya Vuhan koronavirüsü olarak adlandırılan ilk olarak Aralık 2019'da Çin'in Vuhan kentinde başlayan Yeni Koronavirüsü (COVİD-19)'inceleyeceğiz.

1. PANDEMİ NE DEMEK?

Pandemi: En basit tanımıyla dünyada eşzamanlı olarak çok yaygın bir şekilde çok fazla sayıda insanı tehdit eden bulaşıcı hastalıklara verilen isimdir. 2009 yılında domuz gribi, pandemik hastalık ilan edilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) tanımlamasına göre, bir hastalığın pandemi olabilmesi için kabaca üç kriter aranmaktadır. Bu üç kriter aşağıda belirtilmiştir:

- Yeni bir virüs olması,
- İnsanlara kolayca geçebilmesi,
- İnsandan insana kolay ve sürekli bir şekilde bulaşmasıdır. (https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51614548, 24.03.2020)

2. PANDEMİ NASIL İLAN EDİLİR?

Bir hastalığın pandemi olabilmesi için istikrarlı bir şekilde, dünyanın farklı noktalarında, kitleler üzerinde görülmeye başlaması gerekmektedir. Bir hastalığın pandemi ilan edilmesi

ise Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından yapılmaktadır. (https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51614548, 24.03.2020)

Dünya Sağlık Örgütü, 11 Mart itibarıyla 114 ülkede 118 bin vakanın görüldüğünü ve 4 bin 291 kişinin hayatını kaybettiğini açıklayarak, Çin'de ortaya çıkan ve pek çok ülkeye yayılan Yeni Koronavirüsü (Sars COV-2) 11 Mart 2020 tarihinde pandemi olarak ilan etmiştir.

3. SARS (SEVERE ACUTE RESPİRATORY SYNDROME, ŞİDDETLİ AKUT SOLUNUM YOLU SENDROMU) NEDİR ?

Şiddetli akut solunum yolu sendromu (SARS), insanları etkileyen, şiddetli akut solunum yolu sendromu koronavirüsünün (SARS-CoV) neden olduğu solunum yolu sendromudur. **Kasım 2002** ve **Temmuz 2003** tarihleri arasında Çin, Hong Kong'da başlayan SARS salgını neredeyse pandemik hale gelmiş ve dünya çapında 8422 vaka ve 916 ölüm görülmüştür. Dünya Sağlık Örgütü ölüm oranını %10,9 olarak açıklamıştır. Haftalar içinde SARS 2003 yılının başlarında Hong Kong'dan 37 ülkeye yayılmıştır (https://www.who.int/csr/ sars/country /2003_08_15/en/, 24.03.2020).

Bugün itibarıyla, 2003 yılı Haziran ayında görülen son enfekte insan vakası (2004 yılında laboratuvar kaynaklı bir enfeksiyon

durumu göz ardı edilirse) SARS'ın yayılması tamamen önlenmiştir. Ancak, SARS hastalığının yok edildiği iddia edilmemektedir. Bazı hayvan populasyonlarında hala doğal ana rezervuar olarak mevcut olabileceği ve gelecekte insan nüfusunun içine tekrar dönebileceği düşünülmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü'nün bildirdiğine göre SARS hastalığının fatalite hızı; 24 yaş ve daha gençlerde %1 altında, 25 - 44 yaş arası % 6, 45 - 64 yaş arası %15, 65 yaş ve üzerinde %50 olarak görülmektedir. SARS hastalığı 2016 yılında sadece Ukrayna'da 319 kişinin yaşamını yitirmesine sebep olmuştur. (https://www.who.int/csr/sarsarchi ve/2003_05_07a/en/, 24.03.2020)

Şubat 2003'de DSÖ tarafından alarm verilen SARS hastalığı Çin'in Guandong bölgesinden sonra özellikle Hong-Kong, Tayvan, Kanada, Singapur gibi ülkeleri en fazla etkiledi. Aşağıdaki Tabloda CDC tarafından bildirilen (11 Haziran 2003) SARS olgularının ülkelere göre dağılımı yer almaktadır:

Ülke	Olgu sayısı	Ölen olgu sayısı	Ölüm oranı (%)
Kanada	238	32	13.4
Çin	5328	343	6.4
Hong-Kong	1755	291	16.6
Singapur	206	31	15.0
Tayvan	688	81	11.8
Tayland	9	2	22.2
Amerika	70	0	0
Vietnam	63	5	79
Diğer	88	5	5.7
TOPLAM	8455	790	9.3

SARS'a ilişkin mortalite hızları ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Ülkeler arasındaki farklılıkların; kalabalık yaşam tarzı, sağlık hizmeti sunum farklılıkları, genetik yatkınlık yada virusun virulansındaki farklılıklardan kaynaklandığı henüz bilinmezliğini korumaktadır.

SARS tekrar görülürse mücadelede en önemli adım, salgının erken tanınması olacaktır. SARS'ın dönüşü insanlar, hayvanlar ve laboratuarlar gibi rezervuarlarla olacaktır. SARS-CoV için insan rezervuarların olduğu kesin değildir. Nitekim salgın esnasında da virusun insandan insana yayılımı, hastaneler dışında virusun genel populasyonda kalmasına izin verecek oranda olmamıştır. Teorik olarak bu yayılım, etkilenmiş bölgelerdeki asemptomatik veya hafif hastalığa sahip kişilerle olabilir. Ancak yapılan çalışmalar virus yayan kronik persistan

infeksiyona sahip insan olmadığı yönündedir (https://www.toraks.org.tr/news.aspx?detail=900, **Prof. Dr. Eyüp Sabri Uçan, 25 Şubat 2011-24.03.2020).**

SARS virüsünün biyolojik bir silah olarak laboratuvarda tasarlandığı konusunda bir takım teoriler gündeme gelmiştir. Rus ilaç akademisi üyesi Sergei Kolesnikov *"Bu virüs sadece laboratuvarda üretilebilir, belki de üretim aşamasında dışarı sızdırılmıştır"* demiştir.
(https://www.news24.com/World/News/Sars-biological-weapon-20030411, 11.04.2003, 24.03.2020)

4.1. Bulaşma Yolları

SARS'ın yayılmasının ana yolu, kişiden kişiye yakın temastır. SARS'a neden olan virüsün, enfekte bir kişi öksürdüğünde veya hapşırdığında üretilen solunum damlacıkları (damlacık yayılması) tarafından en kolay bulaştığı düşünülmektedir. Damlacık yayılması, enfekte olmuş bir kişinin öksürük veya hapşırıklarından damlacıklar havada kısa bir mesafe (genellikle 3 feet'e kadar) itildiğinde ve yakındaki kişilerin ağız, burun veya gözlerinin mukoza zarlarında biriktiğinde ortaya çıkabilir. Virüs ayrıca, bir kişi bulaşıcı damlacıklar ile kontamine olmuş bir yüzeye veya nesneye dokunduktan sonra ağzına, burnuna veya gözlerine dokunduğunda yayılabilir. Ek olarak, SARS virüsünün havada (havadan yayılmış) veya şu anda bilinmeyen başka yollarla daha

geniş bir şekilde yayılması mümkündür. Bilinen Bulaşma Yolları;

1. Damlacık (Droplet) İnfeksiyonu
2. Hava yolu
3. Vücut sıvılarıdır. (https://www.cdc.gov/sars/about/fs-SARS.html,24.03.2020)

İnkübasyon dönemi 2-10 gündür (ortalama 7 gün). Virus vücuda ilk alındığında bulaştırıcılık yoktur. Coronaviruslerde görülen kişiden kişiye bulaştığında virulansta azalma özelliğinin SARS-CoV için geçerliği olup olmadığı henüz tam olarak bilinmemektedir. Ayrıca bazı olguların bulaştırıcılığının çok yüksek olduğunun saptanmasının virusle ilişkisi de açığa kavuşmamıştır. SARS-CoV dış ortamda 24 saat canlı kalabilir, dezenfektanlar virüs üzerinde etkilidir. (https://www.toraks.org.tr/news.aspx?detail=900, 24.03.2020)

Virüsün Görüntüsü

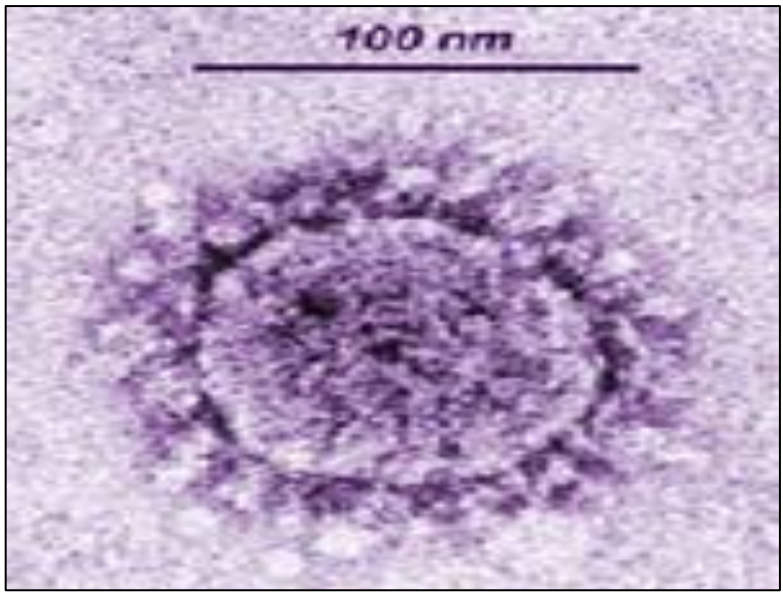

4.2. Hastalığın Belirtileri ve Bulguları

İlk belirtiler grip benzeri hastalık şeklinde görülür ve şunları içerebilir: ateş, öksürük, boğaz ağrısı. Tüm hastalar için ortak tek belirti ise 38 ° C (100.4 ° F) üstünde bir ateş gibi görünmektedir. Nefes darlığı daha sonra ortaya çıkabilir. Hastalık ilk aşamada soğuk algınlığı gibi belirtiler verir, ama daha sonra gribi andırır.

SARS tüm yaş gruplarını tutabilen ve kadınlarda biraz daha fazla görülen bir hastalıktır. Çin, Hong-Kong, Kanada ve Singapur verilerine göre hastalığın semptom ve bulguları aşağıda izlenildiği gibidir (https://www.toraks.org.tr/news.aspx?detail=900, 24.03.2020).

Semptomlar	%
Ateş	99.9
Üşüme-titreme	51.5
Kas ağrısı	48.5
Keyifsizlik	58.8
Burun akıntısı	13.8
Boğaz ağrısı	16.5
Öksürük	65.5
Nefes darlığı	45.9
Göğüs ağrısı	22.4
Anoreksi	19.7
Bulantı-kusma	26.7
Diare	20.1
Baş ağrısı	38.8
Baş dönmesi	27.3

4.3. Hastalıktan Korunma Yolları

- Yemek araç-gereçlerini SARS virüsüne sahip olan kişilerle ortak kullanmamak.
- Virüs'ün etkili olduğu ülkelere olan seyahatleri ertelemek.
- SARS virüsüne sahip hastalarla birlikte yatmamak.
- Çevresinde SARS virüsüne sahip hastalar olan kişilerin, sık sık ellerini yıkaması.

- Alkol özellikli temizleyiciler kullanması gerekmektedir.

(http://bilheal.bilkent.edu.tr/aykonu/Ay2003/may03/sarsturk.htm, Doç.Dr.Jale Erten - Ebrar Sancak, 24.03.2020)

5. COVİD-19 YENİ CORONAVİRÜS (SARS COV-2) NEDİR?

Yeni Koronavirüs (COVID-19), ilk olarak Çin'in Vuhan Eyaleti'nde Aralık ayının sonlarında solunum yolu belirtileri (ateş, öksürük, nefes darlığı) gelişen bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020'de tanımlanan bir virüstür.

Vuhan'da ortaya çıkan virüs tanımlandığı ilk dönemlerde çıkış yerine izafeten Vuhan koronavirüsü adıyla anılmaya başlanmıştır. 2003'te benzer bir salgına sebep olan **SARS koronavirüsünün yeni bir türü olduğu tespit edildiğindeyse,** 2019 yeni koronavirüsü olarak adlandırılarak 2019-nCoV kısaltması kullanılmaya başlanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü virüsün resmî adını şiddetli akut solunum yolu sendromu koronavirüsü 2 ve kısaltmasını ise SARS-CoV-2 olarak belirlemiştir.

Salgın başlangıçta bu bölgedeki deniz ürünleri ve hayvan pazarında bulunanlarda tespit edilmiştir. Daha sonra insandan insana bulaşarak Vuhan başta olmak üzere Hubei eyaletindeki

diğer şehirlere ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin diğer eyaletlerine ve diğer dünya ülkelerine yayılmıştır.

Coronavirüsler, hayvanlarda veya insanlarda hastalığa neden olabilecek büyük bir virüs ailesidir. İnsanlarda, birkaç koronavirüsün soğuk algınlığından Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS) ve Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS) gibi daha şiddetli hastalıklara kadar solunum yolu enfeksiyonlarına neden olduğu bilinmektedir. Koronavirüs hastalığına COVID-19 neden olmaktadır.

Şiddetli akut solunum yolu sendromu koronavirüsü 2

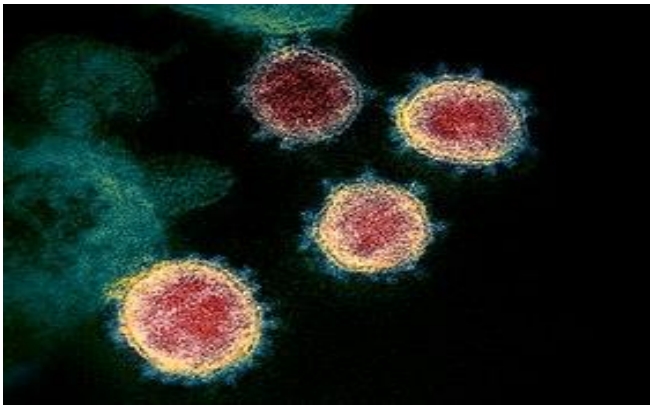

Elektron mikroskobu görüntüsü

Elde edilen veriler doğrultusunda ileri yaş ve eşlik eden hastalığı (astım, diyabet, kalp hastalığı gibi) olanlarda virüsün ağır hastalık oluşturma riski daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bugünkü verilerle hastalığın %10-15 olguda ağır seyrettiği, yaklaşık %2 olguda da ölümle sonuçlandığı bilinmektedir.

WHO'nun 44 bin hastaya dayandırdığı araştırma verilere göre virüsün bulaştığı kişilerin:

%81'i hafif atlatıyor,

%14'ü ciddi geçiriyor,

%5'i ağır hastalanıyor.

(https://covid19.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirus-hastaligi-nedir,24.03.2020)

5.1. COVID-19 Belirtileri Nelerdir?

Belirtisiz olgular olabileceği bildirilmekle birlikte, bunların oranı bilinmemektedir. En çok karşılaşılan belirtiler, burun akıntısı, ateş, öksürük, boğaz ağrısı ve nefes darlığıdır. Şiddetli olgularda zatürre, ağır solunum yetmezliği, böbrek yetmezliği ve ölüm gelişebilmektedir.

Virüs hasta bireylerin öksürmeleri aksırmaları ile ortama saçılan damlacıkların solunması ile bulaşır. Hastaların solunum parçacıkları ile kirlenmiş yüzeylere dokunulduktan sonra ellerin yıkanmadan yüz, göz, burun veya ağıza götürülmesi ile de virüs alınabilir. Kirli ellerle göz, burun veya ağıza temas etmek risklidir.

Yeni Koronavirüs tanısı için gerekli moleküler testler ülkemizde mevcuttur. Tanı testi sadece Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Ulusal Viroloji Referans Laboratuvarında ve belirlenmiş Halk Sağlığı Laboratuvarlarında yapılmaktadır. Virüsün kuluçka süresi 2 gün ile 24 gün arasındadır (https://covid19.saglik.gov

.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirus-hastaligi-belirtileri-nelerdir, 24.03.2020).

5.2. COVİD-19 Nasıl Bulaşır?

Hasta bireylerin öksürmeleri aksırmaları ile ortama saçılan damlacıkların solunması ile bulaşır. Hastaların solunum parçacıkları ile kirlenmiş yüzeylere dokunulduktan sonra ellerin yıkanmadan yüz, göz, burun veya ağıza götürülmesi ile de virüs alınabilir. Kirli ellerle göz, burun veya ağıza temas etmek risklidir (https://covid19.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirus-hastaligi-nasil-bulasir 24.03.2020).

5.3. COVİD-19 Enfeksiyonunda Kimler Daha Fazla Risk Altında?

COVİD-19 enfeksiyonu ile ilgili şimdiye kadar edinilen bilgiler, bazı insanların daha fazla hastalanma ve ciddi semptomlar geliştirme riski altında olduğunu göstermektedir.

- Vakaların yüzde 80'i hastalığı hafif geçirmektedir.
- Vakaların %20'si hastane koşullarında tedavi edilmektedir.
- Hastalık, genellikle 60 yaş ve üzerindeki kişileri daha fazla etkilemektedir.

a. Hastalıktan En Çok Etkilenen Kişiler:

- 60 yaş üstü olanlar

- Ciddi kronik tıbbi rahatsızlıkları olan insanlar: Kalp hastalığı, Hipertansiyon, Diyabet, Kronik Solunum yolu hastalığı, Kanser gibi.
- Sağlık Çalışanları

b. Çocuklar Risk Altında Mı?

Çocuklarda hastalık nadir ve hafif görünmektedir. Çocuklarda şimdiye kadar ölüm görülmemiştir. (24.03.2020)

c. Hamileler Risk Altında Mı?

COVID-19 enfeksiyonu gelişen gebe kadınlarda hastalığın ciddiyeti konusunda sınırlı bilimsel kanıt vardır. Bununla birlikte mevcut kanıtlar COVID-19 enfeksiyonu sonrası hamile kadınlar arasındaki hastalık şiddetinin, hamile olmayan yetişkin COVID-19 vakalarına benzer olduğunu ve hamilelik sırasında COVID-19 ile enfeksiyonun fetüste olumsuz bir etkisi olduğunu gösteren hiçbir veri olmadığını göstermektedir. Şu ana kadar COVID-19'un hamilelik sırasında anneden bebeğe bulaştığına dair de bir kanıt bulunmamaktadır (https://covid19.saglik.gov.tr/tr/covid19-kimler-risk-altinda, 24.03.2020).

5.4. COVİD-19'dan Korunma Yolları Nelerdir?

Mümkün olduğu kadar yurtdışına yolculuk yapılmaması önerilmektedir. Yurtdışına çıkışın zorunlu olduğu durumlarda aşağıdaki kurallara dikkat edilmelidir: Akut solunum yolu enfeksiyonlarının genel bulaşma riskini azaltmak için önerilen

temel ilkeler Yeni Koronavirüs (COVID-19) için de geçerlidir. Bunlar;

- El temizliğine dikkat edilmelidir. Eller en az 20 saniye boyunca sabun ve suyla yıkanmalı, sabun ve suyun olmadığı durumlarda alkol bazlı el antiseptiği kullanılmalıdır. Antiseptik veya antibakteriyel içeren sabun kullanmaya gerek yoktur, normal sabun yeterlidir.
- Eller yıkanmadan ağız, burun ve gözlerle temas edilmemelidir.
- Hasta insanlarla temastan kaçınılmalıdır. (mümkün ise en az 1 m. uzakta bulunulmalı).
- Özellikle hasta insanlarla veya çevreleriyle doğrudan temas ettikten sonra eller sık sık temizlenmelidir
- Hastaların yoğun olarak bulunması nedeniyle mümkün ise sağlık merkezlerine gidilmemeli, sağlık kuruluşuna gidilmesi gereken durumlarda diğer hastalarla temas en aza indirilmelidir.
- Öksürme veya hapşırma sırasında burun ve ağız tek kullanımlık kağıt mendil ile örtülmeli, kağıt mendilin bulunmadığı durumlarda ise dirsek içi kullanılmalı, mümkünse kalabalık yerlere girilmemeli, eğer girmek zorunda kalınıyorsa ağız ve burun kapatılmalı, tıbbi maske kullanılmalıdır.
- Çiğ veya az pişmiş hayvan ürünleri yemekten kaçınılmalıdır. İyi pişmiş yiyecekler tercih edilmelidir.

- Çiftlikler, canlı hayvan pazarları ve hayvanların kesilebileceği alanlar gibi genel enfeksiyonlar açısından yüksek riskli alanlardan kaçınılmalıdır.
- Seyahat sonrası 14 gün içinde herhangi bir solunum yolu semptomu olursa maske takılarak en yakın sağlık kuruluşuna başvurulmalı, doktora seyahat öyküsü hakkında bilgi verilmelidir. (https://covid19.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirus-hastaligi-na-yakalanmamak-i-cin-oneriler, 24.03 .2020)

5.5. COVİD-19 İle İlgili Dünya Geneli Son Durum Nedir ?

Dünya geneli son durum aşağıda tablolarla belirtilmiştir;

(https://tr.euronews.com/2020/03/20/dunyada-koronaviruste-salgini-son-gelismeler-kaliforniya -40-milyon-kisi-iran-italya-fransa, 24.03.2020)

Tablo-1

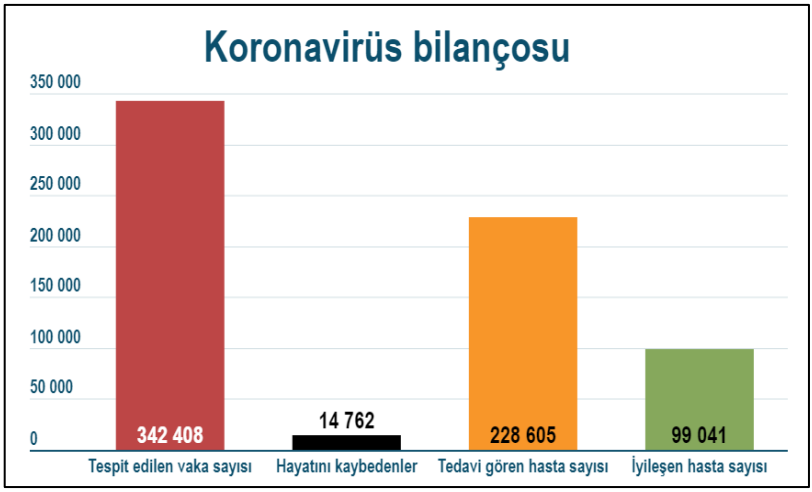

Tablo-2

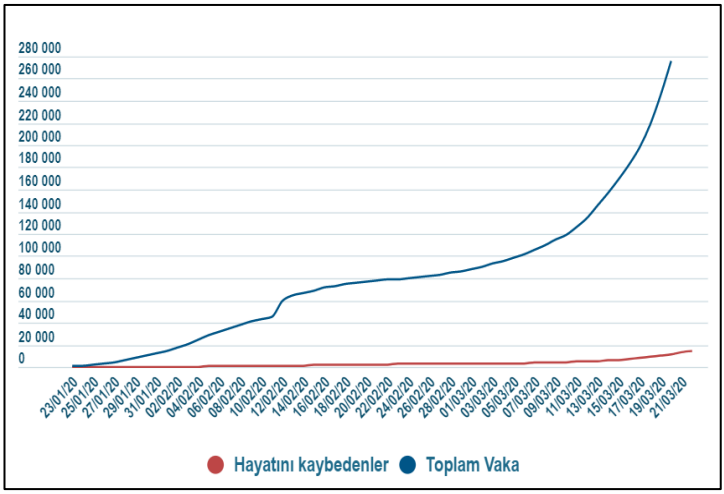

Tablo-3

SIRA NO	ÜLKE	VAKA SAYISI	CAN KAYBI	TEDAVİ GÖREN	İYİLEŞEN
1	Çin	81093	3270	5120	72703
2	İtalya	59138	5476	46638	7024
3	ABD	35070	458	34434	178
4	ispanya	29909	1813	25521	2575
5	Almanya	25481	99	25116	266
6	İran	21638	1685	12040	7913
7	Fransa	16018	674	13144	2200
8	Güney Kore	8961	111	5684	3166
9	İsviçre	7776	100	7545	131
10	Birleşik Krallık	5683	281	5267	135
11	Hollanda	4204	179	4023	2
12	Avusturya	3631	16	3606	9
13	Belçika	3401	75	2986	340
14	Norveç	2385	7	2372	6

15	İsveç	1934	24	1894	16
16	Avustralya	1709	7	1614	88
17	Brezilya	1604	25	1577	2
18	Portekiz	1600	14	1581	5
19	Kanada	1470	20	1436	14
20	Danimarka	1450	13	1436	1
21	Malezya	1306	11	1156	139
22	İsrail	1238	1	1200	37
23	Türkiye	1236	30	1206	
24	Çekya	1165	1	1158	6
25	Japonya	1101	41	825	235
26	İrlanda	906	4	897	5
27	Pakistan	804	6	785	13
28	Lüksemburg	798	8	784	6
29	Ekvador	789	14	772	3
30	Tayland	721	1	668	52
31	Diamond Princess Gemisi	712	8	137	567
32	Polonya	649	7	629	13
33	Şili	632	1	623	8
34	Finlandiya	626	1	615	10
35	Yunanistan	624	15	590	19
36	Endonezya	579	49	500	30
37	İzlanda	568	1	562	5
38	Suudi Arabistan	511		494	17
39	Katar	494		461	33
40	Filipinler	462	33	411	18
41	Singapur	455	2	309	144
42	Rusya	438	1	421	16
43	Romanya	433	3	366	64
44	Hindistan	425	8	393	24
45	Slovenya	414	3	411	

46	**Peru**	**363**	**5**	**357**	**1**
47	**Hong Kong**	**356**	**4**	**252**	**100**
48	**Estonya**	**352**		**348**	**4**
49	**Bahreyn**	**337**	**2**	**175**	**160**
50	**Mısır**	**327**	**14**	**257**	**56**
51	**Meksika**	**316**	**2**	**310**	**4**
52	**Panama**	**313**	**3**	**309**	**1**
53	**Hırvatistan**	**306**	**1**	**300**	**5**
54	**Güney Afrika**	**274**		**272**	**2**
55	**Arjantin**	**266**	**4**	**235**	**27**
56	**Lübnan**	**248**	**4**	**236**	**8**
57	**Kolombiya**	**235**	**2**	**230**	**3**
58	**Irak**	**233**	**20**	**156**	**57**
59	**Sırbistan**	**222**	**2**	**218**	**2**
60	**Dominik Cumhuriyeti**	**202**	**3**	**199**	
61	**Cezayir**	**201**	**17**	**119**	**65**
62	**Tayvan**	**195**	**2**	**165**	**28**
63	**Ermenistan**	**194**		**192**	**2**
64	**Bulgaristan**	**190**	**3**	**184**	**3**
65	**Kuveyt**	**189**		**159**	**30**
66	**Slovakya**	**185**		**178**	**7**
67	**Letonya**	**180**		**179**	**1**
68	**San Marino**	**175**	**20**	**151**	**4**
69	**Macaristan**	**167**	**7**	**144**	**16**
70	**Uruguay**	**158**		**158**	
71	**BAE**	**153**	**2**	**113**	**38**
72	**Litvanya**	**143**	**1**	**141**	**1**
73	**Kostarika**	**134**	**2**	**130**	**2**
74	**Bosna Hersek**	**126**	**1**	**123**	**2**
75	**Vietnam**	**121**		**104**	**17**
76	**Faroe Adaları**	**118**		**104**	**14**
77	**Fas**	**115**	**4**	**108**	**3**

78	Kuzey Makedonya	115	1	113	1
79	Andorra	113	1	111	1
80	Ürdün	112		111	1
81	Yeni Zelanda	102		102	
82	Kıbrıs	95	1	91	3
83	Moldova	94	1	91	2
84	Malta	90		88	2
85	Arnavutluk	89	4	83	2
86	Brunei	88		86	2
87	Sri Lanka	87		84	3
88	Kamboçya	86		84	2
89	Venezuela	77		62	15
90	Belarus	76		61	15
91	Burkina Faso	75	4	66	5
92	Tunus	75	3	71	1
93	Ukrayna	73	3	69	1
94	Senegal	67		62	5
95	Umman	66		49	17
96	Azerbeycan	65	1	53	11
97	Réunion	64		63	1
98	Kazakistan	62		62	
99	Filistin	59		42	17
100	Guadeloupe	58	1	57	
101	Kamerun	56		54	2
102	Gürcistan	54		51	3
103	Trinidad ve Tobago	50		50	
104	Lihtenştayn	46		46	
105	Özbekistan	46		46	
106	Martinik	44	1	43	
107	Afganistan	40	1	38	1
108	Küba	35	1	34	
109	Nijerya	35		33	2

110	**Kanal Adaları**	**35**		**35**	
111	**Kongo Demokratik Cumhuriyeti**	**30**	**1**	**29**	
112	**Mauritius**	**28**	**2**	**26**	
113	**Bangladeş**	**27**	**2**	**22**	**3**
114	**Guam**	**27**	**1**	**26**	
115	**Bolivya**	**27**		**27**	
116	**Honduras**	**26**		**26**	
117	**Fildişi Sahili**	**25**		**23**	**2**
118	**Gana**	**24**	**1**	**23**	
119	**Porto Riko**	**23**	**1**	**22**	
120	**Monako**	**23**		**22**	**1**
121	**Karadağ**	**22**	**1**	**21**	
122	**Paraguay**	**22**	**1**	**21**	
123	**Macao**	**22**		**12**	**10**
124	**Mayotte**	**21**		**21**	
125	**Guatemala**	**19**	**1**	**18**	
126	**Guyana**	**19**	**1**	**18**	
127	**Jamaika**	**19**	**1**	**16**	**2**
128	**Ruanda**	**19**		**19**	
129	**Fransız Guyanası**	**18**		**18**	
130	**Fransız Polinezyası**	**18**		**18**	
131	**Barbados**	**17**		**17**	
132	**Togo**	**16**		**16**	
133	**Cebelitarık**	**15**		**13**	**2**
134	**Kenya**	**15**		**15**	
135	**Kırgızistan**	**14**		**14**	
136	**Maldivler**	**13**		**10**	**3**
137	**Madagaskar**	**12**		**12**	
138	**Tanzanya**	**12**		**12**	
139	**Etiyopya**	**11**		**11**	

140	**Moğolistan**	**10**		**10**	
141	**Aruba**	**9**		**8**	**1**
142	**Yeni Kaledonya**	**8**		**8**	
143	**Seyşeller**	**7**		**7**	
144	**Bermuda**	**6**		**6**	
145	**Ekvator Ginesi**	**6**		**6**	
146	**Amerika Birleşik Devletleri Virgin Adaları**	**6**		**6**	
147	**Gabon**	**5**	**1**	**4**	
148	**Haiti**	**5**		**5**	
149	**Man Adası**	**5**		**5**	
150	**Aziz Martin**	**5**		**5**	
151	**Surinam**	**5**		**5**	
152	**Bahamalar**	**4**		**4**	
153	**Grönland**	**4**		**4**	
154	**Eswatini**	**4**		**4**	
155	**Cayman Adaları**	**3**	**1**	**2**	
156	**Curacao**	**3**	**1**	**2**	
157	**Cabo Verde**	**3**		**3**	
158	**Orta Afrika Cumhuriyeti**	**3**		**3**	
159	**Kongo**	**3**		**3**	
160	**El Salvador**	**3**		**3**	
161	**Fiji**	**3**		**3**	
162	**Liberya**	**3**		**3**	
163	**Namibya**	**3**		**3**	
164	**Barth**	**3**		**3**	
165	**Zambiya**	**3**		**3**	
166	**Zimbabve**	**3**		**3**	

167	**Sudan**	**2**	**1**	**1**	
168	**Nepal**	**2**		**1**	**1**
169	**Angora**	**2**		**2**	
170	**Benin**	**2**		**2**	
171	**Butan**	**2**		**2**	
172	**Gine**	**2**		**2**	
173	**Moritanya**	**2**		**2**	
174	**Nikaragua**	**2**		**2**	
175	**Nijer**	**2**		**2**	
176	**Lucia**	**2**		**2**	
177	**Gambiya**	**1**	**1**	**0**	
178	**Antigua ve Barbuda**	**1**		**1**	
179	**Çad**	**1**		**1**	
180	**Cibuti**	**1**		**1**	
181	**Dominika**	**1**		**1**	
182	**Eritre**	**1**		**1**	
183	**Grenada**	**1**		**1**	
184	**Vatikan Şehri**	**1**		**1**	
185	**Montserrat**	**1**		**1**	
186	**Mozambik**	**1**		**1**	
187	**Papua Yeni Gine**	**1**		**1**	
188		**1**		**1**	
189		**1**		**1**	
190		**1**		**1**	
191		**1**		**1**	
GENEL TOPLAM		**342408**	**14762**	**228605**	**99041**

6. SARS-COV İLE COVID-19 (SARS-COV 2)'UN KARŞILAŞTIRMASI

Kasım 2002 ve Temmuz 2003 tarihleri arasında Çin, Hong Kong'da başlayan ve neredeyse pandemik hale gelmiş Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS)(Şiddetli Akut Solunum Yolu Sendromu) ile yine Şiddetli akut solunum yolu sendromu koronavirüsü 2 veya CoVID-19 veya Vuhan koronavirüsü olarak adlandırılan ilk olarak Aralık 2019'da Çin'in Vuhan kentinde başlayan Yeni Koronavirüsü (COVİD-19)'u karşılaştıracak olursak;

- Her iki virüste Çin Ülkesinde çıkarak, diğer ülkelere yayılmıştır.
- Her iki hastalıkta aynı virüs familyasının içerisinde yer almaktadır.
- Her iki virüste solunum yolu ile ilgili olup, solunum yolu sendromu olarak adlandırılmaktadır.
- DSÖ tarafından Covid-19 hastalığının, 11 Mart 2020 tarihi itibariyle, 114 ülkede görüldüğü, 118 bin vakaya rastlandığı, 4 bin 291 kişinin ise hayatını kaybettiği açıklanarak hastalık pandemi ilan edilmiş, SARS ise pandemi olarak ilan edilmemiş, neredeyse pandemik hale gelmiştir.
- Yeni Koronavirüsü (COVİD-19) hemen hemen tüm dünya ülkülerinde görülürken, sars sınırlı sayıda ülkelerde görülmüştür.

- Şubat 2003'de DSÖ tarafından alarm verilen SARS hastalığı Çin'in Guandong bölgesinden sonra özellikle Hong-Kong, Tayvan, Kanada, Singapur gibi ülkeleri en fazla etkilerken , Yeni Tip Koronavirüsü (COVİD-19) ABD, İspanya, İtalya, Fransa, Almanya, Çin ve İran gibi ülkeleri en fazla etkilemiştir.
- Her iki hastalıkta aynı yolla bulaşmakta, aynı grup insanlar üzerinde daha fazla ölümcül vakaya sebep olabilmekte ve ilk belirtileri benzerlik göstermektedir.
- Bulaşma ve yayılma yolu benzerlik göstermesine rağmen "Yeni Tip Koronavirüs" daha hızla bulaşarak, daha fazla insanı etkilemiş ve daha fazla ülkede görülmüştür.
- Her iki hastalıktan da korunma yolları benzerlik göstermektedir.
- Her ikisi de dünya genelinde geniş kitleleri etkileyerek, ölümcül sonuçlara neden olmuştur, Yeni Tip Koronavirüs tüm ülkeleri etkilemeye devam etmektedir. Sars ise tüm ülkeleri etikelemeden durdurulmuştur.
- Her ikiside Solunum Yolunu etkilemektedir, hastalar üzerindeki ilk belirtileri ve tedavi yöntemleri benzerlik göstermektedir.
- SARS hastalığının tamamen eradike edildiği düşünülmemektedir. Yeni Tip Koronavirüs için ise çalışmalar devam etmektedir.

SONUÇ

Şiddetli akut solunum yolu sendromu (SARS), insanları etkileyen, şiddetli akut solunum yolu sendromu koronavirüsünün (SARS-CoV) neden olduğu solunum yolu sendromudur. Kasım 2002 ve Temmuz 2003 tarihleri arasında Çin, Hong Kong'da başlayan SARS salgını neredeyse pandemik hale gelmiş ve dünya çapında 8422 vaka ve 916 ölüm görülmüştür. Dünya Sağlık Örgütü ölüm oranını %10,9 olarak açıklamıştır. Haftalar içinde SARS 2003 yılının başlarında Hong Kong'dan 37 ülkeye yayılmıştır.

Yeni Koronavirüs (COVID-19), ilk olarak Çin'in Vuhan Eyaleti'nde Aralık ayının sonlarında solunum yolu belirtileri (ateş, öksürük, nefes darlığı) gelişen bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020'de tanımlanan bir virüstür.

Vuhan'da ortaya çıkan virüs tanımlandığı ilk dönemlerde çıkış yerine izafeten Vuhan koronavirüsü adıyla anılmaya başlanmıştır. 2003'te benzer bir salgına sebep olan **SARS koronavirüsünün yeni bir türü olduğu tespit edildiğindeyse,** 2019 yeni koronavirüsü olarak adlandırılarak 2019-nCoV kısaltması kullanılmaya başlanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü virüsün resmî adını şiddetli akut solunum yolu sendromu koronavirüsü 2 ve kısaltmasını ise SARS-CoV-2 olarak belirlemiştir.

Salgın başlangıçta bu bölgedeki deniz ürünleri ve hayvan pazarında bulunanlarda tespit edilmiştir. Daha sonra insandan insana bulaşarak Vuhan başta olmak üzere Hubei eyaletindeki diğer şehirlere ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin diğer eyaletlerine ve diğer dünya ülkelerine yayılmıştır.

DSÖ tarafından Covid-19 hastalığının, 11 Mart 2020 tarihi itibariyle, 114 ülkede görüldüğü, 118 bin vakaya rastlandığı, 4 bin 291 kişinin ise hayatını kaybettiği açıklanarak hastalık pandemi ilan edilmiş, SARS ise pandemi olarak ilan edilmemiş, neredeyse pandemik hale gelmiştir.

Pandemi: En basit tanımıyla dünyada eşzamanlı olarak çok yaygın bir şekilde çok fazla sayıda insanı tehdit eden bulaşıcı hastalıklara verilen isimdir. Bir hastalığın pandemi olabilmesi için istikrarlı bir şekilde, dünyanın farklı noktalarında, kitleler üzerinde görülmeye başlaması gerekmektedir. Bir hastalığın pandemi ilan edilmesi ise Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından yapılmaktadır.

Yirminci yüzyıl başından bu yana dünyada respiratuvar virüslerden kaynaklanan beş pandemi gerçekleşmiştir. Bunlardan ilk dördü grip (İnfluenza A) virüslerinden kaynaklanmışken, halihazırda sürmekte olan COVID-19 pandemisi bir koronavirüs suşundan ileri gelmiştir. 1918 tarihli "İspanyol gribi" pandemisi dünya genelinde yaklaşık 500 milyon kişiyi kapsamış ve 40–100 milyon ölümle sonuçlanmış olup, bugün respiratuvar viral pandemiler için olabilecek "en

kötü senaryo" kabul edilmektedir. Halihazırdaki COVID-19 pandemisi de Aralık 2019'dan bugüne (Nisan 2020), 1,2 milyon vaka ve 60 bin ölümle sürmektedir. Bu pandemide, virüsün türü (yeni ve pandemik bir SARSr-CoV suşu) ve konağın yaşı (50–60 yaş) temelinde daha yüksek mortaliteli, yeni bir "koronavirüs hastalığı" gözlenmekte olup tıp tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. COVID-19 pandemisi dünyada ve ilk resmi vakanın 11 Mart'ta kaydedildiği Türkiye'de şimdiden derinden hissedilmektedir.

Bu yazıda Şiddetli akut solunum yolu sendromu (SARS) ile günümüzde pandemi olarak ilan edilen COVID-19 arasında mukayese yapmak ve sonuçlar çıkarmak, önümüzdeki risklerin ciddiyetini vurgulamak amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

https://www.who.int/csr/sars/en/, 24.03.2020.

https://www.cdc.gov/sars/about/fs-SARS.html, 24.03.2020

https://www.who.int/csr/sars/country/2003_08_15/en/, 01 Kasım 2002-07 Ağustos 2003 Ülkelere Göre Vaka Özet Tablosu, 24.03.2020).

https://www.toraks.org.tr/news.aspx?detail=902, 24.03.2020.

https://www.who.int/publications-detail/surveillance-case-definitions-for-human-infection-with-novel-coronavirus-(ncov).24.03.2020

https://www.cbc.ca/news/health/coronavirus-human-to-human-1.5433187,24.03.2020

https://www.reuters.com/article/us-china-health-pneumonia-who-idUSKBN1ZD16 J,24.03.2020)

https://time.com/5790545/first-covid-19-vaccine/,24.03.2020

https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51614548, 24.03.2020

https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51614548, 24.03.2020

https://www.who.int/csr/sars/country /2003_08_15/en/, 24.03.2020

https://www.who.int/csr/sarsarchi ve/2003_05_07a/en/, 24.03.2020

https://www.toraks.org.tr/news.aspx?detail=900, **Prof. Dr. Eyüp Sabri Uçan, 25 Şubat 2011-24.03.2020**

https://www.news24.com/World/News/Sars-biological-weapon-20030411, 11.04.2003, 24.03.2020

https://www.cdc.gov/sars/about/fs-SARS.html, 24.03.2020)

http://bilheal.bilkent.edu.tr/ aykonu/Ay2003/may03/sarsturk.htm, Doç.Dr.Jale Erten - Ebrar Sancak, 24.03.2020

https://covid19.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirus-hastaligi-nedir

https://covid19.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirus-hastaligi-belirtileri-nelerdir

https://covid19.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirus-hastaligi-nasil-bulasir

https://covid19.saglik.gov.tr/tr/covid19-kimler-risk-altinda

https://covid19.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirus-hastaligi-tani-nasil-konur

https://covid19.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirus-hastaligi-na-yakalanmamak-i-cin-oneriler

https://tr.euronews.com/2020/03/20/dunyada-koronaviruste-salgini-son-gelismeler-kaliforniya-40-milyon-kisi-iran-italya-fransa

BÖLÜM 17

MODERN ÇAĞIN PANDEMİSİ SOSYAL MEDYA KRİZİ

Burak KOCATÜRK*

*Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi Gaziantep,Türkiye

GİRİŞ

Geçmişten günümüze iletişim zorunlu bir ihtiyaçtır. Yeryüzünü, evrenin yaratılışından itibaren işgal eden topluluklar, zaman içerisinde birbiri ile bağlantı kurma ihtiyacının farkına varmış, devrin gerektirdiği şekilde, yani bulunulan çağın şartlarına en uygun yöntemle iletişim aralıksız devam etmiş, insan sosyal kişiliğinin bir gereği olarak da süregelen her dönemde çevresiyle etkileşim içerisinde olmuştur.

Toplumlar her geçen gün yaşamını daha rahat şartlarda idame ettirebilmek için yeni yöntemler keşfetmiştir. Geçmişteki iletişim günümüzde medya adı altında devam etmektedir. Çağımız itibariyle ortaya çıkan ve kullanımı dünyanın her yerinde yaygınlaşan dijital iletişim araçları yenilikleri de beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan cep telefonu, bilgisayar, tablet gibi dijital iletişim araçları geriye dönük gazete, posta ve telgraf gibi çoğu geleneksel medya yöntemini antika kapsamına itecek düzeyde kullanışlı, maliyetli ve pratik oluşu sebebiyle hayatımızda önemli bir noktada yerini almıştır. Kapsamları ve çeşitleri her geçen gün değişerek gelişmektedir. Sosyal medya gelişen iletişim teknolojileri ile birlikte yakın zamanda internet kullanımının önemli bir kısmına hakim olmaya adaydır. (Ergin, 2015, s. 27)

Yeni nesil iletişim unsurları ile internet gerçeği üzerinden farklı program ve uygulamalarla hayatımızda yerini alan sosyal medya platformları artık hepimiz için kullanımı zorunlu bir ihtiyaç

haline gelmiştir. Zorunluluktan kasıt, yaşantımızın bir parçası olmuş, toplum olarak gündelik işlerin birçoğunu bu platformlar üzerinden yapar hale gelmişizdir**.** Hemen herkesin karşılaşabileceği durumla örnekleyecek olursak; artık doğum günlerinin yazılı olduğu bir ajanda yerine Facebook, Twitter, Instagram benzeri sosyal medya hesapları yardımıyla bu tür günlere vakıf olup, yine bu platformları kullanarak birbirimize tebrik ve kutlama mesajları göndermek bir kolaylık ve süreklilik haline geldi. Keza aynı şekilde hastalık ve ölüm gibi durumların haber alınması ve verilmesi, başsağlığı, geçmiş olsun dileklerinin sunulmasına yardımcı olacak ortamların varlığı ile artık hayatımızın bir parçası haline gelmesi sosyal medyanın aslında bir seçenek olmaktan yavaş yavaş çıkıp bir mecburiyet olduğunun açıklığıdır.

Her ihtiyaçta olduğu gibi mezkûr durumda da amacı dışında kullanılıp hedefinden farklı bir açıda düzeni olumsuz etkileyen durumlar olduğu ve olabileceği ortadadır. Bunu gerek belli başlı kesimler bilinçli şekilde yapmakta, gerekse birtakım kitleler kendilerini bu hatanın içinde bulmaktadır. Krizin, aniden gelişen; bir örgütün, bir toplumun varlığını veya hedeflerini tehdit eden ve acilen önlem alınması gereken bir durum (Göksu, 2011, s. 1) olduğundan yola çıkarsak, her istenmeyen ve beklenmeyen olayda olduğu gibi bu durumda da sosyal medyanın etki ettiği kitlenin büyüklüğü ortaya çıkacak krizin daha kapsamlı olmasını ve krizin yayılma hızını artırmaktadır. Nasıl ki kullanım amaçları doğrultusunda, mantık dâhilinde

kullanılan sosyal medyanın olumlu etkisi dalga dalga yayılmaktaysa, oluşacak muhtemel problemin etkisi de ivme kazanarak bütün topluma kısa sürede sirayet etmektedir. Bunun bariz örneklerinden birisi de ilk olarak Aralık 2019 da Çin ülkesinde ortaya çıkan ardından tüm dünyayı etkisi altına alan Yeni Tip Corona(Covid-19) virüsü pandemisi verilebilir. Salgının dünya genelini büyük bir hızla sardığı, can kayıplarına yola açtığı nasıl bir gerçekse, salgın kadar tehlikeli olan internet ve sosyal medya unsurlarının suistimal edilmesi; doğruluğu tartışılır bilgiler, planlı ve bilinçli yapılmış çeşitli paylaşımlar ile bazı kesimlerin krizden, kaostan çıkar elde çabalarının varlığı da bir gerçektir. Dünya genelinde bu durumun artık başlı başına büyük bir sorun olarak karşımıza çıkması kaçınılmazdır. Aynı eksende ülkemizde bu durum çok farklı değildir. Günlerce Corona(Covid-19) pandemisinin ülkemizde de bulunduğu ancak saklanıp açıklanmadığı şeklinde paylaşımlar ile bazı kesimlerin hastalığın gelmesini sevinçle karşılayacak gibi birtakım tutum ve davranış içerisinde görülmesi, ilk vakanın açıklanması akabinde, "sonunda ülkemizde de vaka var" şeklinde gündemin oluşması, ardından ilk can kaybının yaşanması sonrasında ise "aslında çok daha fazla can kaybı var, lakin saklanıyor, gizli gizli gömüyorlar" gibi toplum üzerinde hastalık kadar viral olan bir tür krizdir. Hepsinin ortak temeli sosyal medyadır.

İster kamu kurum kuruluşları veya sivil toplum kuruluşları olsun, isterse özel sektörün herhangi bir alanında faaliyet gösteren bir firma olsun sosyal medyadaki olası bir krizi

yürütmek için daima bu kitleye ve bu ortama yakın, hazır ve tedbirli bulunmak zorundadır. Nitekim ortaya çıkacak krizlerin etkisi sadece sosyal açıdan değil siyasi, ekonomik, psikolojik ve kültürel olmak üzere birçok alanda olumsuz sonuçlara yol açmakta, bazen telafisi çok güç olabilecek krizlere yol açmaktadır.

Mevcut bilgiler ışığında yapılan araştırmalar neticesinde sosyal medya merkezli oluşan krizlerin önlenmesi, kontrol altında tutulması ve sonrasında normalleşme üzerine yapılması gerekenler, bu süreçlerde bilhassa resmi kurum ve kuruluşların, siyasilerin bu süreçlerde yapması gerekenler aktarılmaya çalışılmıştır.

SOSYAL MEDYA TANIMI

Tarihin ilk zamanlarından itibaren beşeri hayat içerisinde birbirimizden bağımsız bir yaşamın olması düşünülemezdi. Nitekim insanoğlu temel ihtiyaçlarının temini için her dönem başta yakın çevre olmak üzere birçok kesim ile iletişim halinde olmuştur. Halen bu şekilde devam etmek mecburiyetindeyiz ve beşeri yaşamın olduğu her yerde bu şekilde devam edecektir. Zaman ve mekân fark etmeksizin bireyler iletişim ihtiyacı duymuştur. Bireyler ve örgütler iletişim tesis ederek farklı ölçeklerde kendi iletişim ağlarını oluşturmuşlardır. (Gülaslan, 2018, s. 5) Bu şekilde oluşturulan iletişim ağları kavramı daha önceleri bu tanımlamayla bariz şekilde ön plana çıksa da günümüzde medya diye anlamlandırmak çokta yanlış

olmayacaktır. Tabii bunun yüzyıllar boyunca aynı kalması düşünülemez. Kaldı ki yıllar sonra bu durumda olmayacağımız konusunda bir tartışma olması pek rastlanılacak bir durum değildir. Çünkü insanlık tarihi hiç bir zaman bulunduğu çağın şartlarında sabit kalmamış, sürekli yeniliği arayıp mevcut şartlarını daha iyi bir hale nasıl getirebileceği konusunda çalışmalar yapmış, yeni yol ve yöntemler bulmuştur. Sosyal medyanın bu günlere gelmesi de aynı düşüncelerle olmuştur.

Sosyal medya, vakit ve ortam kısıtlaması olmadan, sanal ortamda (mobil tabanlı), paylaşmanın, paylaşıp tartışmanın esas olduğu beşeri bir iletişim şeklidir. Sosyal medya günümüzde hayatımızın her anında kullandığımız, çoğu zaman keyif aldığımız, görüşmeler yapıp sohbet ettiğimiz, karşılıklı bilgi alışverişi sağladığımız, ulaştığımız bilgilerle gündemi daha kolay ve yakından takip ettiğimiz en önemli iletişim aracı haline gelmiştir. Ayrıca sosyal medya iletişim sağlamanın yanı sıra bilgi edinme, oyun oynama ve araştırma yapma gibi yönüyle de bireylerin ihtiyaçlarını karşılamaktadır. (Ergin, 2015, s. 27) Belirli bir etkileşim sonrasında kendini sürekli yenileyen internet, sosyal medya ile kendi içinde altın çağını yaşamaktadır. Bu çağ öyle bir çağdır ki insanların hayatlarına dokunmaktadır. (Solmaz, Tekin, Herzem, & Demir, 2013, s. 24) Ve artık sosyal medya bir tercih değil zorunluluktur. Kullanımı son yıllarda oldukça artış gösteren mobil cihazların yaygınlaşmasıyla birlikte baş gösteren sosyal medya platformlarının çok sayıda çeşidi bulunsa da en yoğun olarak kullanılanları başlıca Facebook,

Twitter, Instagram, Youtube, Wikipedia, LinkedIn, WordPress, Tumblr, Whatsapp, Foursquare, Tictoc olarak sayabiliriz. Dönem dönem bu uygulamaların yerini farklı çeşitleri alabiliyor. Fakat günümüz itibariyle en çok tercih edilen, popüler olan, dünya gündeminde de daha çok tercih edilen sosyal platformlar bu şekilde sayılabilir. Sosyal medyanın ve platformlarının hepsinin asıl amacı ortaktır. Bu sebeple bu aşamada isimlerinin çokta bir önemi yoktur. Aynı temelde, farklı tiplerde devamlılıklarını sürdürmektedirler. Genel bir ifadeyle sosyal medya, karşılıklı etkileşim ve iletişimin mümkün olduğu internet alanındaki son yeniliklerin kullanıldığı bir araçtır. Özellikleri sıkça değişip gelişmekte, bilgi ve iletişim teknolojisine paralel olarak yenilikler kolayca sosyal medyada uygulanabilmektedir. Bu anlamda net bir tanımı yapılamamaktadır. (Ertem, 2019, s. 41) Ayrıca hepsinin ortak yönü erişimin istisnalar hariç mobil cihazlar aracılığıyla tercih ediliyor ve erişiminin kolaylıkla mümkün olması. İletişim temelinde ortaya çıkan mobil cihazlar yine aynı eksende farklı yöntemlerle, uygulamalarla devamlılığını sürdürmektedir. Adı geçen uygulamalar ise bunun başlıca örneklerindendir.

SOSYAL MEDYANIN ÖZELLİKLERİ VE GELENEKSEL MEDYA İLE KIYASLANMASI

Sosyal medyanın dönüşüm sonrasında bu günlere geldiği değişimi mobil cihazların icadı, internet kullanımını yaygınlaşması, belli başlı uygulamaların ortaya çıkışı olarak

sıralayabiliriz. Bu dönüşüm öncesinde yaşamımızda yer alan gazete, dergi, radyo, sinema gibi geleneksel medya unsurları bugün sosyal medyanın gölgesinde kalmış ve ortaya çıkan yenilikler birçok geleneksel unsurları raflarda yerini alacak seviyede antika konumuna getirmiştir diyebiliriz. Geleneksel medya ve sosyal (yeni) medyanın arasında birçok fark vardır. (Kara, 2013, s. 16) ifadesiyle kıyaslama şu şekilde yapılabilir. (Bkz: Şekil 1.1).

Şekil 1.1.:Yeni Medya Geleneksel Medyaya Karşı

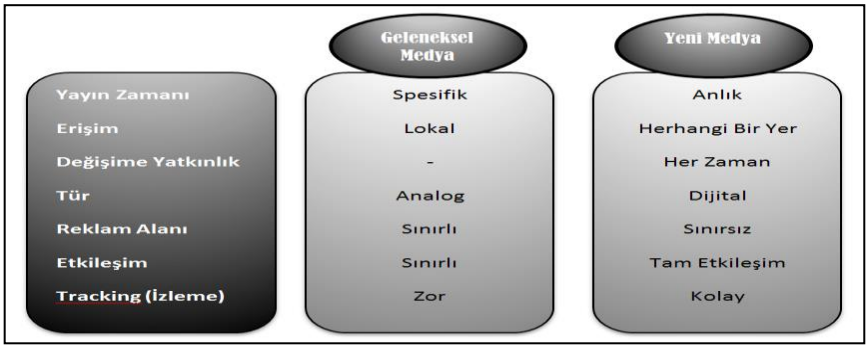

Kaynak: (Kara, 2013, s. 16)

Sosyal medya ile ilgili birçok çalışması bulunan Michael Frunchter, sosyal medyayı 5 C ile açıklamaktadır. Frunchter'e (2009) göre sosyal medyayı oluşturan bu 5 C; conversation (sohbet), commenting (yorumlamak), contribution (katkı), community (topluluk) ve collaboration (işbirliğidir). (Çalışkan & Mencik, 2015, s. 257-258) Sohbet, karşılıklı iletişimin bulunduğunu ifade etmektedir. Yorumlamak, yapılan paylaşımların eleştiri, yorum ve değerlendirmeye açık olduğu. Katkı, yorumlamaların paralelinde yeni düşüncelerle katkıda

bulunma. Topluluk, günlük yaşamımızda ortaya çıkan topluluklara gereksinim duyduğumuz gibi sosyal medyadaki sosyal bölümü içinde topluluğa ihtiyaç olduğunu. Son olarak işbirliği, sosyal medyanın devamlılığı için gerekli olan işbirliği anlamına gelmektedir.

Nasıl ki sosyal medyanın bir tanımlamaya sığmayacak kadar geniş anlamı olduğunu belirttiysek özelliklerinin de aynı şekilde farklı tanımlamalarını bulmak mümkündür. Lietsala ve Sirkunen (2008) ifadeleriyle sosyal medyanın başlıca beş özelliği şu şekilde sıralanabilir;

- Sosyal medya kendine özgü içerik paylaşım alanına sahiptir.
- Kullanıcılar tüm içeriği ya da bir kısmını kendileri oluşturma, paylaşma ve değerlendirme imkânına sahiptir.
- Sosyal medya sosyal etkileşime dayalıdır.
- Sosyal medyadaki tüm içerik, dış ağları birbirine bağlama özelliğine sahiptir.
- Tüm kullanıcılar birbirlerinin profillerine ve içeriklerine erişim sağlayabilirler. (Lietsala & Sirkkunen, 2008, s. 24)

SOSYAL MEDYANIN KAPSAMI VE GÜCÜ

Sosyal medyanın gücü her geçen gün artarak devam etmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu Hane Halkı Bilişim Teknolojileri (BT) 2019 yılı araştırmalarına göre ülkemizde internet kullanımı 16-74 yaş grubundaki bireylerde yüzde 75,3 olarak

açıklanmıştır. Ayrıca cinsiyet oranları 16-74 yaş grubundaki erkeklerde %81,8 iken kadınlarda %68,9 şeklindedir. (TÜİK, 2019) İstatistikler birçok bilgiyi rakamlarla gözler önüne seriyor olsa da daha farklı ifadelerle açıklamak gerekirse sosyal medya ve internet kullanımı daha çok küçük yaşlarda okuryazarlığı olmayan çocuklarda başlayıp, çok ileri yaşlardaki yetişkin bireylere varıncaya kadar her kesime hitap eden bir platform haline gelmiştir. Öyleki işin ilginç yanı toplumca tanınırlığı fazla olan birçok kişinin yeni doğmuş bebeklerine dahi sosyal paylaşım sitelerinden hesaplar açtığı bu mecliste yer aldığına son yıllarda şahitlik eder duruma geldik. Hatta ve hatta bir şekilde toplumca tanınır olmuş çeşitli hayvanların adına da bu tarz hesapların açıldığı da hepimizce bilinmektedir. Kısacası sosyal medyaya bir kapsam koymak, sınır çizmek çok güçtür. Bu sebeple sosyal medyanın yaşantımızdaki yeri her geçen gün farklı bir aşamaya geçmektedir.

Haliyle kapsamının net bir şekilde ifade edilemediği bir olgunun gücünün ne oranda olabileceğini kestirmek zor değildir. Talep edilen, rağbet gören sosyal medya ve internet kullanımı öncelikle mobil tabanlı oluşundan sonrasında ise her kesime hitap eden bir oluşum olması sebebiyle etkisinin ve gücünün büyüklüğü göz ardı edilemez. Ülkemizde son yıllarda bu gücün göstergesinin sayısız örneklerini görmek mümkündür. Toplumumuz için önem arz eden; beşeri, dini ve milli temelli olmak üzere birçok alanda bilginin kısa süre içinde tüm kesimlere etki ettiğine şahitlik etmişizdir. Bunlar çoğu zaman

istenmeyen, arzu edilmeyen gelişmeler olmaktadır. Etkisi ve hızı çok kısa süre içinde yayılmakta toplum üzerinde çoğu zaman baskı ve korku oluşturmakta, aynı eksende çeşitli istenmeyen olaylara yol açmaktadır. Yaşamımızda iyilik ve güzellikler bir alkış ve tebrik ile sınırlı kalsa da, olası bir sorunun yahut sorun olduğu düşünülen düzmece bir senaryonun geri dönüşü çok daha sert ve büyük zararlara yol açabilecek düzeyde olmaktadır. Meydana gelen durum, krizin özelliklerinden; baskı, güvensizlik, belirsizlik, korku, endişe ve paniğe neden olma (Yavaş, 2005, s. 3) unsurları mevcut bilgiler kapsamında belirttiğimiz hususları desteklemektedir. Eğer ki pandemik bir hastalığın dünya üzerine sirayetinden daha etkili bir seçenek varsa o da sosyal medyada oluşacak bu tarz bir krizdir. Çünkü en büyük salgın zihinlerdeki evham ve korkudur. Fiziki olarak günümüzde çoğu hastalığın tedavisi mümkün olmakta, yeni gelişme gösteren ya da mutasyona uğrayıp farklı bir bileşende karşımıza çıkan yeni tip hastalıkların tedavisi için her geçen gün araştırmalar ve tedaviler geliştirilmektedir. Bu farklı bir düzende devam etmeyecektir diyebiliriz. Yeni problemler olacak, her ne kadar istenmese de can kayıpları yaşanacak, uygun tedavi bulunup hastalığın önüne geçilecektir. Ancak zihinlerde oluşturulacak bir sorun varsa bu da her yeni krizde, her yeni hastalıkta insanları ruhen ve fikren sıkıntı içerisine iterek, korku ve panik yaşanmasına neden olmaktır. Bu durumun önlenmesi, tedavisi esas olandır. Bilimin gelişmesiyle er ya da geç yeni tip bir hastalığa aşı yahut farklı bir yöntem uygulanması elbet

mümkün olacaktır. Önemli olan bu süreçleri, ortak kullanım alanımız sosyal medya üzerinden doğru şekilde yönlendirme, oluşabilecek olumsuz havaya doğru zamanlama ve uygun biçimde müdahale etmek, telafisinin mümkün olmayacağı hasarlar bırakmadan hayatı olağan seyrinde devam ettirmektir. Kitlesi çok geniş olan sosyal medyanın kontrolü bir hayli zordur diyebiliriz.

SOSYAL MEDYANIN ETKİ ETTİĞİ DEĞERLER

Kapsamına bir sınır çizilemeyeceğini daha önce belirtmiştik. Çünkü sosyal medya artık insanlığın gölgesi pozisyonundadır. Bu sebeple insanlıkla paralel şekilde ilerleyişi devam edecektir. Sosyal medyanın beşeri hayattaki birçok kesime doğrudan etkisi bulunmaktadır. Bu başlıkları şu şekilde sıralayabiliriz:

Ekonomi

Yaşadığımız dijital çağ içerisinde sosyal medya üzerinde maddi açıdan kazanç sağlayanların sayısı azımsanamayacak kadar fazladır. Ortaya çıkan olgunun üreticiden ihtiyaç sahibine ulaşmasında sosyal medya büyük bir aracı konumdadır. Bu durum doğru kullanılması durumda herkes için memnuniyet vericidir. Lakin daha öncede belirttiğimiz gibi hayattaki güzellikler tebrik, teşekkür ve alkış ile son bulurken istenmeyen, beklenmeyen ve tahmin edilemeyen hallerle karşılaşılması durumunda sonuçta pek beklenilesi bir durumda olmamaktadır. Bilhassa özel sektör kuruluşlarında sosyal medyanın aktif ve doğru kullanımı firmaların maddi durumlarında belirgin etkilere

yol açmaktadır. Gıda, giyim, kişisel bakım gibi çoğu alana direk olarak etkisi vardır. Belirtilen alanlarda faaliyet gösteren işletmelerden bahisle; sosyal medyaya duyarlı bulunmak, oluşabilecek krizde, problemde toplum ile yakın bulunabilmek, kamuoyunu doğru, hızlı ve tatmin edici geri dönüşlerle bilgilendirebilmek, ortaya çıkmış ya da çıkabilecek sorunlarda telafi edici yöntemleri uygulayabilmek gereklidir. Marka değeri büyük olan çeşitli firmaların belirtilen hususlardaki noksanlıkları ekonomik açıdan zorlayıcı pozisyona getirmektedir. Sosyal medya krizini doğru yönetemeyen işletmenin ekonomik krizi an meselesidir. Aynı eksende firmaların ya da resmi kurumların sosyal medyadaki doğru reklam planlamaları da finansal açıdan etkili olan etmenlerdendir. Öte yandan yaşanılan dijital çağ şartlarında sosyal medya ortamında her tıklamada maddi kazanç edinilen bir ortamın varlığının bilindiği bu günlerde, gerek resmi kurum ve kuruluşlar gerekse sosyal medya hesaplarının bizzat yöneticileri usulüne uygun olmayan sadece kazanç elde etmek için yapılan vurgunculuğa engel olmalıdır. Birkaç yalan yanlış bilgi paylaşımı ile toplumda şüphe, korku yahut heyecan gibi uç durumlara yol açarak tıklanma rekorları kırıp bu sayede haksız kazanç elde edilmesini önlenmesi gerekir.

Ülkemizde temeli kooperatif olarak yerli ve milli oluşu ile büyük bir ün kazanan Torku firmasını örneğinden yola çıkacak olursak; Twitter sosyal paylaşım sitesinde işletmenin satıldığına yönelik yapılan bir takım sahte haberlere sempatik biçimde yanıt

veren firma yetkilileri toplum gözündeki konumunu, itibarını korumuş, kısa sürede sosyal medya üzerinden ortaya atılan iddiaları çürüterek bu konuda ekonomik açıdan bir sorun yaşamamıştır diyebiliriz. Çünkü firmayı toplum gözünde güven duyulan pozisyona getirmesi bir nevi halkın destekleriyle oluşturulan kooperatifin sürekliliği ile popülerlik kazanarak bu günlere geldiğini düşünürsek işletmenin satıldığı haberleri çeşitli zararlar verebilirdi. Her kesimi memnun etmek elbette çokta mümkün değildir. Lakin tepkilere sürekli kayıtsız kalınması da doğru değildir. (Bkz: Şekil 1.2.) Aynı şekilde dünyaca ünlü firmalardan McDonalds'ın yayınladığı, yine ünlü firmalardan Starbucks'a işaret ederek yaptığı göndermede, içeriği aynı olduğu halde ufak tefek yapılan detaylardan isim yazma, çeşitli şekiller çizme sonrasında çok daha pahalı şekilde satışa sunulan kahveler üzerinden Starbucks'a yapılan iğneleyici reklam, tüketici için gayet sempatik karşılanıp gündem olmuştur. Yapılan reklam ile Starbucks firmasının satışları aşırı şekilde düşmemiş, kendi müşteri kitlesini korumuş olabilir. Fakat McDonalds bu reklamdan olumlu yönde ekonomik yarar sağladığı şeklinde yorum yapılabilir. İki büyük firma arasında çıkabilecek olası krizi McDonalds fırsata çevirmiştir diyebiliriz. (McDonalds, 2019)

Şekil 1.2. (Twitter T. , 2018)

Siyaset Ve Politika

Sosyal medya, kısa zamanda birçok kişiye ulaşabilen ve bu kişilerin tepkilerini geri bildirmesine izin veren yapısı sayesinde, siyasal aktörler için güçlü bir iletişim aracı haline gelmiştir. Siyasiler, bu sayede fikirlerini milyonlarca kişiye aynı anda anlatabilmektedir. (Yaraşır, 2019, s. 41) Demokratik ülkelerin gereği olarak halkın kendi kendini yönetmesinde, seçilmişlerin toplumun ihtiyaçlarına kulak vermesi ve bu amaç doğrultusunda hareket ederek hayat şartlarının olduğundan daha iyi şartlarda devamının gereği için sosyal medyanın tepkisine hâkim olmalıdır. Mevcut düzende siyasal aktörler; devlet başkanları, hükümetler, siyasi patiler, yerel yönetimler olarak farklılık göstermektedir. Sürekli göz önünde bulunan siyasi aktörler

toplumu birinci ağızdan bahse konu platformlar aracılığıyla bilgilendirmek, halkın sevinç ve hüzünlerine ortak olabilmek, önem atfeden günlere, sosyal tepki gerektiren zor günlere kayıtsız kalmamak durumundadır. Esasında bu tutumun reklam, propaganda adı altında karşımıza çıkıyor olsa da bu alanlarda yer alan her kurum, kuruluş ve şahısların sosyal medya sahnesinde yer alması gerekmektedir. Gerek iktidar gerekse muhalefet olsun; kendi taraftarlarına karşı propaganda yapmak güvenini sağlamlaştırmak ya da kendisine karşı olan kitlenin sempatisini kazanarak savunduğu görüşlerine ortak, destek bir kesim oluşturmak için bu düzen içerisinde bulunmalıdır. Siyasi partilerin seçim dönemleri de aynı hususlar üzerinde ısrarla durulduğu dönemlerden birisidir**.** Bir nevi insanlar artık seçim arabalarından duydukları vaatlere değil sosyal medya üzerinden yapılan reklam ve propagandalara itibar etmekte, dikkatlerini o yönde tutmaktadırlar. Öyleki klasik propaganda yöntemlerinde ulaşılabilen insan sayısı sınırlı kalmakta, daha geniş kitlelere ulaşabilmek oldukça ciddi maliyetlere neden olmakta, diğer taraftan ciddi bir zaman ihtiyacını da beraberinde getirmekteydi. Fakat sosyal medya daha düşük maliyetle, kısa süre içerisinde çok daha geniş kitlelere ulaşmayı sağlamaktadır. (Köseoğlu & Al, 2013, s. 108) Söylenen söz unutulur gider lakin dijital ortamdaki paylaşımlar kolay kolay yok olmaz. Toplumun ilgisini çekmesinde bununda etkisinin olduğunu düşünebiliriz. Bu sebeple kullanıcı farkı olmaksızın siyaset ve politika

içerisinde yer alan her türlü oluşum bulunduğumuz şartlarda sosyal medya ortamından kendisini soyutlayamaz.

Tüm insanlık olarak zor günler geçirmemize sebep olan Kovid-19 virüsünün etkileri ülkemizde de baskın bir şekilde boy göstermektedir. Sosyal paylaşım sitelerinde ortaya çıkan, amaç ve çıkarları halkı korku ve paniğe itmek olan bazı kesimlerin sansasyonel haberler, ses kayıtları ve videolar ile yaptıkları paylaşımlarda oluşacak krizin son bulmasında en etkili görev toplum önünde yönetici olarak yer alan siyasi aktörlerindir. Ne olduğu belli olmayan içeriği korku ve endişe veren paniğe yol açan bir ses kaydının yahut farklı bir paylaşımın siyasi yöneticilerin anında yaptığı, yapacağı misilleme ve bilgilendirme ile telafisi güç olmayacak sorunlara yol açmadan toplum olarak krizden kurtulma yollarından birisini oluşmaktadır. Bu yöntemlerin misilleme adı altında olması önemli bir detaydır. Krizin asıl çıkış noktasında hangi yol ve yöntem izleniyor, zihinlerde nasıl bir hasar bırakıyorsa; verilecek tepkinin de aynı yöntemle olması oluşan hasarın etkilerinin ortadan kaldırılmasında yardımcı olacak olan karşılık verme, misilleme olması unsurudur.

Belirtilen hesapların kişisel olmasının yanı sıra herhangi bir yerel belediyeye ait olması dahi toplum gözünde demokratik düzenin bir gereği olarak siyasi oluşumun kendi taleplerine karşılık verebilecek bir pozisyonda olduğu düşüncesiyle ekstra itibar ve sempati kazanması son dönemlerde uygulanan bir

yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyleki 2019 yılının Aralık ayında Twitter sosyal paylaşım sitesi üzerinden başlatılan akımda yerel belediye hesaplarının kışa hazır olduklarını belirtir şekilde, bulundukları illerin şivelerine uygun olarak farklı bir yerel belediye hesabına atıfta bulunarak samimi, toplumun dikkatini çeken ve bir nevi güven ortamı oluşturan paylaşımların yapılması, toplumun taleplerine karşılık verebilecek bir olgunun bulunduğunu, siyasi oturumun temellerinden biri olan yerel belediyelerin vatandaş bazında itibarlarının artmasına ortam hazırlamıştır. Toplum gözünde yöneticinin halka daha yakın bir konumda gözükmesine sebep olmaktadır. Aynı şekilde yerel yönetimler, idareciler ve yöneticiler halka yakınlığı sayesinde oluşabilecek tepkiler, akabinde krizler açısından hızlı haber alma ve tepki verme reaksiyonu göstermesine neden oluyor. (Twitter, 2019) (Bkz: Şekil 1.3.)

Şekil 1.3. (Twitter, 2019)

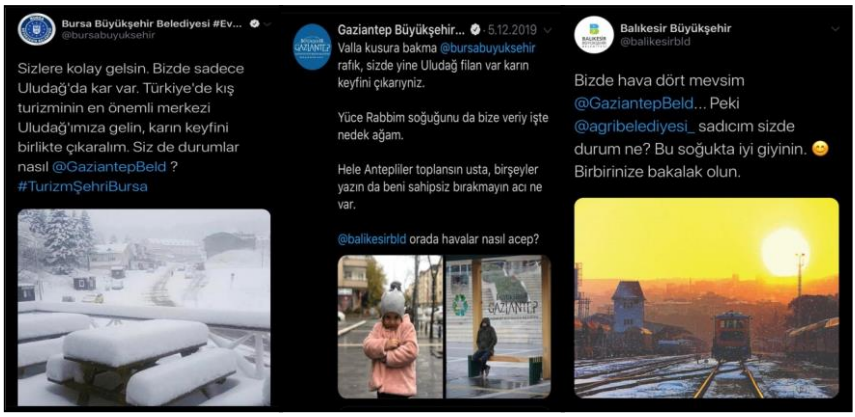

Sağlık

Sağlık, insanın olduğu her yerde önem verilmesi gereken yapıtaşlarından birisidir. Sağlık kavramı günümüzde tüm yeryüzünde ön planda seyreden kavramlardan birisidir. Bu sebeple sağlık toplumsal yeniliklerde, gelişmelerden etkilenmektedir. Sosyal medya tamda bu aşamada büyük önem göstermektedir. Gelişmiş ve çoğu gelişmekte olan ülkeler, topluma dair gelecek planlarını geliştirirken sağlık politikaları ve sağlık araştırmaları alanında çalışmalar yapmakta, yapılan araştırmalar konusunda çeşitli programlar gündeme alma konusunda büyük gelişme sağlamaktadır. Bahse konu gelişmeler sonucunda daha hastalık boy göstermeden toplumun birçok kesimi bilgilendirilmekte, oluşabilecek hastalıklar ve toplum düzeyinde ortaya çıkabilecek riskleri minimum seviyeye indirilmektedir. Öte yandan sağlık problemi olan bireyler daha önceleri yakın çevresinden çeşitli fikir ve yardımlar alarak kendi tedavisini üstlenme yoluna gidiyorken; günümüzde sosyal medyanın aktifliği ile rahatsızlığı konusunda araştırmalar yapıp bilgi sahibi olması akabinde mevcut şartlarla hastaneye başvurmadan yaşadığı soruna çözüm arama yollarına başvurmaktadır. Bahsettiğimiz konular olması gerekenler, sosyal medyanın yararlı yönleridir. Tabi birde işin diğer boyutu vardır. Son günlerde yaşadığımız pandemi krizinin insanlar üzerindeki korkutucu etkisi artarak devam etmekte, salgının en şiddetli geçirildiği ülkelerden sınır komşumuz İran ile ilgili olarak TRT Haber sitesinin paylaştığı haberde; sosyal medyada alkolün

korona virüsüne etkili olduğu söylentisinin yayılması ile sahte etil alkol tüketerek yaşamını yitirenlerin sayısının 180 kişiyi bulduğu bildirilmiştir. Fars eyaletinin Acil Durum Merkezi Başkanı Muhammed Cevad Muradiyan, "Maalesef sosyal medyada alkolün korona virüsü kontrol edebileceğine dair söylentiler bu duruma yol açtı" ifadelerini kullandığı görülmektedir. (TRT, 2020) Mevcut pandemik kriz kapsamında değerlendirme yapacak olursak düzmece bir paylaşım ile ortaya çıkabilecek krizdeki kayıplar mevcut hastalığın önüne geçebilmektedir. Bu gibi durumların önüne geçebilmek için elbette vatandaş olarak aldığımız bilgilerin doğruluğunu teyit etmemiz gerekirse resmî kurumlardan bilgi almamız gerekmektedir. Resmi kurum ve kuruluşların ise bu konuda toplumu zaman kaybetmeden bilgilendirmesi, mantık ve bilim çerçevesinde izah edilip spekülasyonlara meydan verilmemesi gerekmektedir.

Ayrıca bağımlılık düzeyinde sosyal medya kullanımı psikolojik sorunların getirdiği korku, panik gibi etkilerin yanı sıra fiziksel olarak baş, boyun, sırt ve göz ağrısı gibi sorunların çıkmasına da neden olabilmektedir. (SEZGİN, 2019, s. 26) Diğer bir konu ise ergenlik çağında bulunan yönlendirmeye müsait gençlerdir. Gelişim çağında fırtınalı, deli dolu günler geçiren ergenlerin birçoğu sosyal medya üzerinden etkilenerek geri dönüşünün zor olduğu hatalar yapmaktadır. Çeşitli uygulama, oyun ve video benzeri platformlar ile hiç istenmeyen durumlardan can kayıplarına veya birçok hastalığa yol açılmaktadır. Gözlem ve

deneyimlerle olgunlaşan gençlerin, aileleri ile vakit geçirmeleri gerekmektedir. Ebeveynlerin çocuklarını sosyal medya ortamına ihtiyaç duyacak yoksunluğa, yalnızlığa itmemesi, onlarla birlikte ortak etkinlikler içerisinde olmaları gerekmektedir. Belirtilen duruma engel olabilen sosyal medyanın bilinçli kullanılması, belirli sürelerden fazla vakit geçirilmemesi, ailelerin bu konuda dikkatli olarak çocukları üzerinde ölçülü bir otorite oluşturması gerekmektedir. (Yalçın & Yalçın, 2018, s. 740)

Güvenlik ve Hukuk

İnsanoğlunun varoluşu kadar eski bir kavram olan 'güvenlik' kelime olarak; bir korku, endişe, tehlike ve tehditten korunma ve emin olma durumudur. (URAS, 2017, s. 29) Bu ihtiyaç geçmişten günümüze farklı şekillerde sağlanmıştır. Gelmiş olduğumuz dönemde devletler kendi toplumu ve ihtiyaç sahiplerinin güvenlik görevini üstlenmişlerdir. Her geçen gün bu ihtiyaçlar için farklı şekilde önlemler almak gerekmektedir. Oluşan yeni tür güvenliği tehlikeye sokacak durumlara karşı yeni tepkiler oluşturulmaktadır. Bu aşamada dijital çağ döneminde siber güvenlik ön plana çıkmaktadır. Fakat siber güvenlik alanına girecek tehlike durumları genellikle bu alanda uzman hacker diye tabir edilen kişiler tarafından yapılmaktadır. Onun haricinde günümüzde bu tehlikeler sosyal medya üzerinden bazı kesimlerin bilinçli ya da birçoğunun bilinçsiz davranışları nedeniyle farklı çeşitlerle boy göstermektedir. En önemlilerinden birisi de 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 216.

Maddesinde açıkça belirtilen; Halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşağılama suçunu meydana getirmektedir. (TCK, Madde 216) Her kesime hitap eden sosyal medyada oluşacak bir güvenlik krizinin etkileri telafisi çok zor olabilecek hallere yol açabilmektedir. Toplumun milli, dini ve insani değerlerine hâkim olan ve bu sinir uçlarıyla oynayan bazı kesimler yıllardır süregelen iç karışıklık ve kaos ortamını en kolay buldukları sosyal medya aracılığıyla yapmayı hedeflemektedirler. Nitekim çok uzağa gitmeden 2013 yılı Mayıs aylarında İstanbul Gezi Parkında imarlaşma projesini ağaç kayıpları yaşandığını öne sürerek toplanan 45 civarında insan karşı çıkma eylemine katılmış, Gezi Parkı'nda nöbet tutulmaya başlanmış ve Gezi Parkı Olayları (Protestoları) ismiyle anılan süreç başlamıştır. (YALEZE, 2014, s. 119)Sosyal medya aracılığıyla bilhassa o dönem Facebook ve Twitter üzerinden organize olan büyük bir topluluk ülkenin tüm şehirlerinde eylemler gerçekleştirmiş sonuç olarak hem imaj hem de ekonomik açıdan aşırı zarar veren güvenlik krizi uzun bir süre gündem olmuştur.

Güvenlik ile aynı eksende seyreden hukuk ise yukarda belirtilen TCK 216. Madde de yazılı suçların işlenmesi durumunda kamu vicdanı esasına göre görevini ifa etmeli sosyal medya platformları üzerinde kurduğu otorite ile yasanın kendisine verdiği yetkiler çerçevesinde hızlı ve adil kararlar almalıdır. Aksi halde toplum yeni medyadan aldığı güç ile çok çabuk organize olmakta kendi adaletini kendisi tesis etme yoluna giderek hukuk devleti ilkesinin sekteye uğramasına neden

olmaktadır. Hukuk kanallarının halkın tepkilerine sessiz kalmayıp, yine hukuk ilkesi kapsamında üzerine düşeni yaparak sosyal medya üzerinden geri dönüş yapması olası krizlerin önüne geçmektedir. Son dönemde bu uygulamanın olumlu örneklerine şahitlik ettik. Son örneklerinden biriside 28.03.2020 günü Instagram sosyal medya uygulaması üzerinden yapılan paylaşımda, Corona(Covid-19) şüphesi nedeniyle yurtdışından getirilen öğrencilerin karantinaya alındığı Bolu Kredi Yurtlar Kurumu yurdunda bulunan 3 öğrenci genç Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı alenen hakaret ettiği görüntüleri kısa sürede birçok hesaptan paylaşılarak yayılmış, artan tepkiler sonrasında Bolu Cumhuriyet Başsavcılığın yaptığı açıklamada; bahse konu görüntülerde Türk Ceza Kanunu madde 301 kapsamında 'Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni, Türkiye Büyük Millet Meclisini, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini ve Devletin yargı organlarını alenen aşağılama' suçundan işlem başlatılacağını, paylaşımı gerçekleştiren öğrencilerin karantina sonrasında gözaltına alınacağı bildirmiş olsa da sosyal medyada hızla yayılan ve halkın milli değerlerine zarar veren paylaşımın sonrasında tepkilerin artması ile bahse konu yurt önünde gerçekleşen protestolardan olsa gerek; karantina bitimi beklenmeden konuya dâhil üç öğrenci gözaltına alınmış, daha büyük krizlere yol açmadan kısa bir süre için olası bir infialin önüne geçilmiştir. Hukuk kurumları adaleti ne kadar erken sağlarsa o derece etkili olacaktır. (AA, 2020)

Turizm ve Kültür

İnsanların, sürekli yaşadıkları yerleri geçici olarak terk ederek farklı ülke ve bölgeleri ziyareti ve bu bölgelerdeki yaptıkları kültür temelli vakit geçirme, gezme, eğlenme ve öğrenme etkinliklerinin bütününü ifade eden turizm; ülkemizin, mevcut jeopolitik konumunda doğal güzellikler barındırması ve tarihi güzelliklerinin çeşitliliği nedeniyle önemli gelir kaynaklarımızdan birisi haline gelmiştir. Özellikle son yıllarda uluslararası düzeyde uygulanan vize anlaşmaları gibi bazı politikalar turizm gelirlerine ivme kazandırmıştır. Bu gelir değerlerinin artış ve azalışı hassas düzeyde seyredip çevresel etkenlerden çok çabuk etkilenmektedir. Bahse konu çevresel etkenlerden her kesimin bilgisinin olması dijital ortamlarda yapılan paylaşımlardır. Bireylerin kararlarını verirken başkalarının fikirlerinden etkilendikleri bir gerçektir. Konuya bu açıdan bakıldığında turistik ürünlerin duygulara seslenen yönü ve subjektif değerlendirmeye tabi tutulduğu hatırlanmalıdır. Dolayısıyla kullanıcıların tecrübelerini diğerleri ile paylaşması ve başkalarınca da tavsiye edilmesi tüketiciler tarafından daha güvenilir bulunmaktadır. (Aktan & Murat, 2016, s. 68) Belirtilen hususlar sosyal medya üzerinden gerçekleşip; sosyal medya platformlarının evrensel oluşu hepimizce bilinmekte, dünya gündemi anlık olarak takip edilmektedir. Kültür ve turizmin gelişmesi için yapılacak en önemli şeyin iyi tanıtım olduğu bugün tüm çevrelerce kabul edilmektedir. Ülkemiz şüphesiz öngördüğü hedeflerine ulaşmak için yeni adımlar atmak

zorundadır. Mevcut durumda uyguladığı politikaları, diğer ülkeler nezdinde daha yarışabilir ve rekabetçi hale getirmelidir. Belirtilen hususlarda geleneksel medya araçlarının küçümsenmeden, hedef kitleye direk etki edecek durumlardan sosyal medyanın tüm imkânları kullanılarak turizm ve kültürdeki konumumuz daha iyi bir pozisyona getirilmelidir. (Çakır & Yalçin, 2012, s. 31) Belirtilen durumlar neticesinde turizm ve kültürün tanıtımının yapılmasında eski tip medya tanıtım unsurlarının varlığını göz ardı etmeden, topluma doğrudan etki edecek potansiyeli yüksek yol ve yöntemlere yönelmek doğru olandır. Bu kapsamda bilişim çağında bulunduğumuz şu dönemde internet tabanlı fayda oranı yüksek ve geleneksel medyaya göre daha maliyetli yöntemleri tercih etmek gerekmektedir. Genç nesillerin gün geçtikçe internet çağına düşkünlüklerinin ve sosyal medyaya olan bağlılıklarının artması bu potansiyeli açıkça göstermektedir.

Dünyaca ünlü haber siteleri New York Times, BBC ve CNN tarafından yapılan bazı haberlerde; ülkemizin güvenilir bir adres olmadığını, Covid-19 salgını konusunda tehlike arz eden bir konumda bulunduğu şeklinde birtakım karalama kampanyaları gerçekleştirilmiştir. Türkiye ile hiçbir alakası olmayan bilgilerin yer aldığı paylaşımlara ülkemizle alakalı görsellerle sanki bahsedilen konunun görselle aynı olduğu izlenimi verilmektedir. Hâlbuki Türkiye pandemi vakasının dünya üzerinde görüldüğü son ülkelerden birisi konumundadır. Amacın çok farklı olduğu açıktır. Kaldı ki Aralık 2019'dan önce dünyanın yeni tip Corona

virüsü gibi yoğun bir gündemi yoktu. Tarihte örneklerinin yer aldığı gibi bu pandemiden de insanlık bir şekilde kurtulacaktır. Lakin yapılan karalama kampanyaları ile güvenli bir ülke olmadığı izlenimi verilen ülkemiz turizm ve kültürel açıdan zarar görebileceği gerçeği göz ardı edilemez. Belirtilen konu ile ilgili olarak Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Fahrettin Altun'un, yapılan asılsız paylaşımlara eleştiri mektubu ile yanıt vermesi bahse konu sitelerin yaptıkları paylaşımları kaldırmalarını sağlamıştır. Bu tür doğruluk payı olmayan paylaşımlara karşı bir tepki oluşturularak; tarih, kültür ve turizm değerlerimizin tanıtımının en iyi şekilde yapılması gerekmektedir. (Takvim, 2020)

Psikoloji

Sağlık başlığında, insanın bulunduğu her yerde ön planda olduğundan bahsetmiştik. Aynı şekilde sağlığın ve diğer başlıklardan hepsinin olduğu yerde ise psikoloji faktörü hatırı sayılır düzeyde önemlidir. Psikolojiyi, insan zihnindeki düşüncelerini ve davranışlarını inceleyen bu alanda çalışmalar yapan bilim olarak düşünebiliriz. Bu başlık altında psikolojiyi pozitif ve negatif olarak iki farklı şekilde inceleyecek olursak, açıklamasını yaptığımız tüm bölümlerde sosyal medyanın olumlu ve olumsuz yönlerinin çeşitli örneklerle insan ve toplum psikolojisinde birçok farklı şekilde etkiler bıraktığını söyleyebiliriz. Topluma hoş görünen, mutluluk veren bir paylaşımın etkisi olumlu yönde her kesimin beğenisini

kazanabilecek düzeyde ve psikolojide olabilmektedir. Fakat tam zıt düşünce olarak yüreklere acı veren, zihinlere evham saçan, halkı kriz eşiğine iten, istenmeyen bilgi ve belgeler hafızalardan uzun süre silinmemekte, hatta daha sonrasında benzer bir pozisyon ile karşılaşıldığında üzerine katlayarak toplum psikolojisine olumsuz zararlar verebilmektedir. (Morgan, 2010, s. 5) Kadın cinayetlerinin ve çocuk istismarlarının artış gösterdiği, bu artışların dijital ortamlarda daha fazla gündem olduğun son günlerde toplum psikolojisinin hassasiyet gösterdiği zamanlar olmaktadır. Bu yalnız belirttiğimiz iki örnekle değil ekonomik, güvenlik, hukuk, sağlık, kültür ve turizm gibi her alanda olabilmektedir. Halkın hassas noktalarını bilen krizden beslenen bazı kesimler bu tür kriz çıkarıcı paylaşımlar üzerinden çıkar elde etmektedir. İnsanların zihinlerinde değişim sağlayan bu durumun önüne geçilmesi zordur. Toplum üzerinde oluşacak psikolojik travmanın mevcut etkilerinin ortadan kaldırması için bir krize karşı koyma politikası uygulanabilir. Bu bağlamda Covid-19 krizinden örnekle, insanların zihinlerinde bıraktığı psikolojik etkileri yapılacak krize karşı koyma yöntemleri ile gelişen bilim ile birlikte artık pandeminin bir son olmadığının, tedavisinin mümkün olabileceğinin anlatılması bir tercih olabilir**.**

SONUÇ

Küreselleşen dünyada, dijital iletişim çağı ve internet kullanımının beraberinde getirdiği sosyal medya kullanımı, her geçen gün artış gösteren ve sürekli kendini yenileyen yapısı ile kapsamının çok geniş alanlarda boy göstermesine karşın, genel hatlarıyla açıklandığı gibidir. Aynı yaygınlık birçok problemi, krizi beraberinde getirmektedir. Bu krizlerin farklılık ve çeşitliliği de yeniliklerden nasibini almaktadır.

Sosyal kişiliğinin gereği olarak insan, hayat şartlarını sürekli geliştirip; genel olarak rahatlık, kolaylık ve zevk vizyonuyla birtakım portrelerde yaşamını devam ettirmektedir. Sosyal medya şartları bunun en bariz örneklerini gördüğümüz platformlardan birisidir. Modern çağda her geçen gün yeni bir uygulamanın gün yüzüne çıktığı, mevcut şartların yenilik temelinde farklı aşamaları gördüğü uçsuz bucaksız bir sahne. Öyle ki insanlık tarihinin ilk zamanlarından bu yana tüm bireylerin düşünceleri, fikirleri, davranış ve eylemleri hiçbir zaman aynı çizgide seyretmemiştir. Her dönemde amaçları, farklı eylemleri yeni sorunlar çıkaracak düzeyde, herkesçe bilinen doğrulardan uzak kesimler sürekli olmuştur.

Ülkemizde sosyal medyadaki olası krizler üzerinden beslenen iki farklı kitleden bahsedecek olursak; ortak özellikleri kaostan beslenmek olan oluşumlardan birincisinin asıl amacı, toplum üzerinde baskı ve korku oluşturmak, halkın günlük yaşamını idamesinde huzursuzluk çıkarmak, siyasi aktörleri zor durumda

bırakarak toplumu yöneticiler ile karşı karşıya getirerek ortaya çıkacak kaos düzeninden ekonomik, güvenlik ve siyasi gibi çeşitli alanlarda çıkar elde etme çabasıdır. Bu tür sebeplere neden olan paylaşımlar yapan hesapların kullanıcıları, çoğunlukla 'trol hesap' olarak adlandırılan çoğunun kullanıcı profilinin hayali karakterlerden oluştuğu sahte profillerdir. İkincisi ise belirtilen korku ve panik üretme amacından biraz daha uzak sosyal medyada fenomen olma yolunda maddi kazanç elde etme çabaları adı altında yapılan her paylaşıma "tıklanmayı" gelir kaynağına çevirme ve toplum gözünde ünlü olma çabaları adı altında yapılan bazı kriz çıkarıcı paylaşımlara yol açanlar olarak sınıflandırabiliriz. Öyle ki birçok kişinin tasvip etmediği paylaşımlar olmasına rağmen, sırf meraktan incelediği, hesaplar, paylaşımlar dahi bahsi geçen şahısların maddi kazançlarını artırmaktadır.

Krizlerin evvela önlenmesi, devam ettiği süreçte yapılması gerekenler, sonrasında ise etki ve zararlarının büyük oranda normalleştirilmesi anlamında birtakım tedbirler alınabilir. Bu tedbirleri şu şekilde sıralayabiliriz;

Sosyal medya kullanımının resmi olarak belli başlı temellere oturtulması, gerekirse özel olarak kanun, tüzük, yönetmelik tarzı hükümler ile kullanımdan ortaya çıkacak problemlere maddi ve manevi ceza önlemleri ile oluşabilecek birtakım krizlerin önüne geçilmesi bir tercih olabilir. Bu sayede oluşması muhtemel

krizleri cezanın caydırıcı özelliğini kullanarak önlemek bir tercih olarak kullanılabilir.

İnsanlık tarihinin genel politikalarından hata yapanı cezalandır anlayışının yanı sıra, sosyal medyayı günümüzde doğru ve topluma faydalı şekilde kullananlar, belirlenecek belli başlı ödüller ile örnek teşkil etmesi anlamında mükâfatlandırılması düşünülebilir.

Çok küçük yaşlarda kullanımının başladığı sosyal medya unsurlarının okul öncesi eğitim yahut ilkokul çağlarından başlamak suretiyle yaşın gerektirdiği şartlar altında çeşitli eğitim ve kurslar adı altında bilinçli sosyal medya kullanımının sağlanması kapsamında önlemler alınması, okul harici dönemlerde ise çeşitli sertifikalı kurslar ile bu alanda eğitimin ön plana çıkarılması ilerleyen dönemlerdeki olası krizlerin önüne geçebileceği düşünülebilir.

Sosyal medya uygulamalarından hesap profili oluşturmanın kolay olduğu bu dönemlerde hayali hesapların, trol hesapların yaygınlaşmasının önüne geçilmesi anlamında; valilikler düzeyinde kimlik doğrulama sisteminin getirilmesi, getirilen sistem ile ilgili olarak yaş grubuna ve eğitim belgelerine ve sosyal çevrelere istinaden belirli seviyelerde hesap profilleri açılmasına resmi olarak izin verilmesi ve aynı eksende etkileşim ve paylaşım sınırının konulması etkili bir önlem olabilir.

Krizin tanımında yer aldığı gibi tahmin edilmesi, öngörülmesi mümkün olmamakla birlikte gelişen bilim ve teknoloji yardımı

ile sosyal medyanın dengelerinin göz önüne alınarak; bilhassa resmi kurum ve kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları yönetici ve yetkililerinin sosyal medya platformlarını anlık olarak yakinen takip ederek ihtimaller dahlinde yine anlık olarak kriz senaryoları üretip önlemler alması gerekmektedir. Bilhassa gündemini yaşadığımız pandemi krizinin dünyanın birçok yerinde görülmesi üzerine ülkemizde tıbbi olarak önlemlerin alınmasının yanı sıra, sosyal medya gündeminin takip edilmesi ile toplumun korku ve endişelerine, asılsız paylaşımlara gerekli açıklamaların anlık olarak ilgili bakanlıkların yetkilileri tarafından yapılması doğru olacaktır.

Global eksende gündeme gelen bir krizde sosyal medyanın oluşturduğu olumsuz ortamı, kriz merkezli tedbirler haricinde yine aynı sosyal medya ortamında yapılacak olan şeffaf ve anlaşılabilir açıklamalar, paylaşımlar ile toplum üzerinde oluşan olumsuz havanın ortadan kaldırılması, yapılan açık ve doğru paylaşımlar ile kaos oluşturacak olası asılsız bilgi ve belgelerin önüne geçilmesi anlamında tedbirler alınması gerekmektedir.

Gündem itibariyle kullanımı yaygın ve dijital ortamda en çok sorun yaşanan sosyal medya uygulamalarının yönetici yahut kurucu merkezleri ile kriz öncesinde anlaşmalar yapılabilir. Ortaya çıkacak olası bir krizde alınacak tedbirler uygun bir çerçeveye oturtularak ilk elden sorunların ortadan kaldırılmasına yönelik tedbirler alınabilir.

Günümüz şartlarında uygulanan devlet politikalarında; resmi ya da sivil kurum ve kuruluşlarda görev alacak yönetici vasfındaki şahısların yahut siyasi partilerin aday belirleme çalışmalarında sosyal medyayı aktif kullanma kriterinin aranması bir seçenek olarak düşünebilir. Bu konuda belli başlı testler düzenleyerek yeterlilik belirlemek bir tercih olarak ele alınabilir.

KAYNAKÇA

AA. (2020). *Bolu'da karantinaya alınanların sosyal medya paylaşımları hakkında soruşturma.* Anadolu Ajansı: https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/boluda-karantinaya-alinanlarin-sosyal-medya-paylasimlari-hakkinda-sorusturma/1782859 Erişim Tarihi: 29.03.2020

Aktan, E., & Murat, K. (2016, Kasım). Sosyal Medya'nın Turizm Faaliyetlerindeki Rolü Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 62-73.

Çakır, M., & Yalçin, E. A. (2012, Haziran). Kültür Ve Turizm Tanıtımında Bir Araç Olarak İnternet Kullanımı. https://docplayer.biz.tr/21073-Kultur-ve-turizm-tanitiminda-bir-arac-olarak-internet-kullanimi-hazirlayanlar-mustafa-cakir-ali-erdem-yalcin.html Erişim Tarihi: 29.03.2020

Çalışkan, M., & Mencik, Y. (2015, Temmuz-Ağustos). Değişen dünyanın yeni yüzü: sosyal medya. *Akademik bakış*

dergisi,İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü,(50), 254-277.

Ergin, E. E. (2015). Sosyal medyada reklam kullanımı örneği olarak yerli reklamların incelenmesi. *İstanbul kültür üniversitesi, sosyal bilimler enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.

Ertem, Y. E. (2019). Sosyal Medyada Dezenformasyon. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Göksu, P. D. (2011). Kriz Yönetimi. http://www.turgutgoksu.com/FileUpload/ks7441/File/krizyonetimitg21sbt2011.pdf Erişim Tarihi: 09.04.2020

Gülaslan, D. T. (2018). Sosyal Medya ve İnternet. D. T. Gülaslan içinde, *kamu yönetiminde sosyal medya kullanımı ve yönetimi.* Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Kara, T. (2013). *Sosyal medya endüstrisi.* İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Köseoğlu, Y., & Al, H. (2013). Bir Siyasal Propaganda Aracı Olarak Sosyal Medya. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 103-125.

Lietsala, K., & Sirkkunen, E. (2008). Social Media, Introduction To The Tools And Processes Of Participatory Economy. *Hypermedia Laboratory Net Series 17, Published By Universty Of Tampere*. https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/65560/978-951-44-7320-3.pdf?sequence=1&isAllowed=y

McDonalds, Y. (2019). *McDonald's'ta iyi kahve, iyi fiyata!* Youtube: https://www.youtube.com/watch?v=6y7UNkQf7XA

Morgan, C. T. (2010). Psikolojiye Giriş. Y. D. Prof. Dr. Sirel Karakaş (Dü.) içinde, *Psikolojiye Giriş* (P. D. Prof. Dr. Olcay İmamoğlu, Çev.). Eğitim Akademi Yayınları . https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=ZPmiDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR1&dq=psikoloji+tan%C4%B1m%C4%B1+akademik&ots=gy6Vlbewq9&sig=-eGssG8-qNZcy5GiVHdQEH0FV8A&redir_esc=y#v=onepage&q=psikoloji%20tan%C4%B1m%C4%B1%20akademik&f=false Erişim Tarihi: 10.04.2020

Sezgin, E. H. (2019). Sosyal medya kullanım alışkanlıkları ve sosyal medya reklamlarına karşı tutumun ġncelenmesi. *Selçuk üniversitesi, sosyal bilimler enstitüsü, iletişim fakültesi, reklamcılık anabilim dalı*.

Solmaz, B., Tekin, G., Herzem, Z., & Demir, M. (2013). İnternet ve sosyal medya kullanımı üzerine bir uygulama. *Selçuk İletişim, 7*(4), 23-32.

Takvim. (2020). *Batı medyasının Türkiye üzerinden algı operasyonu sürüyor!.Şimdi de İsrail diyemeyip, Erdoğan'ı hedef gösterdiler.* Takvim: https://www.takvim.com.tr/guncel/2020/03/17/bati-medyasinin-turkiye-uzerinden-algi-operasyonu-suruyor-simdi-de-israil-diyemeyip-erdogani-hedef-gosterdiler

TCK. (Madde 216). Kamu Barışına Karşı Suçlar, Madde 216. *Halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşağılama*. https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html

TRT, H. (2020). *İran'da sahte içkiden ölenlerin sayısı 180 oldu.* TRT Haber Web Sitesi: https://www.trthaber.com/haber/dunya/iranda-sahte-ickiden-olenlerin-sayisi-180-oldu-468429.html

TÜİK, T. İ. (2019). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması.* http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do;jsessionid=0hg7p7nLm0L8nmDfLKWz5Px2QvQP6zB1lxVTKd4szMFlm22h4vys!-1896036932?id=30574

Twitter, T. (2018). TWİTTER: www.twitter.com adresinden alındı

Twitter, Y. B. (2019, Aralık 5). Twitter: www.twitter.com adresinden alındı

URAS, U. (2017). Güvenlik Tanımı. U. URAS içinde, *Kriz Yönetimi Ulusal ve Uluslararası Güvenlik.* ANKARA: Trend Yayınevi.

Yalçın, M., & Yalçın, M. (2018). Sosyal Medya Kullanımı ve Aile İçi İletişim İlişkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11*(57).

YALEZE, H. D. (2014). Kriz Yönetiminde Sosyal Medya'nın Kullanımı Üzerine Bir Analiz: Taksim Gezi Parkı Olayları

Örneği. *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.

Yaraşır, T. (2019). Siyasal İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya Kullanımı: Diyalojik İletişim Perspektifinden Bir Analiz. *Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.

Yavaş, H. (2005). H. Yavaş içinde, *Doğal Afetler Yönüyle Türkiye'de Belediyelerde Kriz Yönetimi* (s. 3). Ankara: Orion Yayınevi.

BÖLÜM 18

COVID-19 PANDEMİSİ VE TÜRK CEZA YARGISINA ETKİSİ

Muhammed Huzeyfe ERDEMİR*

*Cumhuriyet Savcısı, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güvenlik Stratejileri Ve Yönetimi, Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep/Türkiye, mherdemir@icloud.com.

GİRİŞ

Salgın hastalıklar; grip, veba, suçiçeği vs. şekillerde, tarihten günümüze görülmektedir. Salgınlara sebep olan hastalıklar içerisinde en yaygın olanı ise griptir. Gripler, İnfluenza A, B ve C şeklinde görülen virüsler olarak etkilerini göstermektedir. Özellikle Influenza A türü virüsler, genellikle pandemilerin oluşmasında etkili olmuşlardır. İnfluenza kavramı, etimolojik olarak griple eş olarak görülmüştür. Mitolojik Avrupa tarihinde ise "yıldızların etkisine girmek" manasına da gelmektedir. Osmanlılar ise hastalığı "paçavra" olarak dillerinde yaşatmışlardır (Balkan, 2012:193-194). Özellikle Influenza A virüsünden bu derece korkulmasının sebebi çok hızlı yayılım göstermesi ve hızlı mutasyonlara uğramasıdır.

Pandemi tarihinin neredeyse insanlıkla yaşıt olduğu görülmektedir. Hipokrat'ın eserleri araştırıldığında, milattan önce 410'lu yıllarda gribe benzerlik gösteren bir hastalıktan bahsetmiştir (Temel, 2012:5). Yine aynı şekilde Evliya Çelebi "Seyahatname" isimli eserinde, gezdiği ülkelerde karşılaştığı birçok hastalıktan bahsetmiştir. Bu hastalıklardan, grip etkileri görünenlere rastlamak mümkündür (Ertaş ve Eğnim, 2011:86). Fakat bilinen ilk grip yani ınfluenza örnekleri 1580'li yıllara tarihlenmiştir. Yakın tarihimizde görülen ve yıkıcı etkiler bırakan ınfluenza pandemisi ise 1918-1919 yıllarında görülmüştür. Yaklaşık 20 milyon insanın hayatını kaybettiği bu

pandemi tarihe geçmiş en ağır pandemidir (Balkan, 2012:193-194). Salgınların tarihçesi genel hatlarıyla bu şekildedir.

Tam tarihi kesin olarak bilinememekle birlikte 29-31 Aralık 2019 tarihlerinde Çin'in Wuhan şehrinde ilk belirtilerin görüldüğü yeni bir virüs ortaya çıkmıştır. Yine ınfluenza A ailesinden olan bu virüs "COVID-19" şeklinde adlandırılmıştır. 11 Mart 2020 tarihinde ise Dünya Sağlık Örgütü virüsü pandemi olarak ilan etmiştir (Karcıoğlu, 2020:66). Güncel pandeminin tüm dünyaya etkisi olmuştur. Birçok ülkede şehir şehir karantinalar uygulanmış, ulaşım kısıtlanmış ve birçok devlet kurumu çalışmalarına ya ara vermiş ya da evden çalışma şeklinde düzenlemiştir.

Ülkemiz de benzer tedbirleri dünya ile eş zamanlı almıştır. Global salgın, ülkemizde birçok devlet kurumunu etkilemiştir. Salgının ülkemizde etkilediği kurumlardan biri de yargı kurumu olmuştur. İşte biz bu makalemizde genel olarak salgın kavramını ve tarihçesini anlattıktan sonra güncel salgının, Türk yargı teşkilatına etkilerini değerlendirmeye çalışacağız.

Salgın Kavramı

Salgın kavramının çeşitli tanımları bulunmaktadır. Sözlükte salgın, genel manasıyla "kısa zamanda çevredeki insan, hayvan ve bitkilere bulaşan" olarak tanımlanmaktadır. Tıbbi bir terim olarak salgın ise "bir hastalığın veya başka durumun yaygınlaşması ve birçok kişiye birden bulaşması" olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr). Salgınlar çeşitlilik

göstermektedir. Salgın kavramının ana unsurunu, beklenmedik şekilde yaygınlık gösterme olarak belirleyebiliriz. Normal bir hastalıktan farklı olarak hızla yayılan ve etkileri aynı zamanda birden fazla canlıda görülen bir kavram olarak nitelendirebiliriz. Bu sebeple salgın kavramı özellikle son yıllarda birden fazla hastalıkla birlikte sıkça anılmaktadır (Aydın, 2006:1-2). Güncel grip salgınında da görüleceği üzere salgın haline dönmüş bir hastalık; hızlı yayılım, çeşitli yaş ve cinste insana etki, beklenen ve sürekli görülen grip dönemlerinin dışında ortaya çıkma, mutasyona uğrayarak yayılma ve benzer dönemde çıkmasına rağmen farklı etkiler gösterme gibi özelikler taşımaktadır. Bu özellikler salgınla mücadele etmeyi zorlaştırmakta ve önceden tahmin edilebilmesini imkânsız hale getirmektedir (Balkan, 2012:193-194). Bunun yanında bir hastalığın salgın olarak değerlendirilmesinde; nüfusun tecrübe ettiği bir hastalığın ortaya çıkması, hastalığın kolay yayılımı ve hastalık sonucu hızlı ölümlerin varlığı gibi etkenler görülmektedir (Demirbağ, 2018:10-12). Tüm bunlar değerlendirildiğinde salgın kavramının en temel iki özelliğinin hızlı yayılım ve tahmin edilemezlik olduğu anlaşılmaktadır.

Küresel Salgınların Genel Tarihçesi

Salgınlar, ilk çağlarından itibaren insanlığın gündeminde olmuştur. En eski kayıtlardan olan, Hipokrat'ın tutuğu kayıtlarda M.Ö. 412 yılında grip salgını benzeri bir salgının yaşandığından bahsedilmektedir (Temel, 2012:5). Miladi 571 yılında ise veba

salgınının yaşandığı çeşitli tarihi kaynaklarda geçmektedir. 1347 yılında ise Uzakdoğu'dan başlayarak özellikle ticaret yolları güzergahını takip ederek Avrupa içlerine kadar gelen bir veba salgını tüm dünyayı etkilemiştir. İbni Haldun'un "ocak söndüren" manasında da kullandığı bu son veba salgını birçok insanın ölümüne sebep olmuştur (Çalışkan ve Eyicil, 2019:1219).

İnfluenza pandemilerinin de veba salgınına benzer şekilde dünya tarihinde defalarca yaşandığını ve milyonlarca insanın ölümüne neden olduğunu görmekteyiz. Bilinen ilk influenza pandemisinin 1580 yılında yaşandığı tarihi kayıtlarda geçmektedir. Yakın tarihimizdeki en ağır influenza pandemisi 1918-1919 yıllarında yaşanmış olan İspanya Gribidir. Bu salgında yaklaşık 20 milyondan fazla insan ölmüştür. Salgının bu denli ölüme neden olmasında, 1. Dünya Savaş'ında, savaş cephelerinden dönen askerlerin de etkisi olmuştur. Bu salgınların yanında 1957, 1968, 2008 ve 2009 yıllarında dünyanın çeşitli bölgelerinde salgınlar yaşanmıştır (Balkan, 2012:193-194). Kısaca değerlendirecek olursak son 400 yıl içerisinde önemli derecede etkiler doğuran ve dünyanın birçok yerinde etkisi görülen 10'a yakın salgının olduğu görülmektedir (Temel, 2012:5).

Güncel Küresel Salgına Genel Bir Bakış

Coronavirüsler, sık sık etkilerini gördüğümüz klasik grip-nezle virüsleridir. Bu virüs ailesinin binlerce çeşidi vardır. Geçmiş

yıllarda görülen SARS ve MERS de Coronavirüs ailesinin birer üyeleridir. Son olarak ise 27-31 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan ve hızlı bir şekilde yayılarak pandemiye dönüşen COVID-19 virüsü tüm dünyayı etkilemiş durumdadır. Şehir karantinaları ve uluslararası seyahatlerin kısıtlanması ile dünya karantinaya girmiş durumdadır (Karcıoğlu, 2020:66). Covıd-19 virüsünün canlı hayvan satış alanlarında satılan yarasalardan bulaştığı düşünülmektedir. Hastalığın ilk dönemlerinde insandan insana bulaştığına dair herhangi bir kanıt yok iken şu anda bilmekteyiz ki virüs insandan insana çok hızlı bir şekilde bulaşmaktadır. Bulaş şekli ise insanın hapşırması ve öksürmesi sonucu ortaya çıkan partiküllere temas sonucu olmaktadır. Virüsün insan vücudunda yaklaşık 14 gün kuluçka süresinin olduğu tespit edilmiştir (Dikmen vd., 2020:31). Covıd-19 salgınının sağlık sorunları dışında da birçok alana etkisi gözlemlenmektedir. Ortaya çıkan ilk sorun, 21.yy da güvenlik üzerine yapılan harcamaların askeri harcamalar olarak yapılması, sağlık harcamalarının ise nispeten daha asgari tutulması olmuştur. Güvenlik sebebiyle yüzlerce milyar dolar para harcanmasına rağmen salgın döneminde ülkeler vatandaşlarını koruyamamıştır. Bu durum göstermiştir ki ülkeler pandemi sonrası yeni dünyada sağlık harcamalarına ağırlık vereceklerdir (Müftüler Baç, 2020:20-23). İkinci olarak ortaya çıkan sorun ise ekonomiktir. Pandemi sürecinde özellikle ticari alanlara getirilen kısıtlamalar, işsizlik oranlarını hızla arttırmaktadır. Bunun yanında ülkelerin küresel iddialarından da

vazgeçtiği görülmektedir. Bu dönemde ulus devlet fikrinin baskın bir seyri olmuştur. Çin'in, virüsün ülke içinde yayılımını engellemek için uyguladığı totaliter uygulamalar ve bu uygulamalardan elde ettiği başarılar dünyada otoriter devlet yönetimlerine olan ilgiyi arttırmıştır. Özellikle sınırsız özgürlük idealiyle inşa edilmiş Avrupa devletlerinin, salgında vatandaşlarını sınırlamada yeterince etkili olamamaları, bu ilginin artmasını destekler nitelikte olmuştur (Hanioğlu, 2020:24-28). Küresel aktörleri de derinden etkileyen salgın ABD liderliğindeki küresel dünyanın sorgulanmasına sebep olmuştur. Çin-ABD ilişkisinden, Çin'in güçlü çıktığı yeni bir dünya sisteminin kurulacağı öngörülmektedir. Bunun yanında küresel ve lokal işbirliklerini sağlayan kurumların pandemi sürecinde yeterli olamaması, bu kurumların sorgulanmasına sebep olmuştur. Pandemi sonrası dünyada, Çin'in öncülüğünde yeni bir küresel sistemin kurulması gündeme getirilmektedir (Duran, 2020:29-34).

Pandeminin küresel ölçekli yansımalarının yanında ülkemize de birçok etkisi olmuştur. 11 Mart 2020 tarihinde Türkiye'de ilk Covıd-19 vakası görülmüştür. Seyahat, ticari ilişkiler, sosyal hayat vb. alanlarda birçok tedbirler alınmıştır (Budak ve Korkmaz, 2020:71). Pandeminin tüm bu alanlara etkisi ayrı birer makale konusudur. Biz bu makalemizde, Covıd-19 pandemisinin, Türk ceza yargısının işleyişine etkilerini inceleyeceğiz.

Küresel Salgının Türk Ceza Yargılamalarına Etkisi

Türk ceza yargı sistemi, temelde üç aşamadan oluşmaktadır. Bunlar soruşturma, kovuşturma ve infaz aşamasıdır. Soruşturma evresi, 5271 sayılı Ceza Muhakemeleri Kanunun 2. maddesinin 1/e bendinde "Kanuna göre yetkili mercilerce suç şüphesinin öğrenilmesinden iddianamenin kabul edilmesine kadar geçen süre" olarak tanımlanmıştır. Kovuşturma evresi ise yine aynı kanunun 2. Maddesinin 1/f bendinde "İddianamenin kabulüyle başlayıp, hükmün kesinleşmesine kadar geçen evre" olarak tanımlanmıştır. İnfaz aşamasının ise doğrudan bir tanımı olmamakla birlikte 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanunun, cezaların infazının koşulu başlıklı 4. Maddesinde "Mahkûmiyet hükümleri kesinleşmedikçe infaz olunamaz" şeklinde bir ibare yer almaktadır (www.mevzuat.gov.tr, 2020). Bu tanımdan hareketle infazın, kovuşturma evresinde kesinleşen hükmün, ceza veya güvenlik tedbiri olarak yerine getirilmesi anlaşılmaktadır.

Covıd-19 salgının ülkemizi etkilediği tarihlerden itibaren soruşturma, kovuşturma ve infaz aşamalarında birçok önlemler alınmıştır. Önlemlerin alınmasındaki temel etken sosyal ilişkileri azaltmak ve bulaşın yayılmasını engellemek olmuştur. Örnek vermek gerekirse Hakimler ve Savcılar Kurulu, salgının ülkemize geldiği ilk günlerde yani 13/03/2020 tarihinde aldığı bir kararla yargısal faaliyetlerin SEGBİS uygulaması kullanılarak yerine getirilmesini tavsiye etmiştir

(www.hsk.gov.tr, 2020). SEGBİS uygulaması, Ceza Muhakemesinde Ses ve Bilişim Sistemlerinin Kullanılması Hakkında Yönetmeliğin Tanımlar ve Kısaltmalar başlıklı 3. Maddesinin 1/c bendinde " UYAP Bilişim Sisteminde ses ve görüntünün aynı anda elektronik ortamda iletildiği, kaydedildiği ve saklandığı Ses ve Görüntü Bilişim Sistemi" olarak tanımlanmaktadır (www.resmigazete.gov.tr, 2020). Bu uygulamayla, video konferans yöntemiyle şüpheli ve sanıklara ilişkin işlemler sosyal mesafe kuralları dikkate alınarak yapılabilmektedir. Bu sayede salgının yayılması engellenmek istenmiştir.

Salgın sürecinde kurumların işleyişinin yanında kurumlarda çalışan personelle alakalı önlemler de alınması gerekmiştir. Bu sebeple birçok kurum esnek çalışma uygulamasına geçmiştir. Yargı kurumu da bu uygulamaya geçmiştir. Bu kapsamda Hakimler Ve Savcılar Kurulu 16/03/2020 tarihinde yaptığı toplantıda, yurtdışından gelen personelin 14 gün idari izinli sayılması kararı almıştır. Aynı toplantıda kronik rahatsızlığı olan personel ile 65 yaş üzeri personelin idari izinli sayılmasına karar verilmiştir (www.hsk.gov.tr, 2020). Bu tedbirler salgının ülkemizdeki seyri ile doğru orantılı şekilde devam etmiştir. 22/03/2020 tarihli Hakimler Ve Savcılar Kurulu kararıyla yargı kurumunda çalışan personelin yapılan işin esas ve usullerinde herhangi bir aksamaya mahal bırakılmayacak şekilde nöbetleşe ve dönüşümlü çalışmasına karar verilmiştir. Bu tarihten sonra tutuklu işler ve ivedi işler için nöbetçi Cumhuriyet Savcıları'nın

belirlenmesine karar verilmiştir. Yargılama tarihinde ilk olarak, evden çalışma uygulamasına geçilmiş ve UYAP sistemi üzerinden Hakim ve Cumhuriyet Savcıları'nın çalışması sağlanmıştır (www.hsk.gov.tr, 2020). Alınan bu tedbirlerle yargı teşkilatında çalışan personelin salgın riskinden en az şekilde etkilenmesi amaçlanmıştır. Personele ilişkin kararların yanında daha önemli olan ise yargılamaya ilişkin alınan kararlar olmuştur. Yargılamaya ilişkin alınan kararları, temel aşamalar olarak üç başlıkta incelemek, konunun daha iyi anlaşılmasında etkili olacaktır.

Salgının Soruşturma Evresine Etkisi

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi soruşturma evresi, suç şüphesinin öğrenilmesinden, Cumhuriyet savcısı tarafından hazırlanan iddianamenin kabul edilmesine kadar ki sürece verilen isimdir (www.mevzuat.gov.tr, 2020). Cumhuriyet Savcısı'nın ihbar ve şikâyet üzerine bir suçun işlenildiğini öğrenmesi üzerine soruşturma başlatması ile soruşturma evresi başlamaktadır. Sürecin sonunda iddianame ve kovuşturmaya yer olmadığına dair kararlar verilerek soruşturma süreci tamamlanmaktadır (Pehlivan, 2013:1494). Soruşturma süreci özellikle yargılamanın başlangıcı ve delillerin toplanması açısından önemlidir. Bu sebeple salgının etkisinin personel ve yargılama açısından en fazla görüldüğü aşamalardandır. Bu kapsamda çeşitli önlemler salgın süresince alınmıştır.

Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun 30/03/2020 tarihinde aldığı kararla; tutukluluğun değerlendirilmesi kararlarında, şüphelinin ifadesi alınması ihtiyacı olması durumunda bu ifadelerin SEGBİS aracılığıyla alınması gerekliliği yönünde karar verilmiştir. Bunun yanında tutuklu ve acil işler haricindeki kamu davası açılması kararlarının 30/04/2020 tarihine kadar ertelenmesi yönünde karar alınmıştır. Fakat salgının etkileri artmaya devam etmesi sebebiyle 30/04/2020 tarihine kadar alınan bu önlemler, Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun 30/04/2020 tarihinde aldığı yeni bir kararla 15/06/2020 tarihine kadar uzatılmıştır (www.hsk.gov.tr, 2020). Salgın sürecinde, adliyelerde vatandaşların şikayet ve ihbar dilekçeleri nöbetçi savcılıklar aracılığıyla alınmaya devam etmiştir (www.hsk.gov.tr, 2020). Soruşturma evresinde alınan bu önlemlerle süreklilik teşkil eden yargısal faaliyetlerin aksamaması bunun yanında ise personelin ve vatandaşın salgından etkilenmemeleri amaçlanmıştır.

Salgının Kovuşturma Evresine Etkisi

Yargılamada kovuşturma evresi yukarıda tanımladığımız üzere, iddianamenin kabulünden hükmün kesinleşmesine kadar geçen sürece verilen addır. Yani iddianamenin ceza mahkemelerince kabul edilmesinden, verilen hükmün taraflarca istinaf veya temyiz edilmemesi veya istinaf veya temyiz edilmesiyle üst derece mahkemelerince verilen karara kadar olan süreçtir. Kovuşturma evresi, ceza yargılamalarında mahkemelerde

yapılan duruşmalar aracılığıyla tekâmül etmektedir. Kovuşturma evresinin amacı delillerin ortaya koyularak maddi gerçekliğin ortaya çıkarılmasıdır (Köse, 2016:1-266).

Kovuşturma sürecinin en temel ilkelerinden biri aleniyet ilkesidir. Aleniyet ilkesi, yapılan yargılamadan toplumun haberdar edilmesi ve özellikle yapılan yargılamanın isteyen herkesin ulaşımına açılması zorunluluğudur. Özellikle duruşmalar esnasında mahkeme salonlarında yapılan yargılama, aleniyet ilkesi gereğince rahatlıkla izlenilebilecektir. İstisnaları bir kenara bırakacak olursak bu ilke kovuşturmanın en temel ve olmazsa olmaz ilkelerindendir (Tunç, 2018:9). Salgının kovuşturma evresine en önemli etkisi işte bu ilke çerçevesinde olmuştur. Aleni yapılması zorunluluğu olan kovuşturma faaliyetleri, salgının bulaş tehlikesi göz önüne alınarak ertelenmiştir. Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun 30/03/2020 tarihinde aldığı karar ile duruşmalar önce 30/04/2020 tarihine ertelenmiş; sonrasında alınan yeni bir karar ile bu tarih 15/06/2020 tarihi olarak değiştirilmiştir (www.hsk.gov.tr, 2020). Bu süreçte dava zamanaşımı süreleri yapılan kanun değişikliği ile durmuştur (www.resmigazete.gov.tr, 2020). Mahkemeler tutuklu işlerin dışında tüm yargısal faaliyetlerini 15/06/2020 tarihine ertelemiştir (www.hsk.gov.tr, 2020). Yetkili mercilerce alınan kararlar detaylı incelendiğinde, yargılamanın sürekliliği ile salgının önlenmesi ve yayılmaması arasında bir denge oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir.

Salgının Cezaevleri ve Cezaların İnfazına Etkisi

Cezaların infazı, kişinin işlediği ceza sebebiyle kusurlu bulunan hareketinin karşılığında uygulanan yaptırımdır. İnfaz rejimi ile amaçlanan, kişinin işlediği suç sebebiyle evvela sorumluluk hissetmesi sonrasında uygulanan yaptırımla ıslah edilmesidir (Özgenç, 2001:99-104). Cezaların infazının klasik yöntemi kişinin işlediği suç karşılığı cezaevlerinde hapis edilmesidir. Bu sebeple cezaevleri, salgın sürecinin en hassas yerlerinden biri olmuştur. Özellikle cezaevlerinde meydana gelen ölümlerin toplum nezdinde büyük yansımaları olmaktadır. Cezaevi ölümleri insanın en temel haklarından olan yaşama hakkı ve kötü muameleye maruz kalmama hakkının suistimali olarak değerlendirilmektedir (Karbeyaz vd., 2013:53). Bu sebeple cezaevleri salgın sürecinde yargı teşkilatının en hassas davrandığı alan olmuştur.

Tarih yeterince tetkik edildiğinde, cezaevlerinde meydana gelmiş birçok salgının olduğu görülmektedir. Cezaevlerinde çıkacak salgınlar devleti ve cezaevi yönetimini tedirgin etmektedir. Örneğin, 20.yy başlarında Trabzon hapishanesinde aşırı yoğunluk sebebiyle meydana gelen tifo ve cüzzam salgınlarında yüzlerce mahkûm hayatını kaybetmiştir. Bu durumun meydana gelmesinde hapishane şartlarının yetersizliği en önemli etken olmuştur (Şimşek, 2017:155-159). Bu geçmişin farkında olan yargı teşkilatının, virüsün Türkiye'de görüldüğü tarihlerden itibaren önlemler aldığı görülmektedir.

Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun 30/03/2020 tarihinde aldığı ilk önlem "doğrudan açık ceza infaz kurumuna gelen ve geldiğinde ceza süresi itibariyle hemen denetimli serbestlik tedbirinden faydalanabilecek hükümlülerin ceza infaz kurumlarında bekletilmemeleri" hususuna dikkat edilerek, yeterli İnfaz Hakimi'nin nöbetçi olarak bırakılması olmuştur (www.hsk.gov.tr, 2020). Salgının cezaevi ve infaz sürecine en büyük etkisi infaz rejiminde yapılan değişiklik olmuştur. Halk arasında "af düzenlemesi" olarak bilinen, 7242 sayılı Ceza Ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 15/04/2020 tarihinde Resmi Gazete de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (www.resmigazete.gov.tr, 2020). Yapılan değişikliklere genel olarak bakacak olursak, salgının bu değişikliklerde oldukça etkili olduğu görülmektedir. Yapılan değişikliklerde özellikle cezaevlerinin yoğunluğunun azaltılmasının amaçlandığı görülmektedir. Örneğin Ceza Muhakemeleri Kanunu'nun mülga 109/4. Maddesi, bu kanun değişikliğinin 15. Maddesi ile yeniden düzenlenmiş ve maruz kaldığı ağır hastalık ve engelliliği olan şüpheli veya gebe olan ve doğurmuş ise 6 ay geçmemiş şüpheli hakkında tutukluluk tedbiri yerine adli kontrol tedbiri verilebileceği şeklinde düzenlenmiştir (www.resmigazete.gov.tr, 2020). Yine aynı değişikliğin 18. Maddesi ile belirli yılın altındaki veya belirli suçlar hakkında verilen cezaların doğrudan açık ceza infaz kurumlarında yerine getirilmesinin yolu açılmıştır (www.resmigazete.gov.tr, 2020).

Yine salgınla alakalı olarak aynı kanun değişikliğinin 59. Maddesi ile 5275 sayılı Ceza Ve Güvenlik Tedbirleri Hakkında Kanun'a "geçici madde 9" başlığı ile bir başlık eklenmiştir. Bu geçici maddenin 5. Maddesi doğrudan "COVID-19 salgını" şeklinde başlamaktadır ve açık infaz kurumlarında kalan ve denetimli serbestliğe ayrılmış hükümlülerin 31/05/2020 tarihine kadar izinli sayılmasına karar verilmiştir. Bu sayede denetimli serbestlik kurumunun gereğince, dışarı teması ve cezaevi teması bulunan mahkumların, dışarıda bulaş ihtimali bulunan virüsü cezaevlerine taşımaları engellenmek istenmiştir (www.resmigazete.gov.tr, 2020). Tüm bunların yanında salgın döneminde, infaz kurumlarının işleyişi hakkında birçok değişiklik yapılmıştır. Biz önemli gördüğümüz, örnek mahiyetinde olanları bu makalemizde değerlendirdik. Diğer değişiklikler daha kapsamlı bir makaleye konu olabilir.

SONUÇ

2019 yılının sonlarında dünyayı etkisi altına alan ve 11 Mart 2020 tarihinde ülkemizde ilk vakanın görülmesi üzerine gündemimize oturan COVID-19 pandemisinin, Türk ceza yargılamalarına etkisini değerlendirmeye çalıştık. Salgın hastalığın ülkemizde görüldüğü hatta görülmediği ama görülme riski olan ilk dönemlerden itibaren alınan önlemleri değerlendirdik. Görüldüğü üzere yargı teşkilatı ve karar alıcıları, salgının ilk günlerinde özellikle personelinin sağlığını koruma eksenli önlemler almıştır. Salgının etkisinin gittikçe artması

üzerine personelin nöbetleşe çalışması ve uzaktan çalışması yöntemini hayata geçirmiştir. Fakat adaletin ve acil işlerin aksamaması için özellikle tutuklu dosyalara önem verilmiştir. Vatandaşların yaptığı şikayet başvuruları, adliye ve kolluk aracılığıyla, salgın tehdidine karşı önlemler alınarak, değerlendirilmeye devam etmiştir. Salgın, görüleceği üzere yargı teşkilatını en çok ceza infaz kurumları ekseninde etkilemiştir. Burada kalan mahkûmların, salgından etkilenmemeleri için birçok tedbir hızlı bir şekilde alınmıştır. Bu sayede salgının ceza infaz kurumlarında yayılması engellenmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, yargı teşkilatının başarılı bir şekilde süreci yönettiği görülmektedir. Teşkilatın mensuplarının sağlığı alınan önlemlerle korunabilmiştir. Teşkilat mensuplarının sağlığı korunduğu gibi yargılamalar mümkün olduğunca devam etmiş ve yargısal faaliyetler aksatılmadan yerine getirilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında salgın sebebiyle mahkemelerin duruşma yapamaması ve soruşturma işlemlerinin bir kısmının zorunlu sebepler nedeniyle yerine getirilememesi, salgın sonrası dönemde yargı teşkilatını büyük bir iş yoğunluğunun beklediğini göstermektedir.

KAYNAKLAR

Aydın, E. (2006). *Türkiye'de İl Sağlık Yöneticilerinin Bulaşıcı Hastalık Salgınları Ve Kontrolü Konusundaki Bilgi Düzeyleri Uygulamaları Ve Salgınlarla İlgili Veriler.* Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, ss.1-2

Balkan, İ.İ. (2012). Pandemik Grip. *Journal of Experimental and Clinical Medicine Deneysel ve Klinik Tıp Dergisi,* 29(3):193-194.

Balkan, İ.İ. (2012). Pandemik Grip. *Journal of Experimental and Clinical Medicine Deneysel ve Klinik Tıp Dergisi,* 29(3):193-194.

Balkan, İ.İ. (2012). Pandemik Grip. *Journal of Experimental and Clinical Medicine Deneysel ve Klinik Tıp Dergisi,* 29(3):193-194.

Balkan, İ.İ. (2012). Pandemik Grip. *Journal of Experimental and Clinical Medicine Deneysel ve Klinik Tıp Dergisi,* 29(3):193-194.

Budak, F. ve Korkmaz, Ş. (2020). Covıd-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi,* (1):71.

Çalışkan, A. ve Eyicil A. (2019). XVIII. ve XIX. Yüzyılda Halep ve Civarında Salgın Hastalıklar. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 9(9):1219.

Demirbağ, M. (2018). *Pandemics Throughout Hıstory And Theır Reflectıon In Art*. Master Thesıs, Yaşar Unıversty Graduate School Of Socıal Scıences Art And Desıgn Programme, İzmir, ss.10-12.

Dikmen, A.U., Kına, H.M., Özkan, S. ve İlhan, M.N. (2020). Covıd-19 Epidemiyolojisi: Pandemiden Ne Öğrendik. *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research,* 1(özel sayı):31.

Duran, B. (2020). Koronavirüs Sonrası Yeni Bir Dünya Düzeni Mi, Düzensizliği Mi?. (Der). *Covıd-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler.* Ulutaş, U. (Ed.), Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, ss.29-34.

Ertaş, Y.E. ve Eğnim, K. (2011). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Hastalıklar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 10:86.

Hanioğlu, M.Ş. (2020). Covıd-19 Sonrası Küresel Düzen: İki Seçenek. (Der). *Covıd-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler.* Ulutaş, U. (Ed.), Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, ss.24-28.

Karbeyaz, K., Ayrancı, Ü., Çelikel, A. ve Akkaya, H. (2013). Cezaevinde Mahkum Ölümleri; Eskişehir Deneyimi. *Adli Tıp Bülteni,* 18(2):53.

Karcıoğlu, Ö. (2020). Coronavirüs Nedir, Nasıl Korunabiliriz?. *Anka Tıp Dergisi*, 2(1):66.

Karcıoğlu, Ö. (2020). Coronavirüs Nedir, Nasıl Korunabiliriz?. *Anka Tıp Dergisi*, 2(1):66.

Köse, M. (2016). *Ceza Kovuşturmasında Delillerin Ortaya Konulması Ve Değerlendirilmesi.* Doktora Tezi. Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, ss.1-266.

Müftüler-Baç, M. (2020). Küresel Salgın Tehdidi Altında Küresel Sistem. (Der). *Covıd-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler*. Ulutaş, U. (Ed.), Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, ss.20-23.

Özgenç, İ . (2001). Bir Ceza İnfaz Rejimi Olarak Erteleme. *Anayasa Yargısı*, 17 (1):99-104.

Şimşek, E. (2017). XX. Yüzyıl Başlarında Trabzon Hapishanesi. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (23):155-159.

Temel, M.K. (2012). *1918 Grip Pandemisi.* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, ss.5.

Temel, M.K. (2012). *1918 Grip Pandemisi.* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, ss.5.

Temel, M.K. (2012). *1918 Grip Pandemisi.* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, ss.5.

Tunç, G. (2018). *Ceza Muhakemesi Hukukunda Aleniyet İlkesi*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, ss.9.

İnternet Kaynakları

https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/8de3b0fa-1cf2-4c58-8b3f-647eaa19c5d4.pdf, Erişim Tarihi: 28.05.2020

https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/26495a36-497d-4fee-a6f8-47894af4e9ed.pdf,

Erişim Tarihi: 28.05.2020.

https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/f275097a-aef5-4b51-b98d-c7b69ceb3b9f.pdf,

Erişim Tarihi: 28.05.2020.

https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/files/GENEL%20KURUL%20KARARI-30-04-2020.pdf,

Erişim Tarihi: 29.05.2020.

https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/files/GENEL%20KURUL%20KARARI-30-04-2020.pdf,

Erişim Tarihi: 29.05.2020.

https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/274da669-ec5d-4994-ad0e-2a30c0868f89.pdf,

Erişim Tarihi: 29.05.2020.

https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/files/GENEL%20KURUL%20KARARI-30-04-2020.pdf,

Erişim Tarihi: 29.05.2020.

https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/274da669-ec5d-4994-ad0e-2a30c0868f89.pdf,

Erişim Tarihi: 29.05.2020.

https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5275&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5,

Erişim Tarihi: 28.05.2020.

https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5271&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5,

Erişim Tarihi: 28.05.2020.

https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/09/20110920-4.htm,

Erişim Tarihi: 28.05.2020.

https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/03/20200326M1-1.htm,

Erişim Tarhi: 29.05.2020.

https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200415-16.htm,

Erişim Tarihi: 29.05.2020.

https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200415-16.htm,

Erişim Tarihi: 29.05.2020.

https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200415-16.htm,

Erişim Tarihi: 29.05.2020.

https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200415-16.htm,

Erişim Tarihi: 29.05.2020.

https://sozluk.gov.tr/, “salgın”,

Erişim Tarihi: 29.05.2020.

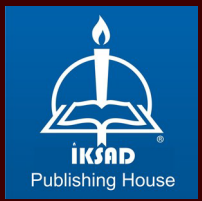

ISBN: 978-625-7897-52-5